

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

1 – 2022

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

*Журнал «Політичне життя» №1, 2022 р. публікується за рішенням Вченої Ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Протокол № 11 від 18.03.2022 р.*

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Осмоловська А. О., д. філос. з політ. н.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*відповідальний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацишина І. В., к. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political
Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk
(Poland), Донецький національний університет імені Василя Стуса

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius
University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian
University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017

З М І С Т

ВСТУПНЕ СЛОВО	5
---------------------	---

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Богінська І. В.</i> МЕДІАЦІЯ У «СІРІЙ ЗОНІ»	7
<i>Денисюк С. Г., Дерун В. Г.</i> СТРАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	17
<i>Єршомін М. Б.</i> КІБЕРСПОРТ У МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИНАХ: ФАКТОР МЕДІАРЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА АСПЕКТИ НАРАТИВНОСТІ	24
<i>Каменчук Т. О.</i> ЄВРОПЕЙСЬКА МІГРАЦІЙНА КРИЗА» ЯК ВИКЛИК ЄДНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	36
<i>Коришук Р. М., Салтовський О. І.</i> ПИТАННЯ КРИМУ В УКРАЇНСЬКИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИНАХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ	43
<i>Котик Ю. В.</i> НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР	49
<i>Кучик О. С.</i> ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ БЕЗПЕКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ НОВІТНІХ ВИКЛИКІВ МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ	61
<i>Лимар В. В.</i> ВІДРОДЖЕННЯ ІСЛАМСЬКОГО ЕМІРАТУ АФГАНІСТАН В КОНТЕКСТІ ПОВЕРНЕННЯ «ТАЛІБАНУ» ДО ВЛАДИ	69
<i>Нагорняк Т. Л.</i> ПУБЛІЧНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	77
<i>Наталіна Н. О.</i> ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	87
<i>Паніна І. Г.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ: ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ	92
<i>Примуш М. В., Ярош Я. Б., Осмоловська А. О.</i> ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНОГО ЧИННИКА СВІТОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ	108
<i>Прихненко М. І.</i> ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИК МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ (КЕЙС НАГІРНОГО КАРАБАХУ)	118
<i>Seitenkova M. A.</i> CONCEPT AND IMPLEMENTATION OF DIRECTED MIGRATION	125
<i>Теміров Ю. Т.</i> ПАСТКИ АХІСТОРИЦИЗМУ В ОСМИСЛЕННІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ	132

Тодоров І. Я. БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В СХІДНІЙ ТА ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ.....	138
Turchyn Ya. B., Ivasechko O. Ya., Yurynets O. B. IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF THE IMPLEMENTATION OF THE EASTERN PARTNERSHIP INITIATIVE IN UKRAINE.....	145
Frotveit M. M., Zamikula M. O. GEORGIA'S FOREIGN POLICY UNDER THE NEW BALANCE OF POWER IN THE SOUTH CAUCASUS AFTER THE SECOND KARABAKH WAR.....	153
Юськів Б. М., Карпчук Н. П. АНАЛІЗ ПРИХОВАНИХ ТЕМ ПРОПАГАНДИ КРЕМЛЯ В УКРАЇНІ	160
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	172

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні автори і читачі нашого журналу! Ми щиро вдячні вам за небайдужість до світових тенденцій та обговорення ризиків і перспектив для України на сторінках «Політичного життя». Дякуємо авторам за бажання ділитися своїми науковими розвідками, за тривалу і плідну співпрацю, проривні знання і формування важливого дискурсу політичної науки. Світові тренди розвитку та зміна акцентів у процесі формування нового світопорядку актуалізують увагу публічних осіб, громади, освітян і бізнесу до переосмислення стратегічних пріоритетів розвитку України, інструментів захисту її національних інтересів та інформаційного простору, міграційної політики, правового та соціального захисту громадян і медіації в «сірій зоні». Окремим напрямом академічного дискурсу сьогодні мають стати наукові розвідки щодо трансформації міжнародних відносин після холодної війни, маргіналізації національної і політичної ідентичності та цифровізації глобальної політики.

В умовах російсько-української війни, що восьмий рік триває, Україна потребує нових підходів до формування колективних смислів, об'єднання нації, зміцнення інформаційної присутності України в зовнішніх медіапросторах завдяки ефективним інструментам стратегічних комунікацій і публічної дипломатії, цілеспрямованому процесу просування її позитивного іміджу, зміцнення позицій впливовості та конкурентоспроможності на світових економічних ринках. Умови невизначеності, в яких ми щодня робимо індивідуальний вибір і приймаємо колегіальні рішення, змінюють парадигму мислення та управління змінами. Серед них: 1) зростання впливовості локальних суб'єктів і горизонтальних практик поряд з національними акторами і вертикальними системами. Це стосується акторів світового розвитку, менеджменту і практик врядування, принципу формування команд під конкретну задачу, зростання ролі міст і локальних бізнесів в формуванні порядку денного глобальної політики; 2) зміцнення впливу політик лояльності, клієнторієнтованості політичного дискурсу і бізнесу, емоційного інтелекту лідерів і цінності всього, що не можна відцифрувати, на фоні загальної цифровізації послуг, освіти, комунікацій; 3) посилення тенденцій гібридності і безсуб'єктності світової політики, технологій впливу, протистояння і практик економіки вражень.

Усе перераховане призводить до підвищення інтересу світової спільноти та науковців до дослідницьких продуктів в сфері політології і міжнародних відносин. Сучасні дослідження здійснюються науковими школами на різному методологічному підґрунті. Одні колеги спираються на усталені розмежування в теорії міжнародних відносин, інші – демонструють міждисциплінарні підходи до вивчення предметного поля в епоху постпарадигмальності наукового знання. Донецький національний університет імені Василя Стуса у 2022 році святкуватиме 25 років відкриття спеціальності «Міжнародні відносини» (тепер «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»). У рік ювілею ми згадуємо ключові події цих 25 років і радіємо нашій ефективній взаємодії з українськими та зарубіжними партнерами. Серед таких подій – підписання в 2005 році угоди про співпрацю між Донецьким національним університетом (тепер Донецький національний університет імені Василя Стуса) та відділом публічної дипломатії НАТО. Ця угода була унікальною, вона презентувала перший в історії нашої держави приклад прямого договору про співпрацю між українським університетом та одним з підрозділів Альянсу. Серед результатів такої співпраці – фокусування навчальної та дослідницької діяльності колективу кафедри на питаннях теорії та практики міжнародної безпеки, європейській та євроатлантичній інтеграції. Безпекова тематика активно розвивалася в наукових розвідках викладачів і студентів кафедри, втілювалася в форматах Академій НАТО, постійній участі в таких авторитетних заходах, як Київський безпековий форум. Всього в співпраці між факультетом історії та міжнародних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса та Центром інформації та документації НАТО в Києві було проведено 5 академій, остання з яких відбулася в грудні 2016 р. вже після переміщення Університету до Вінниці.

Реалізацією соціальної місії Університету, відповідальним кроком в умовах російської агресії проти України стало відкриття в 2019 р. освітньої програми «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання». Це стало можливим завдяки державницькій позиції та результатам дослідницької діяльності викладачів кафедри і студентів освітніх програм спеціальності за такою актуальною проблематикою, як: міжнародна безпека та міжнародний порядок (проф. Фротвейт М.М., доц. Теміров Ю.Т., ст. викл. Паніна І.Г.); міжнародні комунікації та медіація (доценти Чарських І.Ю. та Богінська І.В.); міжкультурний діалог і питання ідентичності як фактору

зовнішньої політики України (дослідницька група студентів під керівництвом ст. викл. Прихненка М.І.); економічні аспекти міжнародних відносин та міжнародної безпеки (проф. Лимар В.В. та ст. викл. Котика Ю.В.).

Двадцять п'ять років розвитку спеціальності мають результатом і плідну співпрацю з міжнародними та вітчизняними партнерами – Варшавським університетом, Львівським національним університетом імені Івана Франка, Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича, Ужгородським національним університетом, аналітичними центрами і науковими установами, серед яких – Національний інститут стратегічних досліджень та Центр міжнародної безпеки. Спільні наукові, навчальні та організаційні заходи (міжнародні науково-практичні конференції, програми академічної мобільності, Конкурси і Форуми, спільне обговорення змісту освітніх програм, експертні висновки, рецензування і опонування кваліфікаційних робіт і дисертацій).

Тематичний номер наукового журналу «Політичне життя» є, з одного боку, важливим кроком на шляху закріплення позитивних тенденцій в розвитку науково-дослідної діяльності кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики, а з іншого, стимулом для осмислення та подолання проблем, які залишаються на цьому шляху. Сьогодні стає очевидним, що тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин складають виклик професійним науковим спільнотам, яким доводиться працювати у нових умовах. Концептуальні та методичні розробки фахівців, представлені в даному тематичному номері "Політичного життя", слугують створенню основи нових підходів до дослідження міжнародних відносин як невід'ємного елементу сучасної політичної науки в Україні. Весь колектив редакції журналу щиро сподівається, що інноваційний потенціал даного номеру буде затребуваний як в закладах вищої освіти, в наукових інституціях, так і практиками. Представляється, що публікація даного номеру сприятиме подальшому розвитку наукового дискурсу політології і сучасних міжнародних відносин.

Приємних вражень і нових здобутків вам, дорогі читачі!

*Головний редактор журналу проф. Тетяна Нагорняк
Декан факультету історії та міжнародних відносин доц. Юрій Теміров*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.1

УДК 327.88:355.01:316.48

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0038-7765>

Богінська І. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

МЕДІАЦІЯ У «СІРІЙ ЗОНІ»

На основі концепції «сірої зони» оцінено потенціал посередництва як альтернативного способу управління та вирішення конфлікту. Заснована на кольорі, метафора «сірої зони» є концептуальним підґрунтям для дослідження складної природи сучасних конфліктів, які зовні нагадують ситуацію «ні війни, ні миру». Уточнено, що поширений у західній політичній науці концепт «сірої зони» походить з документів розвідувальних служб США і використовується для опису конфліктів загалом, окремих фаз конфлікту, операційного середовища або тактик, до яких вдаються учасники у різних типах конфліктів (конвенційних, гібридних тощо). Для перевірки гіпотези про неефективність медіації у «сірій зоні» було обрано конфлікт на сході України, який хоча і перетнув поріг «чорної зони» у 2014 р., але залишається фрагментом «сірої зони» у відносинах між РФ та Заходом. Наявність «сірої зони» у конфлікті на Донбасі було доведено на основі опрацьованих іншими дослідниками критеріїв, які в основному стосуються складу учасників і тактик боротьби.

Встановлено, що «сіра зона» створює несприятливі умови для медіації. Показано, як учасники та їх довірені особи (проксі) можуть використовувати посередництво для контролю дій своїх супротивників і у такий спосіб підживлювати конфлікт, не перетинаючи порогу війни. Оцінка потенціалу медіації у «сірій зоні» включає поведінку учасника конфлікту (РФ), який позиціонує себе як «посередника»; особливості регіональної міжнародної організації (ОБСЄ) як медіатора; структуру (Нормандський формат, ТКГ) та інструменти посередництва; переговорні позиції учасників переговорного процесу та стан виконання досягнутих домовленостей з врегулювання. Доведено, що вирішення конфліктів «сірої зони» залежить від двосторонніх або багатосторонніх переговорів між «великими державами», які спонсують недержавних акторів, відповідальних за основну діяльність «сірої зони» на тактичному рівні.

Ключові слова: медіація, «сіра зона», збройний конфлікт, гібридна війна, ТКГ, Україна, ОБСЄ, РФ, Нормандський формат, Мінські угоди

Складність конфліктів, що тривають десятиліттями та мають високий рівень резистентності до управління і вирішення, стимулюють науковців до пошуку теоретичних рамок, які могли би пояснити природу сучасних конфліктів. Характерною особливістю діяльності у таких конфліктах є невизначеність. Важливо зауважити, що на відміну від конфліктів минулого, в яких невизначеність пов'язувалася з відсутністю або дефіцитом інформації, конфлікти інформаційної ери демонструють зовсім іншу тенденцію. Завдяки спеціальному розвідувальному обладнанню та проведенню таємних операцій учасники, як правило, добре обізнані про загальну ситуацію у зоні конфлікту. У даному випадку невизначеність виникає як результат цілеспрямованих дій, до яких вдаються сторони конфлікту у спробах контролювати ескалацію і уникати перетину порогу війни. В іншому випадку ворожі дії однієї зі сторін могли би викликати цілком законну воєнну відповідь з боку іншої сторони та її союзників з застосуванням звичайних озброєнь. Ця штучна створена невизначеність («ні війни, ні миру»), а головне – методи, за допомогою яких вона виникає, демонструє зміни, що відбулися у способах ведення війни, і той вплив, який ці зміни справляють на great powers. Концептуалізація «сірої зони» стала своєрідною відповіддю на занепад концепції міждержавних конфліктів, а відтак привертає увагу до ролі недержавних акторів та різних форм втручання третіх сторін у сучасні конфлікти.

Концепція «сірої зони» створює нову теоретичну рамку для оцінки медіації як альтернативного способу вирішення конфлікту. Адже виникає цілком логічне питання: якщо основні учасники спроможні самостійно управляти конфліктом, аби він не перетворився на «гарячу війну», то куди посередникам спрямовувати свої зусилля? Обмежені можливості посередництва у конфліктах «сірої зони» вже стали предметом наукових досліджень. Варто погодитися, що основна причина неефективності медіації полягає у тому, що суб'єкти з обох сторін очікують, що зможуть використовувати посередництво для контролю дій своїх супротивників у розумних межах, і у такий спосіб вступати у ворожі відносини з прийнятною ціною [4].

Мета статті полягає в оцінці потенціалу посередництва у конфліктах «сірої зони».

Концептуалізація конфлікту «сірої зони»

Концептуалізація «сірої зони» наразі є незавершеною справою. Робота над створенням більш деталізованого визначення концепту допоки триває, хоча насамперед у західній політичній науці. Науковий інтерес до «сірої зони» пов'язаний з тим, що ця область постійно фігурує у стратегічних оцінках розвідувальних служб США [11]. «Quadrennial Defense Review» (лютий 2010 р.) містить згадку про проблеми, що виникають у «неоднозначній сірій зоні, яка не є повною мірою ані війною, ані миром» [15, р.7]. Широкому загалу термін «сіра зона» став відомим після виступу очільника Командування спеціальних операцій США генерала Joseph L. Votel у Конгресі, який було присвячено боротьбі з викликами, що створюють РФ та Ісламська держава: «наш успіх у цьому просторі визначатиметься нашою спроможністю адекватно вирішувати конфлікти поза межами традиційної конструкції миру-або-війни» [15, р.7]. За словами генерала Joseph L. Votel, «сіра зона характеризується інтенсивною політичною, економічною, інформаційною та воєнною конкуренцією – жорсткішою, ніж традиційна дипломатія, але поки що не звичайною війною» [6]. Такі конфлікти погано вписуються у чинну міжнародно-правову базу і створюють багато нових проблем, пов'язаних з притягненням держав до відповідальності за акти агресії, які не відповідають принципам *jus ad bellum* [6]. Варто зазначити, що «сіра зона» – це не географічний, а концептуальний простір. На експертному рівні термін «сіра зона» часто вживається у зв'язку з гібридною війною та іншими близькими за змістом поняттями: «конкуренція без конфлікту», «активні заходи», «війна нового покоління», «політична війна» тощо [15, р.15].

Поняття «сірої зони» походить від метафори, заснованої на кольорі. Ідея полягає у тому, що безпечні та добросовісні мирні дії з боку спільноти або держави можуть визначатися як «білі», а небезпечні, ворожі дії або війна – як «чорні». А отже все, що знаходиться між ними, виглядає «сірим» [2].

В рамках спільних зусиль співробітників Міністерства оборони США з оцінки було опрацьовано наступне визначення «сірої зони»: концептуальний простір між миром та війною, що виникає, коли суб'єкти цілеспрямовано використовують численні елементи влади для досягнення цілей політичної безпеки за допомогою неоднозначних або невизначених дій, які перевищують поріг звичайної конкуренції, але не досягають рівня повномасштабного прямого збройного конфлікту, та створюють загрозу інтересам США і їх союзникам, кидаючи виклик, підриваючи або порушуючи міжнародні звичаї, норми або закони [9, р.8]. Водночас дослідники зауважують, що варто концептуалізувати «сіру зону» передусім як тип тактики, ніж операційне середовище. Тактика «сірої зони» визначається як двозначні політичні, економічні, інформаційні або воєнні дії, які насамперед націлені на внутрішню або міжнародну громадську думку та використовуються для просування національних інтересів, але при цьому спрямовані на те, щоб уникнути відплати, ескалації або втручання третьої сторони [12].

Для розуміння «сірої зони» важливим є встановлення її відмінностей від гібридної війни. Прибічники концепції конфлікту «сірої зони» виходять з того, що він відрізняється від традиційної війни і не обмежується методами гібридної війни. «Сіра зона» може бути визначена як своєрідний варіант «гібридної війни». Обидва феномени є відповіддю на відхід від традиційної війни як інструменту зовнішньої політики і обидва відповідають зростаючій тенденції розмивання ризиків, загроз і навіть вже існуючих конфліктів. Втім, провідні теоретики гібридної війни визнають, що «сіра зона» включає багато елементів, відсутніх у «гібридній війні» [1, р.12]. Якщо гібридна війна поєднує різні компоненти, в тому числі традиційної війни, то «сіра зона» зобов'язана своїм існуванням саме тому, що поріг війни залишається не пройденим. Функціонування «сірої зони» обумовлено обмеженнями та контролем ризиків ескалації відкритої (open warfare) або неприхованої війни (overt warfare). Загалом дослідники вказують на кілька випадків, в яких «сіра зона» може бути або альтернативою гібридній війні, або підготовкою до гібридної війни, або «експлуатацією» гібридної

війни (використовуватися у постконфліктних сценаріях) [1, р.24]. У підсумку виявляється, що концепція «сірої зони» є ближчою до «політичної війни», ніж гібридної. Отримання суттєвої політичної переваги (співставною з тією, що можна досягнути у збройному конфлікті) і уникнення війни є ключем для розуміння «сірої зони» [2]. Відповідно інтерес до створення «сірих зон» виявляють передусім держави, незадоволені поточним статус-кво у міжнародних відносинах. Серед «ревізіоністів» або «поміrkованих ревізіоністів» найчастіше згадуються РФ, Китай та Іран [9; 1, р.16]. Вважається, що держави використовують тактику «сірої зони» як спосіб висловити своє незадоволення аспектами регіональної влади та територіальним статус-кво. Висловлюючи своє невдоволення і висувачи вимоги, вони не бажають повністю віддалятися від міжнародного співтовариства та підривати свої претензії на статус й привілеї «великої держави» [9, р.14]. Власний внесок у створення «сірої зони» можуть робити недержавні актори, які посилюють стратегію певних держав та/або прагнуть отримати політичні переваги для себе. Бажання і готовність діяти у логіці «сірої зони» стимулюються в основному відносною дешевизною (у порівнянні з витратами на збройний конфлікт та його руйнівними наслідками) та типом режиму суб'єкту політики. Деякі дослідники вказують на схильність недемократичних держав до конфліктів «сірої зони». У порівнянні з демократіями, такі держави менш обмежені і мають більш централізовані, процедурно гнучкі структури ухвалення рішень. Наприклад, РФ та КНР демонструють більшу готовність використовувати на міжнародному рівні пропаганду, внутрішні правові структури, економічний тиск та приховану підтримку недержавних суб'єктів. Крім того, відносно нерегульоване міжнародне середовище дозволяє авторитарним державам «нормалізувати» та «засвоювати» нові методи взаємодії з опонентами [3].

Конфлікти «сірої зони» є важливими для дебатів між інституціоналістами та реалістами стосовно анархії світопорядку та ролі різних суб'єктів в управлінні сучасними конфліктами. Інституціоналісти стверджують, що такі структури, як міжнародні організації і норми, дійсно впливають на поведінку учасників конфлікту у напрямі мирного врегулювання на всіх етапах управління конфліктом: від попередження до вирішення [3]. Однак емпіричні дані, отримані в результаті конфліктів «сірої зони», ставлять це твердження під сумнів.

Спротив врегулюванню конфліктів «сірої зони» і постійна неспроможність міжнародних інститутів впливати на поведінку держав-учасників та їх допомогу недержавним акторам підтверджує тезу реалістів про те, що безпека у підсумку може бути забезпечена окремими державами і для самих себе. Інакше кажучи, інститути, як правило, залишаються структурами для пом'якшення конфронтації зразка «холодної війни» і не спроможні попереджати та управляти складними, низько інтенсивними та затяжними конфліктами «сірої зони». Це означає, що якщо міжнародні інститути повинні реагувати на сучасне середовище безпеки, їм потрібні нові мандати, структури, інструменти і процедури для ефективного врегулювання цього нового формату конфлікту [3].

Чи є конфлікт на Донбасі «сірою зоною»?

Питання наявності на Донбасі «сірої зони» виявляється не менш дискусійним, ніж сам концепт. Вочевидь не існує однозначної відповіді на поставлене питання, хоча серед науковців є ті, що шукають докази «сірої зони» на Донбасі, так і ті, хто категорично спростовує її наявність. Як слушно зауважив Є. Фінкель, «конфлікт на Донбасі показує, що «Сірість» існує здебільшого в очах того, хто дивиться» [17, р.21]. Це означає, що відповідь на питання про наявність «сірої зони» на Донбасі залежить від обраного дослідником кута зору: розглядає він «сіру зону» як фазу конфлікту, як окремий тип конфлікту або як тактику у конфлікті.

Однією з характеристик «сірої зони» є поступовий характер її розгортання у часі, який виключає рішучі, всеохоплюючі дії для досягнення цілей «в один крок». Агресивні дії розтягуються на роки або навіть десятиліття. Ця «тактика салями» створює менше підстав для рішучих дій у відповідь. Дії Росії в Україні довели цей аспект «сірої зони» до максимуму, фактично перетнувши поріг звичайної війни [9, р.9]. За різними даними кількість жертв конфлікту сягнула понад 13 тис. осіб, а спостерігачі СММ ОБСЄ фіксують у звітах використання передових звичайних озброєнь. Режим припинення вогню, встановлений Мінськими угодами, постійно порушується. Тож конфлікт, який був «сірою зоною» до 2014 р., надалі перемістився у «чорну зону» і перетворився на безкінечну серію встановлення режиму припинення вогню з частими порушеннями [13, р.7]. Навіть ті науковці, хто стверджують, що тривале насилля на сході України є класичною формою гібридної війни, не виключають, що зусилля Росії, спрямовані на намагання України інтегруватися в ЄС, є прикладом конфлікту «сірої зони», оскільки вони виходять далеко поза межі збройного конфлікту на Донбасі [11]. Зрештою, хоча у конфлікті на Донбасі переважають традиційні бойові дії, окремі дослідники спостерігають

там невелику кількість дій «сірої зони», спрямованих на те, щоб посяти сумніви у справжній природі конфлікту [12].

Існує певна складність з визначенням того, що потрапляє в одну, а що – в іншу фазу конфлікту (як і визначення межі між ними) та на якій стадії наразі перебуває конфлікт. Тому низка дослідників пропонує розглядати «сіру зону» як різновид тактики, а не унікальний конфлікт або операційне середовище. Відповідно тактика «сірої зони» може бути єдиним або основним підходом, або ж лише доповненням до традиційних методів ведення війни [12, p.11].

Тактика «сірої зони» існує поза межами традиційного державного управління і розвідувальної діяльності, а водночас не передбачає використання звичайної воєнної сили. Конфлікт на Донбасі є випадком, коли тактика «сірої зони» використовується в умовах збройного конфлікту. Вона може бути критично важливою для успіху, оскільки не дозволяє цілі швидко розпізнати загрозу або заручитися підтримкою з боку так само розгублених зовнішніх суб'єктів та інститутів.

Дослідження тактики «сірої зони» в обраному конфлікті спрямовано насамперед на поведінку Росії («сіра зона» є західною концепцією, яка не використовується російськими стратегами для визначення власних дій). Хоча термін «сіра зона» є відносно новим, типи дій, які він описує, не є такими. Як генератор «сірої зони», РФ використовує різні тактики: традиційні ЗМІ та соціальні мережі для поширення пропаганди і дезінформації; кібератаки на урядові комунікації та критично важливу цивільну інфраструктуру; бізнес-еліти у зарубіжних країнах; політиків та політичні партії, злочинні групи та воєнізовані формування; російську, слов'янську або православну культуру; солдатів без розпізнавальних знаків тощо. При чому часто використовується декілька комбінацій тактики «сірої зони» одночасно [12, p.11].

Концепція «сірої зони» підтримує фокус уваги на нерегулярних силах, які можуть становити новий спосіб просування конфлікту і, в разі необхідності, управління конфліктом. Так, 18 жовтня 2021 р. у ЗМІ з'явилось повідомлення про блокування місцевими сепаратистами спостерігачів СММ ОБСЄ у готелях у Донецьку та Горлівці, які вимагали звільнити затриманого раніше ЗСУ України члена проросійських збройних формувань [20]. Блокування та тиск на представників спостережної місії може розцінюватися як спроба ескалації конфлікту. Однак особливість «донбаського кейсу» полягає у тому, що недержавні актори не є генераторами «сірої зони». «Уявна правдоподібність» у даному випадку забезпечується втручанням Росії, яка має реальну можливість застосувати логіку «сірої зони» [1, p.16].

Серед перевірених тактик «сірої зони» у конфлікті на Донбасі неодноразово використовувалося воєнне залякування. У квітні 2014 р. РФ перекинула війська до кордонів з Україною. Коли у 2007 р. Росія призупинила виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), було знято обмеження на розгортання збройних сил на її флангах. Відповідно існуючі інструменти контролю над озброєннями не могли бути використані для протидії такому виду воєнної діяльності, як переміщення й концентрація техніки і військових на кордонах з іншими державами. Погрожуючи Україні повномасштабним вторгненням, РФ анексувала Крим навесні 2014 р. Реальній воєнній операції передували воєнні навчання поблизу кордонів з Україною. Вони не були випадковістю і стали як відволіканням уваги від наступних операцій, так і їх підтримкою. Ці навчання змушували Грузію та Україну гадати, коли російські військові «перейдуть від навчань до підготовки до війни» [8, p.45]. У 2015 р. РФ остаточно вийшла з ДЗЗСЄ, сенс якого полягав у тому, щоб нікому не дозволяти концентрувати необхідні для здійснення агресії обсяги озброєння та війська. Після руйнування ДЗЗСЄ безпека забезпечувалася воєнним стримуванням, сенс якого полягає у тому, що потенційний агресор повинен знати: у випадку агресії він зазнає значних збитків, які перевищують корисні результати його агресії. У цьому полягає небезпека, пов'язана з тривалістю «сірої зони»: поступово зникають можливості домовлятися і все зводиться до протистояння потенціалів.

Навесні 2021 р. увага міжнародної спільноти знову була прикута до повідомлень про концентрацію російських військ і техніки поблизу кордону з Україною. За даними української сторони, до середини квітня кількість російських військовослужбовців поблизу кордону сягнула 100-120 тис. осіб. Оцінюючи рівень напруги, Європейське командування ЗС США (EUCOM) наприкінці березня змінило рівень оцінки з «можлива криза» до «потенційна криза, що може статися у найближчому майбутньому». Серед причин посилення напруги аналітики частіше називали спробу зупинити інтеграцію України в НАТО [18]. Навесні 2021 р. РФ вирішила продемонструвати країнам-членам НАТО ризики, пов'язані з можливим приєднанням України до Альянсу. Хоча у червні Брюссельський саміт НАТО підтвердив рішення Бухарестського саміту 2008 р. про те, що у майбутньому Україна буде членом НАТО, обережні заяви американських урядовців дозволяють

припустити, що це не розглядається у короткостроковій перспективі. У жовтні 2021 р. зарубіжні ЗМІ з посиланням на американську розвідку поширили повідомлення про загрозу російського вторгнення в Україну [14]. Російська влада заперечує наявність такої загрози, а переміщення військ поблизу кордону з Україною називає своїм суверенним правом. Водночас коментарі президента РФ з приводу «известного напряжения» є наративами, що описують тактику «сірої зони»: «потрібно, щоб цей стан у них зберігався якомога довше, щоб їм не спало на думку влаштувати нам на наших західних кордонах якийсь непотрібний нам конфлікт, а нам конфлікти не потрібні» [24].

Агресія «сірої зони» відрізняється тим, що навіть у спробах залишатися нижче ключових порогів реагування, вона використовує ризик ескалації як джерело примусового впливу. Кампанії «сірої зони» організуються так, щоб залишатися нижче порогу крупномасштабного воєнного реагування. Але вони, як це не парадоксально, часто містять натяк на застосування воєнних дій, який забезпечує ризик ескалації і ускладнює стримування загроз. Мішені агресії «сірої зони» знають, що якщо вони потужно відреагують на відносно скромні рухи у «сірій зоні», агресор зможе подвоїти свої зусилля, використовуючи суттєві можливості, в тому числі воєнну силу [9, p.11].

Хоча секретар РНБО України О. Данилов назвав публікації «The Washington Post» і «Politico» про стягування військ РФ «свідомою дезінформацією всього суспільства» [19], інформаційний шум триває на тлі опублікованих 17 грудня 2021 р. на сайті МЗС РФ проєктів договору між РФ і США про гарантії безпеки [21] та угоди про засоби забезпечення безпеки РФ і країн-членів НАТО [25]. У ст.6 проєкту угоди пропонується юридично закріпити відмову від подальшого розширення НАТО на схід, в тому числі відмову від приєднання України до Альянсу.

Вимагаючи від Заходу гарантій безпеки, російська дипломатія намагається водночас енергійно виконувати роль «посередника» у переговорних форматах з врегулювання конфлікту на Донбасі, а російська влада проводить політику «паспортизації» мешканців невідконтрольних уряду України територій ОРДЛО. За різними даними, понад 600 тис. осіб вже отримали російське громадянство. Така практика створює ризик того, що Росія зможе виправдати потенційне воєнне втручання необхідністю захисту своїх громадян [23]. Неодноразово роблячи заяви про намір захищати російськомовне населення Донбасу, політичне керівництво РФ жодного разу не висловлювалося стосовно своєї зацікавленості щодо повернення ОРДЛО до складу України. Можливість заперечувати участь у конфлікті та приховування кінцевої цілі учасником вважаються ознаками конфлікту «сірої зони» [4].

Дії Росії на Донбасі організовані таким чином, щоб не спровокувати повномасштабне втручання США і їх союзників. Конфлікт на сході України є тривалим, а процес посередництва складним, оскільки двома основними геополітичними гравцями в цьому конфлікті є Росія і США, які діють через довірених осіб (проксі). Концепція «сірої зони» не вважає західні санкції проти Росії або маніпулювання газовими угодами з боку РФ звичайними інструментами, зараховуючи їх до тактик, доступних державам у конфліктах «сірої зони». Водночас зазначена концепція виводить розуміння складної природи таких конфліктів поза звичайну геополітичну гру між РФ та США. Відповідно у коло справжніх учасників і зацікавлених сторін у «сірій зоні» потрапляють українські олігархи. Як зазначають науковці, ці люди, ніким не обрані, мають значну владу в українській політиці. Від початку конфлікту на Донбасі вони справляли вплив на його перебіг. Водночас вони ніколи не були залучені у мирні процеси [4].

Тактика «сірої зони» в Україні від початку спиралася на солдатів без розпізнавальних знаків, що давало можливість російським високопосадовцям заперечувати участь російських військ в Криму і на Донбасі і наполягати на тому, що конфлікт в Україні є громадянською війною. Незважаючи на переконливі докази присутності російських військових на Донбасі, російська сторона дотепер стверджує, що вони є добровольцями і не підпорядковуються наказам з Москви [8, p.46]. Концепція «сірої зони» стверджує, що успіх кампанії подібного роду залежить від того, чи буде держава-мішень ставитися до всіх протестувальників (або повстанців) – бойовиків і цивільних громадян – як до своїх співгромадян і утримуватися від застосування сили проти них [13, p.7].

Управління «сірою зоною»: особливості і проблеми

Медіація є одним з давніх і перевірених способів вирішення конфліктів. При правильному застосуванні, вона може значно полегшити перехід від конфронтації до миру. Водночас не існує якогось одного та ідеального способу посередництва. Кожного разу посередники повинні адаптувати формат своїх зусиль відповідно до кризи, яку вони вирішують. З приводу втручання третьої сторони у конфлікт також існує багато питань: доцільність, своєчасність, ефективність, ранг, нейтральність, неупередженість, використання важелів впливу тощо.

За своєю природою «сіра зона» є унікальним конфліктом або операційним середовищем, що створює деякі обмеження для медіації. Стан «ані миру, ані війни» залишає відкритим питання про доцільність посередництва. З одного боку, існування «сірої зони» може бути як ознакою незрілості конфлікту, що є підставою для утримання від втручання третіх осіб. З іншого, – це ризик для посередника, пов'язаний зі складністю визначення кола учасників та встановлення їх справжніх цілей, атрибуцією окремих дій у конфлікті тощо. Тож невизначеність є визначальною характеристикою діяльності у «сірій зоні». Під час обговорення ситуації на сході України на майданчику РБ ООН 11 лютого 2021 р. Гайді Грау, Спеціальний представник Діючого голови ОБСЄ в Україні, зауважила, що дотепер серед учасників ТКГ зберігаються розбіжності у поглядах щодо точної ідентифікації сторін конфлікту [7]. За шість років, впродовж яких триває переговорний процес, посередникам не вдалося створити патову ситуацію, яка би змусила сторони конфлікту визнати переговори кращою альтернативою, ніж продовження боротьби.

Водночас дослідники доволі високо оцінюють структуру посередництва, створену у рамках Мінського процесу. Після кількох невдалих спроб посередництва спочатку країн Веймарського трикутника та Женевського формату, діюча модель виникла на основі неформального діалогового майданчику (у червні 2014 р. в рамках відзначення 70-річчя висадки союзників у Нормандії). Нетипова і гнучка структура посередництва забезпечує зв'язок з дипломатією високого рівня (Track1) та спирається на присутність СММ ОБСЄ на місцях. Щодо умовного «розподілу праці», то політичне врегулювання відбувається у рамках Нормандського формату (Україна, РФ, Франція, ФРН), а ТКГ (Україна, РФ, ОБСЄ) працює над пошуком шляхів імплементації комплексу Мінських угод. З квітня 2015 р. ця робота триває у чотирьох робочих групах – безпековій, політичній, економічній і гуманітарній. Від самого початку РФ наполягала на тому, щоб її сприймали як «посередника». Участь РФ у переговорах з врегулювання конфлікту на сході України у статусі «медіатора» допомагає підтримувати російський наратив про «внутриукраїнський конфлікт» і домагатися вигідних для себе умов [24]. Позиціонування в якості «посередника» знімає з РФ будь-які зобов'язання з приводу виконання досягнутих під час переговорів домовленостей, а водночас залишає за нею можливість впливати на мирні процеси. На розширеному засіданні колегії МЗС РФ від 18 листопада 2021 р. президент В.В. Путін порекомендував своїм дипломатам ефективніше використовувати потенціал посередництва у ТКГ та Норманському форматі [24].

ТКГ розпочала свою роботу 8 червня 2014 р. у складі представників України, РФ та ОБСЄ. І одразу відчувала тиск, пов'язаний з необхідністю встановити контакти з представниками ОРДЛО. Разом з СММ ТКГ працювала над звільненням 8 спостерігачів ОБСЄ, яких було затримано бойовиками і які перебували у полоні впродовж кількох тижнів. Їх звільнення стало можливим після двох прямих зустрічей з представниками ОРДЛО у Донецьку [10]. З 23 червня ТКГ вже проводила численні консультації з представниками незаконних збройних формувань, причому 23 і 27 червня 2014 р. у м. Донецьку, яке на той момент не контролювалося українською владою.

Після погіршення ситуації з безпекою у липні 2014 р. наступні зустрічі з представниками ОРДЛО проводилися у Мінську, в тому числі 31 липня 2014 р.; 1, 5 та 19 вересня 2014 р.; 24 грудня 2014 р.; 31 січня 2015 р., 11-12 лютого 2015 р. Для обговорення оперативних питань ТКГ організовувала численні відеоконференції за сприяння СММ ОБСЄ. Іноді проводилося більше однієї конференції на день [10, р.218].

Спочатку ТКГ в основному зосереджувалася на розробці мирних пропозицій, які склали основу для мирного плану президента України П.О. Порошенка. Розроблена модель містила пункти про припинення бойових дій, контроль над українсько-російським кордоном, звільнення заручників, надання гуманітарної допомоги у зоні конфлікту. Після авіакатастрофи рейсу 17 (MH17) Malaysian Airlines 17 липня 2014 р. ТКГ перетворилася на центр екстреного реагування у кризових ситуаціях. У тісному співробітництві з СММ вона забезпечила доступ міжнародних експертів до місця катастрофи [10, р.218].

«Сіра зона» є несприятливим середовищем для посередництва, а тактики «сірої зони» створюють перепони для посередницьких зусиль. Основним ризиком у таких конфліктах є раптова ескалація. Незважаючи на дії з раннього попередження і спроби деескалації, заснована на консенсусі ОБСЄ виявилася неспроможною швидко зупинити ескалацію бойових дій спочатку у липні-серпні 2014 р., а потім у січні-лютому 2015 р.

Конфлікти «сірої зони» демонструють високу резистентність до вирішення. Хоча визначення конфлікту на сході України як геополітичної гри було б значним спрощенням, втім, взаємний антагонізм між РФ і Заходом, рівень сприйняття загроз посилюють конфлікт та створюють

несприятливі умови для посередницьких зусиль [5]. Ще у 2015 р. посередники і переговорники неофіційно говорили, що зміст регулярних переговорів у Мінську зосереджений по пошуку сторонами конфлікту технічних аргументів, які обґрунтовують неможливість політичного компромісу [16]. За шість років ситуація майже не змінилася. Ще у грудні 2019 р. під час останнього саміту Нормандського формату учасниками було схвалено заходи з імплементації політичних положень Мінських угод [22]. Однак до тепер переговорники у ТКГ не змогли розпочати змістовне обговорення плану дій. У повідомленні для преси 23 червня 2021 р. Спецпредставник Діючого голови ОБСЄ в Україні Гайді Грау окреслила ситуацію у політичній робочій підгрупі ТКГ наступним чином: «Хотіла би відзначити, що у даному випадку процедурні питання домінують над обговоренням конкретних заходів» [26].

Після деескалації початку 2015 р. ТКГ так і не змогла запустити мирний процес. Як з'ясувалося, ОБСЄ може запропонувати учасникам конфлікту платформу для діалогу. Посередник також може залучити недержавних суб'єктів у багатосторонній діалог з управління конфліктом. Однак спроможність ОБСЄ впливати на якість відносин Росія-Захід є доволі обмеженою. Область, в якій регіональні міжнародні організації можуть бути найбільш ефективними, – це діагностика причин та деескалація конфлікту. Вирішення конфліктів залежить від деяких аспектів двосторонніх переговорів основних генераторів «сірої зони» як спонсорів недержавних акторів, які відповідають за більшу частину діяльності на оперативному рівні.

Пристосована до потреб демократичних урядів, концепція «сірої зони» сприяє пошуку адекватних відповідей викликам, що походять від недемократичних режимів у сучасних конфліктах. Вона також дозволяє поглянути на локальні та регіональні конфлікти під кутом зору глобальних процесів та використання нових способів конкуренції у міжнародних відносинах. Посередництво у «сірій зоні» може розглядатися одним із способів конкуренції і підживлення конфлікту у тому сенсі, що сторони намагаються використовувати його для контролю дій своїх супротивників. Це означає, що очікування щодо вирішення конфлікту на сході України мають бути реалістичними і ґрунтуватися на розумінні можливостей і обмежень медіації ОБСЄ.

Бібліографічний список:

1. Baques J. Towards a definition of the «gray zone» (GZ) concept. URL: https://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/docs_investig/2017/DIEEEINV02-2017_Concepto_GrayZona_JosepBaques_ENGLISH.pdf (access date: 08.01.2022)
2. Beckett C. Getting to grips with grey zone conflict. URL: <https://stratcommand.blog.gov.uk/2021/04/26/getting-to-grips-with-grey-zone-conflict/> (access date: 27.12.2021)
3. Carment D., Belo D. Gray-zone conflict management: theory, evidence, and challenges. URL: <https://www.airuniversity.af.edu/JEMEEA/Display/Article/2213954/gray-zone-conflict-management-theory-evidence-and-challenges/> (access date: 08.01.2022)
4. Carment D., Nikolko M., Belo D. Gray zone mediation in the Ukraine crisis comparing Crimea and Donbas. URL: https://www.researchgate.net/publication/336458492_Gray_zone_mediation_in_the_Ukraine_crisis_comparing_Crimea_and_Donbas (access date: 27.12.2021) DOI:10.4337/9781788110709.00016
5. Challenges to Mediation Support in Hot Wars Learning from Syria and Ukraine. URL: https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/MSN_Discussion-Points-7.pdf (access date: 11.01.2021)
6. Challenging the gray zone: The changing character of warfare and the application of international law. URL: <https://archive.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/greyzone/> (access date: 07.01.2022)
7. Eastern Ukraine Situation Will Remain Fragile without Means to Calm Mounting Tensions, Under-Secretary-General Tells Security Council. URL: <https://www.un.org/press/en/2021/sc14434.doc.htm> (access date: 10.01.2022)
8. Engvall J. OSCE and Military Confidence-Building in Conflict. Lessons from Georgia and Ukraine. URL: <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--4750--SE> (access date: 09.01.2022)
9. Gaining competitive advantage in the gray zone. Response options for coercive aggression below the threshold of major war. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2900/RR2942/RAND_RR2942.pdf (access date: 07.01.2022)
10. Heidi Tagliavini. Mediation in the Crisis in Eastern Ukraine up to 23 June 2015. URL: <https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/15/Tagliavini-en.pdf>, p.218-219 (access date: 14.10.2021)
11. Hoffman Fr.J. Examining complex forms of conflict: gray zone and hybrid challenges. URL: <https://cco.ndu.edu/news/article/1680696/examining-complex-forms-of-conflict-gray-zone-and-hybrid-challenges/> (access date: 09.01.2022)
12. Pettyjohn S.L., Wasser B. Competing in the Gray Zone. Russian tactics and Western responses. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2700/RR2791/RAND_RR2791.pdf (access date: 27.12.2021)

13. Remler Ph. The OSCE as Sisyphus Mediation, Peace Operations, Human Rights. URL: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/osce-sisyphus-mediation-peace-operations-human-rights> (access date: 14.10.2021)
14. Russian troop movements near Ukraine border prompt concern in U.S., Europe. URL: https://www.washingtonpost.com/world/russian-troop-movements-near-ukraine-border-prompt-concern-in-us-europe/2021/10/30/c122e57c-3983-11ec-9662-399cfa75efee_story.html (access date: 10.01.2022)
15. Stoker D., Whiteside Cr. Blurred Lines: Gray-Zone Conflict and Hybrid War – Two Failures of American Strategic Thinking. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8092&context=nwc-review> (access date: 05.01.2022)
16. The challenge of inclusiveness in the peace processes in Ukraine. URL: <http://eplo.org/wp-content/uploads/2018/04/PUBLIC-VERSION-CSDN-Background-Paper-The-challenge-of-inclusiveness-in-the-peace-process-in-Ukraine.pdf> (access date: 05.01.2022)
17. The conflict in the Donbas between Gray and Black the importance of perspective. <https://nsiteam.com/social/wp-content/uploads/2017/01/Ukraine-Qualitative-Case-Study-FINAL.pdf> (access date: 08.01.2022)
18. Воєнна напруженість між РФ і Україною навесні 2021 року. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/voenna-napruzhenist-mizh-rf-i-ukrayinoyu-navesni-2021-roku> (дата звернення: 07.01.2022)
19. Данилов назвав заяви про стягування військ Росії до кордонів України «свідомою дезінформацією». URL: <https://detector.media/infospace/article/193426/2021-11-02-danilov-nazvav-zayavy-pro-styaguvannya-viysk-rosii-do-kordonu-ukrainy-svidomoju-dezinformatsiieyu/> (дата звернення: 07.01.2022)
20. Делегація України у ТКГ: Спостерігачів ОБСЄ де-факто захопили у заручники. URL: <https://www.dw.com/uk/delehatsiia-ukrainy-v-tkh-sposterihachiv-obse-de-fakto-zakhopyly-v-zaruchnyky/a-59537819> (дата звернення: 07.01.2022)
21. Договор между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки о гарантиях безопасности. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/ (дата звернення: 08.01.2022)
22. Загальні узгоджені висновки Паризького саміту в Нормандському форматі 9 грудня 2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zagalni-uzgodzheni-visnovki-parizkogo-samitu-v-normandskomu-58797> (дата звернення: 08.01.2022)
23. Козак: Россия встанет на защиту своих граждан в случае войны в Донбассе. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4762951> (дата звернення: 08.01.2022)
24. Расширенное заседание коллегии МИД РФ от 18 ноября 2021 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/67123> (дата звернення: 08.01.2022)
25. Соглашения о мерах обеспечения безопасности между Российской Федерацией и государств-членов Организации Североатлантического договора. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/ (дата звернення: 08.01.2022)
26. Сообщение для печати Специального представителя Действующего председателя ОБСЕ в Украине Хайди Грау после очередной встречи ТКГ 23 июня 2021 г. <https://www.osce.org/ru/chairmanship/490802> (дата звернення: 16.07.2021)

References:

1. Baques J. Towards a definition of the «gray zone» (GZ) concept. URL: https://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/docs_investig/2017/DIEEEINV02-2017_Concepto_GrayZona_JosepBaques_ENGLISH.pdf (access date: 08.01.2022)
2. Beckett C. Getting to grips with grey zone conflict. URL: <https://stratcommand.blog.gov.uk/2021/04/26/getting-to-grips-with-grey-zone-conflict/> (access date: 27.12.2021)
3. Carment D., Belo D. Gray-zone conflict management: theory, evidence, and challenges. URL: <https://www.airuniversity.af.edu/JEMEEA/Display/Article/2213954/gray-zone-conflict-management-theory-evidence-and-challenges/> (access date: 08.01.2022)
4. Carment D., Nikolko M., Belo D. Gray zone mediation in the Ukraine crisis comparing Crimea and Donbas. URL: https://www.researchgate.net/publication/336458492_Gray_zone_mediation_in_the_Ukraine_crisis_comparing_Crimea_and_Donbas (access date: 27.12.2021) DOI:10.4337/9781788110709.00016
5. Challenges to Mediation Support in Hot Wars Learning from Syria and Ukraine. URL: https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/MSN_Discussion-Points-7.pdf (access date: 11.01.2022)
6. Challenging the gray zone: The changing character of warfare and the application of international law. URL: <https://archive.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/greyzone/> (access date: 07.01.2022)
7. Eastern Ukraine Situation Will Remain Fragile without Means to Calm Mounting Tensions, Under-Secretary-General Tells Security Council. URL: <https://www.un.org/press/en/2021/sc14434.doc.htm> (access date: 10.01.2022)
8. Engvall J. OSCE and Military Confidence-Building in Conflict. Lessons from Georgia and Ukraine URL: <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--4750--SE> (access date: 09.01.2022)
9. Gaining competitive advantage in the gray zone. Response options for coercive aggression below the threshold of major war. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2900/RR2942/RAND_RR2942.pdf (access date: 07.01.2022)

10. Heidi Tagliavini. Mediation in the Crisis in Eastern Ukraine up to 23 June 2015.
URL: <https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/15/Tagliavini-en.pdf>, pp.218-219
(access date: 14.10.2021)
11. Hoffman Fr.J. Examining complex forms of conflict: gray zone and hybrid challenges.
URL: <https://cco.ndu.edu/news/article/1680696/examining-complex-forms-of-conflict-gray-zone-and-hybrid-challenges/>
(access date: 09.01.2022)
12. Pettyjohn S.L., Wasser B. Competing in the Gray Zone. Russian tactics and Western responses.
URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2700/RR2791/RAND_RR2791.pdf
(access date: 27.12.2021)
13. Remler Ph. The OSCE as Sisyphus Mediation, Peace Operations, Human Rights.
URL: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/osce-sisyphus-mediation-peace-operations-human-rights>
(access date: 14.10.2021)
14. Russian troop movements near Ukraine border prompt concern in U.S., Europe.
URL: https://www.washingtonpost.com/world/russian-troop-movements-near-ukraine-border-prompt-concern-in-us-europe/2021/10/30/c122e57c-3983-11ec-9662-399cfa75efee_story.html (access date: 10.01.2022)
15. Stoker D., Whiteside Cr. Blurred Lines: Gray-Zone Conflict and Hybrid War – Two Failures of American Strategic Thinking. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8092&context=nwc-review>
(access date: 05.01.2022)
16. The challenge of inclusiveness in the peace processes in Ukraine. URL: <http://eplo.org/wp-content/uploads/2018/04/PUBLIC-VERSION-CSDN-Background-Paper-The-challenge-of-inclusiveness-in-the-peace-process-in-Ukraine.pdf>
(access date: 05.01.2022)
17. The conflict in the Donbas between Gray and Black the importance of perspective.
URL: <https://nsiteam.com/social/wp-content/uploads/2017/01/Ukraine-Qualitative-Case-Study-FINAL.pdf>
(access date: 08.01.2022)
18. Voenna napruzhenist' mizh RF i Ukraïnoyu navesni 2021 roku. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/voyenna-napruzhenist-mizh-rf-i-ukrayinoyu-navesni-2021-roku> (access date: 07.01.2022)
19. Danilov nazvav zayavi pro styaguvannya vijs'k Rosii do kordoniv Ukraïni «svidomoyu dezinformacieYU». URL: <https://detector.media/infospace/article/193426/2021-11-02-danilov-nazvav-zayavy-pro-styaguvannya-viysk-rosii-do-kordonu-ukrainy-svidomoyu-dezinformatsiieyu/> (access date: 07.01.2022)
20. Delegaciya Ukraïni u TKG: Sposterigachiv OBSE de-fakto zakhopili u zaruchniki.
URL: <https://www.dw.com/uk/delehatsiia-ukrainy-v-tkh-sposterihachiv-obsie-de-fakto-zakhopyly-v-zaruchnyky/a-59537819> (access date: 07.01.2022)
21. Dogovor mezhdru Rossijskoj Federaciej i Soedinennymi Shtatami Ameriki o garantiyah bezopasnosti.
URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/ (access date: 08.01.2022)
22. Zagal'ni uzgodzheni visnovki Pariz'kogo samitu v Normands'komu formati 9 grudnya 2019 r.
URL: <https://www.president.gov.ua/news/zagalni-uzgodzheni-visnovki-parizkogo-samitu-v-normandskomu-58797>
(access date: 08.01.2022)
23. Kozak: Rossiya vstanet na zashchitu svoikh grazhdan v sluchae vojny v Donbasse.
URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4762951> (access date: 08.01.2022)
24. Rasshirennoe zasedanie kollegii MID RF ot 18 noyabrya 2021 g.
URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/67123> (access date: 08.01.2022)
25. Soglasheniya o merakh obespecheniya bezopasnosti mezhdru Rossijskoj Federaciej i gosudarstv-chlenov Organizacii Severoatlanticheskogo dogovora. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/
(access date: 08.01.2022)
26. Soobshchenie dlya pechati Special'nogo predstavatelya Dejstvuyushchego predsdatelya OBSE v Ukraine Khajdi Grau posle ocherednoj vstrechi TKG 23 iyunya 2021 g. <https://www.osce.org/ru/chairmanship/490802>
(access date: 16.07.2021)

Bohinska I. V. Gray zone mediation

Based on the gray zone concept the potential of mediation as an alternative conflict management and dispute resolution is assessed. Based on color, the "gray zone" metaphor is a conceptual framework for exploring the complex nature of contemporary conflicts, which outwardly resemble a "neither war nor peace" situation. It has been clarified that the gray zone concept, common in Western political science, comes from US intelligence documents and is used to describe conflicts in general, phases of conflict, operational environments or tactics resorted to by participants in various types of conflicts (conventional, hybrid, etc.). To test the hypothesis of the ineffectiveness of mediation in the "gray zone," we chose the conflict in eastern Ukraine, which, although it crossed the threshold of the "black zone" in 2014, remains a fragment of the "gray zone" in relations between Russia and the West. The existence of a "gray zone" in the conflict in Donbass has been proven based on criteria formed by other researchers, mainly concerning the composition of participants and tactics of struggle.

It has been established that the gray zone creates unfavorable conditions for mediation. It shows how participants, and their proxies can use mediation to control the actions of their adversaries and thus fuel the conflict without crossing the threshold of war. The assessment of the potential of mediation in the "grey zone" includes the behavior of the conflict participant (the Russian Federation), which positions itself as a "mediator"; the characteristics of the regional international organization (OSCE) as mediator; the structure (Normandy format, TKG) and mediation tools; the negotiating positions of participants in the negotiation process and the status of implementation the agreements reached on the settlement. It is proved that the resolution of the "grey zone" conflicts depends on bilateral or multilateral negotiations between the "great states" which have sponsored non-state actors responsible for the main grey zone activities at the tactical level.

Keywords: mediation, "gray zone", armed conflict, hybrid war, TCG, Ukraine, OSCE, Russian Federation, Normandy format, Minsk agreements

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1489-2236>*Денисюк С. Г., Вінницький національний технічний університет*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2309-5028>*Дерун В. Г., Вінницький національний технічний університет*

СТРАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У статті аналізується страх як ефективний інструмент політики. Зазначено, що страх здатний регулювати внутрішню та зовнішню політику. Використання страху в політичному управлінні через застосування певних технологій дозволяє реалізовувати широкий спектр дій: визначати вектори розвитку політики, змінювати нормативну базу, переформатовувати роботу з групами впливу та лідерами громадської думки, акцентувати увагу громадян на певних цінностях. Страх у політичних процесах здатний виконувати позитивну і негативну функції. Авторами розкривається взаємозв'язок між страхом та ослабленням демократичних ідеалів. Страх зменшує «якість» політичного режиму, який стає недемократичним. Стверджується, що страх підштовхує державу до порушення її власних моральних принципів, заснованих на повазі до законів. Це позначається на рівні розвитку і особливостях політичної культури та свідомості громадян.

Визначено, що сучасними страхами, що використовуються як інструменти у політиці, є: міграція; тероризм та розповсюдженням зброї масового знищення; економічна криза; стихійні лиха; загрози національній безпеці, війни; невизначене майбутнє та інші. Перебільшення небезпек та підживлення страхів як для людини, так і для держави може призвести до гальмування реформ, певного «ступору» у політичній діяльності.

Для держави це загрожує збільшенням витрат на непродуктивний контроль та перестраховку, використанням значних ресурсів: людських, матеріальних, фінансових тощо. Показано, як використовується страх громадян стосовно терористичних атак для реалізації владою певної політичної мети. Акцентується увага на різних втратах від терористичних актів, їх порівняння з іншими загрозами.

Наголошується, що використання страху в процесі управління здатне не лише завдати шкоди розвитку суспільства, а й створити проблеми для самої влади. Страх є інструментом, робота з яким потребує як особливої уваги, так й ретельного планування наслідків.

Ключові слова: *страх, політичний страх, ілюзорний страх, соціальний страх, політичні технології, політична культура, політична свідомість, політичний режим.*

Необхідність легітимації важливих політичних рішень підтримкою громадян стала в сучасному демократичному суспільстві стимулом для розвитку політичних технологій з метою цілеспрямованого впливу на масову свідомість. Звичайно, основним об'єктом впливу політтехнологій є емоційна сфера свідомості, адже значно важче керувати чи маніпулювати інтелектуальною сферою. Також важливо враховувати, що установка на негативну мотивацію формується легше, ніж на позитивну. Оскільки страх сприймається переважно як негативна емоція, тому й часто використовується як ефективний інструмент політики управління, здатний впливати на людину та суспільство.

Саме тому страх виступає «зручним ґрунтом» для політико-технологічного впливу. Як свідчать дослідження, цілеспрямоване формування страхів, або їх використання є загальною практикою в управлінні людьми [1, с. 638]. Однак страх можна уявити і як певний набір уявлень про добро, зло, межі моралі та норми поведінки. Те, що спочатку викликало у людей почуття страху, пізніше відобразилось у моралі, а згодом трансформувалося у сферу політики [2, с. 28].

В сучасних умовах політиками через медіа створюються події, що підміняють реальні, коли великі обсяги інформації «тиснуть» на людей, їм важко визначити справжні небезпеки. Особливо, коли йдеться про події, які викликають негативні емоції, що вимагає спеціального політологічного

осмислення [3]. Звичайно, страх є природною емоцією людини, яка, на думку філософа М. Бердяєва, «лежить в основі життя цього світу» [4, с. 78]. Він виникає при появі загрози, особистої чи громадської, соціальної чи політичної. Ця емоція насичує досвід, «страх прискорює сприйняття, змушує діяти по-новому, із загостреним усвідомленням себе і оточення» [5, с. 12]. Виходячи з цього, можна побачити як деструктивний, так і конструктивний потенціали страхів.

Тому метою дослідження є страх, що сьогодні активно використовується в політичній площині як інструмент управління.

Об'єктом дослідження є страх як емоція, що штучно формується різними технологіями. Предметом дослідження виступає страх як інструмент політики держави.

Питання визначення сутності понять «страх» і «тривога» розглядалися у працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Перші спроби дослідити його були зроблені ще Аристотелем, Т. Гоббсом, Р. Декартом, І. Кантом, А. Камю, С. К'єркегором, Платоном, Ж.-П. Сартром, Б. Спінозою, П. Тілліхом, Л. Фейєрбахом та іншими. Зокрема, Спіноза зазначав, що держава повинна «звільнити кожну людину від страху, щоб вона могла жити і діяти, відчуваючи свою захищеність і не спричиняючи шкоди собі та близьким» [6]. Слід зазначити, що філософи-екзистенціалісти трактували страх, як позитивне явище, необхідне для активізації рефлексивних процесів щодо розв'язання складних ситуацій [7, с. 249].

Взагалі дослідження страху не привели до формулювання єдиного і загальноприйнятого визначення цього складного поняття. Страх визначали як емоцію, пристрасть чи фрустрацію (Дж. Боулбі, В. Вілюнас, К. Ізард, М. Левітов, Ф. Ріман, З. Фрейд, П. М. Якобсон та ін.). У «периферичній» теорії емоцій К. Ланге розглядає страх, як базову емоцію, пов'язану з реакцією на зовнішню загрозу, як явище, споріднене печалі [8].

Детального розгляду проблема страхів набула у працях З. Фрейда, які багато у чому схожі з поглядами С. К'єркегора. Дослідники розмежовували поняття «страх» і «тривога»: страх є реакцією на конкретну загрозу, а тривога – на невизначену небезпеку. Класичною працею з цього питання є «Страх», в якій під цим поняттям переважно розуміється суб'єктивний стан, який часто називають афектом.

Однак у нашому дослідженні йдеться про страх у політичних процесах, його використання для досягнення конкретної політичної мети. Це питання недостатньо вивчене з огляду на сучасні загрози та особливості політичної культури і свідомості українців.

Тому завданнями дослідження є: проаналізувати технологічну складову формування страхів; оцінити взаємозв'язок страхів з особливостями політичної культури і свідомості громадян, що позначається на процесах державного управління; визначити актуальні страхи у сфері політики; виявити частку негативно-забарвленої політичної інформації у конкретних ЗМІ, які спричиняли виникнення страхів в українському суспільстві протягом 2021 – початку 2022 р.

Розглядаючи страх у просторі політики, слід звернути увагу на праці К. Робіна, який його визначав, як «переживання людьми виникнення можливої шкоди їхньому колективному благополуччю... або ж залякування владою громадян чи окремих груп» [9, с. 10]. Таким чином, страх набуває політичної природи через те, що він виникає у суспільстві, або через його наслідки для суспільства.

Використання страху в політичному управлінні через застосування певних технологій дозволяє реалізовувати широкий спектр дій, а саме, визначити вектори розвитку політики, змінити нормативну базу, переформатувати роботу з групами впливу та лідерами громадської думки, акцентувати увагу громадян на певних цінностях, допустити до політики нових осіб. Очевидно, що зазначені можливості свідчать про ефективність страху в управлінні (його часто визначають як політичний страх), його здатність регулювати внутрішню та зовнішню політичну обстановку.

До прикладу, Д. Муазі виокремив три базові емоції, які формують уявлення про сучасний світ, це: страх, надія та приниження. Науковець стверджує, що одна з цих емоцій може стати рушійною силою для змін держав і навіть цивілізацій. Надія є рушієм для народів Азії, приниження характеризує протестний рух близькосхідних країн, а страх сьогодні визначає позицію практично всієї західної цивілізації (Європа та Північна Америка) [10, р. 35-37].

Страх є не лише емоційним індикатором, а й необхідним захистом від небезпеки, почуттям творчої тривоги та природним захисним інстинктом. Його можна уявити як тривогу, доведену до крайності, силу почуттів. У деяких випадках страх навіть може бути стимулом для певних починань. Наприклад, після Першої світової війни, коли побоювання початку нової війни між Францією та Німеччиною сприяли початку європейської інтеграції.

Однак, якщо страх стає всеохоплюючим, то це становить серйозну проблему. Зосередженість на ньому, реальному або навмисно створеному та надв'язаному, є серйозною перешкодою для взаємодії із світом. Страх вводити в оману: у кращому випадку, – уводить убік, а в гіршому – виконує контрпродуктивну роль [11, с. 201].

Можна припустити, що страх має культурні (ментальні) особливості. Наприклад, розрізняють європейський і американський страхи. Якщо нині Європа боїться економічних труднощів, підйому азіатських економік, найближчих сусідів (арабський світ та Росію), то страх США базується на відчутті невідповідності ідеальних уявлень щодо реальності. Американський страх виник раніше 11 вересня. Після цієї події він лише став фактором політичного життя та ефективною стратегією управління, зробивши ставку на риторику тероризму та ісламофобії і пов'язану з ними національну безпеку. Безумовно, такий стан речей усередині держави позначився на політиці. Страх фундаменталізму зробив Америку оазисом фундаменталізму, страх втратити природне глобальне лідерство змушує прагнути до світового панування [12, с. 923].

Однак, на нашу думку, страх у різних суспільствах має й багато спільного. Зокрема йдеться про зв'язок між страхом та ослабленням демократичних ідеалів. Страх зменшує «якість» політичного режиму, який стає недемократичним. Це відбувається тому, що страх підштовхує державу до порушення її власних моральних принципів, заснованих на повазі до законів. Коли демократії сповідають цінності, якими більше не послуговуються, то вони втрачають свої моральні переваги. Це позначається на рівні розвитку та особливостях політичної культури та свідомості громадян.

Цикли політичного та культурного страхів у західній історії були завжди: це і час Великої депресії в США в 30-ті роки, і період, що передував Другій світовій війні, коли страх перед початком війни спричинив пасивне ставлення до фашизму, що зароджувався, або «полювання на відьом» у 50-ті рр. XX ст. Виникла небезпечна суміш параної, підозр і заборон [3, с. 94].

Розглядаючи сучасний етап розвитку західної цивілізації, можна стверджувати, що нині її захлеснула нова хвиля страхів. Насамперед, це страхи перед:

- наслідками міграції, тобто «іншими», які приїхали для «захоплення» батьківщини європейців, погрожуючи руйнуванням їх ідентичності та «забираючи» робочі місця;
- тероризмом та розповсюдженням зброї масового знищення;
- економічною кризою;
- стихійними лихами як результатами глобального потепління;
- загрозами національній безпеці (українсько-російський конфлікт);
- невизначеним майбутнім тощо.

Нині страх є визначальною емоцією й для українців. Адже є загроза війни з боку Росії, втрати території, анексія Криму, повільність реалізації стратегії Євроінтеграції та впровадження економічних реформ, соціальна апатія, страх перед нестабільністю, що певним чином використовуються політтехнологіями. Варто пригадати виборчі технології, які часто відверто залякують громадян у разі «неправильного вибору» [13, с. 254-255].

Отже, страх обумовлений зовнішніми і внутрішніми чинниками. Якщо він штучно нав'язаний, то здатний моделювати «бажану» поведінку людей. Перебільшення небезпек та, відповідно, підживлення страхів як для людини, так і для держави може призвести до «ступору» у діяльності влади, до деструктивних наслідків для суспільства.

Для держави це загрожує тим, що вона починає витрачати на непродуктивний контроль та перестраховку значні ресурси: людські, матеріальні, фінансові тощо. Спектр таких страхів надзвичайно великий: від страху втрати території до токсичних речовин у китайських іграшках. Можна погодитись із Ж. Рансером, що державний апарат спочатку формує небезпеки, а потім виступає у ролі захисника громадян від різних загроз [14, с. 9]. Вражені страхом люди підпадають під вплив, навіювання і погоджуються на будь-які пропозиції, які пропонують вихід із складного становища, навіть до згоди на обмеження своїх прав і свобод.

Хоча значна частина загроз дійсно має місце, але їх ступінь різна, буває, що небезпека від них набагато нижча, ніж запропоновані заходи для їх ліквідації. Такі заходи обґрунтовуються, фінансуються і «розкручуються» у ЗМІ, різними організаціями та інституціями. Це стає політичною технологією, яка виступає інструментом для ухилення від громадського контролю. А, відповідно, влада про опонентів формує думку як про таких, які не компетентні в цій сфері, та таких, які не мають спеціальної освіти, щоб оцінювати рівень небезпек і загроз.

Відомо, що для легітимзації відносин панування на основі страху, державі потрібен ворог, боротьба з яким виправдовує введення «надзвичайного стану», тобто згортання прав і свобод

громадян. Надзвичайний стан легітимує арешти громадяни без суду та слідства, вбивства та військові операції без контролю та відповідальності, секретність, цензуру, монополію на збирання та розповсюдження інформації тощо. Держава обмежує чи забороняє громадянські активності та вимагає абсолютної лояльності до своєї політики. Критика політики держави, в такому випадку, ототожнюється із зрадою національним інтересам. Тоді подається лише один контекст, у якому можна зрозуміти те, що відбувається, наприклад, глобальна війна з тероризмом тощо [15, с. 36-38].

Відомо, що страх перед певним явищем є більшою проблемою, ніж саме явище. Наприклад, Б. Фрідман стверджує, що тероризм є меншою загрозою, ніж люди звикли про нього чути. Оскільки держава встановлює цензуру та монополізує збір та розповсюдження інформації, то до громадян доходить лише її відфільтрована частина, навантажена певними смислами. У результаті громадяни вибирають поведінку, вигідну для автора чи замовника повідомлення, та не намагаються отримати інформацію з інших джерел [16, с. 78].

У випадку з роздуванням страхів, зокрема терористичної загрози, люди очікують від влади більших заходів безпеки, ніж цього потребує здоровий глузд. Їхні страхи легітимують великі витрати держави на оборону та розвиток військово-промислового комплексу. У цьому ж контексті виникають й різноманітні державні організації із забезпечення національної безпеки. Як зазначали дослідники, після теракту 11 вересня наступила «нова ера найжорстокішого тероризму». Так, у США був створений Департамент національної безпеки з безліччю управлінь, які часто дублювали вже наявні, та призначені для боротьби з терористичною загрозою. Як відомо, продовження цієї « нової ери » не було: страшний теракт виявився скоріше винятком із правил. Але Департамент національної безпеки не лише не ліквідували, але й збільшили бюджет на його утримання. Тепер для того, щоб функціонувати та легітимувати своє існування, організація сама почала роздувати страхи перед тероризмом [9, с. 93].

Тут можна згадати, наприклад, середньовіччя, коли європейці не боялися відьом доти, поки не створили інквізицію для їх виявлення. Інквізиція забезпечила роботою своїх членів, які виправдовували її існування просуванням загрози від відьом. Інституалізація полювання підвищила страх перед небезпекою, на яку полюють.

Звичайно, нині існують реальні загрози, тому сучасні держави вимушені вибудовувати захисні бар'єри та механізми, що дозволяють мінімізувати ризики та сприяти збереженню існуючого порядку. Однак досить часто з боку політиків спостерігаються зловживання обставинами і можливостями, підживлення страхів у суспільстві.

Тому часто страх є продуктом змови, який передбачає інтенсивні зусилля учасників, співробітництво жертв і сприяння з боку спостерігачів, які не мають можливостей протистояти репресивному тиску страху. Йдеться про реалізацію політики страху через використання сукупності маніпулятивних технологій. У сучасному суспільстві управління страхами досить часто відбувається з допомогою засобів масової інформації (ЗМІ), які щодня акцентують увагу на конкретних темах: жакхливих катастроф, тероризмі та надзвичайних подій, що породжують у громадян ілюзорні страхи.

Останні є дієвим засобом, за допомогою якого можна відключити здоровий глузд і обійти захисні психологічні механізми. Ілюзорні страхи створюються у світі символів та у віртуальній реальності. Їх розвиток є згубним через гіперболічні образи, що стають основою для застосування стратегії маніпуляції свідомістю [17].

Розглянемо, яка частка негативно-забарвлених повідомлень зустрічається у провідних українських ЗМІ. Протягом жовтня-листопада 2021 р. вивчалися 63 тисячі постів та сайти популярних українських ЗМІ у соціальних мережах. Було виявлено, що емоційне забарвлення фейсбуку (ФБ) та сайтів майже однакове та переважно негативне, якщо йдеться про політичні новини. За допомогою інструменту Crowd Tangle було отримано масив із 64 055 постів, де вказані їхні сторінка, текст, тип, прикріплені посилання. Було виявлено, що на ФБ-сторінках ЗМІ – 45% негативних дописів, 28% нейтральних та 27% позитивних на сайтах, 46%, 29% та 24% у ФБ відповідно [18]. Тематами, які мають переважно негативне забарвлення, виявились: політика, коронавірус, надзвичайні події, економіка, карантин, війна-Донбас-армія.

Навіть новини негативного емоційного забарвлення, які не мають вираженого політичного змісту, наприклад, такі, що викликають страх перед хворобою, можуть використовуватись політиками для обмеження активностей громадян, для фінансування конкретних медичних програм тощо. При тому, слід пам'ятати, що страх є індивідуальним емоційним станом, здатним мультиплікуватися, коли інтерпретація об'єкту як загрози, поширюється на окремі суспільні групи чи

суспільство загалом. За таких умов страх стає частиною політики. Звісно, не всі громадяни пов'язані із реалізацією державної політики, але вони є виборцями, які й легалізують цю політику.

Нами були проаналізовані публікації, пости у ФБ та на сайтах за 2021 р. таких видань, як: 24 Канал, Укрінформ, УНІАН. У деяких ЗМІ є різні сторінки у ФБ. У такому випадку аналізували ті сторінки, які офіційно вказані на сайтах цих видань. У разі існування україномовної та російськомовної версій, віддавали перевагу україномовній. Під публікаціями на сайтах малися на увазі новини, статті та матеріали. Постами ми називаємо публікації на ФБ-сторінках. Для класифікації постів за темами та емоційним забарвленням використано тексти, які були прикріплені до поста, або безпосередньо тексти постів. Далі відібрали пости і новини з 10 токенами та більше (слова, розділові знаки, посилання тощо). В результаті проаналізували 1107 публікацій з 3 онлайн ЗМІ.

Використано метод опорних векторів, який полягає в аналізі даних для класифікації та регресійного аналізу за допомогою моделей з керованим навчанням з пов'язаними алгоритмами навчання. У цих ЗМІ ФБ-сторінки більш політизовані, ніж сайти. Визначено різницю у висвітленні політичних подій між сайтами та ФБ-сторінками: 24 Канал – 9,5%; Укрінформ – 1,4%; УНІАН – 7,4%. Частка негативно забарвлених повідомлень та постів така: 24Канал – 49,1%; Укрінформ – 31%, УНІАН – 51%.

Найпопулярнішими темами були: «надзвичайні події і розслідування», «політика» та «економіка», «міжнародна політика», «коронавірус» і «карантин», «війна та армія». Звичайно, ці теми містять інформацію різного емоційного навантаження (позитивного, нейтрального, негативного), однак, як свідчать результати аналізу, майже половина новин викликає страх у громадян. Нажаль, такий страх використовується певними політичними силами для відволікання уваги українського суспільства від інших важливих тем, з метою нав'язати громадянам «єдине вірне рішення», отримати підтримку суспільства для фінансування певних проєктів тощо.

Отже, можна стверджувати, що взагалі український медіапростір сконцентрований навколо політики (теми: війна, тероризм, загрози з боку Росії, проблеми безпеки різних рівнів, кадрові ротації в уряді, «закон про олігархів», П. Порошенко: підозра у держзраді та сприянні діяльності терористичних організацій у справі про постачання вугілля з Донбасу тощо) та надзвичайних подій (злочини, катастрофи, аварії, пожежі тощо) – ці теми на перших позиціях. Багато публікацій присвячені відносинам Україна-Росія, військовій загрозі, ризикам в економіці під впливом політичних рішень тощо. Така негативна інформація на сьогодні не сприяє розвитку українського суспільства, його консолідації навколо курсу, спрямованого на ЄС, збільшенню довіри до влади.

Страх часто перетворюється на агресію, якщо його об'єктивізувати на певній групі чи країні. Тривалий стан «підвищеної небезпеки» серед населення часто може додавати неабияких політичних дивідендів авторитарним режимам. Згадаємо, як сплеск зростання підтримки уряду в Росії відбувся після кризової ситуації для громадян – початок Другої Чеченської війни і штурм Грозного наприкінці 1999, Норд-Ост в 2002 р., напад на Грузію в 2008 р., напад на Україну в 2014 р.

Звичайно, страхи супроводжували всю історію людства. Вони є результатом невизначеності та створюють невизначеність. Страх як інструмент політики держави сприяє інтерпретації інформації про наміри іншої сторони у негативному контексті, стимулює пошук конфлікту інтересів, навіть за його відсутності. У політичному просторі роль страху виявляється у таких ефектах: спонукає людей до сприйняття найгірших варіантів із певної сукупності; викривляє сприйняття інформації; прискорює нераціональне прийняття рішень; у міжнародних відносинах він змінює зовнішньополітичну політику держав у бік ізоляціонізму та нео-консерватизму.

Подолати страх у сфері політики, або мінімізувати його вплив можна через такі дії:

вивчити і проаналізувати його природу, оскільки у політиці він переважно змодельований, створений певними технологіями з заданою метою;

враховувати ймовірності розв'язання ситуацій;

приймати раціональні рішення у сфері політичних відносин тощо.

Предмети та джерела страху змінювались, але їхня питома вага в емоційній сфері суспільно-політичних настроїв залишається більш-менш незмінною. Використання страху в процесі управління здатне не лише заподіяти шкоди розвитку суспільства, а й створити проблеми для самої влади. Страх є тим інструментом, робота з яким потребує не лише особливої уваги, а й ретельного планування можливих наслідків.

Подальшого вивчення потребує розробка шляхів подолання страхів у громадян в політичній площині, раціоналізація прийняття рішень.

Бібліографічний список:

1. Денисюк С.Г. Страх як специфічна форма корекції взаємодії суб'єктів політичної комунікації. *Держава і право*. 2011. Вип. 54. С. 638-643.
2. Туманова О.И. Страх как инструмент политики. *Вестник ТвГТУ*. Серия «Науки об обществе и гуманитарные науки». 2020. № 4 (23). С. 27-31.
3. Фуко М. Рождение биополитики. СПб.: Наука, 2010. 448 с.
4. Бердяев Н.А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. Paris: YMCA-press, 1952. 246 с.
5. Робин К. Страх. История политической идеи / пер. с англ. А. Георгиева, М. Рудакова. Москва: Прогресс-традиция; Территория будущего, 2007. 368 с.
6. Спиноза Б. Сочинения. В 2-х томах. Т. 1. / Вступ. статья К. А. Сергеева. Изд. 2-е. СПб.: Наука, 1999. 489 с.
7. Газнюк Л. Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття: Монографія. Київ: ПАРАПАН, 2006. С. 249-253.
8. Кузнецова Е. Н. Психологические особенности проявления страхов у педагогов и врачей на уровне структур обывденного сознания: дис. ... канд психол. наук: 19.00.01 / Ставропольский государственный университет. Ставрополь, 2003. 217 с.
9. Робин К. Страх. История политической идеи / пер. с англ. А. Георгиева, М. Рудакова. Москва: Прогресс-традиция; Территория будущего, 2007. 368 с.
10. Moisi D. The Geopolitics of Emotion. How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope Are Reshaping the World. New York: Anchor Books, 2010. 176 p.
11. Stearns P. American Fear: The Causes and Consequences of High Anxiety. New York: Routledge, 2006. 256 p.
12. Васильченко О. К. Современные идеологии управления страхом. *Современные исследования социальных проблем*. № 9. 2015. С. 921-927.
13. Корнієнко В. О., Денисюк С. Г., Буряченко О. Партийна ідеологія: система цінностей, або синдром «суспільної кататонії»? *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 117. С. 253-260.
14. Голіков О. С. Ненадійність як фактор трансформації соціальної роботи в сучасному світі: до постановки проблеми. *SOCIOPROSTIR*. 2020. № 9. С. 7-16.
15. Бак-Морс с. Глобальная публичная сфера? Синий диван. 2002. № 1. С. 29-43.
16. Friedman B. Managing Fear: The Politics of Homeland Security. *Political Science Quarterly*. 2011. V. 126. I.1. P. 77-106.
17. Кара-Мурза, С. Манипуляция сознанием. Москва: Алгоритм, 2001. 952 с.
18. Мошняга Н., Тимченко О. Фокус зміщень, але не в усіх. 2021 р. Дослідження онлайн-ЗМІ. *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/focus-zmishchenyi-ale-ne-v-usih-doslidzhennya-onlain-zmi/> (дата звернення: 8.01.2022)

References:

1. Denisyuk S. G. Strakh yak spetsifichna forma korektsii vzaemodii subektiv politichnoi komunikatsii. *Derzhava i pravo*. 2011. Vip. 54. S. 638-643.
2. Tumanova O. I. Strakh kak instrument politiki. *Vestnik TvGTU*. Seriya «Nauki ob obshchestve i humanitarnye nauki». 2020. № 4 (23). S. 27-31.
3. Fuko M. Rozhdenie biopolitiki. SPb.: Nauka, 2010. 448 s.
4. Berdyayev N.A. Ekzistentsialnaya dialektika bozhestvennogo i chelovecheskogo. Paris: YMCA-press, 1952. 246 s.
5. Robin K. Strakh. Istoriya politicheskoy idei / per. s angl. A. Georgieva, M. Rudakova. Moskva: Progress-traditsiya; Territoriya budushchego, 2007. 368 s.
6. Spinoza B. Sochineniya. V 2-kh tomakh. T. 1. / Vstup. statya K. A. Sergeeva. Izd. 2-e. SPb.: Nauka, 1999. 489 s.
7. Gaznyuk L. Filosofski etyudi ekzistentsialno-somatichnogo buttya: Monografiya. Kiiv: PARAPAN, 2006. S. 249-253.
8. Kuznetsova Ye. N. Psikhologicheskie osobennosti proyavleniya strakhov u pedagogov i vrachev na urovne struktur obydenного soznaniya: dis. ... kand psikh. nauk: 19.00.01 / Stav-ropolskiy gosudarstvennyy universitet. Stavropol, 2003. 217 s.
9. Robin K. Strakh. Istoriya politicheskoy idei / per. s angl. A. Georgieva, M. Rudakova. Moskva: Progress-traditsiya; Territoriya budushchego, 2007. 368 s.
10. Moisi D. The Geopolitics of Emotion. How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope Are Reshaping the World. New York: Anchor Books, 2010. 176 p.
11. Stearns P. American Fear: The Causes and Consequences of High Anxiety. New York: Routledge, 2006. 256 p.
12. Vasilchenko O. K. Sovremennye ideologii upravleniya strakhom. Sovremennye issledovaniya sotsialnykh problem. № 9. 2015. S. 921-927.
13. Kornienko V. O., Denisyuk S. G., Buryachenko O. Partiynaya ideologiya: sistema tsinnostey, abo sindrom «suspilnoi katatonii»? *Gileya: naukoviy visnik*. 2017. Vip. 117. S. 253-260.
14. Golikov O. S. Nenadiynist yak faktor transformatsii sotsialnoi roboti v suchasnomu sviti: do postanovki problemi. *SOCIOPROSTIR*. 2020. № 9. S. 7-16.

15. Bak-Mors s. Globalnaya publichnaya sfera? Siniĭ divan. 2002. № 1. S. 29-43.
16. Friedman B. Managing Fear: The Politics of Homeland Security. Political Science Quarterly. 2011. V. 126. I.1. P. 77-106.
17. Kara-Murza, S. Manipulyatsiya soznaniem. Moskva: Algoritm, 2001. 952 s.
18. Moshnyaga N., Tymchenko O. Fokus zmishhenyj, ale ne v usix. Doslidzhennya onlajn-ZMI. Voks Ukrayina. 2021 r. URL: <https://voxukraine.org/focus-zmishchenyi-ale-ne-v-usih-doslidzhennya-onlain-zmi/> (data zvernennya: 8.01.2022)

Denysiuk S. G., Derun V. G. Fear as an instrument of state public policy

The article analyses fear as an effective political tool. It is noted that fear can regulate domestic and foreign public policy. The use of fear in political governance through the use of certain technologies allows one to achieve the following: to identify vectors of political development, to change the regulatory framework, to reformat work with influence groups and public opinion leaders and to focus on certain values. Fear in political processes may be used to achieve either positive or negative goals. The author emphasizes the interconnection between fear and the weakening of democratic moods of the society. Fear reduces the "value" of a political regime that becomes undemocratic. It insists that fear pushes the state to violate its own moral principles, which are based on the law. This affects certain features and sets the level of development of political culture and the sense of its citizens.

It is determined that the current fears which are used as the political tools are: migration; terrorism and use of weapons of mass destruction; economical crisis; natural disasters; threats to national security, war; uncertain future and others. Overstatement of the dangers and fueling fears for both: individuals and the state can slow down reforms, – as an obstacle to further development and reformation.

For the state, this leads to the increase in costs which are necessary for the needless control and reinsurance, which, hence, leads to the significant use of human, material, financial and other resources. It shows how citizens' fear of terrorist attacks is used to achieve a certain political goal. Emphasis is placed on various losses from terrorist acts, their comparison with other threats.

It is emphasized that the use of fear in the management process can not only harm the development of society, but also can develop problems for the government itself. Fear is a tool that requires both special attention and careful planning of possible consequences.

Keywords: *fear, political fear, illusory fear, social fear, political technologies, political culture, political consciousness, political regime.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.3

UDK 327:004.9

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5441-555X>

Yeromin M. B., Vasyl' Stus Donetsk National University

ESPORTS IN INTERNATIONAL POLITICAL COMMUNICATIONS: FACTOR OF MEDIA REPRESENTATION AND FICTION ASPECTS

Using certain cases, the article raises the scope of problems regarding cultural intervention in esports through the universal codes of media, as well as the use of esports as an instrument of hybrid war. A certain consideration is given to esports as a theme or a unit of such codes in more traditional media (news media in particular), as well as co-called 'new media' (such as podcasts), which is followed through a middle link of hybrid media evolution (universal code of movies), meaning evolution which does not make previous fragments obsolete per se. Article also dwells upon esports from a POV of international political communication: parallels are drawn to media interest for sports events, characterized is the approximate difference between the two components which could be found in this type of media, now only forming when compared to traditional coverage of sports events.

Using the method of case studies and logical-intuitive analyses a few educated guesses are made about the future development of esports themes from the point of view in international political communication, the role of that forming link in the media institutes in general, as well as retranslation unit of political messages. Expressed is a certain concern with how unnoticed any messages could be through the high level of coding in specialized media, which provides the esports coverage.

Conclusions are drawn about: relevance of following research regarding representation of esports competitions in the media from the perspective of international political communications; perspectives of observing the representation of esports microcosm in media; forming of institutionalization of non-state compounds in esports which have certain influences on international political communications as a co-called 'wild cards'. Specified is that it's too soon to talk about forming of an actor in international political relations, but at the very least a new leverage of actorship in the branched system of universal codes of media, research of which separately will be unsatisfactory and will bring unrepresentative results to the table.

Keywords: *esports, videogames, international political communications, universal codes of media, universal code of movies, representation.*

Internationally, media is still getting accustomed to the fact that eSports are an important and widely developing part of our lives (it even has problems, at times, accepting it as sports to begin with), given that video games and simulations are becoming more prominent and important virtually everywhere. At that point there is a crucial need to look at how eSports are represented in media and where it could go from here. Especially concerning and not to be overlooked is growing but 'untamed' representation in fiction, as such happens to have an underrated grip on many societal processes, through what the author tends to call with a term *universal codes of media* as explained later. Often understated, such codes not only increase the passive appeal of depicted in some cases, but can also stimulate misunderstandings (nefariously exploited for personal gain and political imbalance later on).

Developments of media representation of eSports is analyzed in the article using the methodology of author's previous unique researches, encompassing case study method and logical-intuitive analysis with the use of quasi-concepts [38], as well as experience acquired by author as a freelance video game journalist. [53; 54; 55; 56] Another important and planned part of the article is analyses of representation of eSports in Ukrainian media and fiction, comparisons to international case studies on that matter. International political communication aspects will come into play not just because of author's appeal to political science, but also because how increasingly entangled political context is in regards of eSports: ranging from implications first drawn in Oleg Sentsov's 2011 movie *Gámer* (which is often attacked for political context being present in Sentsov's biography as a repressed citizen of Ukraine in an annexed Crimea) and relatively harmless messages drawn in 2009's similarly named *Gamer* [28; 60]. The latter still sizzles with political metaphors

to modern abundance of media coverage (both generic and specific) pertaining to real eSports events. Case studies provided in the article will examine societal, political and mythological roles assigned by media outlets to eSportsmen all over the world, touching upon variants.

Article will hopefully not just provide for a better understanding of media's difficulties in approaching layers upon layers of gaming subcultures, it could possibly serve as a gateway guide for aspiring researchers and video game journalists alike, trying to make sense in the increasingly entangled and colorful world of eSports, technology and gaming. Conclusions will hopefully be drawn on how important media representation and aspects of fiction are for eSports, but also how eSports becoming a more prominent theme in the spotlight of traditional and new media (as exemplified mainly by podcasts). They will also touch upon how those mutual entanglements between the two could possibly benefit globalized society in a world struck by disastrous uncertainty of fairly recent global events.

Main focus of the article is divided into three sections. The first section dwells upon international political communication and draws its correlation to eSports through universal codes of media, cementing the place of video games in the media hierarchy and assorted provisions this place gives eSports as a catalyst of international political communication. The second section examines the fiction aspects of eSports as well as one's representation in media, correlating the two and examining the underlying political tissue. It also introduces quasi-concepts of *intuitive noise* and *conscious noise*. The third section draws unexpected connections between eSports and new media in the form of podcasts, streamlining the political connective tissue present in both of them.

Dwelling upon intricate correlation between international political communication and universal codes of media this article's purpose is to specify the place of eSports in such for those who wander from any corner of that impending discussion. As such, the main objective of the article is to demonstrate the underlying processes of political communication in eSports occurring through the universal codes of media.

Additional objectives of the article include:

- To explain in simple terms how international political communication occurs in general and how it may happen and oftentimes happens through eSports;
- Provide (through case studies) assorted links between existing types of media and accentuate where eSports is situated in such.
- Provide recommendations for possibilities in following researches in assorted media aspects of eSports.

At this point it became evident (as seen by the existence of this very book) that eSports is becoming an increasingly important and publicized area. Recent years suggest that it climbs up higher and higher in the media agenda with the likes of *The Washington Post* and ESPN. Respectively, the former hired additional reporters and an editor to cover the topic [27], while the latter added eSports to covered line-ups in 2016, for the first time ever since early 2000's and competitive poker. [32]

Perhaps the most dramatic increase in eSports coverage in recent years was (rather logically) seen in 2020, since traditional sports largely decreased their scales due to the pandemic of COVID-19 novel coronavirus. [8] That alone attracted not only unforeseen financial and media support to assorted eSports platforms, but also elusive and intriguing aspects of celebrity appeal, as exemplified by actors James McAvoy and star racer Fernando Alonso joining the ranks of eSportsmen. [53-54] As for aforementioned financial support: things are looking all the more bright and spectacular with giants like Lenovo and Microsoft making moves on the eSports market, sponsoring assorted events and purchasing platforms. [52; 57] As such, salaries of prominent eSportsmen (some of them very young) also attract extensive media coverage. [58]

Cross (2020) additionally notes that while the niche is flourishing it is hardly attracting a very sufficient amount of new followers to growing coverage by traditional media [8]. That is because eSports are covered readily by assorted specialized websites and online newspapers.

One of such, publishing in Ukraine (and in Ukrainian) is PlayUA, where the author happens to be a freelance contributor with additional benefit of collecting case studies very much helping in the research, as well as gaining some confidence in the area that continues to puzzle not only traditional media, but also research. It was of especial value for the author (someone hailing from political studies with movies being a particular focus) to cover *The Game Awards* for PlayUA [56]. It is of note that this ceremony hails a combined game industry, but eSports is a particular and traditional focus with assorted nominations dedicated to eSportsmen, trainers, teams etc. However, these nominations are particularly odd ones out when it comes to this particular ceremony, which shares a lot of similarities with the Oscars. So much so that a lot of familiar actors and directors show up to give a very certain kind of flair to a ceremony, celebrating especially how video games became first and foremost, narrative fiction of highest artistic value.

Similarly to how Internet Movie DataBase (IMDb) always considered video games a type of movies (in a wider sense of motion pictures and/or moving images), video games right now becoming less of an amusement arcade novelty and more of an entertainment industry juggernaut. Where exactly does eSports fit in that conundrum? Effectively, they become an unexpected bridge between sport, news media, narrative fiction and politics. The latter component really needs an introduction on its own, which the author should note is repeated somewhat from a chapter available through IGI Global in an authored research insight book, also by author. [39-40].

The way information affects people on assorted levels (including emotional, intellectual and neurological) should be discussed in correlation with how increasingly political the world has become recently. Globalization gives media, especially new media of the Internet a blazing carte-blanche of newfound abilities, regardless of its actual audience. This happens due to new media having an ability to influence traditional media (as well as other new media) directly, thus giving it what could be called a *proxy audience*. Phenomenon of misinformation spreading like wildfire on social media could be at the very least partially attributed to that idea. However, there are larger forces at play, as phenomena of media appeal, fandom and cultural codes are also very much present in the realm of video games and eSports. Understated when it comes to international political communication, they form crucial bridges between nations, governmental and nongovernmental bodies (often called *actors* in specific terminology of political science and international relations). Perhaps more importantly and/or problematic is their *by proxy influence*. However, before jumping to that proceeding we perhaps could use a certain retrospective look at what exactly international political communication *is*, why it came to be and why eSports even could be viewed through such a prism.

The earliest uses of the term international political communication could be traced to (at least) 1950's, however most published works using that term provide a very specialized retrospective of such communication not agreeing on a singular, clear definition. [36] In more recent cases (such as J. Gastil's (2008) book on political communication and deliberation [12]) contemporary theories of international political communications are linked to influence of world public opinion on nations.

I. Charskykh gives perhaps the most detailed definition of international political communication: a cross-border, dynamic environment existing through a continual exchange of politically-charged content between- and with the participation of states and other international relations actors who defend their values and interests while substantiating their actions in front of worldwide audience on the scale that could be called international. [6, pp. 58-60]

Dwelling upon such definition Charskykh have also outlined *three main functions of political communication* (by which *international* one very much abides):

- **First (structural):** Provides for intergovernmental messaging, also messaging between public, media, organizations and corporations.
- **Second:** connective tissue for leaders and their people, it strengthens the sense of community while facing external challenges.
- **Third (media):** Shaping the agenda, this function focuses primarily on the role of media, its inherent ability of shaping the agenda; latter attributed (nearly exclusively) to said function's power of idea installation into one's mind. [6, pp. 58-60]

Author makes no secret of the fact that one's previous research concerns mostly the media function of political communication. However an important side note should be given to the second function, since it tremendously fits eSports and forms an interesting bridge to explore. In a way, a sense of community is not just crucial to eSports, it could be considered a tissue or glue keeping the phenomenon together when it comes to establishment, maintenance and organizational formation. As such, researches admit there are negative and positive factors about it. While comparison to gambling community is hardly a compliment [35], there are also admittedly positive social benefits of it in the spheres of education (both higher and schools), being especially beneficial in SEL (social and emotional learning). [23] Considering that COVID-19 pandemic stripped most sports fans and practitioners of their usual routine and social aspects of it, press readily credits eSports with regaining that same sense of community. [20; 17]

Returning to media function: it led to creation of attributive agenda setting theory, also known as second level theory. As opposed to first level theory of agenda setting, which researches the broadcasting vector from media to general public, attributive agenda setting theory researches *features* and *symbols*. [6, pp. 58-60]

As demonstrated by Table above, which hopefully streamlines some of the points we're about to make, there is a strong sense of connection between two subjects of attributive agenda setting theory, main functions

Table 1

Correlation between attributive agenda setting theory, main functions of political communication, types of political communications and forms of audiovisual media

<i>Attributive Agenda Setting Theory</i>	<i>Main Functions of Political Communication</i>	<i>Types of Political Communication</i>	<i>Forms of Audiovisual Media</i>
Features	Second Function	Factual Statements/Propaganda	News
Symbols	Third (Media) Function	Noise/Propaganda/Factual Statements	Fiction/Education/News

and types of political communication, as well as forms of audiovisual media (although the point could be expanded to media in general we'll stick to that earlier definition from our research since video games are technically audiovisual media too). As we've encountered the first two already, correlation between types of political communication and forms of media needs a special introduction. J.R. Pierce's *Symbols, signals and noise: the nature and process of communication* (1967) points out that noise is a concept in communication which is inseparable from media and is solidified in it. While it is fairly obvious that traditional news media is grounded in the second function of political communication and presents facts, the third function (which encompasses media in general) happens to combine all of the types of such communication as well as all of the forms of media.

Traditionally, noise is viewed as a negative kind of information and the problem about it is that noise is not a part of understanding of what code is, despite pretty much being a key term in the study of codes. Through that use in Pierce's book [59, pp. 81-95] it becomes evident that there is a rough, but an already established connection that could be drawn between symbols/signals dichotomy and propaganda/factual one. Symbols in that system of codes are correlated more with propaganda and noise than they are with factual statements and yet they become more and more inevitable to encounter in any and all news due to co-called pop-cultural osmosis of the postmodern world. The networking opportunities of social media increased unprecedentedly in the twenty-first century, bringing all of the functions of political communication together as well as making them, to a point, international by definition.

That statement, understandably 'loud' and in need of additional backing and research, is something that is very much evident and important for eSports. As an expansion of sports in general, they already make for an important chunk of co-called political *soft power*. [29]

Term 'soft power' was coined and explained by J. Nye [29] in 1990 and means an opposite of *hard power* in politics: cooperating, attracting and co-opting rather than coercing or threatening. Nye himself is clearly opposed to the idea that propaganda in its pure form is correlated with soft power, however he notes that 'the best propaganda is *not* propaganda'. (Nye, 2012) That would leave us with a notion that best propaganda is either *factual statement* (which is an easy concept enough to gasp), but also that it might be either purposefully or incidentally produced via *noise*.

From the code perspective, news about eSports might definitely seem like noise to political science: many aspects of eSports lack the system and could mean anything or nothing depending on interpretation. In a way that is a continuation of how ordinary sports became a political instrument via soft power. (Nye, 2008) However there is also an attached cultural aspect to it. Said cultural link of eSports is noted and dissected by a lot of specialists in marketing and public relations [3; 19; 22; 49]. eSports expert T. Nguyen even summarizes, as follows: 'It's about culture, not channel marketing'. [19]

It's really hard not to notice that Chinese Republic provides the biggest market for eSports: \$326.2 million in revenue in 2019 [49], something that is hard not to link to Nye's notes of this very state aspirations of soft power and overall popularity of that concept in China. [31]

Fewer researchers of political studies draw attention to eSports. Primarily published piece on that topic appears to be by Johnson, M. & Mejia, R. (2017) [16]. Among the points drawn in that article, crucial ones are that video games (in and off of eSports), are a *complex* assemblage of real-world material and social forces, prone to political valorization and condemnation, as well as manifesting ideological concepts through virtual worlds. [16]

There exists a tradition of sorts (or at the very least a collective habit, transcending this website) on Wikipedia to collect adaptations of comic book characters in large portions [44; 47] or even separate articles in cases of popular figures like The Joker and Wolverine [45; 46]. Coincidentally and characteristically, both above mentioned characters entered one of the largest eSports titles in recent years,

Fortnite [58], as token guest characters, something often done to ‘spice up’ the gameplay and give a flair of exclusivity to certain events occurring in it.

It is deeply troublesome and might even seem pointless to approach such events from a standpoint of political science. However, armed with the knowledge from the previous section of this very article we might classify this as *noise*. But, then again, how could inclusion that is at least semi-planned be classified as noise? Could it be that we stumbled upon a previously unnamed type of international political communication here, something that (for lack of better terms) could be called *intuitive noise*? Existence of co-called ‘le sens obtus’ in semantic codes, elusive meaning which also happens to be at least to a point a deliberate inclusion was first noted by the author as very much applicable to political science’s approaches to media. [42]. Among the examples provided was vagueness with which movie *Joker* (2019) [33] based on the same very character that was included in *Fortnite* in 2020, provided a plethora of political statements which heavily resonated internationally with assorted protests. [7; 18; 26; 33] An added factor of uncertainty as to how this situation could be approached is the fact that certain gamers deeply associated themselves with *Joker* way before the movie came out, with figure of that same comic book villain standing in for nearly every political movement in existence, ranging from ultra-right groups to radical left-wing anarchism and many, many things in-between.

A certain retrospective on correlation between traditional media and the emerging eSports scene (hailing from the competitive side of video games) was an inevitable and unavoidable part of this article’s conception simply to emphasize how certain stereotypes could still be seen after decades despite being erroneous. Vice versa: certain conclusions deserving a double take get overlooked due to stylistic shifts society inevitably experiences culturally each decade (oftentimes at least twice a decade).

It should be said there is a very much noted lack of proper fiction centering on eSports, unlike assortment of documentaries which already became a stable niche of sorts. [24]. Providing a full list of, for example, movies about eSports is a task for another time and not an easy one. In addition to search engine complications McMahon mentions, with Fiction being the name of a prominent eSports team clogging the search [24], there is also another, bigger problem. Said problem could be formulated as a lack of distinction between general *video game* phenomenon and *eSports*. It is especially so because of some elusive definitions as to whether fictional examples and ‘foreshadowing’ of sorts (eg. science fiction movies which depict eSports effectively before it came to be) count and, if so, to what extent.

It is logical to assume that those looking for coverage and opinion on modern eSports and/or even a retrospective of such are not too keen (if probably at least somewhat interested) on witnessing the evolution of video games from text adventures and *Pong* (1972) [1] up until first actual sport-like events taking place arguably in the era of arcades and 8-bit, with *Donkey Kong* (1983) [25] being the foremost subject of many controversies, documentaries, rumors and urban legends. Quite similarly, when it comes to representation of eSports in narrative fiction, it often gets relegated to a museum of sorts, showcasing examples like *Tron* (1982) [21], *WarGames* (1983) [4] and *The Wizard* (1989) [13]. Despite (at the very least) the latter providing some valuable cultural insight into the genesis of eSports, there is much more to discern (in authors humble opinion) in cases like 2015’s *Kung Fury* [34]. That movie (a short film, in fact, if immensely popular) re-uses several familiar artifacts of this particular era such as arcade cabinets and Power Glove (also seen in *The Wizard*) in a deliberately abstract pastiche of media perception of that very area (1980’s). A note especially interesting for that matter is the fact that all-adult gamers are depicted in the arcade in *Kung Fury* as opposed to teenage and kid demographic. That is something it retranslates readily from real life through non-obvious and very much non-verbal communicative elements audiovisual media developed since the days of silent film. A side point, not relevant to *Kung Fury* as a whole, but very much relevant for our research is that teenagers and young adult demographic is not readily interested in arcades, which are simply beyond their age demographic when it comes to widespread availability.

Then there is also another interesting aspect: the fact that in an absurd world of *Kung Fury* the Power Glove becomes a very political instrument in the downfall of Nazi Germany, heavily fictionalized but still recognizable caricature of twentieth century’s most villainous political superpower, lead by (equally fictionalized but recognizable) Adolf Hitler [34].

There is an even earlier example that showcases developments of eSports culture we witness now. 2009’s *Gamer* finds a teenage protagonist in a near future, a rising Internet celebrity (concept already familiar at the time but still seeming novel in public consciousness) tangled in increasingly violent and political international conspiracy. Villain of the story (however cartoonish) is someone using the widespread media influence of eSports for one’s own gain. That is something becoming increasingly worrying and realistic for today’s audience if they happen to suspend disbelief and attempt discerning the parts the movie definitely got right

about the future. While connections to Hitler from the above mentioned example of *Kung Fury* are not as strong, there are more than enough underlying elements tying fictional computer programmer Ken Castle from 2034 to certain stereotypes and images, often associated with dictatorship in the digital age. [43]

Interestingly, McMahon's podcast *eSports in Fiction*, despite curious omission of that particular movie provides very similar notions in its introduction which describes how fascinating the rabbit holes of professional eSports became. [24].

Drawing to conclusions of this section we should directly address the fact that businesses of eSports probably should consider being more deliberate in choosing the affiliated *symbols*. It's one thing that Joker appeals to many so the character's different versions are featured all over the place and it's entirely another that potentially you can substitute Joker with Adolf Hitler and the sense of such inclusion will remain just as vague as it was (if increasingly worrying and offending). Narrowly avoiding the suggestion that Joker indeed equals Adolf Hitler, we should consider that the ripple effect might eventually equal the context in *public opinion* if not explained properly.

And there is a problem of eSports effectively evading explanations and political context altogether, something that could be compared to initial sports-above-politics approach that brought us 1936 Summer Olympics held in Nazi Germany and often proclaimed a textbook example of propaganda. If the noise of eSports chooses *not to be propaganda*, it should be, to a point, a *conscious noise* which is not as oxymoron as it sounds, as conscious approach to noise actually makes us understand how such noise came to be and therefore discern it from the meaningful parts of the code. However, since noise effectively becomes part of *the code*, it becomes much harder to discern. After all, there is a notion that codes are 'cracked' which means that you need either a key or a breaking method to understand them when it comes to information.

As such we are drawn to another case study. In it, podcasts in correlation with eSports effectively try to discern through the types of international political communication, such as factual statements, propaganda and noise without even being aware of such actions on their part. That could also be considered an example of *intuitive noise*.

There is a jarring and refreshing omen to be seen in *Gámer* when compared to recent media coverage of eSports, such as 8-year old eSportsman receiving an impressive salary of \$33,000 [58]. In the movie, released in 2011 (and largely encompassing the director's feelings about the scene throughout the 2000's), a much more mature teenager succumbs to depression and assorted crises attempting a career in eSports, captured in an almost documentary-like precision. Director Oleg Sentsov largely attributes his days as an eSportsman to movie gaining some cult identity on its own [50], however it's Sentsov's following role in the political events and *hybrid war* between Ukraine and Russia that attracted the most attention to it in recent years, re-launching independent filmmaker's career further into stardom which Sentsov himself is not sure entirely merited and compares well to cases of other political prisoners stuck in situations not unlike his.

However, another prominent director hailing from Crimea (who also happens to be a podcaster), Nariman Aliev mentions prominently that *Gámer* was widespread in formal filmmaking education in Ukraine at the time [50], thus cementing that Sentsov's choice of eSports as a focus for narrative fiction somehow became pretty much *timely*. That never prevented Sentsov's choice to become an additional point of purely political bullying and criticism when it comes to the subject matter of his directorial debut, which was at the time of his imprisonment his only feature work available. Enforcement of the stereotype that eSports is not worthy of coverage (let alone narrative fiction centered around it) was (and still is) in full play when it comes to political banter.

That said, the format of the podcast which is where the two filmmakers met in 2021 is an interesting perspective alone when it comes to eSports comparisons and correlation analyses. Both are very much connected to the Internet and digital revolution. Despite that both are also elusive for traditional media, but pretty much compete for attention with several traditional formats already losing in that battle (such as radio in case of podcasts).

Either they lose, or they join forces. Latter is exemplified by magazine *The Village Ukraine*, a local version of a popular magazine picking up Season 2 of Aliev's podcast *MINCULTPRYVIT* for distribution on their digital platforms. In fact, filmmakers doing a podcast (which is usually audio as opposed to native for that profession audiovisual media) is a much more logical combination in the days of the Internet as evidenced by the oldest, largest and most complete database of *movies* recently starting to accept podcasts. [15]. Through 2010's podcasts became an extremely relevant segment of some of the platforms revolutionizing the audiovisual side of the Internet, such as YouTube. There is a specific term '*video podcast*' for those

podcasts offering more than audio, but even in cases like *MINCULTPRYVIT* (when the video component is hardly anything crucial to the audio part), it is a certain coverage element not to miss when it comes to promotion and distribution. [2].

On a related note, *PlayUA* has a plethora of podcasts on their own as well as covering them as both relevant sources for news and subject of such.

On another related note, perceived accordingly to points drawn in previous sections, this whole section itself could be considered an example of *conscious* and/or *intuitive noise*. Such an approach was chosen deliberately as an illustration because it needs to be addressed that when it comes to eSports and politics, vagueness is inevitable and in the author's humble opinion that should not be the case.

Fulfillment of the main objective of the chapter (to demonstrate the underlying processes of political communication in eSports occurring through the universal codes of media) was inevitably a hard task to achieve. After all, eSports continues to be an elusive terra incognita to many disciplines, political science being one of them. Real-life affectations and results of virtual competitions keep puzzling researchers, who somehow miss the opportunity to bring together assorted types of media. Only logical, since author's research previously characterized movies as a similarly untamed territory. [42].

International political communication of all three types is readily evident through all of the cases presented in the chapter with noise being an especially underlying and worrying type, because where there's noise it could be used to mask a sinister proceeding. Noticing such, an inevitable attempt at influencing the growing field by corrupt, neglectful and frankly harmful forces is a perspective we should be ready for in the rest of the 21st century, as eSports are here to stay.

We could only hope that provided recommendations and case studies will eventually result in research of larger scales and foremost practical applicability. It is evident that it is literally impossible not to proceed at any eSports research without an interdisciplinary perspective, very much including media studies and political studies. We can also hope that coined terms *intuitive noise* and *conscious noise* would be of certain interdisciplinary use, as they might be the key to eSports from the perspective of many fields of study, including but not limited to cultural studies and political science. Researches of both kinds pertaining to eSports roles in modern society are crucially needed in order for eSports not to enter the realm of propaganda without at least knowing what is propagated and at best – knowing how to counteract the insertion of propaganda and agenda.

Бібліографічний список:

1. Alcorn A. (1972). *Pong*. [Computer software] United States: Atari.
2. Aliev N. *MINCULTPRYVIT*. [Video podcast]. The Village Ukraine, 2020.
URL: <https://www.youtube.com/c/MINCULTPRYVIT/about>
3. Allenstein U. & Gediehn O. & Lehmann S. & Singer D. Esports and the next frontier of brand sponsorships. *McKinsey & Company*, 2020, July 31. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/e-sports-and-the-next-frontier-of-brand-sponsorships#>
4. Badham J. (director), Lasker L. (writer), Parkes W.F. (writer), Schneider H. (producer). (1983) *WarGames*. [Motion picture]. United States: United Artists, Sherwood Productions.
5. Caulfield J. How to cite a podcast in APA Style. *Scribbr*, 2020, December 9.
URL: <https://www.scribbr.com/apa-examples/podcast/>
6. Charskykh I. *Political communication and international acting. In Special Project: Analysis of Scientific Researches. Proceedings of VI International scientific and practical conference (30-31 March 2011)*. Vol. 1 (Out of 7), 2011. Dnipropetrovsk, Ukraine.
7. Clarke, L. *Why Joker masks are the perfect political protest symbol*.
URL: <https://www.wired.co.uk/article/joker-masks-protests>
8. Cross T. Esports Coverage is Increasing, but It's Not Creating New Fans... Yet. *VideoWeek*, 2020, April 8. Retrieved from <https://videoweek.com/2020/04/08/esports-coverage-is-increasing-but-its-not-creating-new-fans-yet/>
9. Crowther W. (1976). *Adventure*. [Computer software] United States: Crowther.
10. Drescher D. A typology of international political communication: Factual statements, propaganda, and noise. *Political Communication*. 1987. 4 (2), 83-91.
11. Epic Games. (2017). *Fortnite*. [Computer software] Gary. North Carolina: Epic Games, Warner Bros. Interactive Entertainment.
12. Gastil J. *Political Communication and Deliberation*. Thousand Oaks, California: Sage Publications Inc., 2008.
13. Holland T. (director), Chisholm D. (writer, producer) & Topolsky K. (producer). (1989). *The Wizard*. United States: Carolco Pictures, Finnegan/Pinchuk Productions, Pipeline Productions, Universal Pictures.
14. Image Space Incorporated. (2012). *rFactor 2*. [Computer software] United States: Image Space Incorporated, Studio 397.

15. Internet Movie DataBase (IMDb). *Submitting podcasts, commercials or music videos*.
URL: <https://help.imdb.com/article/contribution/titles/submitting-podcasts-commercials-or-music-videos/G75CJL7UUDSWV7U5#>
16. Johnson, M. & Mejia, R. Making Science Fiction Real: Neoliberalism, Real-Life and Esports in Eve Online. *Journal of Virtual Worlds Research*. 2017 10. <http://doi:10.4101/jvwr.v10i3.7256>.
17. Jung L. Regaining A Sense Of Community Through Gaming: An Interview With Columbia eSports. *Bwog*, 2020, October 1. URL: <https://bwog.com/2020/10/regaining-a-sense-of-community-through-gaming-an-interview-with-columbia-esports/>
18. Kaur, H. *In protests around the world, one image stands out: The Joker*.
URL: <https://edition.cnn.com/2019/11/03/world/joker-global-protests-trnd/index.html>
19. Kurtenbach L. Marketing and eSports: "It's about culture, not channel marketing". *Digital Marketing Expo & Conference (DMEXCO)*, 2019, October 1. URL: <https://dmexco.com/stories/marketing-and-esports-its-about-culture-not-channel-marketing/>
20. Lang, A. As The Pandemic Spread, So Did Esports. *Columbia Daily Spectator*, 2021, January 12.
Retrieved from <https://www.columbiaspectator.com/the-eye/2020/11/14/as-the-pandemic-spread-so-did-esports/>
21. Lisberger S. (director, writer, producer), MacBird B. (writer) & Kushner D. (producer). (1982) *Tron*. [Motion picture]. United States: Walt Disney Productions, Lisberger/Kushner.
22. Lundquist C. (n.d.). Esports is the next big cultural phenomenon and potential sponsors should be tuning in now. *Clyde Group*. URL: <https://clydegroupp.com/esports-is-the-next-big-cultural-phenomenon-and-potential-sponsors-should-be-tuning-in-now/>
23. McCarthy J. Promoting a Sense of Community With Esports. *Edutopia*, 2021, March 22.
URL: <https://www.edutopia.org/article/promoting-sense-community-esports>
24. McMahon A. eSports in Fiction (No. 13) [Audio podcast episode]. In *Paracosms: Know Your Fiction*. Anchor, 2017, July 3. URL: <https://anchor.fm/paracosms/episodes/eSports-in-Fiction-e16cks>
25. Miyamoto S. (director, designer) & Yokoi G. (designer, producer). (1981). *Donkey Kong*. [Computer software]. Japan: Nintendo.
26. Mounier, J.-L. *From Beirut to Hong Kong, the face of the Joker is appearing in demonstrations*.
URL: <https://www.france24.com/en/20191024-from-beirut-to-hong-kong-the-face-of-the-joker-is-emerging-in-demonstrations>
27. Murray T. Mainstream Media Coverage of Esports Grows as The Washington Post Hires Dedicated Staff. *The Esports Observer*, 2019, July 18. URL: <https://esportsobserver.com/washington-post-esports-staff/>
28. Neveldine M. (writer, director, producer), Taylor B. (writer, director, producer), Lucchesi G. (producer), Rosenberg T. (producer), Williamson S. (producer) & Wright R. (producer). (2009) *Gamer*. United States: Lionsgate, Lakeshore Entertainment.
29. Nye, J. S. *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs, 2004.
30. Nye, J. S. Public Diplomacy and Soft Power. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 2008. 94–109. <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>
31. Nye, J.S. China's Soft Power's Deficit: To catch up, its politics must unleash the many talents of its civil society. *The Wall Street Journal*, 2012, May 8. URL: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304451104577389923098678842>
32. Orland K. Media Coverage: For ESPN, Esports Is More Than A Niche. *GameDaily.biz*, 2018, October 9.
URL: <https://gamedaily.biz/article/297/media-coverage-at-espn-esports-are-unquestionably-real-sports>
33. Phillips, T. (director, writer, producer), Koskoff E.T. (producer) & Cooper B. (producer) (2019). *Joker*. [Motion picture]. United States: Warner Bros. Pictures, BRON Studios, Creative Wealth Media Finance, DC Comics, DC Entertainment, Joint Effort, Village Roadshow Pictures.
34. Sandberg D. (director, writer, executive producer), Andersson L. (producer), Antonia E.Y. (producer). (2015) *Kung Fury*. [Motion picture]. Sweden: Laser Unicorns, Lampray, Algorix Simulation.
35. Sirola, A., Savela, N., Savolainen, I. et al. The Role of Virtual Communities in Gambling and Gaming Behaviors: A Systematic Review. *J Gambl Stud* 37, 2021. 165–187. <https://doi.org/10.1007/s10899-020-09946-1>
36. Speier H. International Political Communication: Elite vs. Mass *World Politics*, 1952. 4 (3), 305-317
37. Vranjes A. & Budimir Z. International political communication and influence of Information and communication technologies on contemporary international relations. *Politeia*, 2017. 7(13), pp. 128-139.
38. Yeromin M.B. *Universal code of movies in international political communication* – Qualification scientific work as manuscript. Dissertation is for obtaining the degree of Candidate of Political Science, specialty 23.00.04 «Political problems of International Systems and Global Development». Vinnytsia, Chernivtsi: Vasyly' Stus Donetsk National University, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2017.
URL: <https://drive.google.com/open?id=1eqpxe8fQ2vsYUNBecIleiY2lPPsokRRo>
39. Yeromin, M. B. *Universal Codes of Media in International Political Communications: Emerging Research and Opportunities*. IGI Global, 2021. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1>
40. Yeromin M. *International Political Communication: New Challenges and Old Uncertainty*. IGI Global, 2021. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1.ch001>
41. Yeromin M. *Political Tradition and Compatibility of Universal Codes: Digital Dictatorship and Virtual Democracy*. IGI Global, 2021. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1.ch007>
42. Yeromin M. *Universal Code of Movies and Influence of Traditional Media*. IGI Global, 2021. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1.ch002>

43. Valve & Hidden Path Entertainment. (2012). *Counter-Strike: Global Offensive (CS:GO)*. [Computer software]. United States: Valve.
44. Wikipedia. *Question (character)*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Question_\(character\)#Video_games](https://en.wikipedia.org/wiki/Question_(character)#Video_games)
45. Wikipedia. *Joker in other media*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Joker_in_other_media
46. Wikipedia. *Wolverine in other media*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Wolverine_in_other_media
47. Wikipedia. *Category:Comics characters in other media*.
URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Comics_characters_in_other_media
48. Xue, H. & Newman, J. & Du, J. Narratives, identity and community in esports. *Leisure Studies*. 2019. 38. 1-17. <https://doi.org/10.1080/02614367.2019.1640778>.
49. Zhang Y. The definitive guide to esports marketing: Everything you need to know in 2020. *Hapticmedia*, 2020, November 24. URL: <https://hapticmedia.com/blog/esports-marketing/>
50. Алієв Н. Олег Сенцов. Про кіно, крим та буремні 90-ті.
URL: https://soundcloud.com/the_village_ukraine/19-oleg-sentsov-pro-kno-krim-buremn-90-t
51. Береговий Р. Новий кіберспортивний клуб Force Arena з'явиться у Львові наступного місяця.
URL: <https://playua.net/novuj-kibersportyvnyj-klub-force-arena-z-yavytsya-u-lvovi-nastupnogo-misyatsya/>
52. Бойко О. Lenovo запускає серію відкритих турнірів з CS:GO для українців.
URL: <https://playua.net/lenovo-zapuskaye-seriyu-vidkrytyh-turniriv-z-cs-go-dlya-ukrayintsiv/>
53. Єрьомін М. Фернандо Алонсо та інші пілоти "Формули-1" гаяють на карантині у rFactor 2.
URL: <https://playua.net/fernando-alonso-ta-inshi-piloty-formuly-1-ganyayut-na-karantyni-u-rfactor-2/>
54. Єрьомін М. Джеймс МакЕвой зіграє в FIFA 20 на Twitch. URL: <https://playua.net/dzhejms-makevoj-zigraye-v-fifa-20-na-twitch/>
55. Єрьомін М. Започатковано перший у світі науковий журнал, присвячений кіберспорту та ігровій індустрії.
URL: <https://playua.net/zapochatkovano-pershyj-u-sviti-naukovyj-zhurnal-prysvyachenyj-kibersportu-ta-igrovij-industriyi/>
56. Єрьомін М. The Game Awards 2020: переможці, світові прем'єри та нова Mass Effect.
URL: <https://playua.net/the-game-awards-2020-peremozhtsi-svitovi-prem-yery-ta-nova-mass-effect/>
57. Мельник С. Microsoft іде у кіберспорт. URL: <https://playua.net/microsoft-ide-u-kibersport/>
58. Мельник С. Школяр отримав 33 000 \$ завдяки Fortnite URL: <https://playua.net/shkolyar-otrymav-33-000-zavdyaky-fortnite/>
59. Пирс Д.Р. Символы, сигналы, шумы: закономерности и процессы передачи информации. Москва: Мир, 1967.
60. Сенцов О., Журженко О. Гамер. CryCinema, 2011.

References:

1. Alcorn A. (1972). *Pong*. [Computer software] United States: Atari.
2. Aliev N. (Host). (2020-). *MINCULTPRYVIT*. [Video podcast]. The Village Ukraine. Retrieved from <https://www.youtube.com/c/MINCULTPRYVIT/about>
3. Allenstein U. & Gediehn O. & Lehmann S. & Singer D. (2020, July 31). Esports and the next frontier of brand sponsorships. *McKinsey & Company*. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/e-sports-and-the-next-frontier-of-brand-sponsorships#>
4. Badham J. (director), Lasker L. (writer), Parkes W.F. (writer), Schneider H. (producer). (1983) *WarGames*. [Motion picture]. United States: United Artists, Sherwood Productions.
5. Caulfield J. (2020, December 9). How to cite a podcast in APA Style. *Scribbr*. Retrieved from <https://www.scribbr.com/apa-examples/podcast/>
6. Charskykh I. (2011). *Political communication and international acting. In Special Project: Analysis of Scientific Researches. Proceedings of VI International scientific and practical conference (30-31 March 2011)*. Vol. 1 (Out of 7). Dnipropetrovsk, Ukraine.
7. Clarke, L. (2019, November 2). *Why Joker masks are the perfect political protest symbol*. Retrieved November 17, 2019 from <https://www.wired.co.uk/article/joker-masks-protests>
8. Cross T. (2020, April 8). Esports Coverage is Increasing, but It's Not Creating New Fans... Yet. *VideoWeek*. Retrieved from <https://videoweek.com/2020/04/08/esports-coverage-is-increasing-but-its-not-creating-new-fans-yet/>
9. Crowther W. (1976). *Adventure*. [Computer software] United States: Crowther.
10. Drescher D. (1987). A typology of international political communication: Factual statements, propaganda, and noise. *Political Communication* 4 (2), 83-91.
11. Epic Games. (2017). *Fortnite*. [Computer software] Gary. North Carolina: Epic Games, Warner Bros. Interactive Entertainment.
12. Gastil J. (2008). *Political Communication and Deliberation*. Thousand Oaks. California: Sage Publications Inc.
13. Holland T. (director), Chisholm D. (writer, producer) & Topolsky K. (producer). (1989). *The Wizard*. United States: Carolco Pictures, Finnegan/Pinchuk Productions, Pipeline Productions, Universal Pictures.
14. Image Space Incorporated. (2012). *rFactor 2*. [Computer software] United States: Image Space Incorporated, Studio 397.
15. Internet Movie DataBase (IMDb). (1990-2021). *Submitting podcasts, commercials or music videos*. Retrieved from <https://help.imdb.com/article/contribution/titles/submitting-podcasts-commercials-or-music-videos/G75CJL7UUDSWV7U5#>

16. Johnson, M. & Mejia, R. (2017). Making Science Fiction Real: Neoliberalism, Real-Life and Esports in Eve Online. *Journal of Virtual Worlds Research*. 10. <http://doi:10.4101/jvwr.v10i3.7256>.
17. Jung L. (2020, October 1). Regaining A Sense Of Community Through Gaming: An Interview With Columbia eSports. *Bwog*. <https://bwog.com/2020/10/regaining-a-sense-of-community-through-gaming-an-interview-with-columbia-esports/>
18. Kaur, H. (2019, November 3). *In protests around the world, one image stands out: The Joker*. Retrieved November 17, 2019 from <https://edition.cnn.com/2019/11/03/world/joker-global-protests-trnd/index.html>
19. Kurtenbach L. (2019, October 1). Marketing and eSports: “It’s about culture, not channel marketing”. *Digital Marketing Expo & Conference (DMEXCO)*. Retrieved from <https://dmexco.com/stories/marketing-and-esports-its-about-culture-not-channel-marketing/>
20. Lang, A. (2021, January 12). As The Pandemic Spread, So Did Esports. *Columbia Daily Spectator*. Retrieved from <https://www.columbiaspectator.com/the-eye/2020/11/14/as-the-pandemic-spread-so-did-esports/>
21. Lisberger S. (director, writer, producer), MacBird B. (writer) & Kushner D. (producer). (1982) *Tron*. [Motion picture]. United States: Walt Disney Productions, Lisberger/Kushner.
22. Lundquist C. (n.d.). Esports is the next big cultural phenomenon and potential sponsors should be tuning in now. *Clyde Group*. Retrieved from <https://clydegroupp.com/esports-is-the-next-big-cultural-phenomenon-and-potential-sponsors-should-be-tuning-in-now/>
23. McCarthy J. (2021, March 22). Promoting a Sense of Community With Esports. *Edutopia*. <https://www.edutopia.org/article/promoting-sense-community-esports>
24. McMahon A. (Host). (2017, July 3). eSports in Fiction (No. 13) [Audio podcast episode]. In *Paracosms: Know Your Fiction*. Anchor. Retrieved from <https://anchor.fm/paracosms/episodes/eSports-in-Fiction-e16cks>
25. Miyamoto S. (director, designer) & Yokoi G. (designer, producer). (1981). *Donkey Kong*. [Computer software]. Japan: Nintendo.
26. Mounier, J.-L. (2019, October 24). *From Beirut to Hong Kong, the face of the Joker is appearing in demonstrations*. Retrieved November 17, 2019 from <https://www.france24.com/en/20191024-from-beirut-to-hong-kong-the-face-of-the-joker-is-emerging-in-demonstrations>
27. Murray T. (2019, July 18). Mainstream Media Coverage of Esports Grows as The Washington Post Hires Dedicated Staff. *The Esports Observer*. Retrieved from <https://esportsobserver.com/washington-post-esports-staff/>
28. Neveldine M. (writer, director, producer), Taylor B. (writer, director, producer), Lucchesi G. (producer), Rosenberg T. (producer), Williamson S. (producer) & Wright R. (producer). (2009) *Gamer*. United States: Lionsgate, Lakeshore Entertainment.
29. Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs.
30. Nye, J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 94–109. <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>
31. Nye, J.S. (2012, May 8). China’s Soft Power’s Deficit: To catch up, its politics must unleash the many talents of its civil society. *The Wall Street Journal*. Retrieved from <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304451104577389923098678842>
32. Orland K. (2018, October 9). Media Coverage: For ESPN, Esports Is More Than A Niche. *GameDaily.biz*. Retrieved from <https://gamedaily.biz/article/297/media-coverage-at-espn-esports-are-unquestionably-real-sports>
33. Phillips, T. (director, writer, producer), Koskoff E.T. (producer) & Cooper B. (producer) (2019). *Joker*. [Motion picture]. United States: Warner Bros. Pictures, BRON Studios, Creative Wealth Media Finance, DC Comics, DC Entertainment, Joint Effort, Village Roadshow Pictures.
34. Sandberg D. (director, writer, executive producer), Andersson L. (producer), Antonia E.Y. (producer). (2015) *Kung Fury*. [Motion picture]. Sweden: Laser Unicorns, Lampray, Algorix Simulation.
35. Sirola, A., Savela, N., Savolainen, I. et al. (2021). The Role of Virtual Communities in Gambling and Gaming Behaviors: A Systematic Review. *J Gambl Stud* 37, 165–187. <https://doi.org/10.1007/s10899-020-09946-1>
36. Speier H. (1952). International Political Communication: Elite vs. Mass *World Politics* 4 (3), 305-317
37. Vranjes A. & Budimir Z. (2017). International political communication and influence of Information and communication technologies on contemporary international relations. *Politeia* 7(13), pp. 128-139.
38. Yeromin M.B. (2019). *Universal code of movies in international political communication* – Qualification scientific work as manuscript. Dissertation is for obtaining the degree of Candidate of Political Science, specialty 23.00.04 «Political problems of International Systems and Global Development». Vinnitsia, Chernivtsi: Vasyly Stus Donetsk National University, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Retrieved from <https://drive.google.com/open?id=1eqpxe8fQ2vsYUNBecIleiY2lPPsokRRo>
39. Yeromin, M. B. (2021a). *Universal Codes of Media in International Political Communications: Emerging Research and Opportunities*. IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1>
40. M. Yeromin (2021b). *International Political Communication: New Challenges and Old Uncertainty*. IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1.ch001>
41. M. Yeromin (2021c). *Political Tradition and Compatibility of Universal Codes: Digital Dictatorship and Virtual Democracy*. IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1.ch007>
42. M. Yeromin (2021d). *Universal Code of Movies and Influence of Traditional Media*. IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1.ch002>

43. Valve & Hidden Path Entertainment. (2012). *Counter-Strike: Global Offensive (CS:GO)*. [Computer software] United States: Valve.
44. Wikipedia. (2005, May 11). *Question (character)*. Retrieved from [https://en.wikipedia.org/wiki/Question_\(character\)#Video_games](https://en.wikipedia.org/wiki/Question_(character)#Video_games)
45. Wikipedia. (2011, May 12). *Joker in other media*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Joker_in_other_media
46. Wikipedia. (2008a, March 3). *Wolverine in other media*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Wolverine_in_other_media
47. Wikipedia. (2008b, June 27). *Category:Comics characters in other media*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Comics_characters_in_other_media
48. Xue, H. & Newman, J. & Du, J. (2019). Narratives, identity and community in esports. *Leisure Studies*. 38. 1-17. <https://doi.org/10.1080/02614367.2019.1640778>.
49. Zhang Y. (2020, November 24). The definitive guide to esports marketing: Everything you need to know in 2020. *Hapticmedia*. Retrieved from <https://hapticmedia.com/blog/esports-marketing/>
50. Aliev N. (Host). (2021, February 23). Oleh Sentsov. About movies, Crimes and turbulent 1990's [Oleh Sentsov. Pro kino, Krym ta buremni 90-ti]. (No. 19) [Audio podcast episode]. In *MINCULTPRYVIT*. The Village Ukraine. Retrieved from https://soundcloud.com/the_village_ukraine/19-oleg-sentsov-pro-kno-krim-buremn-90-t
51. Beregovyi R. (2020, October 22). New eSports club Force Arena will appear in Lviv the next month [Novyi kibersportyvnyi klub Force Arena z'yavitsya u Lvovi nastupnogo misyatsya]. *PlayUA*. Retrieved from <https://playua.net/novyj-kibersportyvnyj-klub-force-arena-z-yavytsya-u-lvovi-nastupnogo-misyatsya/>
52. Boyko O. (2020, June 1). Lenovo launches a series of open CS:GO tournaments for Ukrainians [Lenovo zapuskaye seriyu vidkrytykh turniriv z CS:GO dlya ukrayintsiv]. *PlayUA*. Retrieved from <https://playua.net/lenovo-zapuskaye-seriyu-vidkrytykh-turniriv-z-cs-go-dlya-ukrayintsiv/>
53. Yeromin M. (2020a, June 10). Fernando Alonso and other Formula 1 pilots are racing in rFactor 2 in quarantine [Fernando Alonso ta inshi piloty "Formuly 1" ganyayut na karantyni u rFactor 2]. *PlayUA*. Retrieved from <https://playua.net/fernando-alonso-ta-inshi-piloty-formuly-1-ganyayut-na-karantyni-u-rfactor-2/>
54. Yeromin M. (2020b, June 27). James McAvoy will play FIFA 20 on Twitch [Dzhejms Makevoj zigraye v FIFA 20 na Twitch]. *PlayUA*. Retrieved from <https://playua.net/dzhejms-makevoj-zigraye-v-fifa-20-na-twitch/>
55. Yeromin M. (2020c, August 3). First ever scientific journal dedicated to the eSports and video game industry is founded [Zapochatkovano pershyi u sviti naukovyi zhurnal, prysvyachenyi kibersportu ta igroviy industriyi]. *PlayUA*. Retrieved from <https://playua.net/zapochatkovano-pershyj-u-sviti-naukovyj-zhurnal-prysvyachenyj-kibersportu-ta-igrovij-industriyi/>
56. Yeromin M. (2020d, December 11). The Game Awards 2020: winners, world premieres and the new Mass Effect [The Game Awards 2020: peremozhtsi, svitovi prem'yery ta nova Mass Effect]. *PlayUA*. Retrieved from <https://playua.net/the-game-awards-2020-peremozhtsi-svitovi-prem-yery-ta-nova-mass-effect/>
57. Melnyk S. (2020a, December 4). Microsoft enters eSports [Microsoft ide u kibersport]. *PlayUA*. Retrieved from <https://playua.net/microsoft-ide-u-kibersport/>
58. Melnyk S. (2020b, December 5). Schoolboy earned \$33,000 thanks to Fortnite [Shkolyar otrymav 33 000 \$ zavdyaky Fortnite]. *PlayUA*. Retrieved from <https://playua.net/shkolyar-otrymav-33-000-zavdyaky-fortnite/>
59. Pierce J.R. (1967). *Symbols, signals and noise: the nature and process of communication*. [Simvoly, signaly, shumy: zakonornosti i protsessy peredachi informatsiyi]. (V. Topelberg, translation). Moscow: Mir. (Original work published 1962).
60. Sentsov O. (director, writer, producer), Zhurzenko O. (producer). (2011). *Gámer*. [Motion picture]. Ukraine: CryCinema.

Єрьомін М. Б. Кіберспорт у міжнародних політичних відносинах: фактор медіарепазентації та аспекти наративності

У статті піднято через конкретні кейси проблематику культурної інтервенції в кіберспорті через універсальні коди медіа, використання кіберспорту у якості зняряддя у гібридних війнах. Окрема увага приділена проникненню кіберспорту у якості тематики та одиниці таких кодів у більш традиційні медіа (зокрема новини), а також т.з. нові медіа (зокрема подкасти), яке прослідковується з увагою до серединної ламки медійної гібридної еволюції (універсального коду кінематографу), тобто такої еволюції яка не робить попередні ламки водночас застарілими. У статті також розглянуто увагу щодо кіберспорту з точки зору міжнародної політичної комунікації, проведено паралелі з медійною увагою до традиційних спортивних змагань, охарактеризовано приблизну різницю між цими двома явищами та компоненти, які увійшли у цей тип медіа, що наразі лише формується у порівнянні з традиційним coverage спортивних подій.

За допомогою методів case studies та логіко-інтуїтивного аналізу зроблено кілька обгрунтованих припущень щодо майбутнього розвитку теми кіберспорту з точки зору міжнародної політичної комунікації, ролі цієї ланки що формується у самому інституті

медійності та у якості ретранслятора політичних меседжів. Висловлено певне занепокоєння тим, наскільки непоміченими будь-які меседжі можуть бути через високий рівень кодифікації у спеціалізованому медіа, яке займається висвітленням кіберспорту.

Зроблено висновки про: доречність подальшого вивчення репрезентації кіберспортивних змагань у медійних прошарках з точки зору міжнародної політичної комунікації; перспективність спостереження за репрезентацією у медіа кіберспортивного мікрокосму; формування інституціоналізованих недержавних сполук у кіберспортивних просторах що мають по собі низку впливів на міжнародну політичну комунікацію у якості т.з. «дикої карти». Поточнено що мова, поки що, іде не про появу актора міжнародних відносин як такого, а про появу нового важіля акторства у вже наявній розгалуженій системі універсальних кодів медіа, дослідження яких окремо один від одного даватиме нерепрезентативні результати.

Ключові слова: Кіберспорт, Відеоігри, Міжнародна політична комунікація, Універсальні коди медіа, Універсальний код кінематографу, Репрезентація.

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.4

УДК 325.14

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9518-8389>**Каменчук Т. О., Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського**

«ЄВРОПЕЙСЬКА МІГРАЦІЙНА КРИЗА» ЯК ВИКЛИК ЄДНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Актуальність дослідження не викликає сумніву з огляду на те значення, яке займає «європейська міграційна криза»/«європейська криза біженців», в публічному та науковому дискурсах Європейського союзу та всього світу. Однак, за нашими спостереженнями, існуючі дослідження апріорі виходять з об'єктивного характеру «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців» і майже не розглядають її суб'єктивний (зокрема дискурсивно-когнітивний) характер. Отже метою нашого дослідження є розкриття впливу уявлень про «європейську міграційну кризу»/«європейську кризу біженців» на європейський інтеграційний проект (Європейський союз).

В основі дослідження лежать системний і міждисциплінарний підходи, а також дискурсивний і когнітивний підходи, які значною мірою й дозволили розкрити суб'єктивний характер «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців». Крім того був застосований ряд спеціально-наукових методів, зокрема дескриптивний і прогностичний, соціологічний і контент-аналіз, історико-генетичний і проблемно-хронологічний тощо.

Нарешті було встановлено, що від того як «європейська міграційна криза»/«європейська криза біженців» висвітлюється на глобальному, загальноєвропейському та національному рівнях значною мірою й залежить розвиток цієї проблеми на практиці. Більше того, навіть питання «правильної» термінології (а також пов'язаних з нею акцентів і конотацій) стає «полем битви» конкуруючих дискурсивних практик, через які різні актори намагаються впливати на процес прийняття політичних рішень.

Показовою в цьому сенсі можна вважати кампанію за вихід Сполученого Королівства з Європейського союзу. Водночас проблема єдності Європейського союзу, яку виявила та посирила «європейська міграційна криза»/«європейська криза біженців», одним лише виходом Сполученого королівства з Європейського союзу не обмежується. Вона, цілком виправданно, усвідомлюється багатьма й як «криза управління ЄС», й як «криза солідарності ЄС» тощо.

Ключові слова: європейська міграційна криза, європейська криза біженців, криза управління, криза солідарності.

Вступ. В 2015-2016 рр. європейські країни (передусім країни-члени Європейського союзу) зіштовхнулись зі значним збільшенням імміграційних потоків з інших регіонів світу (насамперед Близького та Середнього сходу, Афганістану, Африки, Південної Азії тощо).

Європейські уряди та відповідальні за міграцію структури ЄС, як вважається, виявились неготовими до цього, що спричинило так звану європейську міграційну кризу чи європейську кризу біженців (залежно від тих політичних та/або наукових позицій, що займає спостерігач та/або дослідник).

Сучасні міграційні процеси в Європейському союзі (та «європейську міграційну кризу»/«європейську кризу біженців» зокрема) досліджували такі українські вчені як Бондарчук В.В., Гуменюк Т., Кормич А.І., Луцишин Г., Малиновська О.А., Пашков В., Правдін В., Пробоїв О.А., Файсал М.Л., Чуєнко В., Юськів Б.М. тощо. Вони акцентували увагу насамперед на безпекових викликах для Європейського союзу, шляхах трансформації міграційної та інтеграційної політики ЄС, а також їх значенні для України. Водночас вони апріорі виходили з об'єктивного характеру «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців», майже не розглядаючи її суб'єктивний (зокрема дискурсивний і когнітивний) характер.

Мета дослідження. Метою статті є розкриття впливу уявлень про «європейську міграційну кризу»/«європейську кризу біженців» на європейський інтеграційний проект (Європейський союз).

Методи дослідження. В основі дослідження лежать системний і міждисциплінарний підходи, а також дискурсивний і когнітивний підходи, які значною мірою й дозволили розкрити суб'єктивний характер «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців».

Були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування тощо. Крім того був застосований ряд спеціально-наукових методів, зокрема дескриптивний і прогностичний, соціологічний і контент-аналіз, історико-генетичний і проблемно-хронологічний тощо.

Результати. Отже, як саме правильно називати багатовимірне явище, пов'язане зі значним збільшенням імміграційних потоків до Європейського союзу з поза його меж у 2015-2016 рр. та неготовністю країн ЄС до їх прийому та (пере)розподілу. Чи мова йде про «європейську міграційну кризу», чи все-таки про «європейську кризу біженців»? І хоча багатьом ці терміни здаються синонімічними й взаємозамінними, але це не так, адже ці поняття не тільки змістовно різні, а й мають суттєво різні конотації.

Так, абсолютна більшість українських науковців, зокрема згаданих нами, вживає термін «європейська міграційна криза», натомість серед європейських вчених (і ще більшою мірою політиків і журналістів) дуже часто вживається й термін «європейська криза біженців». В засобах масової інформації, в політико-практичній і академічній сферах використовуються обидва варіанти, і це, на нашу думку, свідчить не тільки і не стільки про легковажність з якою використовуються ці терміни на практиці, скільки про різні позиції та інтереси, що займають та переслідують різні учасники процесу.

Звісно, імміграційні потоки до Європи можна було б охарактеризувати як «змішану міграцію», що включає різні категорії людей, зокрема:

1) економічних мігрантів, які намагаються втекти від зубожіння та/або шукають кращого життя за кордоном. В теорії вони мають розраховувати на захист уряду «країни виходу», до якої вони мають бути повернені;

2) шукачів притулку, які покинули «країну виходу» та дісталися іншої, де вони претендують на статус біженця. Поки їх не визнали біженцями (або їм в цьому не було відмовлено), їм гарантуються певні легальні права та захист;

3) біженців, які покинули «країну виходу» через обґрунтований страх переслідування через свою расу, релігію, національність, сексуальну орієнтацію, членство в тій чи іншій соціальній чи політичній групі тощо. Цілком зрозуміло, що вони не можуть розраховувати на захист уряду «країни виходу», тому особі, яка отримала статус біженця, відповідно до норм міжнародного права гарантуються певні легальні права та захист;

4) осіб, що не мають громадянства;

5) осіб, що стали жертвами торгівлі людьми тощо.

Всі ці категорії людей використовують ті ж самі шляхи та способи транспортації до Європи, що й інші. Крім того, доволі важко визначити первинні мотиви та міркування конкретних осіб, які є безпосередніми учасниками цього процесу, адже в «країнах виходу» проблеми з безпекою зазвичай співіснують з проблемами в соціальній та економічній сферах. Водночас, які б мотиви та міркування не були визначальними для цих людей, абсолютна більшість з них намагається легалізуватись не просто в європейських країнах чи країнах-членах Європейського союзу, а в європейських країнах з найвищим, як вважається, рівнем життя та найкращою системою соціальної підтримки (передусім в Німеччині, Швеції, Франції та Сполученому королівстві), хоча дуже рідко вони потрапляють в ці країни безпосередньо, оминаючи транзитні південноєвропейські чи, меншою мірою, східноєвропейські країни [4].

Але незважаючи на, вочевидь, змішаний характер імміграційних потоків до Європи з поза її меж, очікувано загострилась боротьба за «правильне» називання цього процесу в публічному та науковому дискурсах. Так, наприклад, «табір підтримки» цього процесу активно наполягає на маркуванні – «гуманітарна криза», «криза біженців», «криза безпеки» тощо, підкреслюючи відсутність необхідних умов для розміщення (всіх) біженців із зон конфлікту в суміжних із ними територіях та країнах.

Як стверджують різного роду адепти постколоніальних і інших критичних досліджень міграції та біженців, використання зонтичного терміну «мігрант» замість «біженець» або «шукач притулку» щодо людей, які прибувають до Європи з країн «Глобального Півдня», є одним з інструментів дегуманізації та применшення масштабів кризи та/або ролі безпекових факторів в русі цих людей до країн «Глобальної Півночі». Відповідне «неохайне маркування», з цієї точки зору, «позбавляє» масове переміщення людей до Європи аспекти людських страждань, які були би гідними гуманітарного занепокоєння європейців [3; 8; 11].

Більше того, успішність інформаційної кампанії за вихід Сполученого королівства з Європейського союзу багато в чому обумовлена саме таким «неохайним маркуванням», яке домінувало в публічному дискурсі Сполученого королівства напередодні та після голосування по «Брекзїт». У Сполученому королівстві, як і в інших країнах Європи, ті, хто публічно виступали проти імміграції, як правило, не робили розрізнення між різними категоріями іммігрантів, не робили вони винятку і для біженців. В результаті, учасникам кампанії за вихід Сполученого королівства з Європейського союзу вдалося створити стійке антиіммігрантське послання, яке навмисно приховало важливі політичні та правові відмінності між різними категоріями людей: трудовими мігрантами (переважно з європейських країн), попередніми міграціями з Карибського басейну та Південної Азії, й шукачами притулку та біженцями (переважно з інших регіонів світу). Об'єднавши ці категорії і перетворивши їх у свідомості потенційних виборців на однорідне «іммігрантське» населення, кампанія за вихід Сполученого королівства з Європейського союзу зуміла акумулювати значно ширший спектр страхів, які стосуються економіки, безпеки, раси, культури, суверенітету тощо, ніж зосередження на одній з цих категорій [8; 12].

Отже питання термінології (а також розставлених акцентів і конотацій, що несуть ті чи інші терміни) не слід вважати пустим чи другорядним – воно має значний вплив на громадську думку та, врешті-решт, на політичну практику та політичні рішення, які приймаються на національному та міжнародному рівнях. В цьому контексті, не менш важливим є питання використання тих чи інших сюжетів та образів у висвітленні «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців», а також оцінки їх використання в публічному та науковому дискурсах. Інакше кажучи, від того як «європейська міграційна криза»/«європейська криза біженців» висвітлюється на глобальному, загальноєвропейському та національному рівнях значною мірою й залежить розвиток цієї проблеми на практиці.

Показовим в цьому сенсі можна вважати висвітлення «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців» у публічному просторі Сполученого королівства напередодні та після голосування по «Брекзїт». Звісно, потужні антиімміграційні настрої існували у Великобританії задовго до референдуму про вихід Сполученого королівства з Європейського союзу. Зокрема опитування, що проводилось у 2014 р., показало, що майже половина британців на той момент вважала імміграцію однією з найгостріших проблем у країні, тоді як ситуацію в економіці – 27%, із безробіттям – 17% та із злочинністю – 13%. Однак «європейська міграційна криза»/«європейська криза біженців» (і насамперед її висвітлення в ЗМІ) суттєво посилили існуючі настрої як якісно, так і кількісно. В результаті, імміграція цілком виправдано стала ключовою темою кампанії за вихід Сполученого королівства з Європейського союзу, яка велася під гучним гаслом «повернення контролю» (за державними кордонами, валютною, економічною та соціальною політикою держави тощо). Врешті-решт, проблема імміграції сплела воедино питання кордонів, суверенітету, зайнятості, ідентичності, культури, безпеки тощо.

Кампанія за вихід Сполученого королівства з Європейського союзу активно експлуатувала негативні образи та страхи, пов'язані з напливом «чужаків», «інших», аби посилити негативні настрої щодо існуючої міграційної політики ЄС та, врешті-решт, щодо членства Сполученого королівства в Європейському союзі. Ця кампанія прозоро натякала на те, що всі ці проблеми, пов'язані з однієї сторони – з міграційною кризою на зовнішніх кордонах ЄС, а з іншої – із внутрішньою міграцією всередині ЄС, можна вирішити (лише) шляхом виходу Сполученого королівства з Європейського союзу, і ця стратегія, врешті-решт, спрацювала [8; 12].

Звісно, можна заявити, що приклад Сполученого королівства в даному разі є унікальним. Ніби ставлення до імміграції там було особливо негативним, а висвітлення в ЗМІ особливо критичним (порівняно з іншими європейськими країнами) задовго до початку «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців», і відповідна ситуація лише посилювала існуючі в суспільстві та серед еліт настрої та запити, що призвели до мінімальної переваги прибічників «Брекзїт» на національному референдумі про вихід Сполученого королівства з Європейського союзу [8; 12]. Зокрема згідно звіту, підготовленому в грудні 2015 р. для Верховної комісії ООН у справах біженців, серед всіх країн які досліджувались, інформаційне висвітлення ситуації навколо біженців та мігрантів було найбільш негативним і найбільш поляризованим саме у Сполученому Королівстві, а британські праси ЗМІ були виключно агресивними в своїй риториці проти біженців і мігрантів [5].

Проте, незважаючи на певні особливості публічного дискурсу в різних країнах-членах ЄС (обумовлених різними соціальними, економічними, політичними умовами та обставинами, журналістськими традиціями тощо), доволі критичні суспільні настрої щодо прийому нових біженців

та мігрантів та/або міграційної політики ЄС, зокрема внаслідок «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців», не були таким вже й унікальним, суто британським явищем в Європейському союзі [7; 10, с. 177-180].

Причому, згідно із опитуванням Pew Research Center, яке проводилось навесні 2016 р., «не схвалювали» те, як ЄС справляється із «кризою біженців»: 63% голландців, 67% німців, 70% французів, 70% британців, 71% поляків, 72% угорців, 75% іспанців, 77% італійців, 88% шведів та 94% греків. Натомість «схвалювали» – лише 31% голландців, 26% німців, 26% французів, 22% британців, 19% поляків, 24% угорців, 21% іспанців, 17% італійців, 10% шведів та 5% греків [13].

Водночас 68% греків, 65% британців, 47% шведів, 44% голландців, 43% німців, 40% угорців, 39% французів, 39% італійців, 38% поляків та 35% іспанців стверджували, що принаймні частина повноважень ЄС має бути повернена на національний рівень. І лише 8% греків, 6% британців, 13% шведів, 24% голландців, 26% німців, 17% угорців, 21% італійців, 34% французів, 9% поляків та 30% іспанців стверджували, що національні уряди мають передати ще більше повноважень Європейському союзу [6].

Отже, цілком зрозуміло, що «європейська міграційна криза»/«європейська криза біженців» усвідомлювалась багатьма європейцями не тільки і не стільки як гуманітарна криза, але й як «криза управління, і кордоном, і наданням притулку, зокрема процедур, відповідно до яких в ЄС визначається країна відповідальна за визначення статусу шукача притулку» [2, с. 104].

Але не тільки преса, експерти, «пересічні» громадяни, «право-популістські» та «несистемні» політичні партії й окремі політики критикували Європейський союз (і відповідні структури ЄС) за повільне та малоефективне розв'язання проблем пов'язаних із «європейською міграційною кризою»/«європейською кризою біженців». Уряди низки європейських країн також звинувачували керівництво Європейського союзу в низькій компетентності та короткозорості, у прийнятті ситуативних рішень, а також відсутності стратегічного підходу до вирішення проблеми біженців та мігрантів [2, с. 109].

Більше того, під тиском «напливу» біженців та мігрантів, а також відповідної громадської думки, уряди багатьох європейських держав (зокрема й тих, які публічно не виступали проти політики Європейського союзу щодо біженців та мігрантів), приймали рішення та вдавалися до дій, які по суті ставили під питання дійсність та дієвість Дублінського регламенту та Шенгенської угоди.

На початку «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців», функціонування Дублінського регламенту було фактично проігноровано в країнах на південному та східному кордонах ЄС, зокрема в Греції та Італії, які по суті стали транзитними для біженців та мігрантів на їх шляху до більш економічно розвинених та соціально привабливих північноєвропейських країн, насамперед Німеччини та Швеції [9]. Як наслідок, Австрія, Бельгія, Данія, Німеччина, Норвегія, Словенія, Угорщина та Швеція вдавались до відновлення контролю на своїх державних кордонах, що, в свою чергу поставило під сумнів функціонування таких фундаментальних здобутків Євросоюзу як зона вільного пересування [2, с. 104].

У такий спосіб «європейська міграційна криза»/«європейська криза біженців» переросла в «кризу управління ЄС», яка мала бути вирішена максимально оперативно. З серпня по листопад 2015 р. інститути ЄС розробили і частково почали реалізовувати низку відповідних правових та практичних заходів. Вони передбачали: 1) створення тимчасових схем переміщення біженців та мігрантів; 2) створення постійного «механізму кризового переміщення», зокрема систему квот; 3) розробку загального переліку «безпечних країн походження»; 4) практичні заходи із допомоги країнам-членам у питанні диференціації економічної і вимушеної міграції; 5) створення Європейського агентства прикордонної та берегової охорони (на базі Frontex); 6) укладення між ЄС та Туреччиною пакту щодо врегулювання «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців»; 7) заснування цільових фондів ЄС для боротьби з «європейською міграційною кризою»/«європейською кризою біженців» [1, с. 25].

Однак не всі рішення Європейського союзу щодо вирішення «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців» були одностайними та безумовно діючими. Насамперед «криза солідарності» стосувалась рішення ЄС щодо більш рівномірного розподілу шукачів притулку серед всіх країн-членів Європейського союзу. Це рішення мало знизити міграційне навантаження на окремі країни-члени ЄС, такі як Греція та Італія, але не всі країни-члени були готові підтримати це рішення (і ще менше країн-членів були готові його виконати).

На засіданні Ради Європейського союзу 22 вересня 2015 р. представники Чехії, Словаччини, Румунії та Угорщини проголосували проти запровадження обов'язкових квот на розподіл шукачів

притулку серед країн-членів ЄС. І хоча відповідне рішення було, врешті-решт, прийнято кваліфікованою більшістю голосів, такі держави як Великобританія, Ірландія та Данія мали право не виконувати це рішення, а ще більше держав (зокрема Угорщина, Польща, Словаччина, Чехія, Австрія, Данія та Великобританія) їх фактично не виконували. Отже рішення, які були вироблені та прийняті на загальноєвропейському рівні, були потім дезавуйовані на національному рівні [1, с. 20, 25-27; 14, с. 1-6].

Висновки. «Європейська міграційна криза»/«європейська криза біженців» має не стільки об'єктивний, скільки суб'єктивний характер. Вона суттєво впливає на внутрішню та зовнішню політику Європейського союзу та країн-членів ЄС. Однак цей вплив здійснюється не безпосередньо, а через відповідні уявлення та відчуття, які пов'язані з нею.

Натомість безпосередній вплив «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців» наразі важко встановити (якщо взагалі можливо), а ті спроби які на цьому тлі чиняться є передусім частиною того публічного та наукового дискурсу, який сам впливає на її перебіг.

В цьому контексті, вкрай важливим є питання використання тих чи інших сюжетів та образів у висвітленні «європейської міграційної кризи»/«європейської кризи біженців», а також оцінки їх вжитку в публічному та науковому дискурсах. Інакше кажучи, від того як «європейська міграційна криза»/«європейська криза біженців» висвітлюється на глобальному, загальноєвропейському та національному рівнях значною мірою й залежить розвиток цієї проблеми на практиці.

Більше того, навіть питання «правильної» термінології (а також пов'язаних з нею акцентів і конотацій) стає «полем битви» конкуруючих дискурсивних практик, через які різні актори намагаються впливати на процес прийняття політичних рішень.

Показовою в цьому сенсі можна вважати кампанію за вихід Сполученого Королівства з Європейського союзу, якій вдалося створити стійке антиіммігрантське послання, що навмисно приховало важливі політичні та правові відмінності між різними категоріями людей: трудовими мігрантами (переважно з європейських країн), попередніми міграціями з Карибського басейну та Південної Азії, й шукачами притулку та біженцями (переважно з інших регіонів світу). Об'єднавши ці категорії і перетворивши їх у свідомості потенційних виборців на однорідне «іммігрантське» населення, кампанія за вихід Сполученого королівства з Європейського союзу зуміла акумулювати значно ширший спектр страхів, які стосуються економіки, безпеки, раси, культури, суверенітету тощо, ніж зосередження на одній з цих категорій. І, врешті-решт, ця стратегія себе виправдала. Саме вона, дуже ймовірно, стало критично важливою на голосуванні (та в процесі імплементації голосування) по «Брекзиту».

Водночас проблема єдності Європейського союзу, яку виявила та посирила «європейська міграційна криза»/«європейська криза біженців», одним лише виходом Сполученого королівства з Європейського союзу не обмежується. Вона, цілком виправданно, усвідомлюється багатьма й як «криза управління ЄС», й як «криза солідарності ЄС» тощо.

Бібліографічний список:

1. Большова Н.Н. Ответ ЕС на «кризис с беженцами» 2015 г. и перспективы общей миграционной политики ЕС. *Международная аналитика*. 2016. Вып.1 (15). С. 19–33.
2. Малиновська О.А. Міграційна криза в Європі: пошуки шляхів розв'язання та наслідки для України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. №3 (40). С. 104–114.
3. Almustafta M. Reframing refugee crisis: A «European crisis of migration» or a «crisis of protection»? *Environment and Planning C*. 2021. P. 1–19.
4. Archick K., Margesson R. Europe's Refugee and Migration Flows. *Congressional Research Service*. March 20, 2019. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF10259/8>
5. Berry M., Garcia-Blanco I., Moore K. Press Coverage of the Refugee and Migrant Crisis in the EU: A Content Analysis of Five European Countries. *The UN Refugee Agency* : web-site. December 2015. URL: <https://www.unhcr.org/protection/operations/56bb369c9/press-coverage-refugee-migrant-crisis-eu-content-analysis-five-european.html>
6. Disagreement on «ever closer» union. Pew Research Center's Global Attitudes Project. *Pew Research Center* : web-site. June 6, 2016. URL: https://www.pewresearch.org/global/2016/06/07/euroskepticism-beyond-brexit/pm_2016-06-07_brexit-05/
7. Fourquet J. European reactions to the migrant crisis. *Jean Jaures Foundation*. URL: <https://www.feps-europe.eu/Assets/Publications/PostFiles/348.pdf>
8. Garrett A. The Refugee Crisis, Brexit, and the Reframing of Immigration in Britain. *Council for European Studies (CES)* : web-site. August 1, 2019. URL: <https://www.europenowjournal.org/2019/09/09/the-refugee-crisis-brexit-and-the-reframing-of-immigration-in-britain/>
9. Hatton T. European asylum policy before and after the migration crisis. *IZA World of Labor* : web-site. 2020. URL: <https://wol.iza.org/articles/european-asylum-policy-before-and-after-the-migration-crisis/long>

10. Heidenreich T., Lind F., Eberl J.M., Boomgaarden H.G. Media-framing dynamics of the «European refugee crisis»: A comparative topic modelling. *Journal of Refugee Studies*. 2019. Volume 32. Special Issue №1. P. 172–182.
11. ODwyer C. A Postcolonial Analysis of the European «Migrant Crisis». *E-International Relations* : web-site. August 29, 2018. URL: <https://www.e-ir.info/2018/08/29/a-postcolonial-analysis-of-the-european-migrant-crisis/>
12. Outhwaite W. Migration Crisis and «Brexite». *The Oxford Handbook of Migration Crises*. September 2018. URL: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780190856908.001.0001/oxfordhb-9780190856908-e-7>
13. Overwhelming Majorities Unhappy with EU's Handling of Refugees. Pew Research Center's Global Attitudes Project. *Pew Research Center* : web-site. June 6, 2016. URL: www.pewglobal.org/2016/06/07/euroskepticism-beyond-brexite/pm_2016-06-07_brexite-03/
14. Sabic S.S. The Relocation of Refugees in the European Union. Implementation of Solidarity and Fear. *Friedrich Ebert Stiftung*. October 2017. 11 p.

References:

1. Bolshova N.N. (2016) Otvet ES na «krizis s bezhentsami» 2015 g. i perspektivy obschey migratsionnoy politiki ES. [The EU Response to the «Refugee Crisis» of 2015 and Prospects for a Common EU Migration Policy] *Mezhdunarodnaya analitika*. 1(15): 19–33. [in Russian]
2. Malynovska O.A. (2016) Migratsiina kryza v Evropi: poshuky shliakhiv rozv'iazannia ta naslidky dlia Ukrainy. [Migration Crisis in Europe: The Search for Solutions and the Consequences for Ukraine] *Strategichni priority*. 3(40): 104–114. [in Ukrainian]
3. Almufasta, M. (2021) Reframing refugee crisis: A «European crisis of migration» or a «crisis of protection»? *Environment and Planning C*. 1–19.
4. Archick K., Margesson R. Europe's Refugee and Migration Flows. *Congressional Research Service*. March 20, 2019 URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF10259/8>
5. Berry M., Garcia-Blanco I., Moore K. Press Coverage of the Refugee and Migrant Crisis in the EU: A Content Analysis of Five European Countries. *The UN Refugee Agency* : web-site. December 2015. URL: <https://www.unhcr.org/protection/operations/56bb369c9/press-coverage-refugee-migrant-crisis-eu-content-analysis-five-european.html>
6. Disagreement on «ever closer» union. Pew Research Center's Global Attitudes Project. *Pew Research Center*: web-site. June 6, 2016. URL: https://www.pewresearch.org/global/2016/06/07/euroskepticism-beyond-brexite/pm_2016-06-07_brexite-05/
7. Fourquet, J. European reactions to the migrant crisis. *Jean Jaures Foundation*. URL: <https://www.feps-europe.eu/Assets/Publications/PostFiles/348.pdf>
8. Garrett, A. The Refugee Crisis, Brexit, and the Reframing of Immigration in Britain. *Council for European Studies (CES)* : web-site. August 1, 2019. URL: <https://www.europenowjournal.org/2019/09/09/the-refugee-crisis-brexite-and-the-reframing-of-immigration-in-britain/>
9. Hatton, T. European asylum policy before and after the migration crisis. *IZA World of Labor* : web-site. 2020. URL: <https://wol.iza.org/articles/european-asylum-policy-before-and-after-the-migration-crisite/long>
10. Heidenreich T., Lind F., Eberl J.M., Boomgaarden H.G. (2019) Media-framing dynamics of the «European refugee crisis»: A comparative topic modelling. *Journal of Refugee Studies*. 32(1): 172–182.
11. ODwyer, C. A Postcolonial Analysis of the European «Migrant Crisis». *E-International Relations* : web-site. August 29, 2018. URL: <https://www.e-ir.info/2018/08/29/a-postcolonial-analysis-of-the-european-migrant-crisite/>
12. Outhwaite, W. Migration Crisis and «Brexite». *The Oxford Handbook of Migration Crises*. September 2018. URL: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780190856908.001.0001/oxfordhb-9780190856908-e-7>
13. Overwhelming Majorities Unhappy with EU's Handling of Refugees. Pew Research Center's Global Attitudes Project. *Pew Research Center* : web-site. June 6, 2016. URL: www.pewglobal.org/2016/06/07/euroskepticism-beyond-brexite/pm_2016-06-07_brexite-03/
14. Sabic, S.S. The Relocation of Refugees in the European Union. Implementation of Solidarity and Fear. *Friedrich Ebert Stiftung*. October 2017. 11 p.

Kamenchuk T. O. «European migration crisis» / «European refugee crisis» as a challenge to the unity of the European Union

The relevance of the research topic is unquestionable according to the importance of the “European migration crisis”/“European refugee crisis” in public and scientific discourses of the European Union and the world. However, according to our observations, existing studies a priori are based on the objective nature of the “European migration crisis”/“European refugee crisis” and almost do not take into consideration its subjective (discursive-cognitive) nature. Thus, the goal of our study is to clarify the impact of perceptions of the “European migration crisis”/“European refugee crisis” on the European integration project (European Union).

The research topic is based on systemic and interdisciplinary approaches, as well as on discursive and cognitive approaches, the use of which, to a large extent, have disclosed the subjective nature

of the “European migration crisis”/“European refugee crisis”. In addition, a number of special scientific methods were used. In particular, descriptive and prognostic, sociological and content analysis, historical-genetic and problem-chronological, etc.

Finally, it has been found that the practical development of this problem depends, to a large extent, on how the “European migration crisis”/“European refugee crisis” is covered at the global, pan-European and national levels. Moreover, even the question of “correct” terminology (as well as the question of related accents and connotations) becomes a “battlefield” of competing discursive practices, through which various actors try to influence the decision-making processes.

The campaign for the United Kingdom’s withdrawal from the European Union is indicative in this sense. At the same time, the problem of the European Union’s unity, that was revealed and strengthened by the “European migration crisis”/“European refugee crisis” is not limited to the United Kingdom’s withdrawal from the European Union. It is correctly perceived as a “crisis of EU governance”, a “crisis of EU solidarity” and so on.

Keywords: European migration crisis, European refugee crisis, governance crisis, solidarity crisis.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7368-3963>**Коршук Р. М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1522-4723>**Салтовський О. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

ПИТАННЯ КРИМУ В УКРАЇНСЬКИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИНАХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОРІЧЧЯ

Стаття присвячена аналізу висвітлення питання Криму для існування та розвитку української державності в геополітичних вченнях українських мислителів першої половини XX століття. Для них «кримське питання» є складовою теоретичних шукань щодо геополітичних напрямних розвитку України в минулому, сучасності і у майбутньому. Наголошується, що розгляд географічного фактору як важливого чинника політики має значну історичну традицію. Відзначається, що українські теоретики геополітики першої половини XX століття виходили з того, що саме оволодіння північним узбережжям Чорного моря забезпечувало Україні вихід до комунікаційного простору як з точки зору оборони, політичної взаємодії з її партнерами, так і сприяло розвитку торгівельно-економічних зв'язків. Наголошується, що в працях, аналізованих в даній статті, йдеться про те, що геополітичне значення кримського півострова, чорноморського простору й українських земель є практично незмінним в різні історичні епохи від часів античності, до подій початку XX сторіччя. Відзначається, що втрата Криму у 1918 році розцінювалась представниками української геополітичної думки першої половини XX сторіччя як стратегічна поразка, що була, серед іншого зумовлена якістю тогочасної вітчизняної політичної еліти та браком у неї фундаментальних геополітичних знань. При цьому мислителями звертається увага на те, що тогочасні політичні партнери молодій українській держави керувалися у своїх діях, перш за все, виходячи з власних національних геополітичних інтересів. Робиться висновок про актуальність теоретичних напрацювань представників української політичної думки першої половини XX сторіччя в ситуації, що складається навколо України і у всьому східноєвропейському регіоні, в тому числі й у питанні деокупації і повернення кримського півострова під юрисдикцію України.

Ключові слова: геополітика, Крим, геополітичні вчення, чорноморський геополітичний простір, комунікаційний простір.

Окупація Росією, з подальшою анексією, Кримського півострова у 2014 році актуалізували питання значення Криму в геополітичних розкладах для майбутнього як України, так і всієї Східної Європи, Європейського континенту в цілому.

Найперша реакція аналітиків-міжнародників реалізувалась в межах обговорення проблеми мілітаризації півострова, перетворення його в непотоплюваний авіаносець, нову стратегічну базу Росії для розміщення ядерної зброї.

Інцидент із захопленням українських військових суден і моряків у міжнародних водах поблизу Керченської протоки у 2018 році привернув пильну увагу світової громадськості й посилив акценти на проблемах безпеки і свободи морського мореплавства, дотримання норм міжнародного морського права, виконання Росією рішень міжнародних судових інстанцій, наявності дієвих інструментів впливу на країну-агресора.

В той же час, для світового співтовариства питання значення Криму для розвитку української державності, формування України як демократичної, економічно розвиненої і такої, що була б гідним партнером західного світу як в політико-економічних (ЄС), так і політико-воєнних структурах (НАТО) залишається, на наш погляд, недостатньо висвітленим. Та й сучасне українське керівництво, складається враження, не завжди повною мірою оцінює геополітичне та геоекономічне значення Криму для майбутнього України, європейської стабільності і миру в цій частині світу.

Ініціювання і проведення чинною українською владою «Кримської платформи» як міжнародного координаційного механізму для повернення кримського питання на порядок денний світової політики

на якийсь час повернуло увагу міжнародної громадськості до питання деокупації півострова. Як відзначав міністр закордонних справ Д.Кулеба на виступі у Верховній Раді України 10 вересня 2021 року «Кримська платформа вперше за багато років вивела питання Криму на найвищий міжнародний рівень та є новим інструментом формування регіональної і глобальної безпеки, що відповідає цілям Стратегії зовнішньополітичної діяльності України» [1]. Однак, подальше наростання напруженості на російсько-українському кордоні, загрози повномасштабного вторгнення російських військ в Україну знову сконцентрували увагу на питаннях першочергового вирішення «питання Донбасу» та збереження самої української державності.

Український історик Я.Дашкевич, звертаючи увагу на ситуацію, що склалась в сучасному європейському політикумі щодо питання Криму зазначав: «Функція Криму як ключа до континентальної України дуже добре (про що наші історики чомусь не згадують) розуміли революційні французи (плани французького міністра закордонних справ часів конвенту Лебрена, агента Директорії Муасонюра 1792–1798 рр.). Розподіл Росії вони передбачали розпочати з півдня із захоплення Криму та проголошення незалежності Української козацької республіки. пізніше французи забули заповіт предків, вперто, до отупіння, підтримували білі і червоні російські режими проти України. виходить, історію не читають і геополітику не вивчають не лише в Україні, але й на Заході [2, с.607].

Звернення до історії питання, теоретичних напрацювань вітчизняних політичних мислителів минулого може бути суттєвою ідейною та ідеологічною підтримкою не лише дій українських політиків, української влади, а й дозволить повніше розуміти проблему всім, хто небайдужий до питань міжнародної безпеки та збереження світового порядку встановленого по закінченні Другої світової війни.

В історії української політичної думки існує доволі значна традиція пов'язана з осмисленням значення Криму і чорноморського геополітичного простору в цілому для відродження, становлення і розвитку української державності. Особливо активно ця проблема обговорювалася в науковому дискурсі періоду між світовими війнами, коли вітчизняними політичними діячами та теоретиками політичної думки здійснювався аналіз причин поразки української революції 1917-1921 рр.

Роль географічного фактору у визначенні долі України, її державності, напрямних її розвитку завжди була об'єктом зацікавлення українських політичних мислителів. Можна згадати хоча б розмірковування П.Орлика (1672-1742) у «Виводі прав України» про роль незалежної української Козацької держави як чинника стримування московської агресії та загрози свободі європейських народів. Анонімний автор «Історії Русів» вказував на значення України для збереження балансу сил між європейськими центрами сили.

М.Драгоманов (1841-1895) не лише дав перший повний опис українських етнічних земель в кінці XIX ст., а й пояснював географічними чинниками вибір українським суспільством орієнтації на московську державу у 17-18 ст.: « Без північних берегів Чорного моря Україна неможлива як культурний край; ми мали ті береги в часи Уличів, Тіверців і Тмутараканської Русі; ми відбили впять частину їх перед нападом турків у XV ст. і мусили так чи сяк узяти їх потім. Не вдалось нам цього зробити під Польщею, з самим козацтвом то мусило це зробитись під московськими царями (Польща була власне державою Балтійського басейну і через те байдужою до чорноморської справи, інтересної для подніпрянців. Московщина, як держава Балтійського і Каспійського басейну теж байдужа до тої справи, але Донщина притягала її до Чорного моря. Ось де фатальна причина, чому всеєвропейська, а не спеціально українська завдача зруйнувати Туреччину XV-XVI ст. була виконана в XVII-XIX ст. державою московською, а не польською» [3, с.444]. Саме виконання цієї життєво важливої задачі, на його думку, і зумовило орієнтацію значної частини українського суспільства на Москву – «московське царство все-таки виповнило елементарну географічно-національну задачу України!» [3, с.446].

Теоретики української геополітичної думки першої половини XX ст. виходили з факту того, що українці здавна посідали широку смугу степу та лісостепу Північного Причорномор'я, а контроль за берегом моря давав їм вихід до світового комунікаційного простору.

Як наголошував один з кращих українських сходознавців першої половини XX сторіччя, економіст та економіко-географ А.Синявський (1866-1951), розкриваючи особливості нашої території з позицій участі у світових економіко-комунікаційних взаємодіях, «Територія України в період річкових культур та середземноморський, як і в пізніші часи, особливо з утворенням Багдадського халіфату на південному заході Азії й Кордовського на далекому заході Європи в Іспанії, була перепуттям між Сходом і Заходом. Далі вона стає тим битим шляхом народів, що переходили між

Уралом та Каспієм на Захід»[4, с.192]. І ця особливість зумовлювала історичну долю України та її зовнішньо-економічні і зовнішньополітичні напрямні розвитку.

Той факт, що Україна не мала важкопрохідних природних кордонів на сході і південному заході постійно спричиняв втрату нею так важливого для її самостійного існування чорноморського берега, а вирішення завдання оволодіння ним вважалось одним з найголовніших геополітичних пріоритетів України. Окреслюючи ці завдання, Ю.Липа (1900-1944) наголошував, що метою геополітичної експансії України завжди було здобування чорноморських берегів, відзначаючи, що від давніх часів українці посідали найбільші ріки, які впадають у Чорне море від Дунаю до Кубані, то відступаючи під натиском кочівників угору за течією, то спускаючись до гирл за сприятливіших історичних умов.

«Ріки, – підкреслює Ю.Липа, – ці найзручніші магістралі давніх часів, відігравали велику роль у формуванні національних спільнот: річна мережа формує одність території, її торгівлі, влади, звичаїв, врешті, мови і релігії» [5, с.57]. На його думку, мережа судноплавних рік зі спокійною течією формували спільність території на якій формувалась українська нація і, одночасно, служили найзручнішими шляхами для зав'язків із зовнішнім світом: «Річна система українських шляхів кінчається з гирлами рік. Але це не кінець лучби, це розвинення її в ще більшу систему, систему морську. Чорне море органічно зв'язане з українськими ріками виявом і матеріальних, і духовних тенденцій української території» [5, с.58].

Говорячи про вплив особливостей річкової мережі території формування української нації та значення боротьби за оволодіння північним берегом Чорного моря Ю.Липа звертає увагу на те, що протягом століть основні міграційні потоки великих мас населення відбувалися в цих напрямках практично до початку XX-го століття, а колонізовані українцями в межах цього геополітичного простору сприймалися ними як етнічно українські, на відміну від земель колонізації в степах Казахстану, Поволжя, Сибіру, Далекого Сходу чи земель поселення за океаном, куди еміграційні потоки спрямовувались політикою урядів Російської та Австро-угорської імперій.

Українські геополітики першої половини XX сторіччя вважали, що боротьба за опанування північним берегом Чорного моря протягом тисячоліть була одним з головних сенсів української історії. Вихід до морського узбережжя забезпечував комунікаційний простір як щодо політичної самостійності українських земель, так і участі в світовій торгівлі, сталість і безпечність зв'язків із традиційними ринками збуту українських товарів та доступу до джерел життєво необхідної для економіки сировини.

Особливе значення для розвитку ситуації в чорноморському басейні належало Криму – геополітичній точці в якій сходились інтереси провідних держав європейської цивілізації в різні історичні епохи.

У програмній праці «Призначення України», аналізуючи роль півострова у реалізації геополітичних амбіцій провідних держав-суб'єктів європейської історії, Ю.Липа наголошував, що «Крим, чи, українською мовою кажучи, Перекоп, чи історичною назвою звучи – Таврида – це ідеальний ключ до панування над Чорним морем. Взагалі півострови в Геополітиці – це символи тенденції суходолу до панування над водними просторами. Таке ж значіння має й потужна жадібна долоня Тавриди з її розчепіреними пальцями: нераз в історії тими пальцями були міцно натягнені кермівні віжки до всіх важніших пунктів чорноморського побережжя (Пантикапей, Херсонес, Севастопіль)» [5, с.74].

Значення Криму, вказував мислитель, було усвідомлене правителями різних держав і різних історичних епох – від боспорського царя Мітрідата VI Євпатора і римського імператора Нерона до імператорів царської Росії та Німеччини. Воно було зумовлене тим, що «Крим – це осередок торговельних і політичних доріг Чорного моря. Це – рушійний важіль до кермування не тільки побережжя, але й до контролі всіх територій і річних систем, що їх ріки впливають в Чорне море. Врешті Крим рішає, чи озівська система рік вливається до замкненого озера, чи до затоки Чорного моря. Крим контролює тим самим і приозівські, і кубанські землі. Сильна влада на Кримі може діяти й глибше: спираючись на Дон, замкнути і волзьке гирло на Каспію, і просуватися на Каспій. Це ж звідти йшли напади українців (русинів) на Каспій в VI – VII стол. по Хр., згадувані в арабських істориків. Врешті здовж рік території Кубані влада на Кримі може просуватися на Кавказ аж до одного з найважливіших стратегічних пунктів передньої Азії – Вірменського узгір'я» [5, с.74-75].

Інший провідний український теоретик геополітики С.Рудницький (1877-1937), відзначав, що з географічної точки зору «Українські води зосереджені у Чорнім морі. Україна – се північно-східний округ чорноморської річної області» [6, с.78]. Саме це визначає її історичні й геополітичні напрямні розвитку.

При цьому геополітичне значення кримського півострова, чорноморського простору й українських земель є практично незмінним в різні історичні епохи, а ми можемо спостерігати тяглість його оцінки видатними лідерами суб'єктів європейської і світової політики різних епох. Зокрема Ю.Липа наголошував, що «Геній Нерона, імператора Риму, що його найбільш подивляє тепер Муссоліні, оцінив тоді геополітичну вартість Понту й цілої України» [5, с.84].

Одночасно мислитель наголошує на тому, що питання контролю кримського геополітичного виступу завжди нерозривно було пов'язане з історичною перспективою України: «Цей наступ Тавриди від часів Боспорського царства зв'язаний органічно з геополітичними традиціями українських земель і хто є їхнім володарем, той перебирає на себе завдання «наступу Тавриди», чи то буде Володимир Великий, чи міністр Росії, що в 1914 р. домагався Дарданел» [5, с.75].

Аналізуючи період існування Української народної республіки і Ю.Липа і С.Рудницький звертають увагу, як на один з ключових моментів, що визначили її історичну долю, на події, які розвивалися навколо Криму у 1918 році.

Кримський похід військової групи на чолі з полковником армії УНР П.Болбачаном був, на думку українських геополітиків, не лише прикладом блискучої військової операції, але й свідченням стратегічного мислення її керівника. Так, Ю.Липа, оцінюючи ці події наголошував: «Був перед ними Сиваш, брама Криму – дорога геополітичної і державної традиції українських земель». [5, с.99].

Однак результати блискучої воєнної операції українських військових зіткнулись з неприйняттям командування німецької армії, що зайшла на територію України як союзниця (разом з армією Австро-Угорської імперії) за результатами Берестейського мирного договору 1918 року. Серед іншого, події навколо результатів кримського походу військ УНР на чолі з П.Болбачаном, яскраво проілюстрували пріоритетність для навіть найближчих союзників молодій українській державі їх власних геополітичних інтересів.

Незважаючи на прихильне ставлення німецького командування, пише Ю.Липа, до українських вояків, на те, що завдяки допомозі німецької австро-угорської армії вдалося викинути радянські російські війська з усіх українських земель колишньої Російської імперії, в питання Криму німці виявились непоступливими. І тут, зазначає Ю.Липа, «Нема нічого дивного, бо для німецьких стратегів Крим мав передусім геополітичне значіння. Це мала бути важна карта в руці берлінського грача. Ніякі договори Києва, чи спротив молодого українського війська не врятували б у квітні 1918. р. Криму від німецької окупації». [5, с.99].

Така суперечність між інтересами України та її найближчого на той час союзника з питання Криму мала для майбутнього української держави просто фатальні наслідки. На думку С.Рудницького, саме «Втрата Криму, що вже тоді (1917) мав українську зглядну більшість населення, відразу видала засуд смерті на українську державність. Бо без Криму немає самостійної України – він розбиває її головну основу і опору: чорноморський беріг» [6, с.294].

Ю.Липа, оцінюючи дії німецьких союзників щодо України в «кримському питанні», зазначав, що на боці Німеччини була не тільки (і не стільки) військова перевага, а власна продумана і амбітна стратегія підкріплена чітким розумінням власних геополітичних пріоритетів. Адже для Німеччини «Крим – морські путі, Крим – путі через Каспій, Кавказ і Малу Азію до Месопотамії, Арабії, Ірану. Це було найважливіше для німецького грача на Україні. Німці добре знали старі геополітичні магістралі, не дарма їхня багдадська залізниця просто наслідок старий єгипетсько-візантійський тракт» [5, с.101]. І констатує: «Молода кілька десятиліття німецька держава давала ще молодшій кільканадцятьмісячній українській державі її першу лекцію геополітики» [5, с.101].

С.Рудницький аналізуючи в роботі «До основ Українського націоналізму» причини поразки українських національно-визвольних змагань також звертає увагу перш за все не на зовнішні обставини, не на поведінку союзників, а на, перш за все, якість української політичної еліти. «Головних причин є, думаю, дві: 1) це дуже мала загальна освіта в українській інтелігенції; 2) це недостача в неї здорової національної свідомості. Перша причина в дуже значній мірі родить другу, однак друга зв'язана теж виразними причинковими зв'язками з першою» [6, с.274].

Серед основних вад української еліти (інтелігенції) С.Рудницький відзначає «відсутність географічного знання». Як наслідок, складається ситуація, коли «Не з'ясовуючи собі ось хоч би величини України й її народу, не тільки наші сірі інтелігенти, а й наші визначні політичні діячі зводять українську справу до спільного знаменника зі справами «інших малих народів». Як це шкодить ідеології українства, не треба довго доказувати. В практичному напрямкові недостача географічного знання має просто фатальні наслідки. Згадаю хоч би це, що в останніх часах наші політичні діячі не те, що шафували межевими українськими землями направо і наліво, але по ігнорації своїй навіть

не підносили домагань на величезні простори українських земель. Ніхто з них не вмів не те що використати, але навіть і піднести цієї безлічі політично-географічних, економічно-географічних, лучбово-географічних та інших аргументів, які промовляють за українською державністю на Південному Сході Європи» [7, с.3-4].

Аналіз ситуації, що склалася навколо «кримського питання» на початку XX та початку XXI століття дозволяє виразні історичні паралелі й зрозуміти тенденції подальшого розвитку ситуації в цій важливій частині світового геополітичного простору.

Втрата Криму, винесення питання про його повернення під контроль української держави є серйозною загрозою не лише для її самостійного існування як суб'єкту міжнародних відносин. Це посилює реваншистські настрої в російському суспільстві, укріплює підґрунтя для експансіоністських планів керівництва Російської Федерації, що несе загрозу подальшому руйнуванню світового політичного порядку, який, здавалося б назавжди, знав з порядку денного загрозу нової світової війни.

Деокупація Криму, повернення півострова під юрисдикцію української влади є невід'ємною складовою частиною процесу, який має забезпечити відновлення нормального стану міжнародних відносин на Європейському континенті, дотримання принципів непорушності державних кордонів та незастосування сили в міжнародних відносинах.

Актуальним залишається зроблений ще Ю.Липою висновок – «Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торговельним і геополітичним – це одна з найважливіших земель світу. Це значення України тільки зростатиме в сучасному» [5, с.118].

А політикам не лише українським, хоч перш за все саме їм, а й світовим, що дбають за долю всього світу й людства, а не лише про нагальні інтереси миттєвої економічної вигоди варто засвоїти висновок С.Рудницького: «Світово політичне значіння України полягає на цьому, що вона своєю великою й довгопротягнутою територією спинювала б експанзію Росії до Адрійського й Егейського моря, до Передньої Азії й Єгипту й робила б майже неможливою експанзію до Індії» [6, с.294].

Бібліографічний список:

1. Кулеба: Кримська платформа – це новий інструмент, який формує архітектуру регіональної і глобальної безпеки | Кабінет Міністрів України (kmu.gov.ua)
2. Ярослав Дашкевич Крим У геополітиці минулого та сучасного // Дашкевич Я. “Учи неложними устами сказати правду...”. Історична есеїстика. – Київ, 2011. – С. 600–609. Krym_u_heopolitytsi_mynuloho_i_suchasnoho.pdf (chtyvo.org.ua)
3. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну. Літературно-публіцистичні праці: 2-х т. – К., 1970. – Т.1. – 351 с.
4. Синявський А. УРСР та Близький Схід у світлі геополітики.// Синявський А. Вибрані праці. – К., 1993. – 384 с.
5. Липа Ю. Призначення України. – Нью-Йорк, 1953. – 307 с.
6. С.Рудницький Чому ми хочемо самостійної України. – Львів, 1994. – 416 с.
7. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. – Берлін, 1923. – 282 с.

References:

1. Kuleba: Kry`ms`ka platforma – ce novy`j instrument, yaky`j formuye arxitekturu regional`noyi i global`noyi bezpeky` | Kabinet Ministriv Ukrayiny` (kmu.gov.ua)
2. Yaroslav Dashkevych Kry`m U geopolity`ci my`nulogo ta suchasnoho // Dashkevych Ya. “Uchy` nelozhny`my` ustamy` skazaty` pravdu...”. Istory`chna eseyisty`ka. – Ky`yiv, 2011. – S. 600–609. Krym_u_heopolitytsi_mynuloho_i_suchasnoho.pdf (chtyvo.org.ua)
3. Dragomanov M.P. Ly`sty` na Naddnipyrians`ku Ukrainu. Literaturno-publicy`sty`chni praci: 2-x t. – K., 1970. – T.1. – 351 s.
4. Sy`nyavs`ky`j A. URSR ta Bly`z`ky`j Sxid u svitli geopolity`ky` .// Sy`nyavs`ky`j A. Vy`brani praci. – K., 1993. – 384 s.
5. Ly`pa Yu. Pry`znachennya Ukrayiny`. – N`yu-Jork, 1953. – 307 s.
6. S.Rudny`cz`ky`j Chomu my` xochemo samostijnoyi Ukrayiny`. – L`viv, 1994. – 416 s.
7. Rudny`cz`ky`j S. Ukrayins`ka sprava zi stanovy`shha polity`chnoyi geografiyi. – Berlin, 1923. – 282 s.

Korshuk R. M., Saltovsky O. I. The issue of Crimea in the Ukrainian geopolitical doctrines of the first half of the twentieth century.

The article is devoted to the analysis of the coverage of the Crimea issue for the existence and development of Ukrainian statehood in the geopolitical teachings of Ukrainian thinkers of the first half of the twentieth century. For them, the "Crimean issue" is part of the theoretical search for geopolitical

directions of Ukraine's development in the past, present and in the future. It is emphasized that the consideration of the geographical factor as an important factor in politics has a significant historical tradition. It is noted that Ukrainian geopolitical theorists of the first half of the twentieth century assumed that the conquest of the northern Black Sea coast provided Ukraine with access to the communication space in terms of defense, political interaction with its partners and trade and economic ties. It is noted that the works analyzed in this article state that the geopolitical significance of the Crimean peninsula, the Black Sea area and the Ukrainian lands is virtually unchanged in different historical epochs from antiquity to the events of the early twentieth century. It is noted that the loss of Crimea in 1918 was seen by Ukrainian geopolitical thought of the first half of the twentieth century as a strategic defeat, which was due, among other things, to the quality of the then domestic political elite and its lack of fundamental geopolitical knowledge. At the same time, thinkers draw attention to the fact that the then political partners of the young Ukrainian state were guided in their actions, primarily on the basis of their own national geopolitical interests. It is concluded that the theoretical work of representatives of Ukrainian political thought of the first half of the twentieth century in the situation around Ukraine and throughout the Eastern European region, including the issue of deoccupation and return of the Crimean peninsula to Ukrainian jurisdiction.

Keywords: geopolitics, Crimea, geopolitical doctrines, Black Sea geopolitical space, communication space.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1378-3396>

Котик Ю. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР

У статті зроблено спробу розкрити сутнісні характеристики економічної безпеки, її складові, роль та особливості. Розуміння національної безпеки України, як комплексу взаємопов'язаних складових, дає змогу винести на порядок денний її економічний вимір – провідний з-поміж інших: воєнного, енергетичного, інформаційного, демографічного та консолідуючого – політичного. Простежується еволюція організаційно-правових засад та інституцій державного управління, створених для гарантування економічної безпеки в умовах виникнення загроз та протидії їм у незалежній Україні, надано оцінку ефективності їх діяльності, виокремлено слабкі сторони економічної системи України, які загрожують національній безпеці держави, та шляхи їх подолання. Доведено взаємозалежність та узгодженість економічної безпеки України та національних економічних інтересів України та їх безпосередній вплив не лише на економічний, а й політичний суверенітет нашої держави. Стверджується, що розуміння сутності економічної безпеки України, як засобу захисту власних інтересів політичною елітою та повільне зростання економічної культури пересічних громадян, є загрозами для економічної безпеки держави. Зосереджено увагу на необхідності завершення розпочатих реформ, зокрема, посилення захисту приватної власності, зміни правоохоронної системи та ініціювання невідкладних реформ і заходів – велика приватизація корпоративного управління державних підприємств, підвищення низького рівня економічної грамотності населення, дерегуляції економіки, інноваційна модернізація промисловості, поліпшення статусу регіональних інституцій, подальша економізація зовнішньої політики задля розширення географії та зростання потужності українського експорту, врегулювання ефективності інститутів економічної дипломатії. Наголошується, що для захисту держави бракує не лише професійної оцінки економічного виміру національної безпеки і декларування реформ, а й патріотів-реформаторів, які мають здобути підтримку і розуміння у суспільстві.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека України, національні економічні інтереси, нормативно-правові акти, індикатори економічної безпеки.

Постановка проблеми

Актуальність проблеми економічної безпеки у XXI ст. визначається її багатовимірністю, динамічністю та багатоаспектністю, що є наслідком змін світового порядку, зростання ролі недержавних акторів, трансформацією її розуміння від економічної безпеки держави до соціально-економічної безпеки людини в умовах виникнення нових глобалізаційних загроз. Однак як на глобальному рівні, так і на мікрорівні, нинішній стан розвитку цивілізації спонукає людину усвідомити, що водночас із задоволенням щораз більших потреб, перед нею прямо пропорційно постають нові загрози безпеки життєдіяльності, економічні зокрема. У контексті України турбулентність світових геополітичних процесів, ускладнення міжнародного становища та соціально-економічного розвитку української держави загрожують інтересам її громадян, діяльності суб'єктів господарювання та усталеного розвитку держави. Усе це спонукає широкі верстви українського суспільства до пошуку дієвих заходів розв'язання назрілих практичних проблем щодо сприяння поступальному розвитку економічної системи України, як одного з провідних аспектів гарантування національної економічної безпеки. Водночас, розуміння національної безпеки України, як комплексу взаємопов'язаних складових, дає змогу винести на порядок денний її економічний вимір, як один із головних з-поміж інших: воєнного, енергетичного, інформаційного, демографічного та консолідуючого – політичного. Власне такий підхід уможливило розуміння Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [1], передбачає розробку не лише Стратегії економічної безпеки України [2], але і ще чотирнадцяти безпекових стратегій та програм [1], усвідомлення масштабів проблеми та здійснення нашої наукової розвідки комплексно.

Мета дослідження – з'ясувати сутність економічного виміру національної безпеки України, простежити еволюцію організаційно-правових засад та інституцій державного управління, створених для гарантування економічної безпеки в умовах виникнення загроз та їх протидії у незалежній Україні, надати функціональну оцінку ефективності їх діяльності, виокремити слабкі сторони економічної системи України, які несуть виклики національній безпеці держави та акцентувати увагу на засобах їх подолання. Плануємо довести взаємозалежність та узгодженість економічної безпеки України та національних економічних інтересів України і їх безпосередній вплив не лише на економічний, а і політичний суверенітет нашої держави.

Для розв'язання поставлених завдань нами передбачено: розгляд поняття економічної безпеки держави із застосуванням «широкого підходу» Копенгагенської школи теорії міжнародної безпеки; визначення ступеня економічної безпеки України та її складових і впливовість на інші сектори безпеки, розкриття внутрішніх та зовнішніх економічних загроз національній безпеці України в умовах гібридної війни Російської Федерації проти України.

Теоретично наша робота має такі методологічні опори. Перша з них – це підхід до розуміння міжнародної безпеки, який сформувався у межах Копенгагенської школи, у працях її засновників Б. Бузана та О. Вейвера. Позаяк сформульована ними концепція регіонального комплексу безпеки передбачає п'ять секторів безпеки, включно з економічним, інтегруючим серед яких є політичний [3], ми адаптуємо її до національного рівня – держави, як одного з провідних суб'єктів міжнародної безпеки. Друга точка опори полягає у розумінні економічної безпеки держави як системи взаємодії суб'єктів: державних та недержавних інституцій, суспільства, окремих громадян для втілення та захисту національних інтересів шляхом гарантування сталого та поступального розвитку конкурентоспроможної національної економіки, інтеграції України в європейський економічний простір, розвитку взаємовигідного економічного співробітництва з іншими акторами, в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз з метою їх запобігання, протидії та нейтралізації. Третя опора – це застосування «гуманістичного підходу», який полягає у розумінні того, що як пріоритетний елемент національної безпеки є безпека життя людини, а отже відповідає парадигмі ХХІ ст.: «життя людини є найбільша цінність». Водночас ми виходимо з того, що методи і засоби управління у сфері економічної безпеки мають специфіку, позаяк визначаються одночасно інтересами громадян, суб'єктів господарювання і ринкової інфраструктури та держави.

Вимоги до обсягу публікації не дають змоги розкрити увесь спектр питань з обраної проблематики, тому ми зосередимося на трьох аспектах: становлення нормативно-правової бази економічної безпеки України; формування інституцій, що гарантують її втілення; характеристика стану економічної безпеки України в умовах гібридної російсько-української війни. За відсутності усталеної класифікації елементів економічної безпеки ми будемо опиратися на запропоновану «Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року», а саме структуру: фінансова, виробнича, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна та зовнішньоекономічна з поглибленим розглядом останньої, тому що вона належить до напрямку нашого поглибленого інтересу. Вважаємо, що проблема визначення ступеня економічної безпеки України є досить складною й тісно пов'язана з такими показниками економіки, як «економічне зростання» і «стійкість соціально-економічної системи».

Аналіз останніх досліджень

Питання економічної безпеки України досліджується вітчизняними науковими колами та жваво обговорюється на рівні експертів та громадськості з початком доби незалежності. Поступово дискусія набула кількісних та якісних вимірів. У перше десятиріччя незалежності наукові праці присвячувались обґрунтуванню дефініції «економічна безпека», сутнісним характеристикам, її взаємозв'язку зі станом та ефективністю економіки та зовнішніми і внутрішніми загрозами, що дало можливість зробити певні теоретичні узагальнення [4,5,6]. Чи не вперше у 1999 році було розроблено Концепцію економічної безпеки України Інститутом економічного прогнозування (керівник проекту В. Геєць) [7]. У подальшому науковці зосередилися на висвітленні окремих питань нашої проблематики. Економічна безпека як комплекс захисту національних інтересів та базова умова їх дотримання і реалізації розглядається у праці М. Пендюри [8]. Окремим складовим системи економічної безпеки України присвячені наукові доробки: Т. Іванової [9], а саме еколого-економічній безпеці, М. Єрмошенка [10] – фінансовій, О. Вовчак [11]. – банківській та інвестиційній, І. Вислоцької [12] – соціальній. Осмислення наслідків Революції Гідності та подій російсько-української війни не лише істотно змінило погляд українського суспільства на сутність та значення економічної безпеки України, а і сприяло появі наукових праць, які висвітлюють досліджувану нами проблему

системно, різнопланово та багаторівнево [13,14,15]. Важливу емпіричну базу для наукового дослідження створюють статистичні матеріали Міністерства фінансів України, щорічні огляди ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма» за підтримки Фонду ім. Ф. Еберта та, головне, розуміння інституціонально-нормативних засад гарантування економічної безпеки України надають документи органів державної влади [17, 19, 23, 38, 39].

Виклад основного матеріалу

Визначення сутності економічної безпеки, її функцій, завдань, складових елементів та взаємодії між ними і практичного втілення є актуальними питаннями сьогодення, тому що остаточно не визначеними є об'єкт, типи та межі суб'єктності, особливості алгоритму процесу дії, мінливість, як результат впливу динамічного розвитку суспільства. Еволюція формування поняття та функцій економічної безпеки у контексті національної бере початок із середини XIX ст. з виокремленням економічної безпеки, як визначальної, у теорії марксизму та виникненням кемалістської концепції Ф. Ліста, яка полягала у розумінні протекціоністської політики держави як форми протидії загрозам для економіки слабких держав, що виникають від зовнішньоекономічної вільної конкуренції, що сповідують високотехнологічні країни на міжнародній арені. У 30-х роках XX ст. кейнсіанська економічна концепція, втілена Ф. Рузвельтом у США під час Великої депресії дефініції «економічна безпека», надала нового змісту – це система заходів протидії не лише зовнішнім, а і внутрішнім загрозам, які становлять небезпеку для успішного функціонування економіки держави (безробіття, перевиробництво, банкрутство). Новий підхід до розуміння національної економічної безпеки, інституційний сформувався у кінці XX ст. і полягає у розумінні проблеми національної економічної безпеки як системи ефективного функціонування органів державного управління та протидії бюрократизму, корупції розвитку тіньової економіки. Саме завдяки міжнародній інституції – ООН, у 1985 р. на 40-й сесії Генасамблеї ООН було сформовано визначення економічної безпеки міжнародною спільнотою [16].

Питання економічної безпеки України безпосередньо пов'язане із проголошенням незалежної держави. Хоча формування нормативно-правового підґрунтя розпочалось ще з прийняттям Декларації про державний суверенітет, у якій проголошено економічну самостійність УРСР як суверенної незалежної держави: право українського народу на володіння, користування та розпорядження національного багатства України, створення власної банківської, фінансової, митної та податкової системи, створення національного банку України (далі НБУ), а за потреби і зовнішньоекономічного банку, формування державного бюджету, захист усіх форм власності [17]. У контексті Декларації про державний суверенітет Верховною Радою УРСР 3 серпня 1990 р. було прийнято Закон «Про економічну самостійність Української РСР», де закріплено право на самостійне визначення стратегії соціально-економічного розвитку республіки, яка відповідає інтересам народу України. Створювались власна фінансова, банківська, митна та податкова системи, законодавче підґрунтя для налагодження зовнішньоекономічної діяльності, задекларовано поступовий перехід до ринкової економіки та захист економічних інтересів УРСР. Визначалась зростаюча роль місцевих органів влади в економічному самоврядуванні на відповідних адміністративних територіях [18]. В умовах загострення відносин республіки із союзним центром постало нагальне питання розбудови інституцій УРСР для забезпечення економічної безпеки. Законом УРСР «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР» [19] від 13 травня 1991 р. затверджувався перелік реорганізованих міністерств та державних комітетів УРСР, у компетенції яких, прямо або опосередковано, перебувають питання економічної безпеки. Прийнятим 21 травня 1991 р. Законом УРСР «Про зміни та доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР у зв'язку із вдосконаленням системи державного управління» [20] Кабінет Міністрів УРСР (далі КМ України) проголошувався найвищим органом державного управління та затверджувалась його структура. 5 липня 1991 р. Законом УРСР «Про Президента Української РСР» запроваджувався інститут президенства в Україні, відповідно до якого Президент УРСР визнавався «найвищою посадовою особою Української держави й главою виконавчої влади» [21]. Акт проголошення незалежності України та результати всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року прийнятим законам УРСР надали статусу законів незалежної України. Схвалена раніше Постанова Верховної Ради України (далі ВР України) від 11 жовтня 1991 р. «Про утворення Ради оборони України» [22] та перелік законодавчих документів щодо створення судових органів влади України, в цілому, довершили формування системи державного управління національною безпекою України та її економічної складової. У березні 1992 р. ВР України затвердила «Основи національної економічної політики України» [23], які започаткували напрями ринкових реформ: роздержавлення,

приватизацію, структурну перебудову, модернізацію промисловості та сільського господарства. Лібералізація цін, запровадження в обіг купоно-карбованця, формування ринкової інфраструктури: діяльність товарних бірж, брокерських контор, вихід із рублевої зони у СНД, часткова переорієнтація у зовнішній торгівлі на захід, прийняття у квітні 1992 р. України до МВФ та підписання з ним меморандуму про проведення економічних реформ, угоди про партнерство та співробітництва з ЄС – стали вагомими кроками для розвитку конкурентоспроможної економіки України, що відповідало прагненням та національним інтересам її громадян, внутрішній та зовнішній безпеці держави. Водночас зроблені кроки спричинили появу економічних загроз, які виявили ступінь ефективності та дієвості створених нормативно-правової бази, інститутів та механізмів регулювання щодо гарантування економічної безпеки України. Загрозою для фінансового сектору стали низький рівень бюджетної дисципліни, властивості бюджетного дефіциту у відсотках до ВВП з 1991 по 1997 рр. від 13,7 до 6,6 [23], зростання соціальних видатків. Виробнича небезпека полягала у різкому падінні ВВП унаслідок скорочення виробництва товарів та послуг, високої матеріало- та енергоємності промислового виробництва, його низького технологічного рівня. Загрозою для зовнішньоекономічної безпеки України постала «газова голка Росії», яка у 1993 р. вплинула на підписання Масандрівських угод, що вже негативно позначилося не лише на економіці, а й на суверенітеті України. Однак найбільш небезпечною стала макроекономічна нестабільність, яка виявилась у гіперінфляції 1992 та 1993 рр., галопуючому зростанні цін на енергоносії, що сумарно з необдуманим копіюванням російських реформ та застосуванням методів «шокової терапії» за відсутності прямих інвестицій від МВФ і неконкурентності української продукції за кордоном спричинили економічну кризу в Україні. Стан економічної безпеки вплинув на соціальну сферу: номінальне зростання заробітної плати у 1992-1995 рр. досягло з 1,5 тис. купонів до декількох мільйонів [24], і водночас її реальне падіння, спричинене стрімким зростанням цін та «замороження» її виплати, стало початком соціальної напруги. У результаті, страйк шахтарів у 1993 році став не лише каталізатором у загостренні політичної кризи, вирішити яку намагались шляхом дострокових президентських виборів, а і аргументом, що доводить взаємозалежність та взаємовплив усіх секторів національної безпеки, економічного та політичного зокрема. Незадовільний стан економічної безпеки України у перші роки незалежності, який вплинув на тривалість кризових явищ в економічному і, як наслідок, політичному житті держави, пояснюється не стільки недосконалістю нормативно-правової бази, прорахунками у функціонуванні відповідних інститутів, як вузьким розумінням економічно неосвіченою радянською номенклатурою дефініції «економічна безпека», сукупністю внутрішніх загроз власним інтересам, що суперечили національним. Відсутність стратегії стабільного розвитку економіки та не усвідомлення пересічними громадянами викликів, які несуть закони функціонування ринку, перебування всієї нації у стані ейфорії щодо гарантованої допомоги розвинутих країн, як правило сусідів, у розв'язанні питань національної безпеки української держави – це неповний перелік загроз економічній безпеці України у перше п'ятиріччя незалежності.

Результатом інституційної кризи, яка полягала у протистоянні між гілками влади в Україні та вплинула на виникнення та перебіг політичної та економічної кризи, стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, у якій статтею 17 визначалось гарантування економічної та інформаційної безпеки найважливішою функцією держави [25]. Та найголовніше – Основний закон став правовою основою для формування цілісної інституційної системи економічної безпеки, яка налічує інститути державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства, суто економічні інститути, визначальний з яких власність. Окрім того, була створена правова база для утворення та функціонування Ради національної безпеки та оборони України (далі РНБО), яка відповідно до Закону України «Про Раду економічної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 року отримувала широке коло повноважень, одне з ключових, вживати заходів економічного характеру «відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України» [26]. Однак до складу РНБО, на момент створення, очільники міністерств, що відповідають безпосередньо за розв'язання економічних питань, не входили. Водночас волею Конституції України [25] та іншими законодавчими актами було запроваджено гривню національною валютою України, що надалі завдяки ефективним заходам НБУ та співпраці з іноземними фінансовими партнерами, а саме прив'язки дол. США до купонокарбованця, сприяло у подальшому до стабілізації гривні: наближення офіційного та комерційного курсу дол. США, підтримання курсу гривні щодо іноземних валют та прискорення руху грошей, а отже сприяло покращанню стану кредитно-фінансового ринку України. Поліпшення макроекономічних показників, проведення реформ з метою прискореного розвитку промисловості, ваучерна приватизація, розпаювання колгоспних земель та, головне,

співпраця з міжнародними інституціями, що надали «порцію фінансової довіри» для зростання економічної стабільності української держави, сприяли розумінню вагомості значення економічного виміру національної безпеки у посланні Президента України до ВР України від 23 лютого 2000 р. У ньому визначались завдання для досягнення реального економічного зростання з метою розв'язання насамперед соціальних питань, посилення фінансової та технологічної безпеки, здійснення довгострокових пріоритетних заходів для успішного ведення енергетичної, продовольчої та екологічної політики [27].

Закон України «Про основи національної безпеки України» від 16 червня 2003 р. дав тлумачення сутності національної безпеки, конкретизував загрози національним інтересам України й економічним зокрема, у сферах боротьби з корупцією, фінансової, банківської, соціальної та інвестиційної політики, захисту інформаційних технологій, енергетики, функціонування природних монополій та довкілля. Серед пріоритетів національних інтересів визначним стало «створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення, збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку» [28]. Серед загроз в економічній сфері виокремлювались: «істотне скорочення внутрішнього валового продукту, неефективність антимонопольної політики держави», стрімке зростання тіньової економіки, домінування у діяльності управлінських структур особистих інтересів над національними [там само]. І хоча на основі цього закону не було розроблено економічної стратегії, він став першим загальнодержавним нормативно-правовим актом у якому було відведено значну увагу елементам та складовим економічної безпеки.

Окрім розглянутих, нормативно-правову базу регулювання питань економічної безпеки України розширили Закони України «Про Службу безпеки України», «Про Національний банк України», «Про місцеві державні адміністрації». Потрібно зауважити, що систему нормативно-правових документів щодо забезпечення економічної безпеки України у 2000-2010 рр. суттєво доповнило та деталізувало прийняття Кримінального, Цивільного, Податкового та Бюджетного кодексів. Важливим кроком до ефективної оцінки та вимірності економічної безпеки стала розробка Міністерством економіки України Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, у якій визначені критерії та індикатори економічної безпеки, їх граничні та порогові значення, розроблено алгоритм обрахування інтегрального індексу економічної безпеки [29]. У 2013 р. було прийнята нова редакція Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Відтоді інтегральний індекс економічної безпеки розраховується на основі дев'яти субіндексів – складових економічної безпеки. Окрім того, документ доповнено переліком індикаторів та джерел вхідної інформації за складовими економічної безпеки [30]. Створення і використання Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України постало альтернативою і водночас доповненням рейтингу міжнародної конкурентоспроможності держав, який визначається Світовим економічним форумом (СЕФ) і ранжуванням країн за індексом глобальної конкурентоспроможності, вираховується на основі дванадцяти ustalених параметрів [31].

Для формування організаційно-правових засад державного управління гарантування економічної безпеки вагомим кроком стало прийняття 12 лютого 2007 р. Стратегії національної безпеки України, яка визначила стан економічної безпеки держави, перелік викликів та загроз для неї, стратегічні пріоритети політики національної безпеки, зокрема «забезпечення прийнятного рівня економічної безпеки, що неможливо без здійснення структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності національної економіки» [32]. Важливо, що, окрім внутрішньо безпекових заходів, серед кроків для створення сприятливих зовнішніх умов щодо гарантування безпеки держави передбачались дії для захисту українських громадян та їхніх інтересів за кордоном; вирішення з Румунією спірних питань щодо проходження кордонів по континентальному шельфу, формування зони вільної торгівлі з ЄС, створення фундаменту для повноправного членства України в Європейському співтоваристві, поглиблення всестороннього співробітництва з країнами східноєвропейського регіону щодо формування спільної енергетичної політики у сфері транзиту енергоносіїв [там само]. Редакція Стратегії національної безпеки України 2012 р. принципово відрізняється лише вилученням згадки про співпрацю з НАТО, визнанням «критичної зовнішньої залежності національної економіки» та більш нагальними для національної безпеки внутрішніх викликів [33].

Нарешті, аналізуючи повноваження державних суб'єктів, що гарантують економічну безпеку, умовно можна виділити два рівні управління: перший – загальнодержавний (стратегічний), до якого належать ВР України, Президент України, КМУ, РНБО України, НБУ, міністерства та центральні

відомства і другий – регіональний та місцевий (тактичний), представлений державними адміністраціями, радами та виконками різних рівнів.

Отже, після декларування у Конституції України гарантії економічної безпеки як головної функції держави станом на початок 2014 р., була значно вдосконалена нормативно-правова база гарантування економічної безпеки та інституціональна система для підвищення ефективності її втілення. Однак у практичному вимірі ступінь реалізації визначених завдань шляхом проведення реформ та невідкладних заходів не задовільняв українське суспільство, а загрози та виклики економічній безпеці лише зростали. Після розпаду СРСР Україна мала значні економічні стартові можливості та природні ресурси. За рівнем розвитку промисловості та сільського господарства, транспорту та енергетики наша держава перебувала на рівні з країнами Східної Європи. Однак переважна більшість з них швидко пройшли постсоціалістичну трансформацію, шляхом успішного проведення ринкових реформ, та відновили сталість і поступальний розвиток економіки. Україна ж не проводила реформ, зволікала з ними або не доводила до завершення. Проведена цінова та торговельна лібералізація призвела до різкого падіння показників життєвого рівня населення, приватизація – до глибокої майнової диференціації громадян, податкові реформи виявились не ефективними та «загнали» частину економіки в тінь, реформи ринку праці зробили найманих працівників незахищеними перед роботодавцями, верховенство права не стало нормативним ідеалом української системи права, а антикорупційні органи виявились не дієвими та скомпроментували себе у суспільстві. Найбільшими внутрішньоекономічними загрозами постали: становлення олігархічного капіталізму, як наслідок, монополізація економіки в інтересах фінансово-промислових груп, тотальна корупція, зарегульованість економіки, зростаючий дефіцит бюджету та державного боргу, «інвестиційний голод». Серед зовнішньоекономічних загроз – це хронічно від'ємне зовнішньоторговельне сальдо, особливо з головним партнером на 2014 рік – Росією, переважна частка в експорті сировини або ж товарів з малою доданою вартістю, відкритість економіки на рівні 50% [34], що робить її уразливою від впливу зовнішніх чинників: світових економічних криз, політика протекціонізму інших держав, складність у розв'язанні ергатичного питання: «газові війни» з Росією за часів президенства В. Ющенка та пряма загроза національній безпеці після підписання «Харківських угод» Президентом України В. Януковичем. Та головне, незмінним було «вузьке» розуміння провладною меншістю сутності економічної безпеки як засобу захисту та збільшення своїх активів шляхом використання державних механізмів від українських громадян та негативного впливу зовнішніх факторів, що суперечило демократичним принципам розбудови України, стало загрожувати базовим життєвим інтересам пересічних українців, їх прагненню до єднання з європейським товариством, і є однією з вагомих причин Революції Гідності.

Революція та російсько-українська війна виявили тригерні точки у розвитку української держави та її секторів безпеки і економічного зокрема. Для подолання проблем спочатку необхідно було провести економічний аудит. Такий шлях обирали Естонія, Польща, Китай, Туреччина. Завдяки єдності у роботі команди державних та громадських експертів у цих країнах були створені чіткі стратегії, втілення яких дали поштовх до значного збільшення ВВП. З 1991 року ВВП України зменшився на 28%, водночас, як ВВП Польщі зріс на 213%, а Туреччини – на 240% [35]. ВВП Туреччини на душу населення у 2019 році становив 15 069 дол. США, водночас, як в Україні – лише 3 106 дол. США [там само]. Україна за цей період перетворилась на ресурсний придаток світового ринку. Тому, завдяки проведеному Економічному аудиту України, над яким працювали понад 300 експертів, 20 експертних груп, 16 провідних think tanks, були визначені напрями розвитку, які гарантуватимуть зростання економіки [36]. За оцінками фахівців, втрачений потенціал України за роки незалежності становить 1 трлн дол. США [там само]. Для проведення аудиту було вивчено найбільш прийнятний досвід застосування широкого спектру державних механізмів гарантування економічної безпеки країн Європейського Союзу (далі ЄС).

За розрахунками Міністерства економіки України, стан економічної безпеки України до 2014 р. погіршувався з оцінкою від «не задовільний» до «небезпечний» [37]. Для протидії щораз більшим загрозам економічній безпеці було прийнято ряд нормативно-правових документів та невідкладних заходів. Затверджена Президентом України 6 травня 2015 р. Стратегія національної безпеки України принципово відрізнялась від попередньої проголошенням однією з головних її цілей інтеграцію України до ЄС та НАТО, визначенням, в умовах російської агресії, одними з найбільших загроз національній безпеці України: поширення корупції, деградація державної служби держави [38]. Історичне підписання Угоди про Асоціацію України з ЄС у 2014 р. та набрання чинності її економічної складової з 1 січня 2016 р. сприяло посиленню співпраці в економічному секторі шляхом створення

зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, переорієнтування експорту України зі Сходу на Захід, отримання режиму максимального сприяння для доступу українських товарів на ринки ЄС, посиленню боротьби з корупцією, захисту прав споживача, зростанню інвестицій в українську промисловість та сільське господарство, а головне, зближення України з ЄС на основі європейських цінностей [39]. Закон України «Про національну безпеку України», прийнятий 21 червня 2018 р., затвердив інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір та набуття членства в ЄС як фундаментальні інтереси України [40]. Окрім того, він закріплював захист людини метою державної політики у сфері національної оборони, що мало фундаментальне значення для прийняття 14 вересня 2020 р. Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [1], першої стратегії, прийнятої саме на основах відповідного закону. Стратегія національної безпеки вперше визначала життя, здоров'я, честь, гідність людини найвищою цінністю та закріпила розуміння безпосереднього взаємозв'язку між життям людини та безпекою держави. Окрім цього, вперше визначались три засади державної політики у сфері національної безпеки: стримування, стійкість, взаємодія. Стратегією нацбезпеки України окреслені її складові, для нормативно-правового забезпечення яких передбачено прийняття ще п'ятнадцяти стратегічних документів, зокрема Стратегії економічної безпеки. Указом Президента України від 11 серпня вперше було прийнято Стратегію економічного розвитку до 2025 р., яка визначала шляхи досягнення цілей та пріоритетів національних інтересів у сфері гарантування економічної безпеки, найголовніші з яких – це сталий розвиток економіки, інтеграція України в європейський економічний простір та розвиток рівноправного взаємовигідного співробітництва з іншими країнами [41].

Отже, розглянуті нормативно-правові акти внесли позитивні зміни у подолання напруги від загроз економічній безпеці України. Цьому також сприяли інституційні перетворення. Окрім створеного у 2016 р. Національного антикорупційного бюро України з метою протидії корупційним правопорушенням, які загрожують національній безпеці, у 2017 р. в структурі Апарату РНБО України запроваджувалась Служба з питань економічної, соціальної та енергетичної безпеки [42]. А 28 січня 2021 р. набув чинності ЗУ «Про Бюро економічної безпеки України», на яке покладено функції проведення аналітичної роботи, пов'язаної з оцінюванням загроз економічній безпеці держави [43]. У контексті гарантування зовнішньоекономічної безпеки України, нового виміру та ступеня реалізації набула економізація зовнішньої політики України, яку було втілено у створенні у структурі МЗС України Директорату економічної дипломатії, Департаменту ЄС та НАТО та Ради експортерів й інвесторів при МЗС України [44], та окремо, державного експортно-кредитного агентства (далі ЕКА), як інструменту реалізації експортної стратегії держави, а також схвалення у грудні 2017 р. Експортної стратегії України на 2017-2021 рр. [45].

Потрібно зазначити, що завдяки трансформації громадянського суспільства після Революції Гідності воно постає активним актором впливу на всі сфери життя суспільства. Консультування, експортування, оцінку та пропозиції щодо гарантування економічної безпеки України надають Громадська організація «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Громадська організація «Агентство економічного розвитку», «Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова», впливовість яких на прийняття державних рішень лише зростатиме після прийняття ЗУ «Про публічні консультації» [46].

Однак прийняті законодавчі ініціативи та інституційні заходи стан економічної безпеки поліпшили лише частково. Рівень економічної безпеки України станом на 2019 р. визначався 43% від оптимального значення, а за підсумками першого півріччя 2020 р. лише 41% – це зона оцінки «незадовільно» за розрахунками, зробленими відповідно до Методичних рекомендацій Міністерства економіки України [41]. А стан складових системи економічної безпеки, зокрема, фінансової – відповідно 39% і 38%, інвестиційно-інноваційної – 31% і 29%, макроекономічної – 45% і 39% на межі оцінки «небезпечний» [там само].

Попри зовнішні причини погіршення стану економічної безпеки України: вплив гібридної російсько-української війни на зниження ціни українських активів, збільшення інфляційних ризиків і відтік капіталів та карантинних заходів, запроваджених в Україні та усьому світі внаслідок поширення COVID-19, вагомими і багато з яких хронічними є внутрішні: постійний дефіцит державного бюджету та значні боргові зобов'язання, зношення основних засобів підприємств, критично низький рівень іноземних інвестицій, диспропорції на ринку праці та у структурі національного виробництва. Окрім того, небезпека добудови газогону «Північний потік-2», демографічні проблеми, подальше зростання трудової міграції, загострення внутрішньополітичної боротьби доводять взаємовплив та взаємозв'язок усіх секторів безпеки, й економічного включно.

Хоча у 2021 р. КМ України прозвітував про окремі успіхи у соціально-економічному розвитку держави, а саме: системне підвищення пенсій, «авіаційний безвіз» з ЄС, перевиконання доходів Держбюджету на 5% [47], зростання золото-валютних резервів до дев'ятирічного максимуму в еквіваленті 31,614 млрд дол. США [48], рекордні збір врожаю зернових та ВВП у доларовому еквіваленті, розв'язання питання забезпечення сталого розвитку економіки України та протидії її дестабілізації потребує комплексу невідкладних заходів. Це завершення початих реформ, зокрема, посилення захисту приватної власності, подолання компромісності земельної реформи; зміни правоохоронної системи. Серед необхідних та пріоритетних реформ і заходів – велика приватизація, реформа корпоративного управління державних підприємств, подолання низького рівня економічної грамотності населення, дерегуляції економіки, інноваційна модернізація промисловості, підвищення рівня регіональних інституцій, подальша економізація зовнішньої політики для розширення географії та зростання потужності українського експорту, зростання ефективності інститутів економічної дипломатії. Однак, на думку послів країн «Великої сімки», яку ми всеціло поділяємо, головною проблемою залишається не ухвалення ключових законодавчих актів, а їх імплементація завдяки копіткій праці і безкомпромісній позиції фахівців-патріотів для досягнення відчутних результатів всіма українцями [49].

Висновки

Як підсумок зробленого дослідження маємо підстави дійти такого висновку.

До об'єктів національної безпеки належать люди і громадяни, суспільство, держава, тому економічна безпека, як її складова, враховуючи особливості прояву, методів та засобів управління, спрямована на гарантування поступального розвитку та захисту людини – виробника, суб'єктів підприємницької діяльності і ринкової інфраструктури, економіки держави.

Особливості становлення незалежної України доводять взаємозалежність та взаємовпливовість усіх секторів національної безпеки.

Аналіз становлення нормативно-правової бази управління гарантуванням економічної безпеки України свідчить про брак системності та стратегічного розуміння економічної безпеки як визначальної, окремої сфери національної безпеки до 2015 р.

Еволюція законодавчої бази та інституцій, що її втілюють, та реальна економічна оцінка їх ефективності, підтверджена станом економіки України, доводять розуміння сутності економічної безпеки держави українською політичною елітою «вузько», лише як засіб захисту власних інтересів.

Не зважаючи на прийняття стратегічних документів та створення інституцій для їх імплементації, в умовах гібридної російсько-української війни, кардинальних змін у протидії загрозам економічній безпеці України не має. Сьогодні для захисту держави бракує не стільки професійної оцінки економічного виміру національної безпеки і декларування реформ, як патріотів-реформаторів та підтримки і розуміння їх суспільством.

Бібліографічний список:

1. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни». Затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020.
URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 20.12.21).
2. Уряд схвалив проект Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року.
URL.: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-proekt-strategiyi-ekonomichnoyi-bezpeki-ukrayini-na-period-do-2025-roku> (дата звернення 20.12.21).
3. Buzan B., Wæver O., Wilde de J. Security. A Framework for Analysis. London: Lynne Rienner Publishers, 1998. 240 p.
4. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. К.: Либра. 1999. 462 с.
5. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави / Г. Пастернак-Таранушенко; під ред. проф. Б. Кравченка. К.: Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 140 с.
6. Ревенко А. Проблеми формування національної економічної безпеки України / А. Ревенко // Економіка України. 1993. № 11. С.14-18.
7. Концепція економічної безпеки України / Інститут економічного прогнозування. К.: Логос. 1999. 56 с.
8. Пендюра М. М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. К.: 2005. 20 с.
9. Іванова Т.В. Державне управління еколого-економічною безпекою як умова сталого розвитку України: дис. д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / Іванова Тамара Вікторівна; Акад. муніцип. упр. К., 2011. 406 с.
10. Єрмошенко М.М., Горячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: наук. моногр. / Микола Миколайович Єрмошенко, Кіра Сергіївна Горячева. К.: Національна академія управління, 2010. 232 с.

11. Вовчак І.Д. Банківські інвестиції та економічна безпека держави / Економічна безпека України: стан, проблеми та перспективи. Тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції. 22 квітня 2016 р. С.57-61.
12. Вислоцька І.Т. Місце середнього класу в системі економічної безпеки держави / Економічна безпека України: стан, проблеми та перспективи. Тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції. 22 квітня 2016 р. С.48-53.
13. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія / Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Львів : Сполом, 2020. 418 с.
14. Бандурка О.М. Економічна безпека України: виклики та загрози.
URL.: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10499>
15. Грінченко А.Ю. Удосконалення механізмів забезпечення економічної безпеки України: теорія, методологія, практика дис. д-ра екон. наук: 21.04.01 / Грінченко Андрій Юрійович; Національний інститут стратегічних досліджень. К., 2021. 431 с.
16. Шемчук В.В. Економічна та інформаційна безпека держави: правові аспекти співвідношення.
URL.: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/..pdf?>
17. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.
URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення 22.12.21).
18. Закон «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 року.
URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-12#Text> (дата звернення 20.12.21).
19. Закон УРСР «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР» від 13 травня 1991 року URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030%D0%B1-12#Text> (дата звернення 21.12.21).
20. Закон УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР у зв'язку з вдосконаленням системи державного управління» від 21 травня 1991 року
URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-12#Text> (дата звернення 24.12.21).
21. Закон УРСР «Про Президента Української РСР» від 5 липня 1991 року.
URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1295-12#Text> (дата звернення 20.12.21).
22. Постанова Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 р. «Про утворення Ради оборони України»
URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1658-12#Text> (дата звернення 20.12.21).
23. Зведений бюджет України у 1992 – 2006 роках.
URL.: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/fin/fin_ric/fin_u/2003.html (дата звернення 26.12.21).
24. Цена на газ в Україні: как стоимость менялась в 1992-2020 годах
URL.: <https://ru.slovoidilo.ua/2020/07/21/infografika/obshhestvo/cena-gaz-ukraine-kak-stoimost-menyalas-1992-2020-godah> (дата звернення 25.12.21).
25. Конституція України URL.: kodeksy.com.ua/konstitutsiya_ukraini.htm (дата звернення 27.12.21).
26. Закон України «Про Раду економічної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 року
URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 27.12.21).
27. Послання Президента України до Верховної Ради від 23 лютого 2000 року
URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276%D0%B0/2000#Text> (дата звернення 27.12.21).
28. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 16 червня 2003 року.
URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
29. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 2 березня 2007 року URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text> (дата звернення 27.12.21).
30. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 року.
URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення 28.12.21).
31. Вареник В.М. Аналіз методик розрахунку економічної безпеки України. Академічний огляд. 2016. №1(44). С.70-79.
32. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12 лютого 2007 р.
URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496> (дата звернення 28.12.21).
33. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 8 серпня 2012 р.
URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> (дата звернення 28.12.21).
34. Дернова І.А. Зовнішньоторгівельна відкритість національної економіки: статистична оцінка. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2019. Вип. 2 (19). С.410-414.
35. Длігач А. Успішна країна – результат впровадження чіткої стратегії економічного зростання.
URL.: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/10/16/666329/> (дата звернення 28.12.21).
36. Уряд презентував Економічний аудит України. URL.: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/uryad-prezentuvav-ekonomichnyj-audit-ukrayiny/> (дата звернення 28.12.21).
37. Указ Президента України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»
URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (дата звернення 28.12.21).

38. Указ Президента України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> (дата звернення 29.12.21).
39. Угода про асоціацію Україна-ЄС: дороговказ реформ URL.: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=6ed4cae3-76be-1b45-8ca0-596acd131646&groupId=252038
40. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року URL.: <https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=4> (дата звернення 29.12.21).
41. Указ Президента України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (дата звернення 29.12.21).
42. Указ Президента України від 14 квітня 2017 року «Про деякі питання Апарату Ради національної безпеки і оборони України». URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109/2017#n6> (дата звернення 29.12.21).
43. Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28 січня 2021 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення 29.12.21).
44. Структура. Міністерство закордонних справ України. URL.: <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/struktura> (дата звернення 29.12.21).
45. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки» від 27.12.2017 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-#Text> (дата звернення 30.12.2021).
46. Прийнято за основу проект Закону «Про публічні консультації» URL.: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/204518.html> (дата звернення 30.12.21).
47. Доходи держбюджету перевищили на 5%. Економічна правда. URL.: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/11/2/679301/> (дата звернення 30.12.21).
48. В Украине рекордно выросли валютные резервы. URL.: <https://www.rbc.ua/rus/stylar/ukraine-rekordno-vyrosli-valyutnye-rezervy-1631090735.html> (дата звернення 20.12.21).
49. Послы G7 объявили приоритеты реформ в Украине на 2022 год. URL.: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2022/01/7/7132310/> (дата звернення 30.12.21).

Reference:

1. Strategiya nacional'noyi bezpeky` Ukrayiny` «Bezpeka lyudy`ny` – bezpeka krayiny`». Zatverdzhena Ukazom Prezy`denta Ukrayiny` vid 14 veresnya 2020 roku # 392/2020. URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (data zvernennya 20.12.21).
2. Uryad sxvaly`v proekt Strategiyi ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny` na period do 2025 roku. URL.: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-proekt-strategiyi-ekonomichnoyi-bezpeki-ukrayini-na-period-do-2025-roku> (data zvernennya 20.12.21).
3. Buzan B., Wæver O., Wilde de J. Security. A Framework for Analysis. London: Lynne Rienner Publishers, 1998. 240 r.
4. Muntiyani V.I. Ekonomichna bezpeka ukrayiny`. K.: Ly`bra. 1999. 462 s.
5. Pasternak-Taranushenko G. Ekonomichna bezpeka derzhavy` / G. Pasternak-Taranushenko; pid red. prof. B. Kravchenka. K.: Insty`t derzhavnogo upravlinnya i samovryaduvannya pry` Kabineti Ministriv Ukrayiny`, 1994. 140 s.
6. Revenko A. Problemy` formuvannya nacional'noyi ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny` / A. Revenko // Ekonomika Ukrayiny`. 1993. # 11. S.14-18.
7. Koncepciya ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny` / Insty`t ekonomichnogo prognozuvannya. K.: Logos. 1999. 56 s.
8. Pendyura M. M. Nacional`na bezpeka Ukrayiny` v konteksti suchasny`x yevropejs`ky`x geopolity`chny`x transformacij: dy`s. kand. yury`d. nauk: specz. 12.00.01. K.: 2005. 20 s.
9. Ivanova T.V. Derzhavne upravlinnya ekologo-ekonomichnoyu bezpekoyu yak umova stalogo rozvy`tku Ukrayiny`: dy`s. d-ra nauk z derzh. upr.: 25.00.02 / Ivanova Tamara Viktorivna; Akad. municy`p. upr. K., 2011. 406 s.
10. Yermoshenko M.M., Goryacheva K.S. Finansova skladova ekonomichnoyi bezpeky`: derzhava i pidpry`yemstvo: nauk. monogr. / My`kola My`kolajovy`ch Yermoshenko, Kira Sergiyivna Goryacheva. K. : Nacional`na akademiya upravlinnya, 2010. 232 s.
11. Vovchak I.D. Bankivs`ki investy`ciyi ta ekonomichna bezpeka derzhavy` / Ekonomichna bezpeka Ukrayiny`: stan, problemy` ta perspekty`vy`. Tezy` dopovidej uchasny`kiv Vseukrayins`koyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi. 22 kvitnya 2016 r. S.57-61.
12. Vy`slocz`ka I.T. Misce seredn`ogo klasu v sy`stemi ekonomichnoyi bezpeky` derzhavy` / Ekonomichna bezpeka Ukrayiny`: stan, problemy` ta perspekty`vy`. Tezy` dopovidej uchasny`kiv Vseukrayins`koyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi. 22 kvitnya 2016 r. S.48-53.
13. Derzhavna polity`ka zabezpechennya nacional'noyi bezpeky` Ukrayiny`: osnovni napryamky` ta osobly`vosti zdzijsnennya. : monografiya / Kry`shtanovy`ch M.F., Pushak Ya.Ya., Flejchuk M.I., Franchuk V.I. L`viv : Spolom, 2020. 418 s. :
14. Bandurka O.M. Ekonomichna bezpeka Ukrayiny`: vy`kly`ky` ta zagrozy`. URL.: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10499>

15. Grinenko A.Yu. Udoshkonalennya mexanizmiv zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny` : teoriya, metodologiya, prakty`ka dy`s. d-ra ekon. nauk: 21.04.01 / Grinenko Andriy Yuriyov`ch; Nacional`ny`j insty`tut strategichny`x doslidzhen`. K., 2021. 431 s.
16. Shemchuk V.V. Ekonomichna ta informacijna bezpeka derzhavy`: pravovi aspekty` spivvidnoshennya. URL.:<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/..pdf?>
17. Deklaraciya pro derzhavny`j suverenitet Ukrayiny` vid 16 ly`pnya 1990 r. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (data zvernennya 22.12.21).
18. Zakon «Pro ekonomichnu samostijnist` Ukrayins`koyi RSR» vid 3 serpnja 1990 roku. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-12#Text> (data zvernennya 20.12.21).
19. Zakon URSR «Pro perelik ministerstv ta inshi central`ni organy` derzhavnogo upravlinnya Ukrayins`koyi RSR» vid 13 travnja 1991 roku URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030%D0%B1-12#Text> (data zvernennya 21.12.21).
20. Zakon URSR «Pro zminy` i dopovnennya Konstytuciyi (Osnovnogo Zakonu) Ukrayins`koyi RSR u zvyazku z vdoshkonalennjam sy`stemy` derzhavnogo upravlinnya» vid 21 travnja 1991 roku URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-12#Text> (data zvernennya 24.12.21).
21. Zakon URSR «Pro Prezydenta Ukrayins`koyi RSR» vid 5 ly`pnya 1991 roku. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1295-12#Text> (data zvernennya 20.12.21).
22. Postanova Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` vid 11 zhovtnya 1991 r. «Pro utvorennja Rady` oborony` Ukrayiny`» URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1658-12#Text> (data zvernennya 20.12.21).
23. Zvedeny`j byudzhet Ukrayiny` u 1992 – 2006 rokax. URL.: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/fin/fin_ric/fin_u/2003.html (data zvernennya 26.12.21).
24. Cena na gaz v Ukray`ne: kak stoy`most` menyalas` v 1992-2020 godax URL.: <https://ru.slovovidilo.ua/2020/07/21/infografika/obshhestvo/cena-gaz-ukraine-kak-stoimost-menyalas-1992-2020-godax> (data zvernennya 25.12.21).
25. Konstytuciya Ukrayiny` URL.: kodeksy.com.ua/konstitutsiya_ukraini.htm (data zvernennya 27.12.21).
26. Zakon Ukrayiny` «Pro Radu ekonomichnoyi bezpeky` i oborony` Ukrayiny`» vid 5 bereznja 1998 roku URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennya 27.12.21).
27. Poslannja Prezydenta Ukrayiny` do Verhovnoyi Rady` vid 23 lyutogo 2000 roku URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276%D0%B0/2000#Text> (data zvernennya 27.12.21).
28. Zakon Ukrayiny` «Pro osnovy` nacional`noyi bezpeky` Ukrayiny`» vid 16 chervnja 2003 roku. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
29. Nakaz Ministerstva ekonomiky` Ukrayiny` «Pro zatverzhennja metody`ky` rozraxunku rivnja ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny`» vid 2 bereznja 2007 roku URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text> (data zvernennya 27.12.21).
30. Nakaz Ministerstva ekonomichnogo rozvy`tku i torgivli Ukrayiny` «Pro zatverdzhennja Metody`chny`x rekomendacij shhodo rozraxunku rivnja ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny`» vid 29 zhovtnya 2013 roku. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (data zvernennya 28.12.21).
31. Varenny`k V.M. Analiz metody`k rozraxunku ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny`. Akademichny`j oglyad. 2016. #1(44). S.70-79.
32. Ukaz Prezydenta Ukrayiny` «Pro Strategiyu nacional`noyi bezpeky` Ukrayiny`» vid 12 lyutogo 2007 r. URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496> (data zvernennya 28.12.21).
33. Ukaz Prezydenta Ukrayiny` «Pro Strategiyu nacional`noyi bezpeky` Ukrayiny`» vid 8 serpnja 2012 r. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> (data zvernennya 28.12.21).
34. Dernova I.A. Zovnishn`otorgivel`na vidkry`tist` nacional`noyi ekonomiky`: staty`sty`chna ocinka. Sxidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya.2019. Vy`p. 2 (19). S.410-414.
35. Dligach A. Uspishna krayina – rezul`tat vprovadzhennja chitkoyi strategiyi ekonomichnogo zrostannja. URL.: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/10/16/666329/> (data zvernennya 28.12.21).
36. Uryad prezentuvav Ekonomichny`j audyt Ukrayiny`. URL.:<https://www.minregion.gov.ua/press/news/uryad-prezentuvav-ekonomichnyj-audit-ukrayiny/> (data zvernennya 28.12.21).
37. Ukaz Prezydenta Ukrayiny`. Pro rishennja Rady` nacional`noyi bezpeky` i oborony` Ukrayiny` vid 11 serpnja 2021 roku «Pro Strategiyu ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny` na period do 2025 roku» URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (data zvernennya 28.12.21).
38. Ukaz Prezydenta Ukrayiny`. Pro rishennja Rady` nacional`noyi bezpeky` i oborony` Ukrayiny` vid 6 travnja 2015 roku «Pro Strategiyu nacional`noyi bezpeky` Ukrayiny`» URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> (data zvernennya 29.12.21).
39. Ugoda pro asociaciju Ukrayina-YeS: dorogovkaz reform URL.: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=6ed4cae3-76be-1b45-8ca0-596acd131646&groupId=252038
40. Zakon Ukrayiny` «Pro nacional`nu bezpeku Ukrayiny`» vid 21 chervnja 2018 roku URL.: <https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=4> (data zvernennya 29.12.21).
41. Ukaz Prezydenta Ukrayiny`. Pro rishennja Rady` nacional`noyi bezpeky` i oborony` Ukrayiny` vid 11 serpnja 2021 roku «Pro Strategiyu ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny` na period do 2025 roku» URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (data zvernennya 29.12.21).

42. Ukaz Prezy`denta Ukrayiny` vid 14 kvitnya 2017 roku «Pro deyaki py`tannya Aparatu Rady` nacional`noyi bezpeky` i oborony` Ukrayiny`». URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109/2017#n6> (data zvernennya 29.12.21).
43. Zakon Ukrayiny` « Pro Byuro ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny`» vid 28 sichnya 2021 r. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (data zvernennya 29.12.21).
44. Struktura. Ministerstvo zakordonny`x sprav Ukrayiny`. URL.: <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/struktura> (data zvernennya 29.12.21).
45. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny` «Pro sxvalennya Eksportnoyi strategiyi Ukrayiny` (“dorozhn`oyi karty”)” strategichnogo rozvy`tku torgivli) na 2017-2021 roky`» vid 27.12.2017 r. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-#Text> (data zvernennya 30.12.2021).
46. Pry`jnyato za osnovu proekt Zakonu «Pro publichni konsul`tatsiyi» URL.: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/204518.html> (data zvernennya 30.12.21).
47. Doxody` derzhbyudzhetu perevy`konaly` na 5%. Ekonomichna pravda. URL.: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/11/2/679301/> (data zvernennya 30.12.21).
48. V Ukray`ne rekordno vyrosly` valyutnye rezervy. URL.: <https://www.rbc.ua/rus/stylar/ukraine-rekordno-vyrosli-valyutnye-rezervy-1631090735.html> (data zvernennya 20.12.21).
49. Posly G7 ob`yavy`ly` pry`ory`tety reform v Ukray`ne na 2022 god. URL.: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2022/01/7/7132310/> (data zvernennya 30.12.21).

Kotik Y. V. Ukraine's National security: the economic dimension

The article reveals the essential characteristics of economic security, its components, role and features. The vision of national security of Ukraine as a set of interconnected components allows to put on the agenda its economic dimension as one of the main among others: military, energy, information, consolidating – political. The evolution of organizational and legal bases and institutions of public administration created to ensure economic security in the face of threats and their counteraction in independent Ukraine is traced, the effectiveness of their activities is assessed, the weaknesses of Ukraine's economic system. The interdependence and coherence of Ukraine's economic security and national economic interests and their direct impact not only on the economic but also on the political sovereignty of our state have been proved. It is argued that understanding the essence of the state's economic security as a means of protecting one's own interests, political elite and the slow growth of the economic culture of ordinary citizens are threats to Ukraine's economic security. Emphasis is placed on the need to complete the reforms, in particular, strengthen the protection of private property, change the law enforcement system and carry out urgent reforms and measures – large-scale privatization, corporate governance of state enterprises, overcoming low economic literacy, economic deregulation, innovative modernization, institutions, further economization of foreign policy to expand the geography and increase the capacity of Ukrainian exports, increase the efficiency of economic diplomacy. It is emphasized that the protection of the state lacks not so much a professional assessment of the economic dimension of national security and the declaration of reforms, as patriots-reformers and their support and understanding of society.

Keywords: National security, economic security of Ukraine, national economic interests, normative legal acts, indicators of economic security.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9767-9520>

Кучик О. С., Львівський національний університет імені Івана Франка

ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ БЕЗПЕКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ НОВІТНІХ ВИКЛИКІВ МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ

Діяльність інститутів багатостороннього співробітництва у безпековій сфері є доволі актуальним питанням сучасних міжнародних відносин з огляду на стрімкі зміни у розвитку як двостороннього, так і багатостороннього співробітництва між державами. Зміна пріоритетів та завдань формують як нову якість міждержавного співробітництва, так і появу «нових» геополітичних устремлінь держав на міжнародній арені. Питання реформування та адаптації міжнародних організацій стає одним з важливих для збереження присутності міжнародних організацій як інституцій та механізму регулювання режимів співпраці.

Сьогодні система міжнародних відносин як складна багатокомпонентна макросистема переживає кардинальні зміни з огляду на наростання як регіонального протистояння, так і регіонального суперництва, підвищення рівня конфліктогенності як на регіональному, так на глобальному рівні, наростанню проблем як глобального, так і регіонального масштабу в різних сферах міждержавного співробітництва. Відтак, можна висловити припущення про загострення (актуалізацію) питання ефективного функціонування міжнародної системи безпеки, покликаній гарантувати стабільність та мирний характер міждержавного співробітництва із застосуванням різних механізмів як двостороннього, так і багатостороннього співробітництва. Звідси можна стверджувати, що одним з дієвих механізмів системи міжнародної безпеки як механізм колективної дії залишаються міжнародні організації, котрі працюють у сфері безпеки.

Аналіз діяльності організацій засвідчує актуальність питання адаптації організацій до нових викликів та загроз, а також необхідність розробки дієвих механізмів реформування діяльності таких інституцій до сучасної системи міждержавного співробітництва у безпековій сфері.

Сучасний стан розвитку міжнародної співробітництва загалом та міжнародних інституцій багатостороннього співробітництва засвідчує невідповідність існуючому міжнародному порядку. Новітні тенденції геополітичного протистояння на міжнародній арені, спроба відновлення гегемонії через регіональне протистояння та глобальне суперництво спричинило створення ситуації невідповідності структури та механізмів узгодження інтересів та суверенних прав держав на міжнародній арені. Відтак, наростаюча загроза миру у світі зумовлює необхідність подальшого глибокого аналізу шляхів врегулювання протиріч та необхідність адаптації (реформування) як підходів до діяльності, так і функціонування міжнародних організацій та міжнародних режимів у відповідності з новими умовами. Водночас питання реформування міжнародних організацій як структурно, так і по суті, залишається важливим елементом розробки та переосмислення для міжнародно-політичної науки.

Ключові слова: міжнародна безпека, міжнародні організації, адаптація, реформування, система ООН.

Сучасний стан розвитку системи міжнародних відносин викликає широку дискусію як серед вітчизняних, так і зарубіжних дослідників з огляду на появу чи актуалізацію в міжнародно-політичній науці комплексу питань подальшого формування як міжнародного порядку загалом, так і його складових елементів зокрема. Сьогодні система міжнародних відносин як складна багатокомпонентна макросистема переживає кардинальні зміни з огляду на наростання як регіонального протистояння, так і регіонального суперництва, підвищення рівня конфліктогенності як на регіональному, так на глобальному рівні, наростанню проблем як глобального, так і регіонального масштабу в різних сферах міждержавного співробітництва. Відтак, можна висловити припущення про загострення (актуалізацію) питання ефективного функціонування міжнародної системи безпеки покликаній

гарантувати стабільність та мирний характер міждержавного співробітництва із застосуванням різних механізмів як двостороннього, так і багатостороннього співробітництва. Звідси можна стверджувати, що одним з дієвих механізмів системи міжнародної безпеки як механізм колективної дії залишаються міжнародні організації, котрі працюють у сфері безпеки. Відтак питання адаптації до нових умов діяльності та ефективного функціонування видається доволі актуальною проблемою, котра потребує глибокого аналізу та відповідної наукової розробки. Особливо це стає актуальним в умовах появи нових факторів впливу та активізацією міжнародних акторів у прагненні до перерозподілу ролей у системі міжнародних відносин, яка доволі часто пов'язується з категоріями безпеки як у вимірі національному, так і міжнародному.

З огляду на це, центральною метою даної статті є аналіз стану міжнародної безпеки через призму новітніх викликів та загроз у безпековій сфері та спроба виокремлення шляхів адаптації міжнародних безпекових інституцій до процесів трансформації міжнародної системи безпеки.

Важливим елементом такого аналізу має стати діяльність міжнародних інститутів безпеки, які утворюють архітектуру безпеки як на регіональному, так і глобальному рівні. Центральним елементом у даному контексті виступає Організація Об'єднаних Націй та організації, створені в силу регіональних особливостей міждержавного співробітництва, як ОБСЄ, НАТО, ОДКБ, Африканський Союз, Ліга арабських держав тощо з метою забезпечення мирного розвитку співпраці на міждержавному рівні та уникнення воєн і врегулювання конфліктів.

Водночас, перш ніж говорити про ефективність функціонування інститутів багатостороннього співробітництва в сучасних умовах, доцільним видається поглянути на міжнародні інституції з погляду теоретичного підходу, який розглядає міжнародну організацію як міжнародний режим, як систему взаємопов'язаних елементів, функціонування якої зорієнтовано на реалізацію спільної політики держав на міжнародній арені.

В більшості багатосторонні відносини розглядаються з точки зору анархічної моделі міжнародної політики, в якій держава відіграє роль основного актора, а влада – головного організаційного принципу. Анархічної, проте такої, «що не відчуває нестачі правил та норм» [12]. Значна кількість вчених-дослідників багатосторонніх відносин намагались пояснити структуру міжнародних правил, появу та розвиток міжнародних систем, оскільки зміни в міжнародній обстановці впливають та змінюють такі системи та інститути. Інституційний підхід базується на засаді того, що багатосторонні відносини відіграють важливу роль в міжнародній політиці. Багатосторонні відносини несуть стабільність, взаємність у міждержавних відносинах та передбачуваність поведінки учасників. Вони є необхідними, оскільки кожна держава має слабкі місця, всі вони залежні одна від одної, а з принесених такими відносинами суспільних благ країни прагнуть отримувати вигоду, тим самим підштовхуючи їхній подальший розвиток. Навіть найпотужніші держави не спроможні досягти безпеки, як внутрішньої, так і зовнішньої, а також економічного процвітання в ізоляції або односторонньо, і з цієї причини міжнародна система опирається на мережу режимів, угод та міжнародних організацій.

Звідси поняття міжнародного режиму можна окреслити як сукупність явних та неявних принципів, норм, правил та процедур прийняття рішень, на яких у сфері міжнародних відносин сходяться прагнення акторів [11]. Інститути – це незмінна сукупність правил, що обмежують діяльність, формують прагнення та визначають ролі [7]. І, нарешті, багатосторонні відносини – це типова інституційна форма міжнародних відносин..., яка регулює відносини між трьома та більше державами на основі узагальнених принципів поведінки, тобто принципів, що визначають відповідну поведінку акторів у тій чи іншій сфері, незважаючи на певні інтереси сторін чи стратегічні необхідності, які можуть з'явитись у певних обставинах [16, 11].

З даних визначень можна вивести декілька висновків. Принципи багатосторонніх відносин «логічно тягнуть за собою рівність усіх членів об'єднання у їхній поведінці» [16, 10-11]. Іншими словами, члени багатосторонньої домовленості повинні дотримуватись єдиних, без виключень, правил з усіх питань, що відносяться до сфери компетенції такої домовленості, і не дискримінувати будь-якого іншого члена. Окрім цього, багатосторонні відносини включають в себе цілком виправдане прагнення того, що Кеохейн називає «розсіяною взаємністю», згідно якої кожна держава-член прагне отримувати приблизно рівноцінну вигоду впродовж певного часу, проте не обов'язково в кожному випадку чи після кожного прийнятого рішення [9]. Також Кеохейн продемонстрував, що багатосторонні інститути відіграють важливі для держав ролі, зменшуючи витрати на створення, контроль та забезпечення виконання правил (операційні витрати), а також надаючи інформацію та полегшуючи створення реальних для виконання зобов'язань [8].

Зрозуміло, ці відомі та загальноприйняті визначення режимів, інститутів та багатосторонніх відносин стосуються не лише офіційних міжнародних організацій, а поняття багатосторонніх відносин не слід плутати чи прив'язувати виключно до міжнародних організацій. Подібна різниця є суттєво важливою для того, щоб розмежовувати тему кризи в кожній окремо взятій міжнародній організації. Варто повторити, що загальний принцип багатосторонніх відносин відрізняється від його специфічних форм, наприклад, міжнародних організацій, які є цілком недавнім явищем (а, згідно Руггі, «відносно незначної важливості», особливо у сфері безпеки [16, 8]). Криза міжурядових міжнародних організацій зовсім не означає кризи загального принципу багатосторонніх відносин, незважаючи на спроби деяких дослідників їх ототожнити. Водночас, враховуючи сучасний стан міжнародної системи загалом та системи міжнародної безпеки зокрема, можна бачити наявність кризи ефективності міжнародних безпекових інститутів у реалізації задекларованих цілей та дотримання загальноприйнятих принципів.

Важко у цьому ключі заперечити факт трансформації міжнародної системи та процес перерозподілу могутності та переосмислення нового міжнародного порядку, який формується сьогодні. Завершення «канікул біполярності», прагнення держав до перерозподілу ролей у міжнародній політиці не може не зачепити таких чутливих сфер світової політики, як міжнародна безпека у глобальному та локальному чи регіональному сенсі. Сьогодні ми спостерігаємо геополітичну боротьбу за домінування на регіональному рівні практично на всіх континентах. Чи не найбільшим театром такої геополітичної боротьби виступає євразійський континент, де в силу різних обставин зіштовхуються інтереси як ЄС з одного боку, так і Китаю, Росії та Сполучених Штатів Америки котрі стали помітними центрами впливу. Переслідуючи дещо відмінні цілі політики, ці міжнародні актори, серед іншого, концентрують свою увагу на безпековій сфері, яка стала надзвичайно чутливою до різного роду претензій на регіональне і глобальне лідерство, зокрема з боку Росії, для якої чи не найхарактернішим став розвиток реконструктивних прагнень реваншу та «відновлення могутності часів Радянського Союзу».

Водночас така логіка і зрозуміла, її все ж ускладнює вроджений парадокс міжнародної політики. Всі держави у сучасному світі залежать від багатосторонніх відносин на засадах регулярності, взаємності та вигідності у міжнародній системі. Проте міжнародна система по своїй суті анархічна. Держави відрізняються за силою, політичними поглядами та інтересами. Вони є суверенними, а тому в основному керуються власними інтересами, які інколи можуть не збігатись. Відносна влада лідерів та гегемонів – незмінно головних спонсорів міжнародних режимів – зростає та спадає, і вони також відчують негативні зміни в балансі затрат-вигод, що пов'язані з міжнародними режимами.

Отже, по-суті багатосторонні домовленості – це відображення динаміки та процесів міжнародної влади. Це не означає, що офіційні чи неформальні багатосторонні інститути є неефективними чи неважливими, або втрачають ефективність у мінливих обставинах міжнародного оточення. Мова йде радше про те, що на їхню діяльність впливає гостра необхідність зміни конфігурації міжнародної влади, а також конфлікти, які існують у міжнародній системі в цілому. На міжнародні домовленості постійно чиниться тиск. Саме тому вчені-інституціоналісти хотіли продемонструвати, що окрім базових стимулів заснування багатосторонніх інститутів, такі договори продовжують існування з цілого ряду причин, навіть коли обставини, що призвели до появи інституту, змінились [10]. Руггі додає, що тривалість дії багатосторонніх домовленостей залежить, передусім, від внутрішньодержавного середовища, в якому розвивається їхня підтримка [16, 3].

Варто також зауважити, що питання необхідності реформування міжнародних інститутів у сфері безпеки не нове. Ця дискусія ведеться від створення системи ООН та міжнародних організацій з підтримання миру. Початок XXI століття – не виняток. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй Кофі Аннан у листопаді 2003 року зазначив, що «минулий рік розхитав основи колективної безпеки та підірвав впевненість у можливості колективної відповіді на наші спільні проблеми та виклики. Також він показав глибокі розходження в поглядах щодо обсягу та природи викликів, з якими ми зіштовхнулись і, вірогідно, ще не раз зіштовхнемось у майбутньому» [3]. Його слова повторюють висновки багатьох інших політичних та наукових діячів. Багато міжнародних норм та інститутів зіштовхнулись з певними проблемами, і доказів цьому більш ніж достатньо. Сполучені Штати та їх союзники 2003 року розпочали війну проти Іраку без будь-яких повноважень з боку Ради безпеки. Багато хто скаржився на те, що без відповідної санкції ООН така війна вважалась незаконною, тоді як інші звинувачували ООН в очевидній неспроможності покласти край загрозі Іраку та порушенням резолюцій Ради безпеки: «Рада безпеки не змогла досягти домовленості стосовно Іраку» [4]. Війна розгорнулась вслід за такими ж суперечливими військовими діями НАТО

в Косово 1999 року. Ці та інші події деякі спостерігачі пояснювали тим, що наймогутніші держави перейшли на спеціалізовану «коаліційну» модель військових дій. Деякі країни відкрито піддають сумніву встановлені правила використання військової сили (лише при самообороні, колективній самообороні, або згідно статті 7 Статуту ООН) і вважають, що для протидії прихованим загрозам у мінливій стратегічній обстановці необхідно створити превентивну силу поза рамками структури ООН. Проведення таких операцій з підтримання миру в контексті міжнародної легітимності викликають також появу на порядку денному питання ефективності міжнародних механізмів контролю миру та врегулювання конфліктів [2]. Водночас такі операції стали досліджуваними й з огляду на їхнє використання як інструменту розширення присутності (військової, політичної) тієї чи іншої держави у тому чи іншому регіоні. Таким чином, геополітична боротьба за вплив розширила потенціал застосування міжнародних інституцій для легітимізації такої діяльності.

Неприховану міжнародну стривоженість викликають й інші сфери політики. Сполучені Штати, Китай, Росія та багато інших країн не підтримують діяльність Міжнародного кримінального суду, обмежуючи тим самим його юрисдикцію. Згідно з утвердженням Генеральним секретарем ООН 2004 року щорічною доповіддю на найвищому рівні, основний глобальний багатосторонній режим, який відповідає за поширення та захист прав людини «потерпає від браку легітимності, ставлячи під сумнів всезагальну репутацію Організації Об'єднаних Націй» [3]. Кіотський протокол з контролю за кліматичними змінами знаходиться під загрозою внаслідок того, що ключові держави відмовились його підписати. Кліматична Хартія нещодавно ухвалена стала певним проривом у сфері захисту навколишнього середовища. Натомість, і в цьому випадку ми спостерігаємо відмінності у підходах до цього питання ключових міжнародних акторів, котрі в силу власних економічних інтересів домінування неохоче приєднуються до процесу обмеження шкідливих викидів у атмосферу тощо.

До останнього часу доволі часто можна було почути тезу, що виклики багатостороннім інститутам пов'язані з концепцією військового та економічного домінування США у так званому однополярному світі. Хоча сьогодні ми все чіткіше спостерігаємо зміщення акцентів від монополярності до щонайменше поліполярності міжнародних відносин, а відтак і зміни парадигми подальшого розвитку міжнародної системи та, відповідно, міжнародних інституцій.

Чи знаходяться цінності та інститути багатосторонніх відносин у загрозі, або й навіть у кризі? Це питання є доволі комплексним. По-перше, існують системні (чи структурні) виклики: виклики, що впливають з структури та природи міжнародної системи, включаючи еволюцію державного суверенітету й природу та вплив різних типів акторів. Класична модель багатосторонніх відносин заснована на стабільних відносинах регулярного характеру між життєздатними державами за «вестфальською» моделлю міжнародних відносин, згідно з якою, держави – головні актори, які зберігають свою незалежність та територіальну цілісність. Проте існують певні концептуальні та практичні обмеження. Багато спостерігачів погоджуються з точкою зору П. Хейнбекера, що Статут ООН «написаний в іншому столітті та для іншого століття» [5]. Не всі держави повинні бути однаково життєздатними; у світі, що розвивається, для багатьох держав характерні певні слабкості та поразки. Дійсно, неоднорідність держав – основне джерело широкого спектру нагальних проблем. Одна з головних цілей міжнародних організацій – підтримання міжнародного миру та безпеки серед держав, хоча переважна більшість збройних конфліктів носить внутрішній, а не міжнародний характер, хоча нерідко їхні наслідки відчуваються і в сусідніх державах. Традиційна проблематика безпеки – доволі актуальне питання і сьогодні, хоча більшість жорстоких конфліктів виникає поза межами класичної міждержавної парадигми. Хоча у міжнародних організацій нема законних способів втрутитись у громадянську війну, їм доволі складно дійти консенсусу чи вивести єдину доктрину з питання ролі та відповідальності міжнародної спільноти у громадянській війні.

З іншого боку, доволі часто збройні конфлікти, які виникають на території держав, стають формою впливу однієї держави на іншу. Як засвідчує аналіз операцій з підтримання миру, що проводилися у формі воєнного втручання третіх країн чи коаліцій, частина з них опосередковано спрямована на збільшення присутності держави-гегемона у тому чи іншому регіоні [2]. З огляду на цілі держави-контрибутора такої місії доволі частим є прагнення до міжнародної легітимності такого роду операцій. Окремим масивом у цьому контексті стоять сучасні конфлікти на європейському континенті, які поряд із близькосхідною проблематикою займають помітне місце в європейській політиці. Спільною характерною рисою збройних конфліктів у державах колишніх республіках Союзу РСР залишається наявність російського чинника у цих конфліктах, а часто й безпосередня військова залученість і присутність. Створення поясу конфліктів стало для сучасної Росії одним з концептів зовнішньої політики та воєнної стратегії. При цьому доволі часто саме

риторика «громадянської війни» залишається головним аргументом до російського втручання у врегулювання того чи іншого конфлікту. Особливе місце займає збройний конфлікт Росії супроти України, який набрав ознак військової агресії з окупацією частини суверенної території держави. При цьому міжнародні інституції змогли виявити стурбованість щодо ситуації в російсько-українських відносинах.

Незаперечним фактом залишається надання Україні широкої як політичної, так і військово-технічної допомоги. Тим не менше, за останні роки як в рамках ООН, так і ОБСЄ, вдалося ухвалити декілька міжнародно-правових документів, у яких засуджують дії Росії, але жодних інструментів силового характеру в цих міжнародних інституцій не передбачено [1]. Це ставить перед міжнародною спільнотою питання адаптації міжнародних інституцій до сучасних умов, оскільки важко уявити державу-члена міжнародної організації, котра порушуючи принципи діяльності організації, перебуваючи в керівних органах цієї структури, порушувала її основоположні принципи. Хоча доволі цікавим у цьому контексті є спостереження Д. Болтона щодо підходів США до участі в діяльності міжнародних організацій. Він пише, що США «ніколи не повірять, що формальна участь країни в антитерористичній конвенції ООН чи її членство в багатосторонніх режимах обов'язково свідчитиме про її істинні наміри» [18]. Таку позицію можна застосувати й до інших держав, які претендують на роль арбітрів світової політики (Росія, КНР тощо.)

В більш загальному сенсі, під загрозою знаходиться сам суверенітет, в чому знову ж таки не останню роль грають багатосторонні відносини. Державний суверенітет залишається первинною характеристикою міжнародної системи. Тим не менше, легалістична модель міжнародної політики (що базується на приматі суверенної автономії та суверенної рівності, при котрій внутрішні форми правління держав не беруться до уваги, поки вони відповідають міжнародним нормам) багато в чому явно відірвана від реальності. Як зазначає А.-М. Слотер, «членство в Організації Об'єднаних Націй більше не підтверджує суверенний статус і не служить щитом від небажаного втручання у внутрішню компетенцію держави» [17]. Це поклало початок солідаристській нормі «індивідуального суверенітету», згідно якої легітимність державного суверенітету ґрунтується не лише на контролі території та міжнародному визнанні, а й дотриманні певних стандартів прав людини та добробуту громадян.

Звідси випливає, що під знаком питання знаходиться суверенітет тих держав, котрі не бажають чи не спроможні дотримуватись певних базових стандартів прав людини. Простим прикладом такої ідеї служить «гуманітарна інтервенція» – використання військової сили з метою захисту людей, хоча розширений діапазон міждержавних норм та процесів у відношенні прав людини та правління також підкреслює нормативну загрозу звичним принципам суверенітету у вузькому сенсі цього поняття. По-суті, існуючі міжнародні організації опираються на тлумачення державного суверенітету у вузькому сенсі, і ставлять суверенітет та невтручання вище прав людини.

Деякі аналітики можуть не погоджуватись з тим, що права людини стають все більш важливим фактором у міжнародній політиці, що вони обумовлюють суверенітет [14]. Проте, тут йдеться не про розвиток суверенітету. Традиційно державний суверенітет складається з контролю над територією, незалежності та взаємного визнання. В історії існувало безліч випадків, коли у держави всі ці фактори були відсутні, та міжнародна спільнота продовжує акцентувати увагу на нормі суверенітету, ніяк не бажаючи будь-яким чином послабити даний інститут. Тим не менше, ідею суверенітету стає все важче підтримувати у тих випадках, коли держави не бажають чи не можуть дотримуватись навіть найфундаментальніших основ інституту суверенітету, особливо якщо це може неабияк відгукнутись у сусідніх державах. Воно може вилитись у різні форми – зникнення життєздатного органу державної влади, незадоволення прав та потреб громадян, а також відсутність цілеспрямованих відносин з іншими міжнародними утвореннями. Більше того, недостатній контроль над територією, транскордонне переміщення нелегальних форм діяльності і потоки біженців впливають на інші держави. До того ж, вестфальський порядок ще більше руйнує пов'язаність певних країн з тероризмом, зброєю масового знищення та іншою «неправомірною» діяльністю. Через те, що Президент Буш називає «смертоносним поєднанням незаконних режимів, терористичних мереж та зброї масового вбивства», консервативним вищим чиновникам США слід повністю переосмислити концепцію суверенної рівності [13].

По-суті сучасні реалії міжнародної політики також кидають виклик шляху, де з'явилося вивчення багатосторонніх відносин. Традиційно аналіз багатосторонніх відносин ґрунтувався на раціональних, унітарних і автономних акторах, які дотримуються однакових правил логічної поведінки, незалежно від соціологічних факторів чи обставин всередині країни. Тим не менше, соціологічні перспективи

стають все більш важливими для розуміння того, як діють багатосторонні відносини [19]. Система не може повністю контролювати поведінку держави (як це стверджує концепція неореалізму); свою роль тут відіграють і внутрішні політичні та культурні фактори, й актори в особі інститутів громадянського суспільства.

Різними шляхами і з багатьох причин виклик конвенційній моделі державного суверенітету як основі багатосторонніх відносин представляє собою і виклик формально закріпленим багатостороннім відносинам. З початком XXI століття слід визнати неоднозначну і, можливо, дещо незручну істину: концепція однакової легітимності держав – тобто те, що всі держави наділені рівними правами на законну повагу, суверенні прерогативи й непорушність територіальної цілісності – не є загальноприйнятими.

Водночас слід зазначити, що сучасним багатостороннім інститутам щодо реалізації управління у міжнародній системі, яка певною мірою є монополярною, загрожують виклики з боку гегемонів або держав, що прагнуть таку гегемонію встановити. Завдяки певній економічній та військовій перевазі США може на власний розсуд прислухатись до міжнародних організацій. Виправдовуючи початок військової операції США в Іраку, міністр оборони США Дональд Рамсфельд заявив, що одним з найважливіших уроків, які винесено внаслідок боротьби з тероризмом було те, що «місія повинна визначати коаліцію, а не коаліція місію» [15]. Саме з такими міркуваннями США та її союзники 2003 року розпочали війну в Іраку без прямого дозволу з боку ООН. Крім того, в інших галузях багатосторонніх відносин США не визнали Міжнародний кримінальний суд та Кіотський протокол з кліматичних змін, підняли питання про створення превентивної сили поза рамками структури ООН для усунення потаємних загроз безпеці, не дотримали численних багатосторонніх угод з контролю за озброєнням, а також організували та очолили ініціативу зі зміцнення безпеки, яка стала альтернативою домовленості про незаконне переміщення зброї масового знищення. Оцінюючи стратегію США початку XXI століття Г. Д. Ікенберрі зазначив, «новітня неоімперіалістична велика стратегія Америки погрожує розірвати основи міжнародного співтовариства» [6]. Разом з тим, стрімкі зміни у міжнародній системі обумовлюють необхідність переосмислення підходів до реформування багатосторонніх механізмів співробітництва. Важливим трендом сучасних міжнародних відносин залишається презумпція суверенної рівності, що базується на міжнародному праві, яка, будучи завжди доволі сумнівною нормою, розпадається та нівелюється. Очевидним залишається те, що перспектива реформування, а, отже, адаптації міжнародних організацій до сучасних процесів міжнародного співробітництва можлива лише через приведення існуючих міжнародних інституцій до відповідності структурі, змісту та якості сучасних міжнародних відносин. У цьому ключі важко не погодитися з думкою членів робочої групи США із питань реформи ООН Н. Гінґріча та Дж. Мітчелла, що «виклики та проблеми, з якими зіштовхнулась ООН можуть бути врегульовані лише через послідовні та узгоджені дії справжніх демократичних держав світу» [4]. Мабуть важко не погодитися з тим, що таке твердження можна з успіхом застосувати й до проблеми реформування інших безпекових інституцій, покликаних забезпечити надійний мир та повагу до суверенних прав держав світу.

Таким чином, сучасний стан розвитку міжнародної співробітництва загалом та міжнародних інституцій багатостороннього співробітництва засвідчує невідповідність існуючому міжнародному порядку. Новітні тенденції геополітичного протистояння на міжнародній арені, спроба відновлення гегемонії через регіональне протистояння та глобальне суперництво спричинило створення ситуації невідповідності структури та механізмів узгодження інтересів та суверенних прав держав на міжнародній арені. Відтак, наростаюча загроза миру у світі зумовлює необхідність подальшого глибокого аналізу шляхів врегулювання протиріч та необхідність адаптації (реформування) як підходів до діяльності, так і функціонування міжнародних організацій та міжнародних режимів у відповідності з новими умовами. Водночас питання реформування міжнародних організацій як структурно, так і по суті, залишається важливим елементом розробки та переосмислення для міжнародно-політичної науки.

Бібліографічний список:

1. Кучик О. С. Система європейської безпеки в умовах гібридних викликів російсько-української війни // Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки». (Львів, 13 травня 2021 р.) Упорядники: Мальський М.З., Кучик О.С., Вовк Р.В. Львів, факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2021 С. 78–81.
2. Кучик О. С. Співвідношення державного інтересу та міжнародної легітимності в здійсненні операцій з примусу до миру під егідою міжнародних організацій // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. Випуск 47. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 44–54.

3. A More Secure World: Our Shared Responsibility, Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change, Report of the Secretary-General to the General Assembly, A/59/565. – 2 December 2004.
4. American Interests and UN Reform, Report of the Task Force on the United Nations. – Washington DC: United States Institute of Peace, 2005.
5. *Heinbecker Paul*. Washington's Exceptionalism and the United Nations // *Global Governance*. – Vol. 10. – № 3. – 2004. – P. 273.
6. *Ikenberry G. J.* America's Imperial Ambition // *Foreign Affairs*. – Vol. 81. – № 5. – 2002. – P. 45.
7. *Keohane R. O.* International Institutions: Two Approaches // *International Organization*. – New York: Harper Collins, 1994. – P. 48–49.
8. *Keohane R. O.* Power and Governance in a Partially Globalized World. – London: Routledge, 2002.
9. *Keohane R. O.* Reciprocity in International Relations // *International Organization*. – Vol. 40. – № 1. – 1985. – P. 1–27.
10. *Krasner S.* International Regimes. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983.
11. *Krasner S. D.* Structural Causes and Regime Consequences // *International Organization*. – New York: Harper Collins, 1994. – P. 97.
12. *Mansfield E. D.* The Organization of International Relations // *International Organization*. – New York: Harper Collins, 1994. – P. 3.
13. President Bush Addresses UN General Assembly, 23 September 2003.
14. *Rabkin J.* Law without Nations? Why Constitutional Government Requires Sovereign States. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.
15. Remarks as prepared for Secretary of Defense Donald Rumsfeld, the National Defense University in Washington, DC, Thursday, 31 January 2002. – Available at: http://www.oft.osd.mil/library/library_files/speech_136_rumsfeld_speech_31_jan_2002.doc.
16. *Ruggie J. G.* Multilateralism: The Anatomy of an Institution // *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form*, ed. John Gerard Ruggie. – New York: Columbia University Press, 1993.
17. *Slaughter A.-M.* Security, Solidarity, and Sovereignty: The Grand Themes of UN Reform // *The American Journal of International Law*. – Vol. 99. – № 3. – 2005. – P. 620.
18. Speech of John R. Bolton, Under-Secretary for Arms Control and International Security, on «Beyond the Axis of Evil: Additional Threats from Weapons of Mass Destruction», to the Heritage Foundation, Washington DC, 6 May 2002.
19. State, Society, and the United Nations System: Changing Perspectives on Multilateralism / Keith Krause and W. Andy Knight, eds. – Tokyo: UNU Press, 1995.

References:

1. *Kuchyk O. S.* *Systema yevropeiskoi bezpeky v umovakh hibrydnykh vyklykiv rosiisko-ukrainskoi viiny // Ukraina v umovakh transformatsii mizhnarodnoi systemy bezpeky*. (Lviv, 13 travnia 2021). Lviv, 2021 – P. 78–81.
2. *Kuchyk O. S.* Spivvidnoshennia derzhavnoho interesu ta mizhnarodnoi lehitymnosti v zdiisnenni operatsii z prymusu do myru pid ehidoiu mizhnarodnykh orhanizatsii // *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mizhnarodni vidnosyny*. Vypusk 47. Lviv, 2019. P. 44–54.
3. A More Secure World: Our Shared Responsibility, Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change, Report of the Secretary-General to the General Assembly, A/59/565. – 2 December 2004.
4. American Interests and UN Reform, Report of the Task Force on the United Nations. – Washington DC: United States Institute of Peace, 2005.
5. *Heinbecker Paul*. Washington's Exceptionalism and the United Nations // *Global Governance*. – Vol. 10. – № 3. – 2004. – P. 273.
6. *Ikenberry G. J.* America's Imperial Ambition // *Foreign Affairs*. – Vol. 81. – № 5. – 2002. – P. 45.
7. *Keohane R. O.* International Institutions: Two Approaches // *International Organization*. – New York: Harper Collins, 1994. – P. 48–49.
8. *Keohane R. O.* Power and Governance in a Partially Globalized World. – London: Routledge, 2002.
9. *Keohane R. O.* Reciprocity in International Relations // *International Organization*. – Vol. 40. – № 1. – 1985. – P. 1–27.
10. *Krasner S.* International Regimes. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983.
11. *Krasner S. D.* Structural Causes and Regime Consequences // *International Organization*. – New York: Harper Collins, 1994. – P. 97.
12. *Mansfield E. D.* The Organization of International Relations // *International Organization*. – New York: Harper Collins, 1994. – P. 3.
13. President Bush Addresses UN General Assembly, 23 September 2003.
14. *Rabkin J.* Law without Nations? Why Constitutional Government Requires Sovereign States. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.

15. Remarks as prepared for Secretary of Defense Donald Rumsfeld, the National Defense University in Washington, DC, Thursday, 31 January 2002. – Available at: http://www.oft.osd.mil/library/library_files/speech_136_rumsfeld_speech_31_jan_2002.doc.

16. Ruggie J. G. Multilateralism: The Anatomy of an Institution // Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form, ed. John Gerard Ruggie. – New York: Columbia University Press, 1993.

17. Slaughter A.-M. Security, Solidarity, and Sovereignty: The Grand Themes of UN Reform // The American Journal of International Law. – Vol. 99. – № 3. – 2005. – P. 620.

18. Speech of John R. Bolton, Under-Secretary for Arms Control and International Security, on «Beyond the Axis of Evil: Additional Threats from Weapons of Mass Destruction», to the Heritage Foundation, Washington DC, 6 May 2002.

19. State, Society, and the United Nations System: Changing Perspectives on Multilateralism / Keith Krause and W. Andy Knight, eds. – Tokyo: UNU Press, 1995.

Kuchyk O. S. Adaptation of international security organizations in terms of the latest challenges to international security system

The activity of institutions of multilateral cooperation in the security sphere is a hot issue of modern international relations within the rapid changes in the development of bilateral and multilateral cooperation between states. Changing priorities and tasks shape the new quality of interstate cooperation and the emergence of «new» geopolitical aspirations of states in the international stage. The issue of reforming and adapting international organizations is becoming one of the most important for maintaining the presence of international organizations as institutions and mechanisms for regulating cooperation regimes.

Nowadays the system of international relations as a complex multicomponent macrosystem is undergoing drastic changes due to growing regional confrontation and rivalry, escalation of the conflict on regional and global levels, increasing problems of global and regional scale in different areas of interstate cooperation. Thus, it is possible to make assumptions about the aggravation of effective functioning of the international security system, ensuring the stability and peace in interstate cooperation due to various mechanisms of bilateral and multilateral cooperation. Hence, it can be argued that security international organizations remains one of the effective mechanisms of the international security system and are mechanisms of collective activity.

The analysis of the activity of organizations testifies to the urgency of the issue of adaptation to new challenges and threats and the need to develop effective mechanisms for reforming the activities of such institutions to the modern system of interstate cooperation in the security sphere.

The current state of development of international cooperation in general and international institutions of multilateral cooperation shows inconsistency with the existing international order. Recent trends in geopolitical confrontation in the international stage, attempts to restore hegemony through regional confrontation and global rivalry have led to an inconsistency in the structure and mechanisms of reconciling the interests and sovereign rights of states in the international arena. Thus, the growing threat to world peace necessitates further scientific analysis of ways to resolve conflicts and the need to reform approaches to the activities and functioning of international organizations and international regimes in accordance with the new order. At the same time, the issue of reforming international organizations, both structurally and in essence, remains an important element of development and rethinking for international political science.

Keywords: international security, international organizations, adaptation, reform, UN system.

ВІДРОДЖЕННЯ ІСЛАМСЬКОГО ЕМІРАТУ АФГАНІСТАН В КОНТЕКСТІ ПОВЕРНЕННЯ «ТАЛІБАНУ» ДО ВЛАДИ

В роботі проаналізовано передумови формування радикального руху «Талібан», а також повернення його до влади з метою відродження Ісламського Емірату Афганістан. Визначено, що наразі «Талібан» визнано ООН терористичною організацією, формування якої обумовлено не лише внутріполітичними процесами Афганістану, а й впливом зовнішніх акторів, зокрема Саудівської Аравії та Пакистану. Проаналізовано склад «Талібанау» в контексті його соціальних шарів і визначено, що найбільша частка талібів є представниками маргінальних прошарків населення Афганістану і Пакистану.

Доведено, що на самому початку, в 1994 р., поява талібів у Афганістані дуже схвально сприймалася більшістю населення. Активну участь у підтримці руху «Талібан» приймала афганська емігрантська преса, яка постійно публікувала статті на підтримку талібів. Визначено, що пізніше в афганському суспільстві наростали процеси конфронтації та поляризації, в результаті чого відбувся розкол на два табори по політичній та етнічній ознаці: антиталібський (в основному пуштунський) та проталібський (пуштунський).

Визначено, що ідеологією «Талібанау» є релігійний націоналізм. Офіційною релігією талібів є суннітський іслам. Під контролем талібів Афганістан був до 2001 р, однак США при підтримці Північного альянсу після подій 11 вересня розпочали проти «Талібанау» антитерористичну операцію і фактично знищили його.

Визначено, що в 2021 р. США вивели війська із Афганістану, що дозволило талібам здійснити державний переворот та взяти під контроль майже всю територію країни.

Доведено, що сучасні таліби маніпулюють релігією для того, щоб утримувати владу в регіоні, а також щоб домогтися визнання світовою спільнотою їх у якості легітимної сили, яка має благі наміри для збереження ісламських традицій та законів шариату для відновлення та мирного розвитку Ісламського Емірату Афганістан.

Визначено, що ті, цінності, які таліби задекларували в Конституції, не відповідають реальній ситуації, яка наразі складається в Афганістані: права жінок на навчання та працевлаштування порушуються, розважальні заходи також заборонені, тобто обіцянки та реальні дії талібів на сьогоднішній день не співпадають.

Ключові слова: Талібан, Ісламський Емірат Афганістан, пуштуни, шариат, релігійний націоналізм, суннітський іслам, донорська фінансова допомога, зовнішні актори, внутріполітичні процеси.

Постановка проблеми. Афганістан є однією із країн, де на сьогоднішній день постійно відбуваються воєнні дії. Досить тривалий час на території даної країни були присутні війська Сполучених Штатів у якості миротворчої сили, однак навесні 2021 року за рішенням президента Джо Байдена вони були виведені і країна була захоплена представниками радикального руху «Талібан», режим якого панував у Афганістані у період 1996-2001 рр.

На сьогоднішній день рух «Талібан» визнається Організацією об'єднаних націй як терористична організація, однак вона наразі відіграє дуже важливу роль у внутрішньополітичному процесі Афганістану. Проте, його роль не обмежується лише внутрішнім контекстом. Значний вплив на формування та підсилення даного руху здійснили й зовнішні актори, зокрема фінансовими ресурсами підтримала Саудівська Аравія, а Пакистан, у свою чергу, здійснював поставки зброї.

Активна діяльність у політичних процесах регіону, а також події серпня 2021 року, під час яких таліби захопили офіційну владу в Афганістані, обумовлюють актуальність дослідження та інтерес до вивчення даної теми.

Метою даного дослідження є аналіз передумов формування радикального руху «Талібан», визначення місця релігії в їхній ідеології, а також надання оцінки діям талібів, які вони здійснюють на сьогоднішній день для контролювання захоплених територій Афганістану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проведено на основі аналізу робіт зарубіжних вчених, зокрема Лалетіна Ю.П. [3] та Аббас Х. [5]. Також проаналізовано Конституцію «Талібану» [6], аналітичні дані Світового Банку по Афганістану [14-15] та низку інших закордонних джерел.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тема захоплення «Талібаном» влади в Афганістані є досить актуальною на сьогоднішній день і дуже жваво обговорюється фахівцями різних наукових кіл. Однак, дана проблематика в різних наукових роботах розкривається із акцентом на той або інший аспект. В даній роботі автором зроблено спробу дослідити поставлене питання через призму релігійних аспектів, з урахуванням геополітичних та економічних інтересів.

Виклад основного матеріалу. З моменту активізації радикального руху «Талібан» у 1994 р. можливість приналежності її учасників до релігійних шкіл була поставлена під сумнів, незважаючи на те, «талібан» (множина від «таліб»), перекладається як «той, хто шукає знання».

Наприклад, в афганській емігрантській газеті 1990-х років, яка виходила в Індії, зазначалося: «Хто такі таліби? Де вони вивчали закони шаріату? Чи вивчали вони лише релігійні науки або окрім цього вони також вивчали соціально-політичні та економічні науки? В яких медресе вони вчилися стріляти, водити танки, керувати літаками та вивчали воєнні стратегії»? [1].

Зазначимо, що постановка даного питання є цілком логічною. Так, на певному етапі до руху «Талібан» долучилися офіцери афганської армії, які мали досвід участі у «священній війні» на боці маджахедів у 1979-1992 рр.

Також поповненню руху сприяло падіння народно-демократичного режиму М. Наджибулли наприкінці квітня 1992 р., коли армія фактично перестала існувати, а офіцерський корпус розійшовся по національних квартирах: узбеки пішли до А.Р. Дустому, таджики – до Б. Раббані та А.Ш. Масуду, а частина офіцерів-пуштунів на чолі з колишнім міністром оборони Ш.Н. Танаєм, який ховався під іменем мули Рашида, спочатку перейшли до Г. Хекмат'яру, а потім перейшли на бік талібів. Отже, багато професійних військових, які отримали освіту в основному закордоном (в США, Туреччині, Індії), стали частиною радикально настроєного воєнізованого руху.

Вони, доречі, також стали незатребуваними адміністрацією Ісламської Держави Афганістан на чолі із президентом Б. Раббані, який був при владі у 1992-1996 рр. Невипадково також однією із причин успіхів талібів емігрантська проталібська газета «Муджахид вулус», яка знаходилася в Норвегії, зазначала наявність великої кількості афганських офіцерів у складі «Талібану», які й складали бойове ядро руху [2].

Якщо проаналізувати склад «Талібану» в контексті його соціальних шарів, то варто звернути увагу на те, що лєвова частка талібів є представниками маргінальних прошарків населення як Афганістану, так і Пакистану.

Доказом цієї думки наведемо цитату афганського політика С. Лаєка, який у передмові до книги афганського науковця В.М. Вазіра «Доля Афганістану та східні пуштуні (1880-1980) зазначив: «Релігійні студенти (таліби), які ставали муллами після отримання релігійної освіти в медресе, більшою частиною були представниками найбідніших родин, межею щастя для яких було досягнення статусу імама в мечеті» [3].

Анонімний автор проталібської брошури «Талібан: із медресе до влади» також характеризує талібів як простих молодих чоловіків сільської місцевості, які «ніколи не бачили спокус Заходу» і були виховані у бідності та традиціях, характерних для пуштунських племен [4].

Причому найбільшу частку талібів складали вихідці із племен гільзаїв (найменш розвинуті жителі гірського східного Афганістану), а керівниками були пуштуні із іншого племені – дуррані, які характеризувалися більш високим ступенем освіти, в першу чергу, релігійної, і проживали у південно-східній частині Афганістану, відомий як «великий Кандагар» [5].

На самому початку, в 1994 р., коли вектор політичних амбіцій талібів не був чітко визначений, їх поява в Афганістані дуже схвально була сприйнята більшістю населення. Навіть діючий на той час президент Раббані Б., який розраховував на підтримку з боку «Талібану», назвав його «оплотом благодіянь» [6]. Генерал А.Р. Дустом під час свого візиту в Лондон в 1996 р. (до взяття талібами Кабулу в тому році) в інтерв'ю BBC зазначив: «Таліби – це афганський народ і наші пуштунські брати... Ми не відділяємо талібів від нашого народу, вони – частина нашої нації» [7].

Дуже активну участь у підтримці руху «Талібан» приймала афганська емігрантська преса, яка постійно публікувала панегірики на адресу талібів. Задля привернення уваги населення появлення

ісламських радикалів трактувалось як певне чудо, а самих талібів називали благородними та милосердними. Афганське населення запевнювали, що найголовнішою місією талібів є визволення Афганістану з «диявольського кола нещастя».

Із часом, коли політичні інтереси руху «Талібан» ставали більш зрозумілими, у афганському суспільстві наростали процеси конфронтації та поляризації, в результаті чого відбувся розкол на два табори по політичній та етнічній ознаці: антиталібський (в основному непустунський) та проталібський (пустунський). В той час, коли «Талібан» та Північний альянс (опозиційні сили, які базувалися на півночі Афганістану) розпочали військові дії з метою визначення, кому належить верховна влада в країні, пропагандисти із союзниками в еміграції розпочали пропагандистську війну.

Нагадаємо, що прибічники талібів не скупилися на яскраві епітети в бік талібів, називаючи їх «ангелами-визволителями» від ненависного режиму Б. Раббані та сил інших муджахедів-неталібів, справжньою національною силою, справжніми пустунами та благочестивими мусульманами, у свою чергу їхні супротивники називали їх пакистанськими найманцями та диявольською силою.

Прибічники талібів також стверджували, що велика кількість семінаристів, що формувала ядро руху «Талібан» – це молоде покоління афганських пустунів, які вимушені були втікати в Пакистан після перевороту 1978 р. (Квітнева революція, що була здійснена військовими та членами Народно-Демократичної партії Афганістану).

Це покоління талібів народилося та виросло в таборах для біженців, там же вони навчалися в медресе та брали участь в бойових діях у складі муджахедських збройних формувань. Через це більшість з них знали мови пушту і урду, проте не знали дарі.

Зазначимо ще також один важливий факт щодо етнічного складу талібів, дуже значну частку цього руху складали іноземні найманці. За даними емігрантського журналу «Пайамі зан», який видавався у Кветті у роки «джихаду» («священної війни» проти народно-демократичної влади в Афганістані) з боку муджахедів (учасників) цієї війни воювали представники інших національностей.

Дуже складно довести, але називалися такі дані, що на боці талібів воювали 5000 саудівців, 2800 алжирців, 2000 єгиптян, 400 тунісців, 370 іракців і т. д. [8].

Отже, можемо резюмувати, що рух «Талібан» складають різноманітні за фахом та нещодавньому минулому, але достатньо однорідні за соціальним станом шари афганського населення, а також представники інших держав. Однак, спільною рисою, окрім того, що більшість із них є представниками маргінальних шарів населення, є те, що всі вони є мусульманами та мають спільні політичні погляди щодо устрою та майбутнього розвитку Афганістану. Деякими талібами керують цілком зрозумілі та прозорі мотиви: жага влади або меркантильні інтереси, деякі є релігійними фанатиками, які готові вчиняти моментальну розправу над «невірними», однак всі вони об'єдналися під білим прапором «Талібану» і вперше в історії Афганістану змогли на більшій частині території встановити середньовічний, за змістом репресивно-теократичний режим під назвою Ісламський Емірат Афганістан (ІЕА).

Факт того, що ідеологією «Талібану» є релігійний націоналізм, не викликає сумніву. На рисунку нижче представлений напис (шахада) на білому прапорі «Талібану» (рис. 1).

Рис. 1. Шахада, написана на прапорі руху «Талібан» [9]

Шахада має такий переклад: «Засвідчую, що немає іншого божества, окрім Аллаху, і ще свідчу, що Мухаммед – посланець Аллаху» [9].

Так, офіційною релігією талібів є сунністський іслам: в теології такий його напрямок як ашаризм, а у правових питаннях шаріат, який являє собою консервативне слідування традиційному для Афганістану ханафітському мазхабу [10].

Цим талібі відрізняються від багатьох просалафітських ісламських рухів. Із самого початку в ідеології «Талібану» превалював пуштунвалай – релігійний націоналізм пуштунів, націлений на збереження племінних звичаїв. Однак, пізніше таліби задля того, щоб залучити більшу кількість учасників стали орієнтуватися на деобандизм – ханафітський антиколоніальний рух, який виник у XIX столітті у Британській Індії, який мав на увазі очищення ханафітського ісламу від застарілих місцевих традицій.

Будь-яка особа, яка не погоджується з цією ідеологією, вважається заблуканою, невірною і піддається гонитві. На територіях, які контролюються талібами, діють норми шаріате, і виконання цих норм суворо контролюється. Дані норми забороняють телебачення, музичні інструменти, Інтернет, художню творчість, алкогольні напої, біле взуття (як вже було зазначено, прапор талібів саме білого кольору) і багато чого іншого [11]. Чоловіки повинні мати бороду певної довжини, жінки не мають права працювати, лікуватися у лікарів – чоловіків, з'являтися у громадських місцях із відкритим обличчям та руками і без супроводу чоловіка або родича чоловічої статі, а також отримувати освіту. В 2001 р. мулла Омар видав декрет про знищення усіх неісламських пам'ятників. Так, дії «Талібану» були засуджені багатьма мусульманськими країнами.

Як вже зазначалося, склад руху «Талібан» є досить різним, його учасники мають різні мотиви, дуже часто буває так, що дії талібів у Кандагарі значно відрізняються від тих подій, що відбуваються на решті територій, що контролюються талібами. В цій непередбачуваності і є вся складність контролю ситуації в регіоні, що контролюється представниками даного руху. Однак важливим моментом є факт того, що всіх талібів об'єднує їхнє консервативне сприйняття ісламу, в даному питанні всі вони є непохитними.

На перший погляд конституція «Талібану» мало чим відрізняється від документів інших ісламських країн, тим більше, що вона складена на основі попередніх афганських конституцій. Проте при більш детальному аналізі статей, які декларують права і свободи, стає зрозумілим бажання обмежити і підпорядкувати суспільство законам шаріату. У всіх статтях основного закону червоною ниткою проходить установка на їх «ісламський характер». Наприклад, стаття 5 оголошує ісламський шаріат єдиним джерелом законності на території країни, який визначає все приватне та суспільне життя населення [12].

Ст. 17 наголошує на тому, що «родина створюється лише на основі ісламського права і моралі».

Ст. 19 «Свобода декларується як право людини, але не суперечить принципам ісламу».

Ст. 39 «Навчання жінок здійснюється в межах шаріату та регулюється особливим законом».

Ст. 42 «Дотримання ісламських законів – це обов'язок кожного мусульманина; заклик до неісламського мислення, тобто пропаганда інших поглядів заборонена, а порушники будуть покарані відповідно до правил шаріату».

Ст. 52 надає лідеру талібів всю повноту виконавчої, законотворчої, судової та воєнної влади, що робить його абсолютним, авторитарним правителем.

Ст. 98-101 визначають зовнішньополітичний курс Емірату, повністю базуються на постулатах ісламу, виступають за об'єднання світу ісламу та єдність світової мусульманської общини, а джихад оголошується священним обов'язком кожного афганця.

Отже, «Талібан» контролював Афганістан до 2001 р. Після терактів, які сталися в США 11 вересня 2001 р., Америка при підтримці Північного альянсу розпочала антитерористичну операцію проти Ісламського Емірату Афганістан, під час якої режим талібів був фактично знищений.

В 2020 році уряд Афганістану в рамках Даоської угоди між США та «Талібаном» звільнив понад 5 тис. талібів, 400 з яких були засуджені за вбивства. І більшість із звільнених повернулися знову воювати на боці талібів. Так, навесні 2021 р. президент США повідомив про плани вивести війська із Афганістану до 11 вересня. Отже, 1 травня, коли було оголошено про остаточне виведення американських військ із Афганістану, «Талібан» розпочав наступальну операцію проти збройних сил, і у серпні 2021 роки після низки операцій, таліби захопили Кабул і фактично здійснили державний переворот [13].

Далі на карті білим кольором виділено території, що знаходяться під контролем «Талібану» (рис. 2).

Після відновлення режиму «Талібан» дуже велика кількість мирного населення країни опинилася за межею бідності, а також ще в більшій мірі стали порушуватися права жінок. Наразі їм забороняють виходити за територію власного помешкання без супроводу чоловіка, батька або брата, отримувати освіту та працювати. Жінки можуть працювати лише у громадських жіночих вбиральнях, тому що туди чоловікам входити заборонено. Також на сьогоднішній день в Афганістані заборонено телебачення, різноманітні музичні заходи, театр, тобто все те, що пов'язано із відпочинком та розвагами.

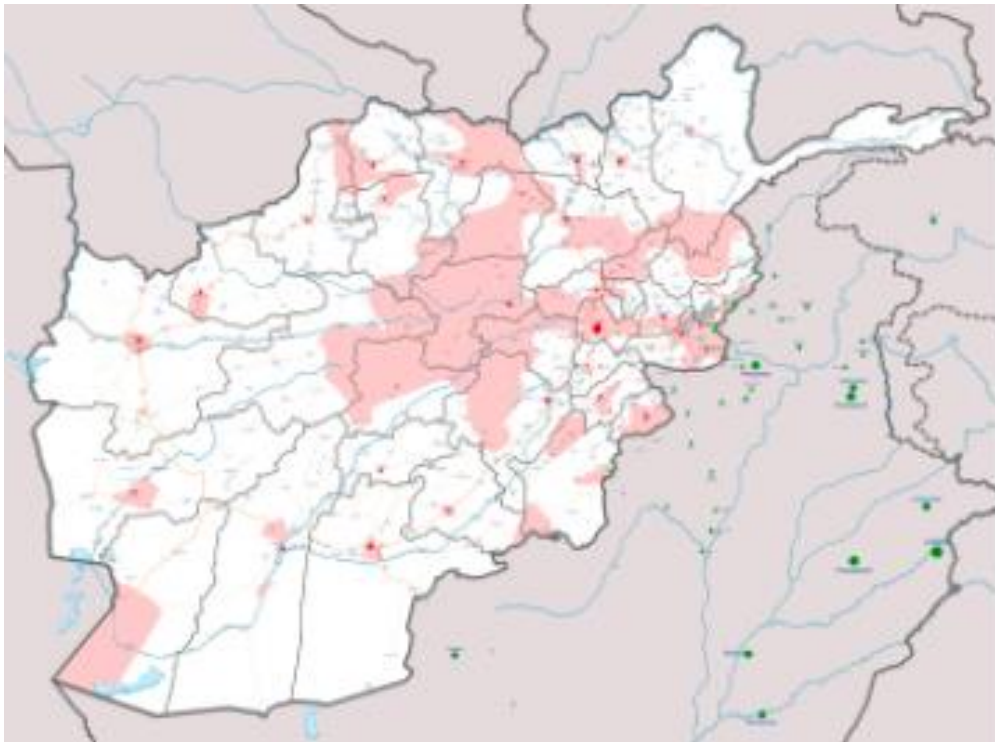

Рис. 2. Територія, яка знаходиться під контролем «Талібану», серпень 2021 р. [13]

Однак, міжнародні донори планують виділити Афганістану 280 млн. дол. США у якості допомоги, тому що більша частина населення країни наразі стикається із гострою нестачею продовольства. Майже 9 млн. осіб восени та взимку 2021 р. потерпали від голоду.

Кошти донорів мають бути спрямовані в ЮНІСЕФ та Всесвітню продовольчу програму, які мають матеріально-технічне забезпечення на місцях в Афганістані й будуть використовувати ці кошти на фінансування існуючих програм для надання послуг щодо охорони здоров'я та забезпечення продовольством афганського населення.

ООН неодноразово зазначала, що Афганістан знаходиться на межі серйозної гуманітарної кризи. Через події серпня 2021 р. США та інші донори припинили підтримувати Афганістан, який був залежним протягом 20 останніх років війни від даних фінансових вливань, і більше 9 млрд. дол. США були заморожені, а Світовий Банк та Міжнародний валютний фонд припинили доступ Афганістану до фінансування. Через гостру кризу в Кабулі деякі вимушені продавати побутову техніку задля купівлі вугілля для опалення своїх осель.

Дані, наведені на рисунку нижче, підтверджують викладену вище тезу.

За даними Світового Банку, темп зростання ВВП на душу населення протягом останніх 17 років демонструє дуже нестабільну динаміку: протягом 2003-2011 рр. спостерігаються значні коливання показнику від 4 до -3% і з піковим значенням у 2009 р. до 19%. З 2013 р. у порівнянні з 2012 р. відбувається зниження показника з 9 до 2% зі стабільним зменшенням протягом наступних років. В 2020 р. темп зростання ВВП на душу населення Афганістану склав -4%, тобто відбулося падіння у порівнянні з попереднім роком. Отже, навіть аналіз одного цього показника свідчить про явне погіршення економічного стану населення Афганістану.

У свою чергу керівники «Талібану» наголошують на тому, що вони не збираються воювати та порушувати права жінок на освіту та можливість працювати, хоча, як вже було зазначено вище, права жінок вже порушено. Вони намагаються досягти того, щоб організація була виключена зі списку терористичних організацій, що дозволить їм отримувати фінансову допомогу від міжнародних фондів.

Вважаємо, було б неправильно розглядати події та процеси в Афганістані окремо від загальної активізації радикалізму та екстремізму у значній частині мусульманських країн світу. Кінцевою метою ісламістів є досягнення влади та встановлення теократичного режиму влади. Досягається це як терористичними, так і політичними способами.

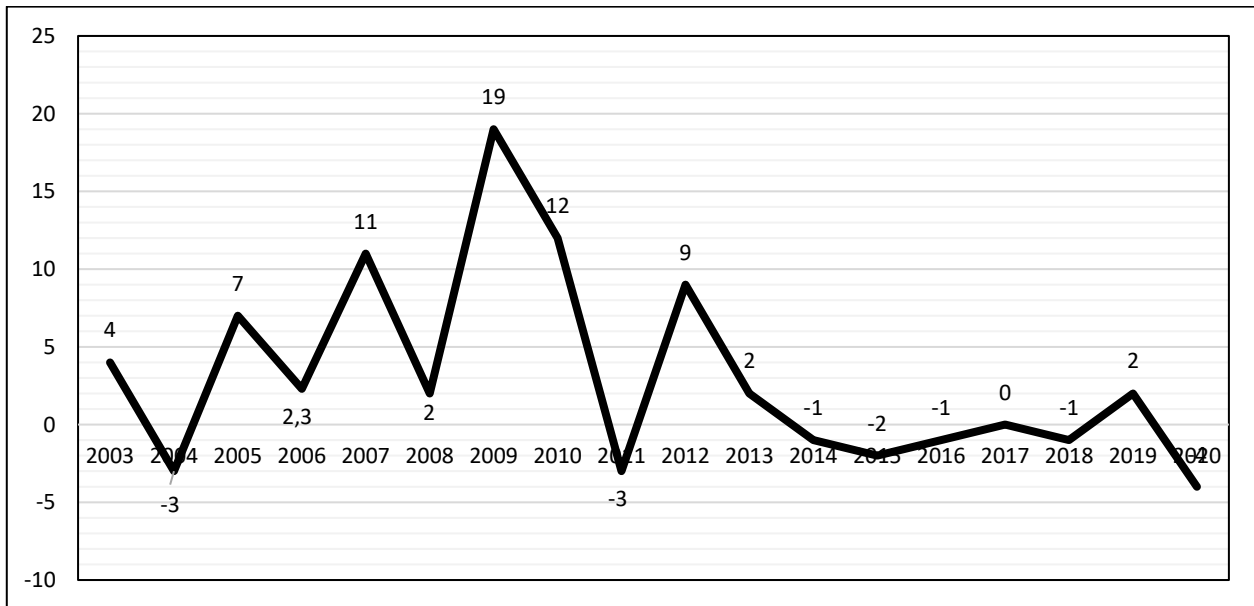

Рис. 3. Темп зростання ВВП на душу населення Афганістану в 2003-2020 рр., % [14]

Терористичні угруповання проникають також вже і в неісламські країни, наприклад, в Індію. В європейських країнах також є джихадисти, які поповнюють ряди ісламських бойовиків. Також афганські бойовики отримують моральну та фінансову підтримку із-зовні. Відзначимо, що в епоху тотальної діджиталізації ІКТ стають доступними навіть малограмотній частині населення мусульманських країн, завдяки чому таліби можуть активно вести пропагування.

Сучасна ситуація Афганістану характеризується певною двоїстістю. З одного боку, вона є стабільною, хоча ця стабільність характеризується певними негативними тенденціями: добробут мирного населення стабільно зменшується і рівень життя більшої частини громадян залишається дуже низьким. Як вже було зазначено, протягом останніх 20 років Афганістан отримував постійні фінансові вливання від зовнішніх донорів, хоча, за неофіційними даними, до половини цих коштів повертаються завдяки певним механізмам у країни-донори, а решта фінансової допомоги – розкрадаються.

За офіційними даними, більше третини населення Афганістану знаходиться за межею бідності, безробіття охоплює до 40%. Окрім того, що в країні ведуться постійні бойові дії, перепонами для розвитку є високий рівень корумпованості та неефективні інструменти державного регулювання економічної та фінансової сфер. Зовнішньоекономічна політики Афганістану також є неефективною: імпорт втричі перебільшує експорт, за рахунок імпорту, який складає 65% від ВВП, забезпечується значна частка потреб державного та недержавного секторів [15].

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволяє отримати такі висновки. Афганістан – це країна, яку населяють різні нації, проте основну частину складають пуштуни, які є досить войовничою народністю. Протягом останніх двадцяти років на території даної країни йдуть постійні бойові дії, в результаті чого гине велика кількість мирного населення. Через складну ситуацію, яка склалася в регіоні, останні два десятиліття Афганістан отримував фінансову допомогу від зовнішніх донорів, що дозволяло виживати цивільному населенню. Однак, навесні 2021 р. миротворчі сили США за наказом Джо Байдена були виведені, що дало змогу радикальному руху «Талібан» повернути собі владу та взяти під контроль більшу частину країни. Фактично був здійснений державний переворот, і таліби оголосили про відродження Ісламського Емірату Афганістан із власною Конституцією, що базується на принципах шариату.

Фактично сучасні таліби маніпулюють релігією для того, щоб утримувати владу в регіоні, а також домогтися визнання світовою спільнотою їх уякості легітимної сили, яка має благі наміри для збереження ісламських традицій та законів шариату. Однак, визначено, що ті, цінності, які таліби задекларували в Конституції, не відповідають реальній ситуації, яка наразі складається в Афганістані: права жінок на навчання та працевлаштування порушуються, розважальні заходи також заборонені, хоча із самого початку для заспокоєння світової спільноти таліби наголошували на тому,

що права людини порушуватися не будуть. Отже, наразі обіцянки та реальні дії талібів на сьогоднішній день не співпадають.

Перспективи подальших досліджень. В майбутніх роботах із даної тематики планується більш детально проаналізувати розвиток міжнародних відносин «Талібану» із найголовнішими акторами регіону. Даний інтерес обумовлений тим, що лідери талібів на сьогодні є достатньо високоосвіченими особами, які здобули освіту закордоном, тому їх майбутні дії та комунікації викликають жвавий інтерес як серед сучасних політологів, так і науковців різних галузей знань, зокрема міжнародників та економістів, які вивчають донорську фінансову допомогу, що спрямовується в країни з високим ризиком.

Бібліографічний список:

1. The Taliban in Afghanistan. URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/taliban-afghanistan> (дата звернення: 20.12.2021).
2. Who are the Taliban? URL: <https://www.bbc.com/news/world-south-asia-11451718> (дата звернення: 20.12.2021).
3. Лалетин Ю.П. Политсистема Афганистана как идеальный тип: воздействие племен. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/b88/b885824dad170299590d948ebf5f5227.pdf> (дата звернення: 21.12.2021).
4. Талібан і таліби: хто вони такі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58221700> (дата звернення 23.12.2021).
5. Abbas H. The Taliban Revival. Violence and Extremism on the Pakistan-Afghanistan Frontier. New Haven and London, 2014. 136 p.
6. Конституція «Талібану» проливає світло на його бачення майбутнього Афганістану. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30575078.html> (дата звернення: 03.01.2022).
7. Хто такі таліби та чому вони захопили Афганістан. URL: https://24tv.ua/hto-taki-talibi-chomu-voni-zahopili-afganistan_n1714330 (дата звернення: 03.01.2022).
8. Islamic State violence dents Taliban claims of safer Afghanistan. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/islamic-state-violence-dents-taliban-claims-safer-afghanistan-2021-11-09/> (дата звернення: 29.12.2021).
9. Encyclopaedia of Islam. URL: <https://ia903206.us.archive.org/8/items/volume-5/Volume%201.pdf> (дата звернення: 29.12.2021).
10. The Taliban Tells the Islamic State to Get the Hell Out of Afghanistan. URL: <https://www.vice.com/en/article/8x3adp/the-taliban-tells-the-islamic-state-to-get-the-hell-out-of-afghanistan> (дата звернення: 30.12.2021).
11. A nation challenged: the law; No TV, No Chess, No Kites: Taliban's Code, From A to Z. URL: <https://www.nytimes.com/2001/11/22/world/a-nation-challenged-the-law-no-tv-no-chess-no-kites-taliban-s-code-from-a-to-z.html> (дата звернення: 25.12.2021).
12. Taliban to implement monarch-era Constitution in Afghanistan. URL: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/taliban-to-implement-monarch-era-constitution-in-afghanistan/2377376> (дата звернення: 24.12.2021).
13. Taliban 'carrying out door-to-door manhunt'. URL: <https://www.bbc.com/news/live/world-asia-58219963> (дата звернення: 21.12.2021).
14. GDP (current US\$) – Afghanistan. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AF> (дата звернення: 23.12.2021).
15. The World Bank In Afghanistan. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/overview#1> (дата звернення: 24.12.2021).

References:

1. The Taliban in Afghanistan. URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/taliban-afghanistan> (data zvernennia: 20.12.2021).
2. Who are the Taliban? URL: <https://www.bbc.com/news/world-south-asia-11451718> (data zvernennia: 20.12.2021).
3. Laletin Yu.P. Politsistema Afganistana kak idealnyi tip: vozdeistvie plemion. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/b88/b885824dad170299590d948ebf5f5227.pdf> (data zvernennia: 21.12.2021).
4. Taliban I taliby: khto vony taki. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58221700> (data zvernennia: 23.12.2021).
5. Abbas H. The Taliban Revival. Violence and Extremism on the Pakistan-Afghanistan Frontier. New Haven and London, 2014. 136 p.
6. Konstitutsia Talibanu prolybaie svitlo na yogho bachennia maibutniogho Afghanistanu. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30575078.html> (data zvernennia: 03.01.2022).
7. Khto taki taliby ta chomy vonu zakhopyly Afghanistan. URL: https://24tv.ua/hto-taki-talibi-chomu-voni-zahopili-afganistan_n1714330 (data zvernennia: 03.01.2022).
8. Islamic State violence dents Taliban claims of safer Afghanistan. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/islamic-state-violence-dents-taliban-claims-safer-afghanistan-2021-11-09/> (data zvernennia: 29.12.2021).

9. Encyclopaedia of Islam. URL: <https://ia903206.us.archive.org/8/items/volume-5/Volume%201.pdf> (data zvernennia: 29.12.2021).
10. The Taliban Tells the Islamic State to Get the Hell Out of Afghanistan. URL: <https://www.vice.com/en/article/8x3adp/the-taliban-tells-the-islamic-state-to-get-the-hell-out-of-afghanistan> (data zvernennia: 30.12.2021).
11. A nation challenged: the law; No TV, No Chess, No Kites: Taliban's Code, From A to Z. URL: <https://www.nytimes.com/2001/11/22/world/a-nation-challenged-the-law-no-tv-no-chess-no-kites-taliban-s-code-from-a-to-z.html> (data zvernennia: 25.12.2021).
12. Taliban to implement monarch-era Constitution in Afghanistan. URL: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/taliban-to-implement-monarch-era-constitution-in-afghanistan/2377376> (data zvernennia: 24.12.2021).
13. Taliban 'carrying out door-to-door manhunt'. URL: <https://www.bbc.com/news/live/world-asia-58219963> (data zvernennia: 21.12.2021).
14. GDP (current US\$) – Afghanistan. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AF> (data zvernennia: 23.12.2021).
15. The World Bank In Afghanistan. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/overview#1> (data zvernennia: 24.12.2021).

Lyamar V. V. Revival of Islamic Emirate Afghanistan in the context of Taliban return to power

There were analyzed preconditions of forming radical movement "Taliban", as well as its returning to power with the aim of revival of Islamic Emirate Afghanistan. It has been defined that today Taliban is recognized as terroristic organization by UNO which formation has been caused not only by domestic policy processes of Afghanistan but by the influence of external actors, in particular Saudi Arabia and Pakistan. It has been analyzed the composition of Taliban in the context of its social classes and it defined that the biggest share of Taliban are the representatives of marginal classes of Afghanistan and Pakistan.

There was proved, that at the beginning, in 1994 the emergence of Taliban in Afghanistan was kindly perceived by the biggest part of population. The emigrants' press, which published papers to support Taliban, played the active role in supporting Afghan Taliban. It was defined that later in Afghan society the processes of confrontation and polarization grew and as a result there was the split on two groups by political and ethnic features: anti-Taliban (mainly non-Pashtun) and Taliban (Pashtun).

It has been defined that the ideology of Taliban is religious nationalism. The official religion of Taliban is Sunni Islam. Afghanistan was under the control of Taliban till 2001, however the USA with help of North alliance after the situation on 11 September began antiterrorist operation against Taliban and destroyed it.

It was defined that in 2021 the USA got the troops out from Afghanistan, what let Taliban to make the revolution and take almost the whole territory of a country under control.

It has been proved that modern Taliban uses the religion to have the power in a region as well as to persuade recognition of the global community of it as legal power which has good intentions for saving Islamic traditions and laws of shariah for recovering and peace development of Islamic Emirate Afghanistan.

It has been defined that values that Taliban has declared in the Constitution do not correspond to the real situation which is today in Afghanistan: the rights of women to study and work are violated, entertainments are banned in the other words promises and real actions of Taliban today differ.

Keywords: *Taliban, Islamic Emirate Afghanistan, Pashtuns, shariah, religious nationalism, Sunni Islam, donors' financial support, external actors, internal policy processes.*

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6416-5774>

Нагорняк Т. Л., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПУБЛІЧНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Публікація окреслює тренди глобальних змін і тенденції розвитку сучасної України – умови невизначеності – в яких території всіх рівнів конкурують за вплив на процес перерозподілу світових ресурсів. Доведено, що брендинг території «зверху» – шляхом напрацювання стратегії її просування спеціальними органами державної влади при можливому залученні недержавних суб'єктів виявляється неефективним через негнучкість такого підходу та обмеженість впливу держави на зовнішній інформаційний простір. Авторкою уточнено зміст таких ключових категорій брендингового дискурсу, як стратегічні комунікації, публічна дипломатія, бренд, імідж, репутація, образи, наративи. Публікація демонструє спробу авторки побудувати модель етапів коригування існуючого публічного іміджу держави через інструменти стратегічних комунікацій, серед яких – публічна дипломатія, та довести доцільність систематизації успішних кейсів публічної дипломатії «знизу», бо майбутнє за *local place branding*. Встановлено кореляцію між етапами просування публічного іміджу, цілеспрямованими інтеракціями всіх суб'єктів публічної дипломатії та їх результатів. Зроблено висновок про очікуваний результат стратегічних комунікацій держави, що полягає в закріпленні капіталу лояльності держави – високого ступеню довіри, відданості і надійності взаємовідносин, що здатні стати цінністю, поширювати міжособистісну довіру в суспільстві, інституційну довіру між державами та виступати ресурсом генералізованої довіри у процесі самоорганізації території та перспективності її бренду. Така форма генералізованої довіри як капітал лояльності – серйозне підґрунтя для конкурентоздатності держави в умовах нового світопорядку та консолідації нації в умовах невизначеності.

Ключові слова: брендинг територій, публічний імідже держави, стратегічні комунікації держави, публічна дипломатія, взаємодія державних і недержавних суб'єктів публічної дипломатії.

Нелінійність світового розвитку, світові соціально-економічні зрушення в наслідок пандемії, незрілість політичних систем сучасності і національних урядів ставить під сумнів класичні механізми управління зовнішнім іміджем держави. Брендинг території «зверху» – шляхом напрацювання стратегії її просування спеціальними органами державної влади при залученні «недержавних суб'єктів» [1, с.11] виявляється неефективним через негнучкість такого підходу та обмеженість впливу держави на зовнішній інформаційний простір. Аналізуючи тренди формування сучасного світопорядку, що обумовлюють той стан невизначеності, в якому Україна має шукати механізми просування позитивного іміджу, варто констатувати:

- зростання пріоритетності локальних територій над національними в якості як політичних, так і бізнес акторів (глобальні міста, агломерації навколо мегаполісів і відповідні вектори міграцій, формування урбаністичних просторів і локального досвіду проти централізованих закритих систем, національних суверенітетів, імперських стратегій розвитку держав та моноетнічних країн);
- посилення безсуб'єктності політики при зростанні кількості публічних лідерів – переможців «масових шоу» завдяки інструментам економіки вражень;
- трансформація вертикальних структур і рішень, ієрархічних корпорацій з фіксованим персоналом у горизонтальний менеджмент, партнерську співпрацю і врядування замість управління;
- скорочення кількості закладів освіти всіх рівнів паралельно з деінституціоналізацією навчання на фоні посилення персоналізованих комунікацій за всіма: фахівець – послуга; наставник – наукова школа (без кордонів і прив'язки до конкретного ЗВО), консультант під вирішення конкретного питання бізнесу чи суспільного запиту, навчання через практику і дослідження;
- талант-менеджмент замість управління ресурсами, управління ідеями командою, що створена під задачу, призупинення розвитку нових технологій на користь пошуку тих фахівців-практиків, які здатні адаптувати і вдосконалювати на практиці технології під ідею;

■ лояльність брендів через енергообмін, емпатію та клієнтоорієнтованість риторики, силу емоційного інтелекту в умовах зниження акценту на все, що можна відцифрувати, при зростанні потреби на особисте спілкування, індивідуальну фахову консультацію, персональне навчання, саморозвиток в колі глобальних персон.

Саме таке прочитання умов невизначеності та відчуття світових зрушень ставить перед науковцями і практиками задачу просування позитивного публічного іміджу України як (в першу чергу) країни з унікальними локальними практиками шляхом горизонтальної синергії усіх стейкхолдерів.

Мета публікації полягає в тому, щоб уточнити зміст ключових категорій брендингового дискурсу, спробувати змодельовати етапи коригування існуючого публічного іміджу держави через інструменти стратегічних комунікацій, серед яких – публічна дипломатія, та довести доцільність систематизації успішних кейсів публічної дипломатії «знизу», бо майбутнє за local place branding.

Категорії, що використовуються в офіційному (державному) та академічному брендинговому дискурсі, іноді характеризуються синонімічністю різних за змістом і суспільним призначенням понять, таких як бренд, імідж, репутація, образи і наративи. Виходячи з їх міждисциплінарності і практикоорієнтованості, слід зазначити, що подальше розуміння філософії брендингу території та суміжних з ним категорій авторкою подаватиметься на базі власного практичного досвіду, висновків таких науковців і практиків, як С.Анхольт, К.Дінні, К.Келлер, Ф.Котлер, М.Ліндстром, Дж.Траут, Ж.Дерріда, Ч.Морріс, Ч.Пірс, Ф.де Соссюр, М.Фуко, С.Сассен, Р.Барт, П.Бурдьє, Ж.Дельоз, Ю.Крістева, Ю.Левенець, В.Полянська, Е.Мамонтова, С.Гуцал, Г.Почепцов, В.Горбулін, Ю.Щегельська, Т.Федорів, Д.Богуш, В.Пекар, а також аналізу стратегічних документів України (Стратегія публічної дипломатії України, Воєнна доктрина України, Стратегія національної безпеки України) і результатів вивчення громадської думки в динаміці за період 2000-2021 рр.

Базовим елементом брендингу є територіальна ідентичність – сукупність первинних характеристик території, а саме її «паспорт» (офіційна назва і символіка, геополітичні характеристики, місце розташування на карті, загальноновизнані аббревіатури), сукупність ресурсів і колективні смисли. На підставі територіальної ідентичності формуються (самостійно чи цілеспрямовано, самою територією чи її конкурентами) імідж і репутація, що використовуються командою професіоналів для створення бренд-платформи – формального початку процесу формування чи коригування бренду.

Під брендом території розуміють багатомірний ментальний концепт території, що, завдяки найвищому рівню емоційної довіри, сприймається широкими колами споживачів як цінність [2, с. 47]. Якісний бренд держави та її регіонів – результат бренд-політики території, що має на меті забезпечення її інформаційної присутності в широких колах, впізнання через відображення в масовій свідомості її локальних ексклюзивних відмінностей, що забезпечуватиме території можливість стати силою впливу, транслувати самостійні рішення та збільшувати власні ресурси [2, с.104].

Бренд складається з образів і асоціацій, іміджевих характеристик і репутаційних ознак, що виникають у свідомості споживача під час згадування назви. За відсутності цілеспрямованої політики брендингу ці складові можуть суперечити одна одній. Посилюються ці суперечності ще й завдяки кризовій свідомості споживачів бренду – мінливої сукупності смислів, оцінок, ставлень, якими людина пояснює собі світ реального. Образи і асоціації про територію – рафінована частина сконструйованої реальності, в якій виявляється певна й нецілісна інформація про неї. Ця інформація формується в свідомості індивідів асинхронно, на основі власних оцінок, спогадів і знань чи переконань інших, часто поверхово (через емоційно забарвлені наративи), часто стаючи симулякром.

Імідж держави – сукупність раціональних та ірраціональних уявлень, що не дають глибокого розуміння про країну, апелюючи до образів, стереотипів, метафор чи символів, які представляють лише якусь її частину або напрям функціонування. Масова свідомість може фіксувати такі публічні прояви іміджу держави, як:

- імідж державної влади і безпосередньо лідера;
- імідж політичного режиму (розвинутість демократії та забезпечення громадянських прав, правова і соціальна захищеність населення території, прозорість виборів, легітимність політичних інститутів);
- імідж соціально-економічного розвитку, показники фінансової стабільності (у т.ч.й стабільність національної валюти), імідж інвестиційного клімату держави;

- *імідж оборонної здатності армії та ВПК держави; імідж стратегічних комунікацій, державної інформаційної політики, національної безпеки;*
- *зовнішньополітичний імідж* (захист національних інтересів держави, медіа-образи держави, рівень впізнаваності представників дипломатичних установ);
- *соціокультурний імідж держави та імідж унікальності* (аутентичні та сучасні характеристики, локальні практики, що відрізняють територію від інших);
- *імідж інвестиційного клімату та імідж перспективності* (з точки зору комфортності проживання, умов саморозвитку, стану екології, престижу навчання, широти ринку робітничих місць та можливостей професійного зростання).

Для зовнішнього та для внутрішнього просування іміджу держави існують свої пріоритетні компоненти. Для зовнішнього іміджу – природні ресурси, лідер, міжнародний авторитет і участь у міжурядових організаціях, публічна історія та експортні бренди. Для внутрішнього – менталітет, цінності та ідеї, вдалість реформ, соціальний захист населення, публічна історія. Часто розрізняють *первинний і вторинний імідж держави*, маючи на увазі, що первинний – це уявлення людей про територію, яке фіксується при першому з нею знайомстві. Вторинний імідж території складається у масовій свідомості в процесі конкуренції чи порівняння територій між собою. Імідж території – результат цілеспрямованої роботи команд та вдалості іміджевої стратегії.

Публічний імідж держави формується інструментами стратегічних комунікацій і векторами державної політики (зовнішнім та внутрішнім). Приватний рівень іміджу держави формується в масовій свідомості на підставі власного досвіду, вражень від відвідування, міжособистих розмов, поверхових знань про кухню, національний костюм, традиції і свята народу. Цей рівень іміджу держави характеризується більш споживацьким змістом. Публічний імідж держави складають інформація про державу на офіційних ресурсів, державна символіка (герб, прапор, гімн, ордени та інші національні знаки відмінності, словесні символи); неформальні колективні смисли (сукупність цінностей, символів, знаків, стереотипів, фактів історичної пам'яті, міфів, слів-маркерів і національні герої та знакові публічні особи) тощо.

Мета просування позитивного публічного іміджу держави, зазвичай, полягає у формуванні образу держави та усталеного попиту на неї в певних сферах для конкретних цільових груп і в межах конкретного ринку світової економіки. Тобто Україна представниками бізнесу, наукових установ чи культурних об'єднань різних держав може сприйматися з різними акцентами, проте однозначно має вважатися надійним партнером і перспективним ринком співпраці. Принагідно зазначу, що стратегічні документи України не кореспондуються між собою в частині використання інструментів просування позитивного іміджу держави. А саме, Стратегія національної безпеки України не містить згадки про такі інструменти захисту і просування національних інтересів держави як стратегічні комунікації і публічна дипломатія, і навпаки.

Процес просування позитивного публічного іміджу держави має підкріплюватися програмами різних рівнів і напрямів. Серед них:

- *програми персонального іміджу* перших осіб держави – «персоніфікація території» .
- *програма стратегічних комунікацій* держави та формування її позитивного іміджу;
- *програма івент-менеджменту просування держави за кордоном;*
- *галузеві програми* (туризму, інвестиційного клімату, освіти тощо);
- *програми узгодження ієрархії іміджів* (міст, спеціальних зон, областей, субрегіонів) тощо.

За умов послідовної цілеспрямованої іміджевої політики території, приходить час, коли її імідж кристалізується у бренд із стійкими репутаційними характеристиками. Так само, як людина, самовдосконалюючись, набуваючи нових духовних чи професійних практик, змінюючи зачіску, стиль одягу, рід діяльності та місце проживання, не змінює своє ім'я, так і територія може змінювати свій імідж, залишаючи бренд незмінним. Імідж як спалах фотокамери, здатний фіксувати тільки момент, який є мінливим. Більш усталеним складовим елементом бренду є репутація. Її важко заробити, але ще складніше підтримувати.

Репутація держави – один з активів її бренду – складова, що є динамічною, але складно змінюється – оціночна характеристика держави, яка формується протягом тривалого часу серед конкретних груп інтересів на підставі їх власного досвіду, достовірної інформації чи перевірених фактів про саму країну та її взаємовідносини з іншими територіями. *Репутація держави – це комплекс можливостей, гарантій та перспектив для реалізації вагомих інтересів конкретних цільових груп в її межах.* Більшою мірою потребами цільових аудиторій виступають можливості, перспективи і гарантії щодо інвестування, отримання освіти, проживання, відпочинку, лікування, туризму, ведення бізнесу.

Принципова розбіжність між категоріями «бренд», «імідж» і «репутація» лежить в полі таких параметрів як:

- *джерело формування*: бренд формується державною політикою на підставі узгодження інтересів трьох суб'єктів політики (як резидентів, так і не резидентів) – громади, влади і бізнесу; імідж може бути сформований спеціальною командою іміджмейкерів як держави, так і персони чи їх конкурентів; репутація формується вузькою цільовою групою – колом експертів в певній сфері;

- *цільова аудиторія*: споживачами брендингу може бути весь світ, імідж використовують макрогрупи – мешканці, гості, потенційні відвідувачі, діаспора, читачі англomовної преси; репутація цікава локальним групам інтересів, які розглядають територію як поле потенційних інвестицій, проживання, ведення бізнесу, отримання освіти чи роботи;

- *ступінь мінливості ознак категорій*: репутація найбільш вразлива характеристика території, бо важко формується і легко нівелюється; імідж має високу динамічність показників, бренд є найбільш усталеним. Це може виступати як позитивною рисою брендингу, так і гальмувати його результативність.

- *ієрархічність в структурі брендингу території*: бренд містить імідж і репутацію. Імідж і репутація, не впливаючи на формальні характеристики території (її індивідуальність), обумовлюють якість її бренду і комерціалізують його. У той самий час, сам бренд має можливість покращити імідж і репутацію території шляхом поміркованого і послідовного просування з орієнтацією на конкретні цільові аудиторії та їх очікування.

Публічний імідж держави – це продукт конструйованої реальності, що просувається шляхом спільних для всіх івентів, рішень і дій *стратегічних наративів* – ключових меседжів, легенд, сюжетів, які пояснюють бачення (візію) держави цільовим аудиторіям з урахуванням їх інтересів та очікувань.

Одним з інструментів просування публічного іміджу держави є публічна дипломатія. *Публічна дипломатія* – складова стратегічних комунікацій держави – поле, де формується, змінюється і трансформується в бренд публічний імідж держави. «Вважається, що вперше термін «публічна дипломатія» використав у 1965 р. Е. Гулліон у зв'язку із заснуванням при Школі права та дипломатії ім. Флетчера при Університеті Тафтс Центру публічної дипломатії ім. Едварда Р. Мерроу (Edward R. Murrow), зазначивши, що «публічна дипломатія має справу із впливом суспільних соціальних установок на формування та здійснення зовнішньої політики. Це охоплює виміри міжнародних відносин поза традиційною дипломатією...включаючи формування урядами громадської думки в інших країнах; взаємодію приватних груп та інтересів в одній країні з такими в інших...та міжнаціональний потік інформації та ідей» [4].

Важливо, щоб автором публічного іміджу була саме наша держава, бо за умов неефективності цілеспрямованої програми брендингу або іміджування, цей імідж може стати продуктом інших акторів світової політики. С.Гуцал зазначає, що в Україні «до 2015 р. у науковому та експертному дискурсі було фактично відсутнє концептуальне наповнення публічної дипломатії або стратегічних комунікацій...Публічна дипломатія та стратегічні комунікації здебільшого лишалися малозрозумілими концептами навіть для органів української влади... Це можна пояснити, насамперед, відсутністю в Україні протягом тривалого часу активної інформаційно-комунікативної політики, спрямованої на просування національних інтересів нашої держави за кордоном. Ці процеси відбувалися спорадично, не визначалися самостійною складовою державної політики, здебільшого носили реакційний характер та постійно потерпали від урядових помилок та скандалів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Як результат – Україна з початку Революції гідності стрімко втрачає свої позиції в інформаційно-комунікативному порядку денному, особливо в Європі» [4].

Прикладами, що доводять цю тезу можуть стати кейси формування іміджу України в англomовних медіа США, РФ, Угорщині та Польщі в останні роки, аналіз яких провела українська дослідниця А.Осмоловська [5]. Так, *новинний медіапростір США* містить позитивно забарвлені наративи, що розкривають американцям особливості української ідентичності («чудовий український борць», «вареники», «писанки», українські пісні та музиканти), результати спортивних здобутків («світовий рекорд Сергія Бубки», перемога тенісистки Еліни Світоліної). «Сьогодні Україна формує окрему ідентичність після століть російського панування, зміцнюючи зв'язки з Європейським Союзом та США», пишуть The New York Times. «Пострадянська національна ідентичність України характеризує її як мирне, плюралістичне суспільство, яке відчуває смак свободи».

«У новинному полі з негативним забарвленням Україна найчастіше згадується в контексті політичних та економічних негараздів: асоціюється з «системною кризою», корумпованістю,

діяльністю “могутніх українських олігархів”, “глибокою залежність від російського газу”, “Україна стала полем бойових дій, з наземними сутичками та щоденними кіберконфліктами”; часті кібератаки, що “пошкодили комп’ютери по всьому світу, включаючи великі транснаціональні компанії, які ведуть бізнес з Україною”. Досі в інформаційному дискурсі держава пов’язується з “фатальною катастрофою в Чорнобилі”, діяльністю скандально відомих активісток “Femen”. Образ України як території війни, що формується в медіа, починаючи з 2014 року, супроводжує 65% згадувань про Україну в інфопросторі США. Проте риторика помітно змінюється з 2014 року. На початку 2014 року (січень-лютий) найчастіше зустрічаються такі смислові категорії, як “Ukraine` political crisis”, “political crises in Ukraine”, “conflict in Ukraine”, “the clash in Ukraine” (зіткнення) та “tumult in Ukraine” (метушня). Такі знакові звороти семантично свідчать про ендогенну сутність конфлікту. Проте українська криза пояснюється як така, яка є “не лише внутрішньополітичною битвою, але й геополітичною боротьбою між Росією та Заходом. З середини 2014 року в інформаційному дискурсі США з’являються такі звороти, як “annexation of Crimea”, “Russian-backed separatists”, “Russian invasion southeastern Ukraine” (вторгнення Росії у південно-східну Україну, як “перше масштабне захоплення території в Європі після Другої світової війни”), “Moscow’s military activity in eastern Ukraine” (військова діяльність Москви на сході України), “Russian military offensives in Crimea and eastern Ukraine” (військові наступи Росії у Криму та на Сході України)» [5].

Узагальнюючі образи – *складові публічного іміджу України в США*, слід констатувати таку картину: *Україна для американців це – не Росія, міст між Сходом і Заходом, незалежна держава з демократичними інститутами, які неефективні через бюрократію і корупцію; ресурсно потужна країна, що вибудовує сланцевий газ, але поки газозалежна від РФ; аутентична і має велику культурну спадщину, локальні розбіжності етнічного та конфесійного характеру.*

На відміну від США, *Росія бачить Україну через політичну та економічну складові, нівелюючи культурний чинник*. А.Осмоловська зазначає, що «образ України як території війни активно просувається в російському інформаційному просторі. Проте ця війна, виходячи з семантичного аналізу, має повністю ендогенний (внутрішній) характер і ця риторика не змінюється з 2014 року: “державний переворот”, “ультранаціоналістичні загрози в Криму”, “народ на південному сході України і в Криму не сприймає беззладдя і фактичне свавілля в країні” (Віктор Янукович), “нинішні зіткнення в регіоні – відгомони невирішених історичних проблем, якими прагнуть скористатися радикали”. Згадуються “ввічливі люди”, як підрозділи, які “проводили операцію по приєднанню Криму до РФ” [5]. Так, *Росія у своєму інформаційному полі формує імідж України через такі образи і наративи, як братський народ, який зараз охоплений насиллям, свавіллям нелегітимної влади і насаджуванням штучних героїв; молода країна, що переписує історію, демонструє анархію під виглядом економічних реформ*. Таким чином, США, як стратегічний партнер, і Росія, як держава-агресор, продукують різновекторні погляди на Україну, використовуючи для просування такої України не тільки свої національні канал комунікації, а й тих держав, що знаходяться під їх впливом. У зазначеному контексті цікавим є аналіз А.Осмоловської англомовних медіа Польщі і Угорщини – прикордонних Україні держав.

Дослідниця визначає більший вплив Росії на інформаційний простір Угорщини, ніж Польщі, і окреслює ключові тематики, що становлять контекст згадувань України в інформаційному дискурсі Угорщини та Польщі. Серед них – проблема газопостачання в Україну, енергетична політика нашої держави, санкції проти Росії, «конфлікт на Сході».

Для угорського медіа-простору додається проблема національних меншин, гуманітарна допомога Закарпаттю, питання етнічних угорців, їх мовні та освітні права. Саме ці проблематики створюють конфліктогенний дискурс навколо України. Польські видання демонструють більш лояльну позицію до України, та негативну – до Росії, як країни-ворога свого Східного сусіда. Англомовні видання Польщі відверто засуджує позицію Угорщини стосовно автономії етнічних угорців на Закарпатті, наголошуючи на тому, що такі заяви прем’єр-міністра Угорщини мають викликати занепокоєння “в умовах зусиль Росії розділити Україну” [6].

Окремий дослідницький інтерес становить дискурс України як території війни (криза, війна, конфлікт або громадянська війна). У цьому контексті в обох країнах найчастіше зустрічаються такі смислові категорії, як “Ukrainian crisis”, “Russia-Ukraine conflict”, в новинах на початку 2014 р. – “political conflict in Ukraine”. Знакові звороти “Ukrainian crisis”, “political conflict in Ukraine” семантично свідчать про наголос на ендогенну сутність конфлікту (внутрішньополітична криза). “Russia-Ukraine conflict” робить смисловий акцент на втручання зовнішнього чиннику, тобто екзогенність конфлікту. Категорія “Crisis in Ukraine” зустрічається рідше, і свідчить про смислове

поєднання внутрішнього і зовнішнього характерів конфлікту на Сході України. Нерідко у англомовному медіа-дискурсі як Польщі, так і Угорщини, можна зустріти “Russian aggression against Ukraine”, що повністю відповідає характеру втручання зовнішнього фактору в події в Україні [5].

Якщо Польща сприймає Україну як державу-реципієнта, що постачає трудових мігрантів і розвиває національну економіку Польщі, як кризову країну, що страждає від війни, залишаючись стратегічним партнером в частині експорту польських товарів, академічного обміну, спільних наукових досліджень, інвестицій в нерухомість Польщі з боку українських громадян, то Угорщина в своїх англомовних виданнях подає Україну як дестабілізовану, кризову, небезпечну зону конфлікту з потенціалом демократичного розвитку на європейських принципах і сильними позиціями в майбутньому.

Тональність згадувань України в медіаполі Польщі і Угорщини, на думку А.Осмоловської характеризується помірною нейтральністю, проте Угорщина демонструє вищий відсоток матеріалу з негативною забарвленістю, ніж Польща, і відносно високий відсоток таких новин у співвідношенні до матеріалів з позитивною тональністю. Особливо це стосується 2017 та 2018 років, що пов'язано з такими подіями в політичному дискурсі обох країн, як прийняттям Україною законодавчих актів у галузі освіти для національних меншин та складання присяги і отримання громадянства Угорщини мешканцями Закарпаття в Консульстві Угорщини в Береговому [5].

Частка присутності України у медіапросторі США, РФ, Польщі та Угорщини, на прикладі згаданого медіа-аудиту, свідчить про інтерес до України. Це обумовлено досвідом тісних культурних та національних зв'язків і спільні кордони з Польщею, Росією та Угорщиною, а також специфікою офіційного дискурсу та безпекового виміру зовнішньої політики України з США. Суперечність образів України в зазначених медіаполях є результатом відсутності ефективної публічної дипломатії і стратегічних комунікацій України. За цих умов непереконливо виглядає і текст новоствореної Стратегії публічної дипломатії, де міжнародний імідж дорівнюється репутації країни, а серед загроз зазначено лише високу конкуренцію за увагу в міжнародному середовищі та дезінформацію з боку Росії [1, с.17].

В умовах невизначеності нормативні механізми формування публічного іміджу держави стають неієздатними через свою негнучкість і формальність. Під умовами невизначеності саме для України у зазначеному контексті, я маю на увазі такі об'єктивні чинники впливу, як пандемія, зміна векторів світової економіки та російсько-українська війна, так і суб'єктивні – відсутність єдності серед українців відносно свого майбутнього, розгубленість малого і середнього бізнесу, інституційна неспроможність держави та втрата почуття правової та соціально-економічної захищеності населенням країни.

Як свідчать дані системних досліджень громадської думки до 2013 р., в Україні існувало кілька ключових чинників, що ділили суспільство: мова спілкування та ставлення до статусу російської мови, а також зовнішньополітичний вектор держави: євроінтеграція чи реверс з Росією та країнами СНД. Не можна не погодитися з твердженням Ірини Бекешкіної, що політично ці реальні відмінності були вперше використані під час президентських виборів 2004 р., коли активно пропагувалася теза про поділ України [7, с. 12-13]. Після 2004 року мова ворожнечі й дискурс «двох Україн» ставав все гучнішим. Аналіз динаміки громадської думки у період 2004 – 2021рр. демонструє відсутність консолідованої позиції українців у ставленні до влади, до свого майбутнього, до зовнішнього вектору державної політики та внутрішніх політичних практик навколо національних інтересів і державницьких цінностей.

Виходячи з результатів вивчення громадської думки, що здійснювалось фахівцями Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І.Ф. Кураса, Інституту соціології НАН України, Центру О.Разумкова, очікуваним для українців є заморожування збройного конфлікту на Сході України разом з поступовим зникненням проблеми з міжнародного порядку денного та офіційного дискурсу влади як у внутрішньому, так і в зовнішньому медіа полі. «А готовність громадян іти на болючі компроміси заради миру, попри колосальні людські жертви за 2014 – 2020 рр., значні втрати людського капіталу у перспективі (в сенсі жителів ОРДЛО, що ціннісно ближчі до Росії) та «економічний баласт», який представлятиме собою нині окупований Донбас, – свідчать про можливість мирного врегулювання лише у довгостроковій перспективі і, вірогідно, всупереч національним інтересам України» [8, с. 24]. Питання, навколо яких будуються і потенційно можуть будуватися негативні наративи про Україну у полі публічної дипломатії, такі:

- державна мова і мовна політика, друга світова війна, герої національно-визвольних подій 1917-1921 рр. [9, с. 98];

- показники соціально-економічного розвитку (на думку 67% опитаних);
- факти корупції і непритягнення корупціонерів до відповідальності (на думку 66% респондентів);
- криза легітимності інститутів державної влади в Україні (на думку 51%);
- несправедливий розподіл суспільних благ, розрив між статками багатих і бідних громадян (48% опитуваних вважають це проблемою);
- залучення незначного відсотку громадян до вирішення соціально важливих проблем на державному та регіональному рівнях (29%) [10, с. 25-26].

За умов, що склались, позитивний публічний імідж України має стати не тільки результатом стратегічних комунікацій держави (публічної дипломатії як її складової), а й стратегічним пріоритетом в діяльності широкого кола суб'єктів. У першу чергу це – резиденти України – органи державної влади і місцевого самоврядування, представники бізнесу і академічної еліти, громадянський сектор і суспільне мовлення, УПЦ і публічні персони. І нерезиденти території – діаспора, іноземні громадяни, які мають бізнес в Україні, широке коло туристів і приватні гості країни. Формування публічної дипломатії саме такою, якою вона була задумана в якості напряму стратегічних комунікацій *поза класичною дипломатією* з метою формування впливу суспільних установок на формування та здійснення зовнішньої політики.

Виходячи зі Стратегії публічної дипломатії, її напрями зазначені такі: культурна, економічна, експертна, кулінарна, науково-освітня, спортивна і цифрова. Кожний напрям здатний бути реалізованим «знизу» в допомогу публічній дипломатії України, суб'єктами якої, на думку міністра ЗСУ Дмитра Кулеба є «МЗС, ЗДУ і УІ» [1, с. 9-10]. Прикладом таких сучасних громадських ініціатив в Україні є діяльність Global Ukraine Foundation та інших волонтерських об'єднань, що будують мости між Україною та українськими діаспорами в світі, між громадянами інших держав і українськими виробниками, формуючи міжкультурний діалог поза політикою та в ім'я України. Засновниця Global Ukraine Foundation Віолета Москалу розпочала свою діяльність в ході Революції Гідності, то був волонтерський проєкт народної (публічної) дипломатії України, що об'єднав осередки українців в світі. В умовах пандемії, коли держава виявилась неспроможна захистити малий бізнес, команда Global Ukraine Foundation і Global Ukraine Forum склала і поширила за допомогою дипломатичних представництв каталог українських брендів і виробників з акцентом на креативну індустрію малого і середнього бізнесу (картини, книги, фото, продуктів handmade, ювелірні вироби, етноодяг і прикраси). Стратегії розвитку міст і територіальних громад сьогодні також містять акцент підтримки українського виробництва з регіональною специфікою та поширення цих продуктів для вітчизняних і зовнішніх споживачів. Етапи формування публічної дипломатії могли б виглядати як зазначено в авторській моделі на рис.1:

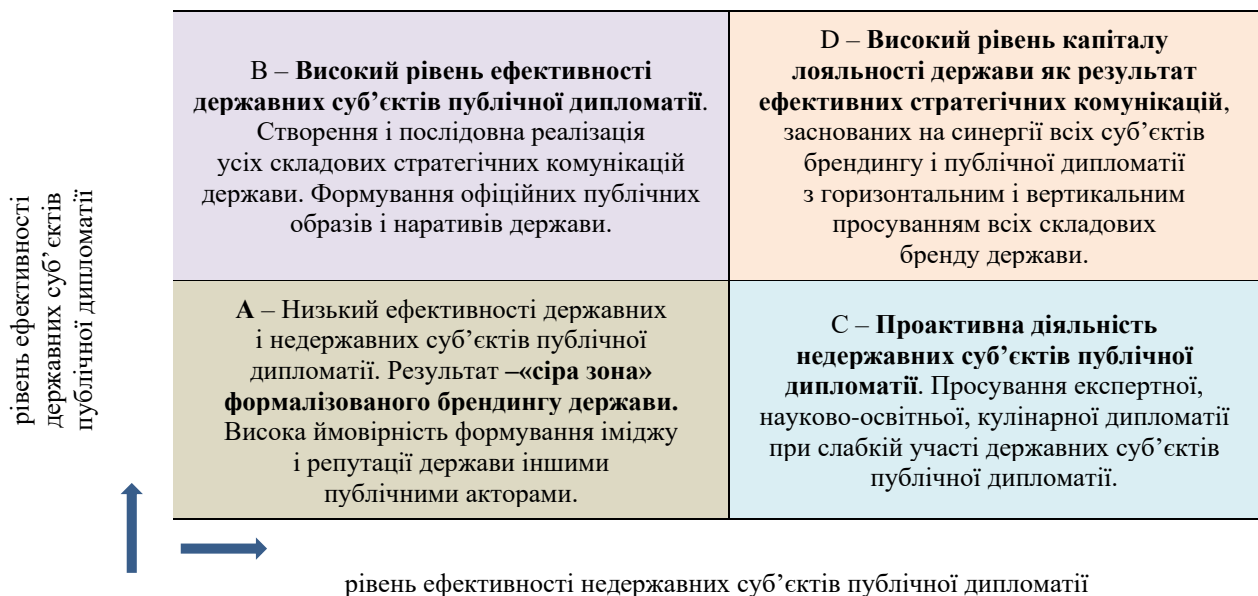

Рис. 1. Етапи просування позитивного іміджу держави шляхом публічної дипломатії в умовах невизначеності

Етапи його формування (в якості мети публічної дипломатії і результату стратегічних комунікацій держави), що зазначені на рис.1, містять 4 сегменти:

Етапи:	А	В	С	Д
Характеристики діяльності суб'єктів публічної дипломатії	Низький рівень ефективності державних і недержавних суб'єктів публічної дипломатії. «Сіра зона» формалізованого брендингу держави.	Високий рівень ефективності державних суб'єктів публічної дипломатії.	Проактивна діяльність недержавних суб'єктів публічної дипломатії.	Синергія всіх суб'єктів політики брендингу, стратегічних комунікацій і публічної дипломатії як їх складової.
Напрями публічної дипломатії, що просуваються більше за інших	Висока ймовірність формування іміджу і репутації держави іншими публічними акторами.	Офіційні канали просування цифрової, спортивної, кулінарної, культурної і частково економічної дипломатії при слабкій участі недержавних суб'єктів публічної дипломатії.	Просування «знизу» експертної, науково-освітньої, культурної, кулінарної, частково економічної дипломатії при слабкій участі державних суб'єктів публічної дипломатії.	Усі напрями публічної дипломатії шляхом офіційних і неофіційних каналів брендингу і стратегічних комунікацій держави.
Результат	Образи, асоціації, репутаційні та іміджеві характеристики держави усвідомлюються споживачами як суперечливі. Ключовим елементом публічного іміджу виступають образи владних персон, їх дій і рішень, конфліктних подій.	Створення і послідовна реалізація усіх складових стратегічних комунікацій держави при слабкій участі недержавних акторів. Формування офіційних публічних образів і наративів держави.	Просування горизонтальними каналами складових іміджевих і репутаційних характеристик території, локальних брендів і колективних смислів.	Високий рівень капіталу лояльності держави як результат ефективних стратегічних комунікацій. Національні і локальні бренди.

Рис. 2. Характеристики етапів просування позитивного іміджу шляхом публічної дипломатії в умовах невизначеності, напрями і результати процесу

Модель припускає етапи (від А до D) становлення стратегічних комунікацій держави, складовою яких є публічна дипломатія. Ефективність стратегічних комунікацій полягає у закріпленні стійкого капіталу лояльності держави в наслідок цілеспрямованого, системного і послідовного процесу просування місії держави шляхом публічної дипломатії, інформаційної політики, брендингу, міжкультурного діалогу, традиційних воєнних, гібридних психологічних, маркетингових, фінансових, PR операцій. Ця ефективність обумовлена синергією діяльності державних і недержавних суб'єктів задіяних в комунікаціях. Якщо метою стратегічних комунікацій держави є її вплив через капітал лояльності, то варто акцентувати на його змістовних характеристиках.

Капітал лояльності держави (з англ. і фр. loyal – відданість, вірність державі як бренду) – результат високого ступеню довіри, відданості і надійності взаємовідносин, що здатні стати цінністю, поширювати міжособистісну довіру в суспільстві, інституційну довіру між державами та виступати ресурсом генералізованої довіри у процесі самоорганізації території та перспективності її бренду.

Рафінований рівень соціального капіталу держави (усіх її мереж партнерських взаємовідносин) – система якісних соціально-політичних інтеракцій – основа формування капіталу лояльності. Вперше ця категорія до наукового політологічного дискурсу (як новий тип нетрадиційних суспільних капіталів) була введена авторкою у 2013 році [12, с. 238]. Таку можливість авторка мала завдяки методологічним здобуткам П.Бурдьє і Р.Патнема (розуміння соціального капіталу через мережу соціальних і родинних зв'язків, що здатні формувати соціальні норми і виступали ресурсом конвертації в інші види капіталів), Л.Занга, А.Пакрухіна і С.Шубіна, які досліджували «лояльність споживачів бренду» через потенційну чи реальну готовність споживача використовувати бренд на підставі своєї емоційної прив'язки до нього (включеності споживача), а також наукових розвідок представників неоконсерватизму, таких як Дж.Александр, Карл-Хайнц Заурвайн і Л.Штраус, які використовували категорію «лояльність» (з *англ. loyal*) як відданість, вірність, надійність певній ідеї, соціальній спільності, групі однодумців. На підставі вказаних світоглядних і теоретико-методологічних концепцій та вивчення бренд-практик, авторка дійшла висновку, що одним із визначальних результатів політики брендингу, ефективних стратегічних комунікацій держави та її публічної дипломатії є впровадження системних заходів на підтримку та вдосконалення саме капіталу лояльності, що здатний вивести країну як публічного актора на рівень цінності. Така форма генералізованої довіри як капітал лояльності – серйозне підґрунтя для конкурентоздатності держави в умовах нового світопорядку та консолідації нації в умовах невизначеності.

Бібліографічний список:

1. Стратегія публічної дипломатії МЗС України 2021-2025. Міністерство закордонних справ України : офіційний портал. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Strategii/public-diplomacy-strategy.pdf>
2. Нагорняк Т.Л. Брендинг територій у сучасній політиці : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 2013. 500 с.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України". Указ президента України №555/2015. Президент України : офіційне інтернет-представництво. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
4. Гуцал С. Публічна дипломатія та стратегічні комунікації: визначення концептуальних основ. *Міжнародні відносини Серія "Політичні науки"*. 2015. № 9. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2769/2473
5. Осмоловська А.О. Політика формування іміджу України в інформаційному просторі закордонних держав після 2014 р. : дис. ... д-ра філ. : 052 «Політологія». Вінниця, 2021. 252 с.
6. Tusk about Orban's statement: unfortunate and disturbing. *The Warsaw Voice*. URL: <https://www.warsawvoice.pl/WVpage/pages/article.php/28248/news>
7. Бекешкіна І. Вирішальний 2014-й: роз'єднав чи з'єднав Україну? Трансформація суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / наук. ред. О. Гарань. Київ : Стило, 2017. С. 8-39.
8. Нагорняк Т.Л., Зайченко І.А. Ставлення українців до збройного конфлікту як чинник стримувань і противаг у процесі становлення інституту народовладдя в Україні. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 19-27.
9. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред.: В. Ворони, М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. 566 с.
10. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. Київ : Центр Разумкова, 2016. 100 с.
11. Горбулін В. Ціннісні дилеми зовнішньої і внутрішньої ефективності. *Дзеркало тижня*. URL: https://dt.ua/internal/cinnosti-suspilstva-i-gibridniy-mir-kriza-modeli-zahistu-246525_.html
12. Нагорняк Т.Л. Брендинг території як державна та регіональна політика: Монографія. Донецьк: Вид-во «Ноулідж». 2013. 367с.

References:

1. Stratehiiia publichnoi dyplomatii MZS Ukrainy 2021-2025. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy : ofitsiinyi portal. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Stratehii/public-diplomacy-strategy.pdf>
2. Nagornyak T.L. Brendynh terytorii u suchasniy politytsi : dys. ... d-ra polit. nauk : 23.00.02. Kyiv, 2013. 500 s.
3. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku "Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy". Ukaz prezydenta Ukrainy №555/2015. Prezydent Ukrainy : ofitsiine internet-predstavnytstvo. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
4. Hutsal S. Publichna dyplomatiiia ta stratehichni komunikatsii: vyznachennia kontseptualnykh osnov. *Mizhnarodni vidnosyny Seriiia "Politychni nauky"*. 2015. № 9. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2769/2473
5. Osmolovska A.O. Polityka formuvannia imidzhu Ukrainy v informatsiynomu prostori zakordonnykh derzhav pislia 2014 r. : dys. ... d-ra fil. : 052 «Politolohiia». Vinnytsia, 2021. 252 s.

6. Tusk about Orban's statement: unfortunate and disturbing. *The Warsaw Voice*. URL: <https://www.warsawvoice.pl/WVpage/pages/article.php/28248/news>
7. Bekeshkina I. Vyrishalni 2014-y: roziednav chy ziednav Ukrainu? Transformatsiia suspilnykh nastroiv v umovakh protydii ahresii Rosii na Donbasi: rehionalnyi vymir / nauk. red. O. Haran. Kyiv : Stylos, 2017. S. 8-39.
8. Nagornyak T.L., Zaichenko I.A. Stavlennia ukrainsiv do zbroynoho konfliktu yak chynnyk strymuvan i protyvah u protsesi stanovlennia instytutu narodovladdia v Ukraini. *Politychne zhyttia*. 2020. № 2. S. 19-27.
9. Ukrainske suspilstvo 1992-2013. Stan ta dynamika zmin. Sotsiolohichni monitorynh / za red.: V. Vorony, M. Shulhy. Kyiv : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2013. 566 s.
10. Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: shliakhy, vyklyky, perspektyvy. Informatsiino-analitychni materialy do Fakhovoi dyskusii 16 hrudnia 2016 r. Kyiv : Tsentr Razumkova, 2016. 100 s.
11. Horbulin V. Tsinnisni dylemy zovnishnoi i vnutrishnoi efektyvnosti. *Dzerkalo tyzhnia*. URL: https://dt.ua/internal/cinnosti-suspilstva-i-gibridniy-mir-kriza-modeli-zahistu-246525_.html
12. Nagornyak T.L. Brendynh terytorii yak derzhavna ta rehionalna polityka: Monohrafiia. Donetsk: Vyd-vo «Noulidzh». 2013. 367s.

Nagornyak T. L. Public image of Ukraine in conditions of uncertainty

The publication outlines the trends of global changes and development trends of modern Ukraine – conditions of uncertainty – in which territories at all levels compete for influence on the process of world resources redistribution. It has been proved that place branding "from above" – by developing a strategy for its promotion by special authorities with the possible involvement of non-governmental actors is ineffective due to the inflexibility of this approach and limited state influence on external information space. The author clarifies the content of such key categories of branding discourse as strategic communications, public diplomacy, brand, image, reputation, visions, narratives. The publication demonstrates author's attempt to build a model of stages for correction of the existing state public image through the tools of strategic communications, including public diplomacy, and to prove the feasibility of systematizing successful cases of public diplomacy "from below", because the future is in local place branding. A correlation is established between the stages of public image promotion, purposeful interactions of all subjects of public diplomacy and their results. The conclusion is made about the expected result of state strategic communications, which is in fixing the loyalty of the state – a high degree of trust, devotion and reliability of relationships that can become valuable, can spread interpersonal trust in society, institutional trust between states and act as a resource of a generalized trust in the process of territory self-organization and prospects of its brand. Such form of generalized trust as the loyalty capital is a serious basis for the competitiveness of the state in a new world order and the consolidation of the nation in conditions of uncertainty.

Keywords: place branding, state public image, state strategic communications, public diplomacy.

ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуті існуючі наукові підходи до інтерпретації терміну «світовий порядок». На підставі проведеного аналізу вони систематизовані до трьох ключових напрямків: інституційний, ідеологічний (аксіологічний) та акторний. В межах останнього підходу відбувається перехід від дослідження окремих полюсів чи центрів сили до констатації факту поліцентричності нового світового порядку. Для повноти політологічного дослідження світового порядку автор вважає за необхідне враховувати окрім інституційного дизайну, конфігурації акторів та ціннісної парадигми також характер суспільства, в якому формується такий порядок («пост-інформаційне» або «мережеве») та стан глобалізаційних процесів, що визначає просторові характеристики світопорядку (де-глобалізація, регіоналізація та локалізація). Попри різницю в інтерпретаціях, різні наукові школи поєднують тезу щодо кризи сучасного ліберального світопорядку. Наукова дискусія розгортається навколо питання, чи перебуває світовий порядок у стані певного переходу, або поточний нерівноважний стан може вважатися новим світопорядком. Відповідь дозволяє надати синергетична парадигма, або теорія складності, що запропонована в якості методології дослідження. Відповідно до неї формування нового світового порядку розглядається як нерівноважний нелінійний процес, що визначається динамічним синтезом порядку та хаосу. При наявності у політичному просторі конкретних політичних акторів (інститути, групи інтересів, окремі індивіди), їх вплив на трансформацію політичного простору можливий у точках біфуркації та має переважно випадковий характер. Це визначає безсуб'єктність як тренд формування нового світопорядку. З точки зору пошуку методичних засад дослідження розглянуті існуючі моделі системної динаміки, циклічні моделі та імітаційне моделювання. Визначено, що для дослідження нового світопорядку як нелінійної динамічної складної системи, доцільними є моделі аналізу мегатрендів світової політики та їх деконструкція за допомогою «методу-збірки» реальності, що постійно змінюється.

Ключові слова: новий світовий порядок, політична суб'єктність, безсуб'єктність політики, складні системи.

Світовий політичний простір постійно ускладнюється, набуває рис поліцентричності та багаторівневості взаємодії політичних акторів, мінливості інституційного дизайну, посилення конкуренції ідеологічних парадигм. Аналітики та провідні політики світу протягом останніх років наголошують на кризі сучасного ліберального світопорядку та інститутів представницької демократії. Новий світовий порядок, що формується, характеризуються турбулентністю і нелінійністю як на рівні окремих держав, так і світу в цілому. Разом з тим, попри велику кількість наукових праць з цієї проблематики, спостерігається невизначеність, ідеологічна заангажованість та концептуальна розмитість самого терміну «світовий порядок», що спричиняє значну різницю у методологічних підходах до його дослідження. Метою статті є концептуалізація цього поняття та пошук найбільш оптимальних теоретико-методологічних засад вивчення нового світового порядку в межах політичної науки.

Актуальність проблематики визначається необхідністю визначення трендів формування нового світопорядку задля розробки більш гнучких та ефективних моделей управління цими процесами як зверху – урядами національних держав, окремих регіонів та міст як політичних територій, груповими та індивідуальними політичними акторами, так і вироблення політики знизу – через громадянську активність та артикуляцію своїх політичних інтересів громадянами через колективні дії. Це завдання є актуальним і для України, що відшукує сьогодні свою модель політичної суб'єктності як на світовому рівні, так і у внутрішній політиці, враховуючи виклики збройного конфлікту на території держави, традиційно низький рівень довіри до ключових політичних інститутів з боку громадян та високий рівень турбулентності політичних процесів.

Дослідження світового порядку у західній політичній науці сконцентровані на перспективах ліберального світопорядку, глобалізації та демократії. Тематиці приділяли увагу представники різних наукових шкіл, зокрема Г.Кіссінджер, Дж.Айкенберрі, Дж.Міршаймер, Р.Хаас, Ам.Ачарья, Дж.Най, Д.Хелд, С.Гантінгтон, Ф.Фукуяма, І.Уоллерстайн та ін. В Україні наукові підходи до формування світопорядку переважно в межах теорії міжнародних відносин розглядали В.Книш, Е.Молчанова та К.Ковтанюк, О.Коппель та З.Кісільова, Е.Кучменко, А.Міщенко, О.Дашевська, О.Зубов, М.Фесенко, М.Ялі, С.Саранов та ін. Теоретичні інтерпретації світового порядку також містяться у роботах російських дослідників Е.Баталова, К.Єфремова, М.Буланова, А.Нікітіна, Ю.Нісевича, В.Кувалдіна, Е.Емузової, М.Лебедевої, В.Барановського, В.Лапкіна та В.Пантіна, А.Циганкова тощо.

Поняття «світовий порядок» та його інтерпретації частіше за все зустрічаються у наукових роботах з міжнародних відносин. Як відзначає Дж. Айкенберрі, саме проблема порядку – як він влаштований, як руйнується та як відновлюється – є центральною проблемою міжнародних відносин [1, с.15]. Це визначає класичне розуміння світового порядку як відносно стійкого і досить стабільного, хоч і обмеженого в історичному часі, стану міжнародної системи, що характеризується пануванням визнаних більшістю акторів (державних і недержавних) правил поведінки на міжнародній арені. Світовий порядок заснований на балансі сил і інтересів провідних світових держав і політичних сил [2, с.34].

Інтерпретації категорії «світовий порядок» у проаналізованих автором наукових джерелах можна систематизувати до трьох ключових підходів:

- *Інституційний*: світовий порядок як набір інститутів, правил та норм, що регулюють діяльність суб'єктів світової політики (наприклад, Дж.Айкенберрі, А.-М.Слотер);
- *Ідеологічний (або аксіологічний)*: світовий порядок як певна ціннісна парадигма, на основі якої визначаються цілі світового розвитку (Х.Булл, Е.Лінклейтер та ін.)
- *Акторний*: світовий порядок як баланс сил або структура розподілу влади між суб'єктами («полюси» у Дж.Міршаймері, «центри сили» у Г.Кіссінджера, цивілізації у С.Гантінгтона тощо). У зв'язку із збільшенням кількості політичних акторів, що формують політичний простір та претендують у ньому на політичну суб'єктність, дослідники ведуть мову про *поліцентричність* як тренд формування нового світопорядку. Ця концепція розкривається у роботах Дж.Розенау, Р.Хааса, Дж.Най та ін. Вдалою вбачається метаформа американського політолога Ам.Ачарья, що порівнює поточний світовий порядок із мультиплексним кінотеатром, де одночасно йдуть кілька різних фільмів [3].

У низці існуючих інтерпретацій світового порядку спостерігається синтез цих підходів у різних конфігураціях (наприклад, у Е.Баталова [4, с.31]). Для повноти саме політологічного дослідження світового порядку, на думку автора, окрім інституційного дизайну, конфігурації акторів та ціннісної парадигми, має бути також розглянутий *характер суспільства*, в якому формується такий порядок («пост-інформаційне» або «мережеве») та *стан глобалізаційних процесів*, що визначає просторові характеристики світопорядку. На поточному етапі світового розвитку мова йде про такі тренди як де-глобалізація, регіоналізація та локалізація.

Попри різні трактування терміну світопорядок та його моделей, провідні наукові школи поєднують тезу щодо *кризи сучасного ліберального світопорядку* [5]. Такі оцінки лунають не тільки від вчених, а й від найбільш впливових лідерів та політичних інститутів світу. Так, у доповіді для щорічної Мюнхенської конференції з безпеки у 2019 р., що зазвичай містить аналіз найбільших світових міжнародно-політичних викликів, наголошується на руйнації існуючого світопорядку [6]. Автори Валдайської доповіді (Росія) у жовтні 2018 р. використали метафору «осипання» світопорядку, вважаючи цей процес незворотнім [7]. Пандемія Covid-19 розглядається як додатковий тригер кризи світопорядку, що швидше посилює вже існуючу соціально-політичну і економічну нестабільність, ніж став її глибинною причиною [8].

Констатуючи різноманітні кризові явища, дослідники разом з тим розходяться в думці, чи новий світопорядок тільки формується (наприклад, «світоперехід» за А.Циганковим [9] або «перехідний безлад» за Ю.Нікітіним [2, с.35]), або ж перехід вже здійснений, і нерівноважний сучасний стан світової системи і є власне новим світопорядком. Відповідь на це питання дозволяє сформулювати *синергетика*, або теорія складності в якості теоретичної парадигми дослідження. Дослідження за допомогою теорії складності у західній міжнародно-політичній науці представлені роботами Ю.Елліота, Д.Річардз та Е.Арбор, Дж. Розенау. В Україні нелінійні політичні процеси досліджують М.Польовий, С.Бондаренко, Ю.Комарова, І.Іщенко та ін.

Відповідно до синергетичної парадигми (Г.Хакен, І.Пригожин, С.Курдюмов та ін.), сучасний світопорядок може бути розглянутий як динамічна нелінійна та нерівноважна система,

що визначається динамічним синтезом порядку та хаосу. Розвиток розуміється як послідовність довготривалих періодів стабільних станів системи, які перериваються короткими періодами хаотичної поведінки. Напрямок переходу до наступного сталого стану (атрактор) визначається системою в залежності від особливостей дії флуктуацій у точці біфуркації [10, с.10]. Будь-який процес соціального розвитку супроводжується великою кількістю випадковостей, або незначних флуктуацій (принцип або «порядок з хаосу»). Для складання нової структури потрібна ситуація «на краю хаосу», коли малі флуктуації здатні ініціювати фазовий перехід та скинути систему в інший стан. Отже, відповідно до синергетики, світовий порядок визначається динамічною стійкістю та підтримкою стійкості в русі. Близьке до нього поняття сталий розвиток (sustainable development) широко використовується ЮНЕСКО, ООН та іншими міжнародними організаціями. З синергетичної точки зору сталий розвиток – це динамічний розвиток, що самопідтримується і оберігає сам себе.

Розуміння розвитку цивілізації як процесу самоорганізації відкритих складних систем пояснює неминучість кризових станів суспільства, наявність біфуркаційних періодів та безлічі шляхів розвитку, що складають поле траєкторій [11]. Саме у точці біфуркації, відповідно до синергетики, проявляється *роль суб'єкта*. Лише тоді, коли зусилля і інтереси суб'єктів потрапляють в ситуацію «резонансу» – зміни системою своїх параметрів – люди можуть що-небудь змінити [12]. Слабкий, але потрапляючий в такт із системою вплив виявляється ефективнішим, ніж в тисячу разів сильніший, але не узгоджений з властивостями системи. Принцип резонансу можна сформулювати інакше: «Дій в потрібному місці і в потрібний час» [13, с.101]. Таким чином, формування нового світопорядку формально є результатом втілення стратегій певних політичних акторів: як індивідуальних, так і інституційних, які, згідно міжнародного права та національного законодавства, мають відповідні владні повноваження. Разом з тим, сама політика як процес характеризується безсуб'єктністю: тренди світового розвитку не визначаються конкретними інститутами чи людьми, вони є інтресуб'єктивними колективними практиками («влада безлічі» за Ш.Муфф).

З врахуванням нелінійності, поліцентричності, лімінальності та потоковості сучасного світу в межах політичної науки відбувається постійний пошук нових методів та моделей для його дослідження. Класичними вважаються глобальні моделі системної динаміки (Дж.Форестер, Д.Медоуз, Л.Річардсон та ін.) та циклічні моделі (цикли Кондратьєва, моделі ділового циклу Й.Шумпетера, історичні цикли А.Тойнбі, соціокультурна динаміка П.Сорокіна тощо). Із популяризацією теорії складних систем дослідники світових політичних процесів почали використовувати досить складний математичний інструментарій [14]. Однак саме через таку складність більшість представників міжнародно-політичної науки застосовують його лише на рівні метафор і аналогій, в рідких випадках – на рівні моделей (наприклад, агент-орієнтованого моделювання) [15]. Імітаційне моделювання системної динаміки і побудова моделей типу International Futures є роботою великих дослідницьких інститутів. Дані моделі, як правило, носять комплексний характер та вивчають особливості фінансово-економічного, соціального, демографічного, науково-технічного розвитку окремих країн, регіонів і світу в цілому.

Нелінійна динаміка розвитку таких складних систем, як держави та міждержавні об'єднання, означає, що можливості їх прогнозування, централізованого управління та контролю обмежені. Необхідно своєчасно розпізнавати симптоми нестійкості та можливі параметри тенденцій до порядку чи хаосу, які можуть домінувати в глобальних тенденціях [16]. Для цієї мети оптимальними є *моделі мегатрендів світової політики* як стійких, довгострокових і охоплюючих весь світ тенденцій розвитку. Початок досліджень мегатрендів був покладений американським дослідником Дж. Нейсбітом (1982 р.). Прогнозуванням мегатрендів світового розвитку сьогодні займаються не тільки науковці, але й уряди, неурядові організації, розвідки провідних країн світу.

Для політологічного дослідження трендів нового світоворядку, в тому числі і тренду безсуб'єктності, доцільним є використання «методу-збірки», що був запропонований в межах акторно-мережевої теорії (ANT). Його автор Джон Ло трактує цей метод як супровід і безперервне дооформлення дискурсивних практик, які застосовуються в загальному «потопі» соціально-гуманітарного дослідження. Практики висловлювань, вимірювань, спостережень, реалізовані дослідниками, є ні чим іншим як процесом «збирання» об'єктів реальності [17, с.126]. Сам метод-збірка, на думку Дж.Ло, також не статичний і не константний, він ситуативно створюється під конкретну задачу і незабаром замінюється своїм новим «релізом».

Таким чином, враховуючи багатомірність та різноспрямованість сучасних глобальних політичних процесів, в якості визначення світового порядку пропонується наступне: це динамічно стабільний нелінійний політичний простір, що у визначений історичний момент складається

із певного інституційного дизайну, конфігурації акторів, символічних просторів та визначається характером суспільства та станом глобалізаційних процесів. Безсуб'єктність політики як тренд передбачає, що трансформація світового політичного простору відбувається як нелінійний динамічний та циклічний процес, а вплив політичних суб'єктів на ці трансформації можливий у точках біфуркації та має випадковий і непрогнозований характер. Для дослідження формування нового світопорядку варто використовувати модель аналізу мегатрендів світового розвитку, деконструючи їх за допомогою «методу-збірки» реальності, що постійно змінюється. Прикладні результати дослідження будуть представлені автором у наступних публікаціях.

Бібліографічний список:

1. Ikenberry J. After Victory. Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars. Princeton, N.J. 2001. 312 p.
2. Никитин А. И. Современный миропорядок: его кризис и перспективы. *Полис. Политические исследования*. 2018. № 6. С. 32-46. DOI: <https://doi.org/10.17976/pps/2018.06.03> (дата звернення: 03.09.2021).
3. Acharya A. The End of American World Order. Cambridge: Polity Press, 2014. P. 1-11.
4. Баталов Э. Я. “Новый мировой порядок”: к методологии анализа. *Полис. Политические исследования*. 2003. № 5. С. 25-37. DOI: <https://doi.org/10.17976/jpps/2003.05.04> (дата звернення: 03.09.2021).
5. Nye Jr., Joseph S. Will the Liberal Order Survive? The History of an Idea. *Foreign Affairs*. 2017, vol. 96, no. 1, pp. 10-16.
6. Munich Security Report 2019. The Great Puzzle: Who Will Pick Up the Pieces? URL: <https://www.securityconference.de/en/publications/munich-security-report/munich-security-report-2019> (дата звернення: 11.09.2021)
7. Жизнь в осыпающемся мире. Ежегодный доклад Клуба «Валдай». 15.10.2018 URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/reports/zhizn-v-osypayushchemsya-mire/> (дата звернення: 08.09.2021).
8. COVID-19 and World Order: The Future of Conflict, Competition, and Cooperation/ Brands, Hal and Francis J. Gavin. Johns Hopkins University Press, 2020. DOI: doi:10.1353/book.77593 (дата звернення: 07.09.2021).
9. Цыганков А.П. 2019. Эпоха полураспада: от миропорядка к миропереходу. *Россия в глобальной политике*. Т. 17. № 2. С. 20-31. URL: <https://globalaffairs.ru/number/Epokha-poluraspada-otmiroporyadka-k-miroperekhodu-20029> (дата звернення: 07.09.2021).
10. Бородин Л.И. Методология анализа неустойчивых состояний в политико-исторических процессах. *Международные процессы*. Том 3. № 1(7). 2005. С. 4-16.
11. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Человек, конструирующий себя и свое будущее. М.: КомКнига, 2006. 345 с.
12. Бузский М.П. Современные концепции социальной синергетики // Глобализация: синергетический подход / Под общ. ред. В.К. Егорова. 2002. URL: <http://spkurdyumov.ru/globalization/sovremennye-konceptcii-socialnoj-sinergetiki/> (дата звернення: 28.09.2021)
13. Гелих О.Я., Князева Е.Н. Управление и синергетика: учебное пособие. СПб.: Книжный Дом, 2012. 248 с.
14. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія / М. А. Польовий. Одеса : Фенікс, 2011. 288 с.
15. Дегтерев Д., Истомин И. Системное моделирование международных отношений. *Мировая экономика и международные отношения*. 2015, № 11, с. 17–30 DOI:10.20542/0131-2227-2015-59-11-17-30 (дата звернення: 30.09.2021)
16. Майнцер К. Сложность бросает нам вызов в XXI веке. Динамика и самоорганизация в век глобализации. URL: <http://spkurdyumov.ru/forecasting/slozhnost-brosaet-nam-vyzov-v-xxi-veke-klaus-majncer/> (дата звернення: 29.09.2021)
17. Ло Д. После метода: беспорядок и социальная наука. М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. 352 с.

References:

1. Ikenberry J. After Victory. Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars. Princeton, N.J. 2001. 312 p.
2. Nikitin A. I. Sovremennyy miroporjadok: ego krizis i perspektivy. *Polis. Politicheskie issledovaniya*. 2018. № 6. S. 32-46. <https://doi.org/10.17976/pps/2018.06.03> (data zvernennja: 03.09.2021) [in Russian].
3. Acharya A. The End of American World Order. Cambridge: Polity Press, 2014. P. 1-11.
4. Batalov Je. Ja. “Novyj mirovoj porjadok”: k metodologii analiza. *Polis. Politicheskie issledovaniya*. 2003. № 5. S. 25-37. <https://doi.org/10.17976/jpps/2003.05.04> (data zvernennja: 03.09.2021) [in Russian]. .
5. Nye Jr., Joseph S. Will the Liberal Order Survive? The History of an Idea. *Foreign Affairs*. 2017, vol. 96, no. 1, pp. 10-16.
6. Munich Security Report 2019. The Great Puzzle: Who Will Pick Up the Pieces? URL: <https://www.securityconference.de/en/publications/munich-security-report/munich-security-report-2019> (data zvernennja: 11.09.2021)
7. Zhizn' v osypajushemsja mire. Ezhegodnyj doklad Kluba «Valdaj». 15.10.2018 URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/reports/zhizn-v-osypayushchemsya-mire/> (data zvernennja: 08.09.2021) [in Russian].

8. COVID-19 and World Order: The Future of Conflict, Competition, and Cooperation/ Brands, Hal and Francis J. Gavin. Johns Hopkins University Press, 2020. doi:10.1353/book.77593 (data zvernennja: 07.09.2021).
9. Cygankov A.P. 2019. Jepoha poluraspada: ot miroporjadka k miroperehodu. *Rossija v global'noj politike*. T. 17. № 2. S. 20-31. URL: <https://globalaffairs.ru/number/Epokha-poluraspada-otmiroporyadka-k-miroperekhodu-20029> (data zvernennja: 07.09.2021) [in Russian].
10. Borodkin L.I. Metodologija analiza neustojchivyh sostojanij v politiko-istoricheskikh processah. *Mezhdunarodnye processy*. Tom 3. № 1(7). 2005. S. 4-16. [in Russian].
11. Knjazeva E.N., Kurdjumov S.P. Osnovaniya sinergetiki. Chelovek, konstruirovushhij sebja i svoje budushhee. M.: KomKniga, 2006. 345 c. [in Russian].
12. Buzskij M.P. Sovremennye koncepcii social'noj sinergetiki. // Globalizacija: sinergeticheskij podhod / Pod obshh. red. V.K. Egorova. 2002. URL: <http://spkurdyumov.ru/globalization/sovremennye-koncepcii-socialnoj-sinergetiki/> (data zvernennja: 28.09.2021) [in Russian].
13. Gelih O.Ja., Knjazeva E.N. Upravlenie i sinergetika: uchebnoe posobie. SPb.: Knizhnyj Dom, 2012. 248 s. [in Russian].
14. Pol'ovij M. A. Politichni procesi: teorija ta praktika modeljuvannja: monografija / M. A. Pol'ovij. Odesa : Feniks, 2011. 288 s. [in Ukrainian].
15. Degterev D., Istomin I. Sistemnoe modelirovanie mezhdunarodnyh otnoshenij. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*. 2015, № 11, c. 17–30 DOI:10.20542/0131-2227-2015-59-11-17-30 (data zvernennja: 30.09.2021) [in Russian].
16. Majncer K. Slozhnost' brosaet nam vyzov v HHI veke. Dinamika i samoorganizacija v vek globalizacii URL: <http://spkurdyumov.ru/forecasting/slozhnost-brosaet-nam-vyzov-v-xxi-veke-klaus-majncer/> (data zvernennja: 29.09.2021) [in Russian].
17. Lo D. Posle metoda: besporjadok i social'naja nauka M.: Izd-vo Instituta Gajdara, 2015. 352 s. [in Russian].

Natalina N. O. The formation of a new world order as an object of political science research

The article deals with the existing scientific approaches to the interpretation of the term "world order". Based on the analysis they are systematized into three key directions: institutional, ideological (axiological), and actor approach. Within the framework of the latter approach, there is a transition from the study of poles or centers of power to a statement of the fact of polycentricity of the new world order. For the completeness of the political science study of the world order the author considers it necessary to take into account besides the institutional design, configuration of actors, and value paradigm also the nature of society in which such an order is formed (post-information or network) and the state of globalization processes that determine the spatial characteristics of the world order (de-globalization, regionalization, and localization). Despite the difference in interpretations, different scientific schools are united by the thesis of the modern liberal world order crisis. The scientific debate revolves around the question of whether the world order is in a state of definite transition or whether the current non-equilibrium state can be considered as a new world order. The synergetic paradigm, or complexity theory, proposed as a research methodology, provides an answer. According to it, the formation of new world order is seen as a nonequilibrium nonlinear process defined by a dynamic synthesis of order and chaos. If there are specific political actors (institutions, interest groups, individuals) in the political space, their influence on the transformation of the political space is possible at bifurcation points and is predominantly random. This defines subjectlessness as a trend in the formation of new world order. From the point of view of finding a methodological basis for the research, the existing models of system dynamics, cyclic models, and simulation modeling were considered. It is determined that for the study of the new world order as a nonlinear dynamic complex system, it is advisable to analyze the megatrends of world politics and deconstruct them using the "method-assemblage" of a constantly changing reality.

Keywords: new world order, political subjectivity, subjectlessness of politics, complex systems.

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.11

УДК 327.36:355.01

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6639-6218>

Паніна І. Г., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ: ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті здійснено спробу окреслення основних теоретичних перспектив у дослідженні миру. Авторкою проаналізовано динаміку характеристик миру в міжнародних відносинах і виявлено роль різних теоретичних підходів і наукових шкіл у формуванні концепту миру. Наголошується, що в умовах сучасного світового порядку важливо виробити спільне розуміння миру, ціннісні засади конфліктного врегулювання та дієві підходи до розбудови миру. Враховуючи зазначені завдання, потребує перегляду й переосмислення теоретичне підґрунтя розбудови миру з метою виділення найбільш перспективних напрямів досліджень. Зазначено, що теоретичні питання розбудови миру доволі рідко стають предметом наукових розвідок вітчизняних дослідників. Основні теорії миру були сформовані та розвинуті переважно закордонними науковцями, проте наявна суперечливість образів миру, серйозна дискусія і критика більшості концепцій миру, що породжує нові підходи й комплексні дослідження, відкриваючи шлях і українським вченим.

Авторкою статті визнається, що ліберально-ідеалістична парадигма є домінуючою в розумінні миру, тому її аналізу приділено значну увагу. Втім, у статті здійснено характеристику реалістичного бачення проблеми миру, яке разом із ліберально-ідеалістичною традицією формує основні рамки дослідження миру і становить так звану «ортодоксію». Детально окреслено неортодоксальні теорії, серед яких наукові розвідки Англійської школи міжнародних відносин, марксистів і неомарксистів, доробок критичних теорій, конструктивізму і постконструктивізму, а також охарактеризовано міждисциплінарні дослідження, головним серед яких виступає *Peace and Conflict Studies*. У статті здійснено аналіз і порівняння зазначених наукових підходів і шкіл, виявлено слабкі й сильні сторони досліджень, основні дискусії всередині й причини критики кожного з них. Робиться припущення про хибність і недоцільність дебатів про міжнародні конфлікти і війни в еру глобалізації та постправди, а натомість пропонується зміщення акцентів у теорії міжнародних відносин у бік формування сучасного концепту миру та мирного співіснування. Авторка наголошує, що кожна теорія і підхід мають власний концепт миру, але ця варіативність дозволяє розвинути широку дискусію про мир, запропонувати нові методологічно сумісні підходи і виробити сучасне комплексне розуміння миру, принципи та механізми його розбудови.

Ключові слова: мир, розбудова миру, ортодоксальні теорії миру, ліберально-ідеалістична традиція, реалізм, англійська школа міжнародних відносин, неомарксизм, критичні теорії, конструктивізм, *Peace and Conflict Studies*.

Постановка проблеми. Мир у політичному значенні зазвичай має два основних трактування: відсутність війни або стан політичних відносин, за яких війна є немисливою і неможливою. Тривалий час саме розуміння миру як стану не-війни домінувало і в теорії міжнародних відносин, проте мир є висококонцептуальною категорією, яка вміщує не лише політичний, а й емоційний і нормативний зміст: «Мир – це як засіб особистої та колективної етичної трансформації, так і прагнення очистити планету від вчинених людством руйнувань» [37, с.7]. Цей влучний вислів Ч. Вебеля демонструє, наскільки складною може бути категорія «мир», і варто погодитися, що в сучасному світі сприйняття і розуміння миру є набагато ширшим, ніж традиційне його трактування.

На сьогодні напрацьовано чимало концепцій миру, більшість із яких орієнтується на мінімалістичну версію миру в короткостроковій перспективі, тому і на практичному рівні мир сприймається як визначена даність, яку слід просто реалізувати, коли з'являється така можливість. За логікою неолібералів і школи *Peace and Conflict Studies* короткостроковий мир має бути замінений у довгостроковій перспективі миром, що створений і підтримується за загальноприйнятою «формулою». Питання полягає в тому, як врахувати інтереси і позиції різних акторів і які саме необхідно розставити акценти в розбудові миру. Кожна теорія і підхід мають власний концепт миру,

який має право на існування, проте необхідно виробити спільне розуміння миру, ціннісні засади конфліктного врегулювання та дієві підходи до розбудови миру, що неможливо без аналізу теоретичного підґрунтя.

Метою публікації є виявити роль різних теоретичних підходів і наукових шкіл у формуванні концепту миру, окреслити і порівняти основні моделі миру й визначити теоретичні перспективи у подальшому дослідженні миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання розбудови миру нечасто стають предметом наукових розвідок вітчизняних дослідників. Основні теорії миру були сформовані й розвинуті переважно закордонними експертами і представлені значним науковим доробком. Більшість робіт вже стали класикою теорії міжнародних відносин, і саме на них, передусім, спирається авторка цієї статті. У цьому огляді представлені здобутки теоретиків реалістичної та ліберально-ідеалістичної традиції, конструктивізму, структуралізму, критичних теорій і міждисциплінарних досліджень.

Друга велика група досліджень – узагальнюючі праці з теорії міжнародних відносин [34], про війну і мир (наприклад, К. С. Грей «Війна, мир і міжнародні відносини: вступ до стратегічної історії» [19] і Д. Франсіс «Переосмислюючи війну і мир» [16]), про мир і розбудову миру (монографія О. Річмонда «Мир у міжнародних відносинах») тощо.

Третя група зарубіжних досліджень представлена статтями і присвячена аналізу окремих теоретичних підходів і шкіл або різних концептів миру. С. Мюллер здійснив пошук зв'язків між концептом миру і теоріями модерну та модернізації [27]. Дж. С. Леві у статті «Причини війни і передумови миру» розкрив особливості реалістичної версії миру [25]. М. Говард у монографії «Винайдення миру і переосмислення війни» розмірковує про логіку війни, розвиток концепту миру в системах міжнародних відносин і доводить архаїчність реалістичної парадигми щодо пояснення миру [21]. Російська дослідниця Є. Окунева, навпаки, симпатизує реалістам і критикує лібералів [5]. Г. Патомакі аналізує концепт миру в критичних теоріях [31]. Чимало науковців роз'яснюють сутність ліберально-ідеалістичної концепції миру в контексті сучасних безпекових викликів і глобалізації: М. Дойл [14], Р. Когейн [22], К. Лейн [24], Дж. Оуен [30] та інші.

Українські дослідники аналізують здебільшого концепт миру крізь призму ортодоксальних теорій. А. Багінський зосередив свою увагу на концепції ліберального миру [1], а Д. Коротков здійснює порівняльний аналіз підходів реалістів, ідеалістів і лібералів відносно миру з фокусом на теорії демократичного миру [4]. Монографія Г. Яворської та Б. Парахонського «Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл» є цікавим дослідженням, яке розкриває сутність миру через безпекову та стратегічну парадигму з акцентами на питаннях мови війни, ідентичності, цінностях і смислах [7]. Комплексних досліджень, присвячених порівнянню й критиці неортодоксальних теорій миру, в українській історіографії немає. У зарубіжній історіографії наявна суперечливість образів миру, тому відбувається серйозна дискусія і критика більшості концепцій миру, що породжує нові підходи й комплексні дослідження, відкриваючи шлях і українським вченим. Потребує перегляду й переосмислення теоретичне підґрунтя розбудови миру з метою виділення найбільш перспективних напрямів наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. «Великі дебати» були тривалий час ядром теорії міжнародних відносин і стимулювали її розвиток в рамках реалізму, ідеалізму (лібералізму), марксизму, критичної теорії, конструктивізму, постструктуралізму, а пізніше – низки міждисциплінарних досліджень. Ліберально-ідеалістична і реалістична традиція в теорії міжнародних відносин сформувала рамку дослідження миру і, погоджуючись із термінологією британських наукових шкіл, становить так звану «ортодоксію».

Ідеалістичне бачення міжнародних відносин спирається на різні поняття інтернаціоналізму та взаємозалежності, миру без війни, роззброєння та надії на те, що війна може бути врешті-решт викоріненою. Лібералізм, своєю чергою, розробив моральний образ вільних індивідів у суспільній домовленості з представницьким і доброзичливим урядом, оформлений демократичними та прозорими інституціями, які відображають ці принципи. За логікою ідеалістів і лібералів, люди віддають перевагу миру, свободі, процвітанню, реалізації своїх прав, тому міжнародні відносини є або мають бути зоною миру. Відтак, мир – це об'єктивна істина, пов'язана з повною легітимністю. Категорія «мир» для представників ліберально-ідеалістичної традиції є ідеальною. Вона є заснованою на універсальних нормах, тому розглядається як досяжна глобальна мета.

У рамках ліберально-ідеалістичної традиції можна виділити наступні напрями, кожен з яких зробив свій внесок у дослідження миру.

Ідеалізм (Аристотель, Б. Спіноза, Е. Роттердамський, Дж. Локк, Дж. Бентам, В. Пенн) сформулював тезу про мир як благо і перелік основних засобів гарантування й підтримки миру. Зокрема, в період Нового часу розробляються численні «мирні плани» і «проекти миру» на основі християнської етики та капіталістичних цінностей. Так виникає теза про ліберальну державу, яка піклується про власних громадян, сприяє реалізації ними основних своїх прав і свобод, гарантує право приватної власності, мирно співіснує з іншими державами. Саме з таких держав має складатися світ, адже це прямий шлях до міжнародного миру та безпеки. Головна мета – досягти такого стану загального миру, який уособлює повну «суспільну, політичну і економічну гармонію» [32, с.14].

Ліберальний інтернаціоналізм базувався на ідеї «вічного миру», в основі якого категоричний імператив І. Канта. Видатний німецький філософ писав: «Розум, як вища законодавча моральна сила, категорично засуджує війну, як випробування прав і ставить мир як безпосередній обов'язок» [16, с.78]. І. Кант мріяв про припинення війн в усьому світі й співіснування держав у вічному мирі [3]. Фактично це ідеальна модель ліберального порядку, заснованого на його цінностях і принципах. З іншого боку, в рамках ліберального інтернаціоналізму не виключалися оборонні війни, що є цілком виправданим і навіть зараз міститься в ст.51 Статуту ООН [35].

Ліберальний імперіалізм спирався на версію миру, яка передбачала втручання у внутрішні справи інших держав заради загального блага, а також «цивілізаційну» місію метрополій у мирному розвитку залежних територій і народів. Режими і норми, які гарантували мир, встановлювалися провідними гравцями – імперіями. Отже, рамка миру окреслюється гегемонією і пануванням.

Після Першої світової війни категорія «мир» набула нових властивостей і розуміння: гуманність, правосуддя, роззброєння, безпека, співпраця – стали основою нової моделі миру. У таких умовах розвивається *ліберальний пацифізм* (М. Ганді, А. Е. Циммерн, Ф. Ноель-Бейкер), головна ідея якого полягала у трансформації міжнародної системи таким чином, щоб у світі панував справедливий світовий порядок, заснований на ненасиллі та роззброєнні. На думку О. Річмонда, пацифізм по своїй суті спрямований на превенцію: він має на меті боротьбу з причинами конфліктів, припинення й запобігання війнам шляхом створення сприятливих для миру умов [32, с.31]. Ліберальний пацифізм сприяв розвитку досліджень соціальних коренів конфліктів й інструментів попередження насилля.

Ліберальний інтервенціонізм зосередив увагу на дослідженні передумов миру з акцентом на питаннях ідентичності. Він розвинув тезу про ліберальну демократію і реалістичність мирного співіснування. Як і всі розглянуті вище напрями, ліберальний інтервенціонізм базується на визнанні універсальних норм і принципів як основи миру та безпеки, проте ця ідея була розвинута на інституційному рівні, що призвело до появи норм міжнародного публічного права і міжнародних режимів, які обмежують війни і сприяють мирним відносинам [19, с. 264]. Нова модифікація концепту миру передбачала його просування будь-якими засобами, навіть шляхом інтервенції чи «насадження» демократії.

Ліберальний інституціоналізм актуалізував питання внутрішнього та зовнішнього ліберального управління з метою гарантування миру. Ліберальний мир може бути спроектований і доведений до всіх, хто потребує будівництва та соціалізації держави та міжнародних відносин [32, с.34]. Створення ООН ознаменувало втілення в життя ідеї спеціальної глобальної інституції, яка розбудує міжнародну архітектуру, спрямовану на збереження миру, гарантування безпеки і пов'язаного з ними сталого розвитку.

У роки «холодної війни» та в постбіполярний період були сформовані численні *неоліберальні концепції і теорії* (Р. Когейн, Дж. Най, М. Дойл, Б. Рассет, Дж. Оуен та інші). Усі вони визнають базовими ліберальні цінності, норми і принципи, на основі яких діють міжнародні інституції – гаранті міжнародного миру. Саме вони сприяють мирному співіснуванню та координації політик між урядами держав світу. Неоліберали були і є ідеологами та фундаторами універсальних програм попередження конфліктів і забезпечення миру. Неофункціоналіст Д. Мітрані висував ідею так званих «інтелектуальних та політичних рамок для збереження та захисту миру» [6].

Досягненням неолібералів (переважно представників *неоліберального інституціоналізму* – Л. Мартін, Р. Когейн) варто вважати залучення нових акторів міжнародних відносин до розбудови миру. Міжнародні інституції мають стати посередниками і майданчиками для побудови відносин взаємності, атмосфери діалогу і співпраці [23, с.45-46]. Важливою умовою, на думку Р. Когейна є відкрите міжнародне економічне середовище [22, с.171]. Невдачі в досягненні миру неоліберали перекладають на державні й міжнародні інституції, які не виконують взяті на себе зобов'язання в гарантуванні миру й безпеки, тому і результатом стає негативний, а не позитивний мир [32, с. 11]. Втім, в рамках неоліберального інституціоналізму було розроблено превентивні заходи, моделі

конфліктного менеджменту, переговорні моделі та інші механізми розбудови миру.

Отже, ліберально-ідеалістична традиція запропонувала позитивну епістемологію миру, сформувала візію миру та його розуміння, розробила методологію ідентифікації причин конфліктів і перешкод для миру, а також заклала основи дискусії про мир. Ліберально-ідеалістична традиція пропонує ліберальну версію миру, який існує в рамках міжнародного права, ліберальних економічних норм і функціональної системи управління. Такий мир є досяжним, універсальним і базованим на мережі інституцій і організацій, хоча певні актори можуть впливати на його досягнення, маючи необхідні ресурси, в т.ч. інформаційні.

Реалізм розглядає міжнародні відносини як відносну анархію, керовану могутнім гегемоном або міжнародною системою, що виробляє базовий міжнародний порядок, обмежений в часі й просторі, який намагається управляти або пом'якшувати конфлікти. Традиційно увага реалістів зосереджена більше на причинах війн і людській природі насильства, а не на питаннях миру, адже війна є інструментом політики і елементом світового порядку [21, с.26]. Мир для реалістів – гра з нульовою сумою. Мир і війна змінюють один одного в нескінченному, хоча й нерегулярному циклі [19, с. 264]. Більшість реалістичних підходів описують таку форму миру, яка була б особисто прийнятною (кожна держава має власне уявлення про мир). Існує лише обмежене розуміння миру в рамках державних кордонів, яке проектується потужними акторами відповідно до їхніх інтересів.

На думку реалістів, міжнародна система побудована на ієрархічній основі. Визначальними є ролі акторів, які відстоюють власні інтереси, що означає наявність небагатьох спільних цінностей, які скоріше є інтересами, що виходять за межі внутрішньої політики. Мир у цих умовах походить від територіальних одиниць, які мають намір захищати свою ідентичність та інтереси, тому є вкрай обмеженим і по суті недосяжним або наявним у його негативній версії, тобто «відсутності організованого колективного насилля» [17, с.17]. Отриманий таким чином негативний мир є «миром переможця» (англ. «victor's peace») і має в основі баланс сил або панування, сприйняття загрози та прославлення національних інтересів, коли інші актори або переможені, або поза грою [32, с.52].

Класичний реалізм (Фуکیدід, Т. Гоббс, Г. Моргентау, Р. Арон, Дж. Міршаймер) намагається пояснити природу насильства, тому мир розглядається в дещо спрощеному вигляді, як антитеза війни. За Т. Гоббсом, весь світ – конкуренція і нескінченні насильницькі конфлікти, а мир – це відсутність війни, період підготовки до війни [37, с.7]. Т. Гоббс вважав, що спонуканням людини до миру був «страх смерті» [20, с.4]. Кожна людина прагне миру, але якщо не може цього зробити, то шукає переваги війни. Зрештою, мир і безпека досягаються не через консенсус або «внутрішнє просвітлення», а завдяки нав'язаному ззовні порядку, уособленням якого є держава [20, с. 4]. Для Г. Моргентау мир – це стан балансу сил між державами, який не варто ідеалізувати [26, с. 4-15]. Р. Арон вважав недоцільними завойовницькі війни на сучасному етапі, але конфлікт є нормальним явищем для міжнародних відносин, тому і досліджувати, на його думку, варто стан війни, а не миру [11, с.591-600]. Мир є неможливим, а війна – не вірогідна. Французький вчений виділяє три типи миру, в основі якого домінування: мир силою (англ. «peace by power»); мир задоволенням, або довірчий мир (англ. «peace by terror / by impotence»); мир через терор, або за безсиллям (англ. «peace by terror / by impotence») [20, с.6].

Сучасні реалісти часто описують мир в рамках класичного реалістичного сприйняття, в якому мир розглядається крізь призму стратегічного бачення суверенною державою власної версії миру, тобто він є результатом гегемонії або колапсу системи [32, с.56]. Наприклад, Дж. Міршаймер і К. Волтц вважають мир дуже обмеженим, окресленим природним збігом інтересів, а не механістичним реформуванням або управлінням інтересами чи ресурсами [19, с.275; 36]. О. Річмонд пише, що війну навіть можна розглядати як «джерело миру», яке виснажує опонентів і їх ресурси [32, с.11]. Американський воєнний історик Е. Люттвак навпаки зазначає, що так само, як війна може бути джерелом миру (через перемогу або кульмінацію), «мир може бути джерелом війни... навіть якщо мир є лише негативною абстракцією... умова миру, тобто відсутність війни, може створити передумову для війни» [20, с.5]. Д. Франсіс, навпаки, критикує реалістів, категорично не погоджуючись з такими тезами і вважаючи, що мир – це стан, у якому культура людей, структури, в яких вони живуть, стосунки між ними, ставлення та поведінка, які вони демонструють, характеризуються взаємною повагою, тому спробу досягти миру війною порівнює зі спробою «виростити інжир з будяків»* [16, с.42]. Д. Франсіс наполягає на тому, що альтернативи війни ніколи не вичерпуються, але навіть негативного миру неможливо досягти через порушення безпеки інших [16, с.50].

Неокласичний реалізм (Г. Роуз, Р. Гілпін, Ф. Закарія) в основі має тезу, що зовнішньополітичні дії конкретних держав формують стан міжнародної безпеки. Р. Гілпін поділяв тезу ліберального

імперіалізму, що імперський мир забезпечує порядок у міжнародній системі, оскільки обмежував амбіції держав кинути виклик «стабілізатору», тобто державі-гегемону [20, с. 6]. *Неореалісти* погоджуються з неолібералами, що міжнародна співпраця сприяє миру, але задля миру можуть створюватися альянси, вестися війни та відбуватися різного роду конфронтації. Вони пишуть не про мир, а про цивілізаційний конфлікт, змагання за гегемонію між США, КНР і ЄС і продовження логіки ядерного стримування [32, с.52].

Геополітичний підхід в рамках неореалізму описує загальну картину світу, стан безпеки в якому контролюють «центри сили» або «стрижневі держави» (С. Гантінгтон, З. Бжезінський). Наголошується на збільшенні ролі регіонів, але США – основний гарант миру і безпеки. Євразія є тим «центральною континентом світу», від стабільності якого залежить глобальний мир [2, с.22-23]. На думку Зб. Бжезінського, світова система стабільна лише там, де американське панування спирається на сумісні та подібні суспільно-політичні устрої, пов'язані багатосторонніми угодами та домовленостями [2, с.41]. С. Гантінгтон вважає найбільшою загрозою миру зіткнення цивілізацій, і лише міжнародний порядок, заснований на цивілізаціях, є надійним засобом попередження війни [9, с.532].

Оборонний реалізм (К. Волтц, Р. Джервіс, С. ван Евера, Д. Копеленд, Дж. Міллер, С. Волт) не є єдиним у розумінні засобів досягнення миру: прибічники цього підходу розвивають теорії балансу сил, балансу загроз, демократичних змін, співпраці великих держав тощо. К. Волтц стверджував, що держави прагнуть до мирного співіснування, миру й добробуту, проте поведінка держав буде відрізнятися залежно від цілей, які вони собі ставлять [34, с.42]. Втім, оборонний реалізм поділяє думку про відносність безпеки й можливість досягнення негативного миру шляхом відносного домінування. Сприйняття міжнародної системи різними акторами впливає на конфліктність і тривалість миру.

Наступальний реалізм (Дж. Міршаймер, Ф. Закарія, К. Елман, Дж. Куглер, Р. Швеллер, У. Волфорт) поділяє ідею прибічників оборонного реалізму про гегемона як гаранта стабільності. Інтереси держав не співпадають, тому конфлікт, на думку неореалістів, є завжди. Актори, відповідно, вступають у суперечку. Ф. Закарія в нещодавній своїй статті «The United States and China are locked in a Cold Peace» висунув ідею так званого «холодного миру», який демонструє специфічні відносини економічної взаємозалежності й боротьби за світове лідерство між США і КНР [39]. Такий мир не можна порівнювати зі станом «холодної війни», але в його основі теж лежить баланс сил і боротьба за союзників, партнерів і вплив.

Велику дискусію серед неореалістів і неокласичних реалістів викликала теорія демократичного миру. Як результат – найбільш конструктивна критика цієї теорії. *Теорія демократичного миру*, яка бере свій початок від ліберального інтернаціоналізму стверджує, що ліберальні демократії є миролюбні за своєю природою і між собою не воюють, адже мають спільні цінності й економічні зв'язки. На держави впливають фактори стримування від конфліктів (ідеологія, економічна взаємозалежність, громадська думка, бюрократичний апарат, міжнародне право й міжнародні зобов'язання тощо). Мир, відповідно, можливий через поширення ліберально-демократичних цінностей. М. Дойл [14] і Б. Рассет [33] заклали основу масивної доказової бази теорії, тому їхні дослідження можна вважати основою концепту демократичного миру.

Втім, саме сумніви в емпіричних дослідженнях породили дебати навколо теорії демократичного миру. На думку українського дослідника Д. Короткова, наукова суперечка Д. Бабста, М. Смолла та Д. Сінгера була першим дискурсом лібералів і реалістів на основі доказів щодо ролі війни в світовому співтоваристві і шляхів її уникнення [4, с.90]. У 1995 році реалісти Г. Фарбер і Дж. Гова провели масштабне дослідження і виявили, що статистично можна судити про «демократичний мир» тільки після Другої світової війни [15, с.18, 27; 4, с.91]. Дослідники погодилися, що дійсно демократії воюють рідше, але протиріччя між ними завжди є; були навіть приклади оголошення війни демократією, хоча реальних збройних зіткнень не було [15, с.14, 21]. Важко вважати війни між великими державами просто протистоянням між демократією та авторитаризмом (приклад Першої світової війни), більше того до 1914 року демократії були більше схильні до війни, ніж інші режими [15, с.30].

К. Лейн також критикує неолібералів і вважає, що демократична співпраця і взаємне стримування є малоімовірними, адже сильний гравець завжди намагався змусити слабшого піти на поступки [24]. Силова політика була ключовим механізмом під час криз між демократичними державами. Демократичні держави не є пацифістськими: вони такі лише між собою, але агресивні по відношенню до недемократичних держав [5, с.7]. Демократія може бути вигідно дестабілізувати політичний режим інших демократій.

У. Томпсон довів, що демократії із задовільною зовнішньою політикою опинились географічно в більш безпечних умовах, тоді як держави з небезпечним станом, які важко здобували демократичний устрій, проводили непередбачувану зовнішню політику [5, с.7]. Відтак, норми та цінності можуть застосовуватись демократичними державами вибірково, залежно від ситуації. Варто вбачати природу миролюбних демократій та причини їх такої поведінки саме не в інституційних обмеженнях чи певних інституційних цінностях, а в конкретних військово-політичних стратегіях [5, с.7].

Остання теза реалістів проти теорії демократичного миру полягає в тому, що суспільна думка не завжди миролюбна та взагалі, на їхній погляд, не має жодного значення, адже фінальне рішення буде прийматися закритими колами таємно. Існує дискусія щодо прозорості характеру ведення зовнішньої політики демократичними державами, оскільки певні моменти, особливо, пов'язані з військовою сферою, можуть замовчуватися. Громадської думки може бути недостатньо для стримування чинного уряду. Крім того, не всі демократії однакові: рівень впливу громадської думки на політичні рішення в різних державах може відрізнятися.

Самі ліберали також критикували певні положення теорії демократичного миру. Ж. Атталі, П. Аснер, Е. Тодд наголошують, що вірогідність війни постійно існує, адже і самі демократії в будь-який момент можуть перестати бути такими, якщо ініціюють війну [5, с. 8]. Е. Тодд зауважує: приводом до війни може стати те, що демократія перетворюється на олігархію або за відсутності власної інституції, здатної розв'язати конфлікти [8, с.18].

Дійсно, реалізм є привабливим для влади й політичної еліти, тому що продукує прагматичні й швидкі рішення, навіть в умовах кризи, але не сприяє розвитку «мирного мислення». Варто звернути увагу на те, що критика реалістів позитивно вплинула на розвиток методології дослідження причин війни і передумов миру, сприяла формуванню емпіричної бази з розбудови миру, розширила рамки дослідження миру. З іншого боку, абсолютно доречною є і критика реалістів. Дж. Еррера наголошує, що збереження балансу сил насправді спричиняє більшу нестабільність, ніж його відсутність, через потенціал стійкої конкуренції [20, с.6].

Отже, домінуючий спосіб мислення більшості сучасних теоретиків міжнародних відносин і політиків – це логіка стратегії, яка охоплює збереження миру так само, як і ведення війни, тобто негативна епістемологія миру виникає із стратегічного мислення і відображає реалістичні концепції міжнародних відносин. З іншого боку, ліберально-ідеалістична традиція є домінуючою в розумінні категорії «мир». Саме ідеалізм сформував візію миру, його розуміння і заклав основи дискусії про мир. Відтак, маємо сформовану концепцію ліберального миру, яка поділяється прихильниками як реалістичної, так і ліберально-ідеалістичної традиції. Мир сприймається як досяжна глобальна мета, але є географічно обмеженим, визначеним територією, культурою, ідентичністю та національними інтересами. Він формується на базі цінностей, але має ієрархічну інституційну основу «згори-вниз» або орієнтовану на суспільство рамку за принципом «знизу-вгору». О. Річмонд пропонує розглядати такий ліберальний мир як вісь, що позначає ліберал-реалізм, в якому сила, керована державами, лежить в основі демократичних та ліберальних політичних, соціальних та економічних інститутів ліберальної політики [32, с.13]. Ця вісь пояснює і насильство, і порядок, і те, як вони пов'язані між собою в обслуговуванні внутрішнього та міжнародного порядку.

Розглянутий вище «великий наратив» про мир було сформовано ліберально-ідеалістичною та реалістичною традицією, але ця проблематика стала невід'ємною частиною альтернативних, не ортодоксальних теорій.

Структуралізм і марксизм розглядають мир як такий, що полягає у відсутності певних видів структурного насильства, часто в структурах, що сприяють економічному та класовому пануванню. Марксистські підходи зосереджені на поділі ресурсів через справедливую міжнародну економіку та реформу неоліберальної стратегії торгівлі та розвитку, а також транснаціональних підходах до глобальної політичної та соціальної комунікації, покликаної створити більш чесну комунікацію, діалог та взаємодію. Марксистки ставлять питання, чи можна протистояти структурній несправедливості й нерівності, щоб створити більш амбітний мир – класовий мир без структурного насилля [32, с.59, 61]. Марксистська версія миру, досягнута шляхом революції, опору капіталізму та реформ по факту є більш жорсткою формою миру, ніж реалістичний негативний мир. Отже, соціальна та економічна справедливість лежить в основі концепції миру марксистів.

Франкфуртська школа міжнародних відносин (Г. Маркузе, Т. Адорно, М. Коркхамер) зробила найбільший внесок в розвиток марксистського концепту миру, пов'язаного зі світовою політичною економікою, експлуатацією найслабших акторів міжнародних відносин і потребі радикальних

реформ. Неомарксистки визнають домінування транснаціонального альянсу на основі неолібералізму з лідерством США і Заходу. Цей альянс концентрує в собі глобальний капітал і мережу міжнародних інститутів. Трансформація світового порядку можлива (колективний опір гегемонії), але війни та конфлікти є неминучими через нерівність держав і суспільств [34, с.20-21]. Відтак, мир можна розглядати з точки зору розвитку та справедливого розподілу ресурсів, оскільки світова економіка визначає поведінку ключових акторів. Це порушує питання емансипації особистості, забезпечення добробутом та спільного користування ресурсами в суспільстві незалежно від політичної, економічної чи соціальної ієрархії [10]. У такому світі зменшується роль держав і розвивається потенціал міжнародних рухів і неурядових організацій.

Натхненний марксизмом *структуралістський погляд на мир* представляє його як стан, який спирається на соціальну справедливість, рівність та систему міжнародної торгівлі, коли держави і актори організовані не ієрархічно відповідно до соціально-економічних показників [32, с.14]. Мир у цих умовах досяжний, але лише після масових і, ймовірно, революційних потрясінь у міжнародному масштабі. Новий порядок представляє інтереси робітників і суспільства, а не політичних еліт.

Теорія залежності роз'яснює, що мир – категорія, яка не стосується «країн третього світу»: будь-який мир, що існував, залежав від виживання глобальної економічної та політичної ієрархії, у якій «бідні завжди залишалися бідними» [32, с. 64]. Теорія світ-системи І. Валлерстайна вийшла за межі вузького фокусу на Заході, й базувалася на вірі у силу, яка спроектує майбутній мир [34, с.123-124]. Мир підриває економічна несправедливість і експлуатація, які відображають соціальну і політичну нерівність. Світ-системна теорія пропонує мир на основі глобальної економічної рівності й виправленні структурного насильства, присутнього в цій системі й міжнародних інституціях [34, с.123]. Втім, такий мир у руках якоїсь інституції, що управляє від імені емансипованого робочого класу, може бути «химерою», більш негативним миром, ніж мир реалістів [32, с.71]. Неомарксистки і структуралісти критикують реалістів і лібералів за те, що вони маскують цю нерівність під виглядом діяльності глобальних інститутів в рамках «миру переможця» або «ліберального миру» [32, с. 65].

Неомарксистська критика «теорії демократичного миру» полягає в акцентуванні уваги на третіх державах і питаннях конкуренції [32, с. 64]. Конкуренція не обов'язково повинна привести до прямої військової конфронтації. Замість цього конфлікт може виникнути в третіх державах на периферії. Розрахунок економічних витрат не завжди є елементом для запобігання конфліктів: у деяких випадках він може навіть стимулювати їх. Жодна країна ніколи не буде повністю застрахована від того, щоб не скотитися до занепаду і, в кінцевому рахунку, до авторитаризму і перейти в групу недемократичних держав-«аутсайдерів».

Конструктивізм (А. Вендт, Ф. Кратчвіл, Н. Онуф), як і реалізм, вважає державу джерелом порядку і миру, обмежену лідерами або певним інституційним співробітництвом, проте розглядає культуру, інформацію, ідентичність й ідеологію як фактори, що змінюють поведінку держави. Держави гарантують безпеку через підтримку уразливості інших, а міжнародні інститути і організації зміцнюють свої ініціативи держави, тому що несуть спільні цінності. З точки зору суспільного конструктивізму, мир може бути прагматичним, ідеалістичним і навіть створеним учасниками, які мають ресурси та широкий консенсус щодо забезпечення як соціальної легітимності, так і матеріальної цінності [32, с.9]. А. Вендт вважає, що мир може бути побудованим ліберальною державою [38]. Конструктивізм передбачає наявність ліберальної держави-гегемона, яка буде підтримувати мир і домінувати, що фактично поділяє гібридний концепт ліберального миру.

Конструктивісти також активно критикують «теорію демократичного миру» (М. Германн, Ч. Кіглі, Б. Фарнхам, Т. Рісс-Каппен, Дж. Васкес). Для конструктивістів демократія є символом, який допомагає ідентифікувати ворога або друга на міжнародній арені, але не гарантія того, що такі держави не вестимуть війни. Вони критикували теорію демократичного миру за термінологічну неузгодженість поняття «демократія», недостатнє врахування соціокультурних факторів і залишення поза увагою проксі-воєн, таємних поставок зброї демократіями у зони конфлікту тощо [5, с.8].

І. Орен критикує лібералів, тому що концепції демократії та ліберальної думки є нестабільними у часі [29]. Фактично, вони залежать від внутрішнього та міжнародного контексту, в якому знаходиться держава. Мирний стан може бути характерним для конкретної ситуації на міжнародній арені, а авторитарні лідери можуть вести себе миролюбно, адже бояться позбутися влади [5, с.8]. Дж. Оуен і Є. Окунева критикують практичну реалізацію «теорії демократичного миру», адже американські президенти, на їхню думку, вибірково застосовували ліберальні критерії [5, с.8; 30].

Структуралісти і представники критичної теорії створювали новий словник в галузі міжнародних відносин і нові концепти. Вони зацікавлені у виявленні структури гегемонії та

панування. На їхню думку, миру заважає гегемонія, «орієнталізм» або методологічні й онтологічні бар'єри, зведені традиціями ліберального постпросвітницького раціоналізму та інституціоналізму [32, с.12]. Як і реалісти, вони розглядали проблему трансформації форм насилля і війни і, відповідно, системи влади. Критичні теоретики та постструктуралісти бачать більшу двозначність у мирі та війні та визнають, що мир буде досягнутий лише у плюралістичних формах шляхом розкриття відносин між владою, дискурсом і способами обмеження поведінки акторів.

У центрі *критичної теорії* (Р. Кокс, С. Сміт, К. Бус, В. Джонс) – не держава, а людина, адже держави й інституції можуть не тільки гарантувати безпеку, але і загрожувати безпеці людей. Мир може бути досягнутий тільки через звільнення людей від певних обмежень (фізичних, соціальних, економічних, політичних), які перешкоджають їм здійснювати вільний вибір. Версія миру критицистів – мир через емансипацію (англ. «emancipatory peace») [32, с.85].

Основні акценти у дослідженнях критицистів і структуралістів були розставлені на з'ясуванні типу мислення й ідеологічної основи сфери міжнародних відносин. Е. Лінклейтер, М. Діллон, Дж. Рейд вважають, що ключ до розуміння причин сучасних воєн і, відповідно, шляхів досягнення миру лежить в розумінні сучасного типу мислення [27, с.35]. Е.Лінклейтер пише про «вільний мир» (англ. «pacifist core»), яка знаходиться в Європі, і вважає цілком можливим перетворення наявної міжнародної системи, в основі якої конкуренція, на «універсальну комунікативну спільноту» (англ. «universal communication community») шляхом модернізації. У результаті діалог має замінити силу і панування і стати запобіжником війни. М. Діллон і Дж. Рейд більше зосередили увагу на ідеологічній рамці війни в межах лібералізму [27, с.35]. Гіпотетично обидва підходи погоджуються, що маргіналізованих акторів варто визнавати, а дискурси і практику панування слід усунути за допомогою радикальних реформ.

Постструктуралізм не заперечує можливості миру, який відображає повсякденне життя, гібридність та особисту свободу волі. Виникає питання, чи може існувати загальний мир або декілька станів миру, тому в рамках цієї теорії визнається можливість співіснування різних концепцій миру, які мають замінити мир як результат домінування й перемоги [32, с.9].

Отже, критична теорія та постструктуралізм «малюють» емансипаційний мир на основі справедливості, ідентичності та представництва у множинних формах, які дозволяють маргіналізованим акторам (жінкам, дітям, меншинам) і екологічним факторам бути взятими до уваги. Критична теорія прагне до універсальної основи за допомогою етичних форм спілкування, а постструктуралізм – насторожено сприймає її правдоподібність. Втім, ці підходи розробили позитивну епістемологію миру, пропонуючи різні його виміри та методологію побудови миру на основі ліберально-реалістичного бачення безпеки й ролі міжнародних інституцій. О. Річмонд зауважує: «Все ще існує сильне відчуття того, що мир як ідеальна форма може бути досягнутий в рамках розуміння критичної теорії» [32, с.15].

Англійська школа міжнародних відносин (Б. Бьюзан, Х. Булл, Е. Карр, Дж. Лоусон) перебувала під впливом непацифістської теорії християнської етики та «справедливої війни», віддзеркалюючи історичні та дипломатичні проблеми міжнародного порядку [32, с.74]. Вона сформувала ідею секторальної безпеки і визнавала виключно оборонне застосування сили [12, с.25], хоча з'являється в період, коли раціоналізм, позитивізм, реалізм і структуралізм не могли пояснити феномен «холодної війни». В рамках школи з'явилася дискусія про цінності, ідентичність і права людини, що є особливо актуальним в контексті врегулювання конфліктів.

На думку мислителів англійської школи, міжнародні норми завжди були обмеженими. Вони пропонують *peace through international society*: «міжнародна спільнота», заснована державами на спільних цінностях та інтересах, є базою для миру [32, с.75]. Шлях до миру полягає у виявленні, розвитку та розширенні міжнародного співтовариства, яке опікується дотриманням прав людини. Права людини пропонувалося розглядати як міжнародний нормативний стандарт, а за їх відсутності – створювати коаліції ліберальних демократій, уповноважених використовувати силу, щоб сприяти їх гарантуванню [13, с.78-79]. Отже, мир може бути експортований і ототожнюється з ліберальною природою держави, яка гарантує безпеку й управляє за допомогою справедливих і прозорих транснаціональних механізмів обміну та комунікації. Такий мир знаходиться десь посередині між балансом сил і стабільними відносинами всередині міжнародного співтовариства.

Критика англійської школи полягає в тому, чи може «експорт» миру через міжнародну спільноту бути основою для сталого розвитку. Деякі дослідники називали такий порядок «м'якою заміною колоніальної імперії, контрольованої імперським гегемоном» [32, с. 76]. На захист англійської школи варто додати, що вона запропонувала позитивну версію миру, засновану на міжнародній

спільноті держав, ліберальних свободах і дотриманні прав людини, підкріплених колективною угодою про гарантування безпеки.

Як зрозуміло з описаного вище, більшість сучасних теорій миру зводиться до *дискусії про ліберальний мир*. Український дослідник А. Багінський називає ліберальний мир проявом неоліберальних практик, в основі яких ідея індивідуалізму та домінування глобальних фінансів, втілених у транснаціональних інститутах [1, с.16]. Британські дослідники вважають ліберальний мир тісно пов'язаним з ортодоксальною теорією міжнародних відносин. На думку О. Річмонда, його можна розглядати як «результат гібридизації лібералізму та реалізму, як вісь, що позначає ліберал-реалізм, в якому сила, керована державами, лежить в основі демократичних і ліберальних політичних, соціальних та економічних інститутів ліберальної політики [32, с.13]. Ця «вісь» пояснює насильство, порядок і їх взаємозв'язок в контексті внутрішньої і зовнішньої політики.

Критика концепції ліберального миру стала традиційною в теорії міжнародних відносин. Ліберальний мир критикують за односторонність і нав'язування «згори-вниз», шаблонність та одноманітність, а також неможливість працювати зі структурними причинами конфлікту [1, с.17].

Основні претензії реалістів зосереджуються навколо так званої «рамки ліберальної дилеми»: щоб досягти ідеалістичного погляду на мир, спочатку має бути відповідний фундамент (відправною точкою миру може бути чистий лист (лат. «terra nullis»), перемога, угода, припинення вогню або договір) [32, с.23]. Виходить, що насильство часто передує миру і дійсно створює фон для настання миру, який потім можна створити за допомогою ліберальних та плюралістичних інструментів. Фактично ліберальний мир конструється тими, хто має матеріальні ресурси та нормативні легітимності, тобто ресурси, необхідні для ведення війни, або такі, що можуть бути спрямовані на мирне будівництво. Як належне сприймається справедлива війна, законна самооборона і застосування сили в розбудові миру, якщо всі інші методи не працюють, тобто цей концепт спирається на деякі тези реалістів.

Наступна претензія стосується консенсусу: ліберальний мир – це по суті «аномальна угода», а не широкий консенсус [32, с.6]. Формули миру мають дотримуватися усі без винятку, і навіть якщо це спирається на примус або вторгнення. Нав'язування моделі ліберальної демократії у транзитних суспільствах є проблематичним, адже мир впроваджується у середовищах, де він може бути відсутнім раніше. У результаті мир будується відповідно до прагматичних інтересів тих акторів, найбільш залучених у процес миробудівництва або під егідою міжнародних організацій, які зацікавлені у позитивному результаті. Так виникає напруга в питаннях гуманітарної інтервенції, державного будівництва, постконфліктного врегулювання тощо. Структуралісти критикують ліберальний мир за відсутність належної уваги до соціальної справедливості та законності.

Не лише концепція ліберального миру є результатом поєднання ідей різних теоретичних шкіл. До міждисциплінарних досліджень варто віднести напрям *Peace and Conflict Studies*, який базується здебільшого на ліберально-ідеалістичній традиції. Візія миру в рамках *Peace and Conflict Studies* змінювалася залежно від етапу розвитку напрямку. С. Вебель називає цей напрямок «лівацькою версією міжнародних відносин» [18, с.397], і з цим можна погодитися. Традиційно *Peace and Conflict Studies* включає такі аспекти, як права людини, розвиток і реконструкція, гендерні питання, гуманітарна допомога, діяльність міжнародних організацій, агенцій, фінансових установ, неурядових організацій і недержавних суб'єктів, ширші підходи до розбудови миру. Методологія досліджень спрямована на розуміння насильства, війни, миру з точки зору різних верств населення, а не тільки еліт.

Перше покоління *Peace and Conflict Studies* базується на реалістичному концепті негативного миру і державцентричному дискурсі. Основні акценти зроблені на операціях з підтримання миру, переговорному процесі, взаємодії всередині альянсів, конституційних угодах і прикордонних питаннях. Формується версія обмеженого миру, створеного у владних кабінетах за допомогою дипломатії. Такий мир балансує між державними інтересами і ресурсами, базується на домінуванні однієї сторони, втручанні третьої сторони або має зовнішнього гаранта [32, с.101], що корелюється з реалізмом. Паралельно в рамках *Peace and Conflict Studies* розвивається конфліктний менеджмент, який включає елементи ліберально-ідеалістичної парадигми (міжнародна кооперація, діяльність міжнародних організацій тощо).

Друге покоління досліджень *Peace and Conflict Studies* (Т. Ф. Ленц, К. Боулдінг, С. Келман, Й. Гальтунг, Я. Голсті) зосередило увагу на *Conflict Resolution* – сукупності механізмів ідентифікації, моніторингу, управління та врегулювання конфліктів. З'являються численні моделі миру, серед яких «win-win», громадянський мир, ліберальний мир і позитивний мир як «сукупність відносно узгоджених цінностей у світовому співтоваристві» [17, с.17]. Результатом стала ідея побудови миру

«знизу вгору» акторами громадянського суспільства разом з державами та транснаціональними акторами. Це відображає поєднання ліберальних і реалістичних тенденцій і вплив на напрям безпекових студій (англ. «Security Studies»). Основна дискусія була навколо багатосторонньої дипломатії, миробудівництва, ситуаційних підходів і ролі третьої сторони в запобіганні конфліктам [32, с.103]. Підхід до миру другого покоління є більш прийнятним, проте потребує значного часового ресурсу й перебудови міжнародної практики розбудови миру. Позитивний мир передбачає прийняття усіма учасниками універсальних ліберальних норм, повагу до прав людини, прагнення до соціального добробуту, залучення недержавних і неофіційних акторів, що зближує Peace and Conflict Studies з критичними дослідженнями.

Третя хвиля досліджень (Л. Крісберг, С. Мітчел, А. Керл, Е. Болдінг) була спричинена практикою розбудови миру і запитом владних еліт. Акцент у дослідженнях зроблений на методах й інструментах миробудівництва, повоєнному відновленні та реконсолідації, ліберальному управлінні, ролі міжнародних інституцій і недержавних акторів, а візія миру повністю співпадає з концепцією ліберального миру. Саме такий підхід став основним у дослідженні миру й конфліктів, хоч і викликав претензії з боку критиків. Вони наголошували на емансипаційному потенціалі Peace and Conflict Studies, неоліберальному та неокolonіальному підтексті [32, с.109].

Четверте покоління Peace and Conflict Studies (Е. Азар, Е. Лінклейтер, Д. Франсіс) передбачає емансипаційну форму миру, яка відображає інтереси, ідентичності й потреби державних і недержавних суб'єктів, в основі має соціальну справедливість і взаємне пристосування. О. Річмонд називає таку форму «щоденний пост-вестфальський мир» [32, с.109]. Значна увага приділена питанню гібридності, трансформації конфліктів, інструментам розбудови миру, медіації, діалогам тощо. У дослідженнях четвертого покоління акцент зміщений на реформу управління, яка є обов'язковою в процесі розбудови миру і постконфліктному регулюванні. Фактично в XXI ст. мир перетворився на складний масовий, інтервенційний, соціальний, політичний і економічний процес, що проектується і розбудовується усіма акторами.

Дослідження Й. Гальтунга стоять окремо в Peace and Conflict Studies, оскільки досить складно визначити його приналежність до конкретної наукової школи (присутні неоліберальні, неомарксистські ідеї, помітною є близькість до критичних теорій), крім того, відбулася суттєва трансформація якого поглядів. У своїх наукових працях вчений запропонував концепцію негативного та позитивного миру, типологію насилля, життєвий цикл конфлікту, а також шляхи вирішення конфлікту [17]. Дослідник вважав цілком досяжним ідеалістичний позитивний мир шляхом «мирного мислення» (англ. «peace thinking») і моделі мирної трансформації конфлікту, яка залишається актуальною і може бути застосована для врегулювання сучасних конфліктів.

Воєнний історик Н. Фанк вважає ідеалістичний мир відірваним від реальності й називає його «благочестивим закликком, засобом досягнення мети або взагалі пустим терміном риторичного виправдання» [20, с.5]. Натомість він пропонує п'ять підходів до миру:

- мир з позиції сили (англ. «peace through power politics») – в основі гегемонія і домінування;
- мир через світовий порядок (англ. «peace through world order») – в основі спільні цілі, співпраця та діяльність міжнародних інституцій;
- мир шляхом розв'язання конфліктів (англ. «peace through conflict resolution») – «безперервний процес вмілого вирішення та, коли це можливо, запобігання чи трансформації конфлікту»;
- мир на основі ненасилля (англ. «peace through nonviolence»);
- мир через особисту трансформацію і трансформацію суспільства (англ. «peace through personal and community transformation»); Н. Фанк наголошує на критичності розвитку та дозрівання «внутрішнього процесу» (трансформації), який має призвести до «мирної поведінки» або «культури миру» [20, с.5].

Шведський дослідник Т. Олсон в контексті Peace and Conflict Studies висуває концепцію трикутників (англ. «Triple-R and Triple-M concept»), яка розкриває причини конфліктів і варіанти розв'язання конфліктної ситуації та встановлення миру. Відповідно до концепції, люди беруться за зброю, тому що в них є причини (англ. «Reasons») у вигляді скарг і цілей, ресурси (англ. «Resources») у вигляді здатності й можливостей, і вони мають рішучість (англ. «Resolve»), тому що вони не бачать альтернативи насильству для досягнення своїх цілей (R-фактори) [28, с.134]. Це перелік необхідних і достатніх вимог для початку збройного міждержавного конфлікту. Різні ступені миру в процесі вирішення конфлікту науковець також пояснює за допомогою М-трикутника: MHS (Mutually Hurting Stalemate) – патова ситуація, яка взаємно шкодить; MEO (Mutually Enticing Opportunity) – взаємно приваблива можливість; MOR (Mutually Obtained Rewards) – взаємна

винагорода внаслідок припинення конфлікту [28, с.134]. Трикутник Triple-M рухається через фази діалогу, імплементації та консолідації. Тобто мир постає як змінна, виражена Т. Олсоном у цих трьох варіаціях, залежно від комбінації R-факторів у процесі врегулювання конфлікту.

З точки зору введених тут понять, трикутник Triple-R – це набір взаємопов'язаних, пояснювальних змінних, які проливають світло на залежну змінну, трикутник Triple-M. Оскільки кожен учасник конфлікту має свій власний трикутник Triple-R, мирний процес, на думку дослідника, полягає у гармонізації різних трикутників Triple-R суб'єктів конфлікту, щоб вони разом і взаємно сприяли співпраці замість конфлікту [28, с.144]. Через трикутник Triple-R можна аналізувати процес врегулювання конфлікту: діалог, домовленість і його реалізація, управління конфліктом або трансформація конфлікту, консолідація і мир, адже R-фактори виступають також як дестимулятори до війни та як вибіркові та колективні стимули для миру [28, с.152]. Ці обидва трикутники можна використовувати для вироблення стратегії запобігання конфліктам. У ключі практичної спрямованості концепція Triple-R/Triple-M пропонує корисний спосіб організації інструментарію учасників мирних переговорів і практиків із запобігання конфліктам, а також мотивації та структурування політичних дій, міжнародного співробітництва та координації переговорного процесу та реалізації мирного врегулювання.

У міжнародних відносинах все частіше використовується поняття «сталий мир» (англ. «steady-state peace») [6, с.10]. Сталий мир – стан, не пов'язаний з нав'язуванням. Він є продуктом домовленості між усіма акторами міжнародних відносин і базується на ліберальних цінностях. Дж. Еррера взагалі розглядає сталий мир як засіб державного управління, раціональний і прагматичний з точки зору фактичних витрат (особовий склад, матеріальні засоби, політична підтримка тощо) [6, с.10]. Такий мир є активним, адже формує політичне середовище, яке унеможливує війну.

Реалізація миру як «засобу» вимагає значної зміни парадигми, яка мала б розширити концепцію «м'якої сили», включаю «пристосування, привабливість своїх цінностей та інклюзивність» [6, с.10]. Держава також має сприяти співробітництву за допомогою миру, пропагуючи належні цінності (права людини, повагу, процвітання) у поєднанні з відповідними діями. У цьому відношенні мир доповнює «розумну силу» з метою формування поведінки інших без необхідності вдаватися до війни: «Мир має відображати співпрацю та спонукання, а не нав'язування чи підкорення», – пише полковник Дж. Еррера [6, с.10]. Гармонія, спокій і порядок можуть бути досягнуті шляхом відновлення спільних цінностей і громадянських чеснот через освіту на індивідуальному рівні, через суворіший нагляд і прозорість відповідального управління на колективному рівні, а також через відновлення міжнародної легітимності та довіри на міжнародному рівні [6, с.11]. Варто погодитися, що таку концепцію миру як засобу державного управління, не пов'язаного традиційними уявленнями про відсутність, припинення або продовження війни, нелегко концептуалізувати і ще важче оцінити.

Окремої уваги заслуговує *позиція британського дослідника О. Річмонда*, який за своїми поглядами більш схильний до неолібералізму і поділяє думку про доцільність врахування пропозицій критичної теорії. Науковець виступає за плюралізм і пропонує міждисциплінарний підхід як ключ до сталого миру, детально пояснюючи, як саме він може бути реалізованим з опорою на здобутки різних наук і сфер [32, с.158-163]. Як і Дж. Еррера, О. Річмонд проти нав'язування такого миру. Простота, редукціонізм, раціоналізм, на його думку, мають бути «стовпами миру» [32, с.5].

Дослідник порівнює теорію міжнародних відносин із соціальною антропологією, адже вони обидві мають не просто вирішувати питання насильства, війни, конфліктів, тероризму, політичного порядку на внутрішньому та міжнародному рівнях, а й включати міждисциплінарну роботу у сферах транснаціоналізму та глобалізації, ідентичності, культури, гендеру, навколишнього середовища тощо [32, с.6]. Так само, як і в соціальній антропології, О. Річмонд рекомендує проаналізувати антигегемоністичні та «мовчазні» позиції та відшукати механізми їх замовчування [32, с.6-7], що значно розширює рамку досліджень миру й концепт розбудови миру. Й. Гальтунг і Ч. Вебель теж погоджуються, що Peace and Conflict Studies мають напрацювати парадигму, яка враховує гендерні, етно-лінгвістичні, релігійні, навіть екологічні питання й інтереси маргіналізованих акторів, тому що саме цей напрям досліджень миру «служує всім людям і націям» [18, с.398]. Д. Франсіс, оперуючи категоріями соціальної антропології, стверджує, що зміцнення та розвиток культури миру передбачає поєднання «чоловічих» концепцій сили та героїзму з «жіночими» цінностями піклування й турботи [16, с.155].

О. Річмонд запевняє: «...потрібні дослідження та політика, орієнтовані на контекстне розуміння миру, а не просто зосереджені на страху, відтвореному у вигляді найгіршого сценарію безпеки,

що впливають із балансу сил або терору, спричиненого військовими, політичними чи економічними аналітичними рамками» [32, с.4]. Мир можна контекстуалізувати більш тонко, географічно, культурно. На думку дослідника, потрібна диференціація між міжнародним порядком і миром у глобальному контексті, а також місцевим порядком та миром у місцевому чи корінному контексті. Мир має концептуально й теоретично представляти детальне завдання з багаторазовою динамікою конфліктів і війн і корелювати з соціальними, політичними та економічними очікуваннями.

Висновки. Сучасний концепт миру виник на основі ортодоксальної вісі «лібералізм-реалізм». Ліберально-ідеалістична парадигма сформувала позитивну епістемологію і онтологію миру, заклавши основу дискусії про мир. Позитивний мир уособлює відсутність фізичного і структурного насилля, стаючи майже реальністю для ліберальних демократій і «мрією» для інших держав. Мир розглядається як ідеальний, але досяжний, розбудований на основі співпраці та взаємодії держав, інституцій і організацій. Реалісти, навпаки, виробили негативну епістемологію миру і його державоцентричну модель на основі гегемонії та домінування («мир переможця»). Мир розглядається як тимчасовий стан між війнами, тому напрацювання реалістичних підходів можуть бути корисними в контексті конфліктного менеджменту й кризового реагування, а також практики реалізації теорії демократичного миру. Завдяки неолібералізму і неореалізму створена потужна емпірична база із досліджень миру й конфліктів і виявлені «слабкі» місця вже реалізованих підходів у розбудові миру. Крім того, концепція ліберального миру є результатом взаємовпливів реалізму й ідеалізму, їх своєрідним гібридом, який сьогодні є практично втіленим через діяльність ООН і потребує переосмислення не лише науковцями, а й політиками, дипломатами, громадськістю.

Конструктивісти пропонують прагматичну версію миру, створеного акторами, які мають відповідні ресурси, вплив і широкий консенсус щодо нього. Структуралістська і марксистська програма щодо миру, так само як і напрацювання критичної теорії, має частково включений характер, їй не вистачає чіткості й структурованості, як в реалізмі або лібералізмі, в яких зрозумілою є ієрархія і рівні домінування, роль державних і недержавних акторів у питаннях розбудови миру, ранжування зовнішніх і внутрішніх факторів тощо. Запропонований зазначеними школами емансипаційний мир, на думку авторки, є сьогодні неможливим. У сучасному глобалізованому й мінливому світі рівність і справедливість не можуть бути основою світового порядку і, відповідно, концепту миру. Варто повністю погодитися з думкою О. Річмонда, що «безпека та стабільність дискурсивно конструюють міжнародне життя» [32, с.14]. Відтак, більш аналітично продуктивними є ті теоретичні підходи, які спрямовані на побудову концепту миру через безпечний розвиток, максимально наближеного до позитивного бачення миру.

Англійська школа міжнародних відносин наближена до такого концепту. Вона актуалізувала питання розширення рамок дослідження миру, розвинувши дискусію про цінності, інтереси, ідентичності, права людини, що дозволило змінити підхід до конфліктного врегулювання і розбудови миру. Запропонована модель миру співвідноситься з концепцією ліберальної демократії, але враховує транснаціоналізм і важливість побудови комунікацій всередині світового співтовариства. Peace and Conflict Studies наразі за кордоном є домінуючим напрямом у дослідженні миру, зважаючи на його практичну орієнтованість і вже опрацьовану базу кейсів, моделей, матриць. Він включає в порядок денний аналіз найрізноманітніших аспектів розбудови миру, починаючи від традиційних наукових розвідок, присвячених виявленню причин насильства і воєн і закінчуючи гендерними й екологічними аспектами.

Можна констатувати, що так звана «ортодоксія» втратила популярність не лише через нищівну критику з боку неомарксистів і критицистів, а й через певну «відірваність» від реалій XXI ст. Доцільним є поєднання критичних підходів, звернення до напрацювань англійської школи міжнародних відносин і Peace and Conflict Studies і разом з тим розвиток міждисциплінарних досліджень.

Традиційно в теорії міжнародних відносин мир асоціюється з певною ідеологією або політичними чи економічними рамками, представлений як об'єктивна істина, пов'язана з повною легітимністю, і розглядається як ієрархічна інституційна основа або орієнтована на суспільство рамка за принципом «знизу-вгору». Після закінчення «холодної війни» дискусія про мир здебільшого зводилася до суперечливих образів миру, які протистоять суперечливим інтересам, тому в розробці концепту миру основна увага зосереджується на запобіганні конфліктам, припиненні або запобіганні війні, передумовам миру, механізмам й інструментам його гарантування і, нарешті, створенні зовнішнього миру, а не на сталому мирі. В еру глобалізації та постправди дебати про міжнародні конфлікти і війни видаються недоцільними. Набагато важливішою і продуктивнішою з точки зору

сталого розвитку і міжнародної безпеки є дискусія про концепт миру, методи ефективної превенції, сучасні форми посередництва і практику медіації, інструменти розбудови миру і постконфліктного врегулювання. Корисною може бути розробка нових кількісних і якісних показників миру.

Розглядаючи теоретичні перспективи у дослідженні миру, слід зазначити, що значна увага науковців, особливо неолібералів і неореалістів, привернута до аналізу зовнішньополітичної поведінки демократичних режимів, що пов'язано з теорією демократичного миру, залишаючи розгляд поведінки авторитарних і гібридних режимів за лаштунками і не розкриваючи особливостей їхнього впливу на процес розбудови миру в регіонах, в яких демократія не має міцного історичного підґрунтя. Припущення про мир, закріплене в рамках позиції групи на певній території або на основі переваги однієї культури, ідентичності або релігії над іншою, може легко стати джерелом конфлікту, тому регіони та держави, які тривалий час вважалися «периферією» потребують особливої уваги дослідників.

Роль і діяльність окремих осіб і суспільства в цілому у створенні миру, як правило, тривалий час залишалася за лаштунками, у центрі уваги були масштабні мирні проєкти, які мають політичний, економічний, військовий, соціальний та конституційний характер. У сучасному світі неможливо не брати до уваги суспільні та громадські рухи, транснаціональних акторів і окремих політиків і дипломатів, тому варто просувати такі теорії миру, які фокусуються на особистостях, суспільному розвитку, критеріях добробуту, транснаціоналізмі, інституціоналізмі, тому що вони стають основою сталого миру. Питання особистісного лідерства в розбудові миру і процесі прийняття відповідних рішень є малодослідженим. Потрібна широка співпраця наукової спільноти, експертів, громадськості, державних діячів, дипломатів, представників міжнародних і регіональних організацій, міжнародних агенцій, медіа з метою аналізу помилок та ідентифікації кращих практик, популяризації «культури миру», «мирного мислення» і формування пулу професіоналів у сфері розбудови миру.

Наявні сьогодні наукові теорії та підходи мають власний концепт миру. Така варіативність дозволяє розвинути широку дискусію про мир, запропонувати нові методологічно сумісні підходи і виробити сучасне комплексне розуміння миру, принципи і механізми його розбудови, але найбільш перспективними і аналітично продуктивними можуть бути дослідження, спрямовані на контекстне розуміння миру. Теорія необхідна для того, щоб спрямувати миротворців на створення міцнішого та позитивного миру, а не лише на глибше дослідження миру. На думку Й.Гальтунга і Ч.Вебеля, подолання розриву між моралізмом руху за мир і прагматизмом зовнішньої політики є основним завданням, яке стоїть перед усіма, хто прагне досягти миру на Землі [18, с.399].

Примітки:

* «На вербі грушки не родяться» – український відповідник зазначеного сталого вислову

Бібліографічний список:

1. Багінський А. Ліберальний мир» як концепція та практика врегулювання конфлікту. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип.3 (43). С.15-19.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска (господство Америки и её геостратегические императивы) / пер. с англ. Москва: Международные отношения, 1998. 112 с.
3. Кант И. К вечному миру. Москва: «РИПОЛ Классик», 2018. 430 с.
4. Коротков Д.С. Вплив ліберально-ідеалістичного напрямку на традиційну гегемонію реалістів у теорії міжнародних відносин. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2020. Т. 12. № 2. С. 87-93.
5. Окунева Е.С. Критика теории «демократического мира»: от реализма к конструктивизму. *Сравнительная политика*. 2015. №4(21). С.6-9. URL: <https://www.comparativepolitics.org/jour/article/view/328>.
6. Паніна І.Г. Ліберально-ідеалістична традиція в дослідженні миру. *Політичне життя*. 2021. №3. С. 132-140.
7. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
8. Тодд Э. После империи. Pax Americana – начало конца. Москва: Международные отношения, 2004. 240 с.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва: АСТ, 2005. 571 [5] с.
10. Adorno T. Negative Dialectics / translated by E.B. Ashton. New York : Seabury Press, 1973. XXI, 416 p. URL: <https://cutt.ly/sOo3CBE>.
11. Aron R. Peace and war: a theory of international relations/ translated by R. Howard, A. Baker Fox. New York: Garden City, Doubleday, 1966. XVIII, 820 p.
12. Buzan B. Rethinking Security after the Cold War. *Cooperation and Conflict*. 1997. No. 32 (5). PP. 5-28.
13. Buzan B., Lawson J. Capitalism and the emergent world order. *International Affairs*. 2014. No.90 (1). PP. 71-91.

14. Doyle M. W. Democratic Peace. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 176-183.
15. Farber, H., Gowa J. (1995). Politics and Peace. *International Security*. 1995. Vol.20. No.2. PP. 123-146.
16. Francis D. Rethinking War and Peace. London: Pluto Press, 2004. 177 p.
17. Galtung J. A Synthetic Approach to Peace Thinking. Oslo: International Peace Research Institute, 1967. 238 p.
18. Galtung J., Webel C. Peace and conflict studies. Looking back, looking forward. *Handbook of peace and conflict studies / edited by Charles Webel and Johan Galtung*. London, New York: Routledge, 2007. PP.397-399.
19. Gray C. S. War, peace and international relations: an introduction to strategic history. London: Taylor & Francis e-Library, 2007. 321 p.
20. Herrera H. On Peace: Peace as a means of Statecraft.
URL: https://www.files.ethz.ch/isn/102503/Peace_Statecraft_june09.pdf
21. Howard M. The invention of peace and the reinvention of war London: MacGuru Ltd, 2002. 126 p.
22. Keohane R. Neoliberal Institutionalism. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 167-175.
23. Keohane R., Martin L. The Promise of Institutional Theory. *International Relations*. Summer 1995. Vol.20. No.1. PP.39-51.
24. Layne C. Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace. *International Security*. 1994. No. 19. Autumn. PP. 5-49.
25. Levy J.S. The Causes of War and the Conditions of Peace. *Annual Review of Political Science*. 1998. No. 1. PP.139-165.
26. Morgenthau H. Politics among Nations : the Struggle for power and peace. 5^a ed. rev. New York: Alfred A. Knopf, 1978. XX, 650 p.
27. Mueller S. F. Peace, War and Modernity in International Relations. *Theory Transcience Journal*. 2010. Vol. 1. No 1. PP.33-46.
28. Ohlson T. Understanding Causes of War and Peace. *European Journal of International Relations*. 2008. Vol. 14. N 1. P. 133-160.
29. Oren I. The Subjectivity of the "Democratic" Peace. *International Security*. 1995. Vol. 20. No. 2. PP. 147-184.
30. Owen J.M. How Liberalism Produces Democratic Peace. *International Security*. 1994. Vol. 19. No. 2. PP. 87-125.
31. Patomaki H. The Challenge of Critical Theories: Peace Research at the Start of the New Century. *Journal of Peace Research*. 2001. Vol. 38. No. 6. PP. 723-737.
32. Richmond O. P. Peace in international relations / Routledge studies in peace and conflict resolution; series editors T. Woodhouse and O. Ramsbotham. London: Taylor & Francis e-Library, 2008. 218 p.
33. Russet B. Neo-Kantian Perspective. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 184-189.
34. Theories of international relations / Scott Burchill ... [et al.]. 3rd ed. New York: Palgrave Macmillan, 2005. 310 p.
35. UN Charter: [full text] / United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.
36. Waltz K. Man, the State, and War: A Theoretical Analysis. Columbia University Press, 2001. 263 p.
37. Webel C. Introduction: toward a philosophy and metapsychology of peace. *Handbook of peace and conflict studies / edited by Charles Webel and Johan Galtung*. London, New York: Routledge, 2007. PP. 3-13
38. Wendt A. Social Theory of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 429 p.
39. Zakaria F. The United States and China are locked in a Cold Peace. *The Washington Post*. August 5, 2021.
URL: <https://cutt.ly/xIdlZ5d>.

References:

1. Bahinskiy A. Liberalnyi myr» yak kontseptsii ta praktyka vrehuliuvannia konfliktu. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. Vyp.3 (43) 2019. S.15-19.
2. Bzhezinskiy Z. Velikaya shahmatnaya doska (gospodstvo Ameriki i eYo geostrategicheskie imperativy) / per. s angl. Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniya, 1998. 112 s.
3. Kant Y. K vechnomu myru. Moskva: «RYPOL Klassyk», 2018. 430 s.
4. Korotkov D.S. Vplyv liberalno-idealistychnoho napriamku na tradytsiinu hehemoniiu realistiv u teorii mizhnarodnykh vidnosyn. *Filosofii ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2020. T. 12. № 2. S. 87-93.
5. Okuneva E.S. Krytyka teoryi «demokratycheskoho myra»: ot realyzma k konstruktivizmu. *Sravnitelnaia polytyka*. 2015. №4(21). S.6-9. URL: <https://www.comparativepolitics.org/jour/article/view/328>.
6. Panina I.H. Liberalno-idealistychna tradytsiia v doslidzhenni myru. *Politychne zhyttia*. 2021. №3. S.132-140.
7. Parakhonskyi B. O., Yavorska H. M. Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl: monohrafiia. Kyiv: NISD, 2019. 560 s.
8. Todd E. Posle ympery. Pax Americana – nachalo kontsa. Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniya, 2004. 240 s.
9. Hantington S. Stolknoenie tsivilizatsiy / per. s angl. T. Velimeeva, Yu. Novikova. Moskva: AST, 2005. 571 [5] s.
10. Adorno T. Negative Dialectics / translated by E.B. Ashton. New York : Seabury Press, 1973. XXI, 416 p.
URL: <https://cutt.ly/sOo3CBE>.

11. Aron R. Peace and war: a theory of international relations/ translated by R. Howard, A. Baker Fox. New York: Garden City, Doubleday, 1966. XVIII, 820 p.
12. Buzan B. Rethinking Security after the Cold War. *Cooperation and Conflict*. 1997. No. 32 (5). PP. 5-28.
13. Buzan B., Lawson J. Capitalism and the emergent world order. *International Affairs*. 2014. No.90 (1). PP. 71-91.
14. Doyle M. W. Democratic Peace. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 176-183.
15. Farber, H., Gowa J. (1995). Politics and Peace. *International Security*. 1995. Vol.20. No.2. PP. 123-146.
16. Francis D. Rethinking War and Peace. London: Pluto Press, 2004. 177 p.
17. Galtung J. A Synthetic Approach to Peace Thinking. Oslo: International Peace Research Institute, 1967. 238 p.
18. Galtung J., Webel C. Peace and conflict studies. Looking back, looking forward. *Handbook of peace and conflict studies / edited by Charles Webel and Johan Galtung*. London, New York: Routledge, 2007. PP.397-399.
19. Gray C. S. War, peace and international relations: an introduction to strategic history. London: Taylor & Francis e-Library, 2007. 321 p.
20. Herrera H. On Peace: Peace as a means of Statecraft.
URL: https://www.files.ethz.ch/isn/102503/Peace_Statecraft_june09.pdf
21. Howard M. The invention of peace and the reinvention of war London: MacGuru Ltd, 2002. 126 p.
22. Keohane R. Neoliberal Institutionalism. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 167-175.
23. Keohane R., Martin L. The Promise of Institutional Theory. *International Relations*. Summer 1995. Vol.20. No.1. PP.39-51.
24. Layne C. Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace. *International Security*. 1994. No. 19. Autumn. PP. 5-49.
25. Levy J.S. The Causes of War and the Conditions of Peace. *Annual Review of Political Science*. 1998. No. 1. PP.139-165.
26. Morgenthau H. Politics among Nations : the Struggle for power and peace. 5^a ed. rev. New York: Alfred A. Knopf, 1978. XX, 650 p.
27. Mueller S. F. Peace, War and Modernity in International Relations. *Theory Transcience Journal*. 2010. Vol. 1. No 1. PP.33-46.
28. Ohlson T. Understanding Causes of War and Peace. *European Journal of International Relations*. 2008. Vol. 14. N 1. P. 133-160.
29. Oren I. The Subjectivity of the “Democratic” Peace. *International Security*. 1995. Vol. 20. No. 2. PP. 147–184.
30. Owen J.M. How Liberalism Produces Democratic Peace. *International Security*. 1994. Vol. 19. No. 2. PP. 87–125.
31. Patomaki H. The Challenge of Critical Theories: Peace Research at the Start of the New Century. *Journal of Peace Research*. 2001. Vol. 38. No. 6. PP. 723–737.
32. Richmond O. P. Peace in international relations / Routledge studies in peace and conflict resolution; series editors T. Woodhouse and O. Ramsbotham. London: Taylor & Francis e-Library, 2008. 218 p.
33. Russet B. Neo-Kantian Perspective. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 184-189.
34. Theories of international relations / Scott Burchill ... [et al.]. 3rd ed. New York: Palgrave Macmillan, 2005. 310 p.
35. UN Charter: [full text] / United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.
36. Waltz K. Man, the State, and War: A Theoretical Analysis. Columbia University Press, 2001. 263 p.
37. Webel C. Introduction: toward a philosophy and metapsychology of peace. *Handbook of peace and conflict studies / edited by Charles Webel and Johan Galtung*. London, New York: Routledge, 2007. PP. 3-13
38. Wendt A. Social Theory of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 429 p.
39. Zakaria F. The United States and China are locked in a Cold Peace. *The Washington Post*. August 5, 2021.
URL: <https://cutt.ly/xIdlZ5d>.

Panina I. G. The Study of Peace and the main theoretical perspectives

The article attempts to outline the main theoretical perspectives in the study of peace. The author analyzes the dynamics of the characteristics of peace in international relations and identifies the role of different theoretical approaches and scientific schools in shaping the concept of peace. It is emphasized that in the modern world order it is important to develop a common understanding of peace, the values of conflict resolution and effective approaches to peacebuilding. Given these challenges, the theoretical basis for building peace needs to be reconsidered and rethought in order to identify the most promising areas of research. It is noted that theoretical issues of peace theory are rarely the subject of scientific research of domestic researchers. The main theories of peace have been formed and developed mainly by foreign scholars, but there is a contradiction of images of peace, serious discussion and criticism of most concepts of peace, which gives rise to new approaches and comprehensive research, opening the way for Ukrainian scientists.

The author of the article acknowledges that the liberal-idealist paradigm is dominant in the understanding of peace, so its analysis is given considerable attention. However, the article describes the realistic vision of the problem of peace, which forms the basis of the framework of peace research with the liberal-idealist tradition and is the so-called «orthodoxy». Unorthodox theories are described in detail, including the English School of International Relations, Marxists and Neo-Marxists, critical theories, constructivism and post-constructivism, and interdisciplinary research, the most important of which is Peace and Conflict Studies.

The article analyzes and compares these scientific approaches and schools, identifies the strengths and weaknesses of research, the main discussions and the reasons for criticizing each of them. It is suggested that the debate on international conflicts and wars in the era of globalization and post-truth is erroneous and inexpedient, and instead the emphasis in the theory of international relations is shifted towards the formation of a modern concept of peace and peaceful coexistence. The author emphasizes that each theory and approach has its own concept of peace, but this variability allows to develop a broad discussion of peace, propose new methodologically compatible approaches and develop a modern comprehensive understanding of peace, principles and mechanisms for its development.

Keywords: *peace, peace building, orthodox theories of peace, liberal-idealist tradition, realism, the English School of International Relations, neo-Marxism, critical theories, constructivism, Peace and Conflict Studies.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.12

УДК 327:[323:316.75]

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5769-7345>**Примуш М. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8376-8979>**Ярош Я. Б., Волинський національний університет імені Лесі Українки**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8795-8910>**Осмоловська А. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса**

ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНОГО ЧИННИКА СВІТОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті здійснено спробу концептуалізації підходів до визначення природи і місця політичної ідеології, її основних суспільних функцій, а також структурних рівнів функціонування політичних доктрин. Серед основних функцій політичної ідеології автор розглядають такі: об'єднання суспільства навколо певних цінностей, функцію легітимації політичної влади, мобілізації людей для вирішення завдань суспільного розвитку, функцію соціальної амортизації, що полягає в здатності інтерпретувати соціальну дійсність і послаблювати напруженість в ситуаціях конфлікту між потребами людей і реальними можливостями їхнього задоволення.

Автори виокремили такі рівні функціонування політичних доктрин у структурі політичної ідеології: перший рівень – теоретико-концептуальний; другий – програмно-політичний, і третій, актуалізований рівень політичної ідеології. Сама політична ідеологія, на думку авторів, є продуктом модернізації, оскільки в традиційному суспільстві нічого подібного до ідеології в сучасному значенні цього слова не існувало.

Були окреслені погляди провідних теоретиків на ідеологічні течії з огляду на їх підхід до шляхів та способів вирішення конфліктів, а також з урахуванням бачення економічного розвитку. Таким чином, були розглянуті дві великі групи ідеологій: помірні та радикальні. До помірних можна віднести всі три так звані «великі» ідеології сучасності: ліберальну, консервативну та соціалістичну. Політичний радикалізм, у свою чергу, поділяється на два типи – правий і лівий. Систематизовано погляди теоретиків щодо переконань, які лежать в основі системи ідейних цінностей сучасних політичних ідеологій. Такі ідейні цінності визначають зміст політичної діяльності.

Автори зазначають, що ідеологія виступає інструментом для конструювання основних механізмів політичної поведінки, стає свідомим або несвідомим зміненням уявленням з метою виправдання політичного панування, сприяючи мобілізації мас і маніпулюванню поведінкою людей.

Ключові слова: політична ідеологія, конфлікт, міжнародні відносини, демократія, політична діяльність.

У міжнародних відносинах немає єдиного центру прийняття рішень, обов'язкових для всіх учасників цих відносин, тому кожна держава прагне самостійно і незалежно від інших реалізовувати власні інтереси. Ідеологія не просто «проявляє» політичні переконання – вона їх створює, надаючи цілісний образ світу політики. Ідеологія містить в собі цілий комплекс фундаментальних норм і цінностей, що визначають зміст політичної діяльності.

Єдиного і загальноприйнятого тлумачення самого терміну «ідеологія» немає. Свого часу його ввів у науковий обіг французький філософ початку XIX ст. А. Дестют де Трасі. Він визначав ідеологію як певну науку про ідеї. Згодом цей термін став використовуватися для позначення системи переконань і духовних цінностей, які відображають інтереси окремої суспільної групи, на основі яких визначаються цілі і засоби політичної діяльності, спрямованої на забезпечення цих інтересів. Молодий К. Маркс [5] розглядав ідеологію як форму помилкової свідомості, що відображає інтереси експлуататорських класів, які прагнуть будь-яким чином, навіть шляхом брехні та підтасовування фактів, обґрунтувати своє панування. Пізніше марксистки висунули ідею про можливість наукової

ідеології, маючи на увазі при цьому, звичайно, власну доктрину. Близької до точки зору молодого Маркса була позиція відомого німецького соціолога К. Мангайма [4], який поділив ідеологічні течії на власне «ідеологію» та «утопію». До «ідеологій» він зараховував помилкові твердження пануючих класів, які виправдовують своє панування; «утопія», на його думку, означала ілюзорні уявлення пригноблених про шляхи та способи звільнення.

Успіхи науки і техніки, технологічний прогрес у середині ХХ ст. спонукали деяких дослідників заговорити про «кінець ідеології». Зокрема, таку концепцію висунув американський соціолог Д. Белл [3]. У майбутньому постіндустріальному суспільстві він не залишив місця ідеології, оскільки, вважав, що людство навчиться вирішувати свої проблеми спільно, на основі позитивного знання і за допомогою раціональних інструментів. Проте подальший хід історії показав ілюзорність подібних надій. Науково-технічний прогрес і технологічні досягнення не змогли усунути з суспільного життя соціальні конфлікти, отже, більшість ідеологічних доктрин зберегли свою актуальність.

Сучасний дослідник Е. Шилз [2] пов'язує необхідність ідеології з необхідністю долати наслідки криз, які неминуче присутні в будь-якому суспільстві через притаманну йому конфліктність. Шилз вважає, що само поняття «ідеологія» можна застосувати тільки до таких систем переконань, які стають необхідними в ситуації глибокої соціально-політичної кризи. Оскільки світоглядні цінності, що складають основу будь-якої ідеології, за своєю силою близькі до сили релігійних переконань, сама ідеологія має значний орієнтаційний потенціал, який дозволяє людям знаходити вихід зі складних кризових ситуацій.

Ідеологія, таким чином, виконує низку серйозних суспільних функцій. По-перше, вона сприяє об'єднанню суспільства або окремих його частин навколо певних цінностей. Таке суспільство стійкіше до внутрішніх конфліктів і зовнішніх загроз, оскільки загальні інтереси є сильнішими за приватні. По-друге, ідеологія може виконувати функцію легітимації політичної влади в цілому та окремих інститутів зокрема. По-третє, ідеологія забезпечує мобілізацію людей, соціальних груп, цілих народів на вирішення різноманітних завдань суспільного розвитку. Мобілізація за допомогою ідеології може підняти населення на повстання проти існуючої влади, може викликати в масах трудовий ентузіазм, необхідний для досягнення економічних цілей. У радянський період історії влада часто використовувала цей ресурс і в окремі періоди, наприклад, у роки перших «п'ятирічок», досягала помітних результатів.

По-четверте, політична ідеологія може здійснювати функцію соціальної амортизації. Ця функція реалізується в її здатності інтерпретувати соціальну дійсність і послаблювати напруженість в ситуаціях конфлікту між потребами людей і реальними можливостями їхнього задоволення. Приклад історії колишнього СРСР показує, як довго комуністична партія, використовуючи образ «світлого майбутнього», відволікала радянський народ від «тимчасових труднощів», які постійно супроводжували процес «соціалістичного та комуністичного будівництва». Було обіцяно, що втрати та страждання радянських людей окупляться в комуністичному суспільстві, де «буде надлишок джерел суспільного багатства», і якщо не будівники комунізму, то їхні діти та внуки зможуть насолодитися з цих джерел всіма радощами життя. По-п'яте, політична ідеологія виконує функцію вираження та захисту інтересів певної суспільної групи, що робить ідеологічний погляд на світ ангажованим і упередженим. Одні й ті ж події суспільного життя трактуються по-різному представниками різних ідеологій. Якщо для Карла Маркса революції були «локомотивами історії», «світом пригноблених», то консерватори вважали їх суспільними катастрофами, коли назовні виринає все негативне, притаманне людській природі [6, с. 37].

У структурі політичної ідеології можна виділити три рівні функціонування політичних доктрин. Перший рівень – теоретико-концептуальний. Він тісно пов'язаний з філософським знанням, соціально-гуманітарними науками. Окремі мислителі, часто не усвідомлюючи, можуть формулювати ідеї, що відображають інтереси соціальних груп, а іноді націй або держав. Такі ідеї знаходять своїх прихильників, даючи мотивацію для їх політичної активності. Проте, на основі абстрактних філософських положень не завжди можна будувати стратегію і тактику політичної боротьби, тому необхідний й інший, найближчий до реальної дійсності рівень, який можна назвати програмно-політичним. На цьому рівні загальні принципи політичної ідеології знаходять своє віддзеркалення в документах політичних партій та рухів, у розробках, що конкретизують загальнотеоретичні положення і пристосовують їх до обставин місця та часу. Третій, актуалізований рівень політичної ідеології, інтерпретує в простій і доступній формі її положення та доносить їх до широкого кола прихильників й однодумців. Цей рівень може бути представлений передвиборними гаслами, агітаційними матеріалами, які використовують в політичних кампаніях.

Співвідношення між цими рівнями можна проілюструвати прикладом з російської історії. К. Маркс у своїй праці «Капітал» [5] висловив переконання, що неминуче настане «останній час капіталістичної приватної власності», коли «експропріаторів експропріують». Політичні партії, що зробили марксизм ідейною основою своєї діяльності, трансформували теоретичну формулу основоположника в програмну вимогу націоналізації засобів виробництва. Коли в Росії справа дійшла до революційної практики, один з керівників Жовтневої революції Л. Троцький кину у маси просте й зрозуміле гасло: «Грабууй награване!».

Політична ідеологія – феномен останніх двох століть, вона є продуктом модернізації, оскільки в традиційному суспільстві нічого подібного до ідеології в сучасному значенні цього слова не існувало. Місце, яке в наші дні посідають політичні ідеології, належало релігії. Політичні ідеології формувалися і мали зростаючий вплив на соціальну практику в міру секуляризації суспільства – звільнення його від релігійного впливу, хоча й сьогодні вплив релігії зберігається, а іноді навіть зростає.

У сучасному світі існує безліч ідеологічних течій. Деякі з них мають мільйони прихильників, інші ж відомі вузькому колу осіб. Також існують різні типологізації і класифікації політичних ідеологій. З погляду конфліктологічного підходу найважливішим критерієм виділення ідеологічних течій є їх підхід до шляхів та способів вирішення і врегулювання конфліктів. З огляду на це, ідеології поділяються на дві великі групи: помірні та радикальні. Прихильники ідеології помірною напрямку дотримуються переважно мирних, ненасильницьких способів вирішення соціальних конфліктів. Прихильники радикальних ідеологій, навпаки, виступають за швидкі й глибокі перетворення, не заперечуючи можливості політичного насильства.

Помірні ідеологічні течії, при всій несхожості їх базових цінностей і принципів, об'єднані тим, що віддають пріоритет таким способам виходу з конфліктних ситуацій, які не призводять до руйнування існуючих суспільних систем, а назрілі зміни відбуваються поступово і легітимно. До них з деякими уточненнями можна віднести всі три так звані «великі» ідеології сучасності: ліберальну, консервативну та соціалістичну.

З сучасних політичних ідеологій *ліберальна* – одна з найстаріших. Термін «лібералізм» з'явився досить пізно, у 40-ві рр. XIX ст., але як течія політичної філософії він існував, принаймні, вже з XVII ст. Поява ліберальної ідеології була обумовлена розпочатою модернізацією західноєвропейського суспільства і необхідністю боротьби проти економічних та політичних структур феодалізму. Найбільш видатними ідеологами класичного лібералізму стали Дж. Локк та Д. Юм в Англії, Ш. Монтеск'є, Вольтер та Д. Дідро у Франції, І. Кант у Німеччині. Зародження ліберальної традиції за океаном пов'язане з іменами «батьків-засновників» Сполучених Штатів Америки – Джефферсона, Гамільтона, Франкліна.

Представниками класичної ліберальної доктрини були висунуті ідеї, які на всіх етапах розвитку цієї доктрини залишалися визначальними. Перш за все це ідея про абсолютну цінність людської особистості і відповідно рівність людей від народження. У рамках ліберальної доктрини вперше було поставлено питання про невідчужувані права людини – право на життя, свободу, власність. Держава розглядалася як результат суспільного договору, головна мета якого – захист таких прав. На підставі цього виникла концепція правової держави і були висунуті вимоги обмежити об'єм і сферу діяльності держави, захистити громадян від надмірного державного контролю. Лібералізм спирався на необхідність розподілу влади з тим, щоб кожна з її гілок не мала б повної переваги над іншими і була б для них стримуючим обмежувачем.

Разом з політичними ідеями класичний лібералізм декларував і низку найважливіших принципів у сфері економіки. Економічна доктрина лібералізму також ґрунтувалася на вимозі скоротити державне втручання та регламентацію. На практиці це означало визнання повної свободи приватної ініціативи та приватного підприємництва. На думку одного з головних ідеологів економічного лібералізму А. Сміта [8], вільна взаємодія індивідів у їхній економічній діяльності врешті-решт приведе суспільство до такого стану, коли будуть задоволені інтереси всіх соціальних шарів. Необхідно відзначити, що первинна тенденція збігу політичного і економічного лібералізму надалі не зберіглася.

Історичний досвід показав, що дві основоположні цінності класичного лібералізму – свобода та рівність – суперечать одна одній. Цією суперечністю був обумовлений його подальший розподіл. Лівий напрям лібералізму орієнтувався на елементи егалітаризму, притаманні ранньому лібералізму, і знайшов своє втілення в різних варіантах соціального лібералізму, спрямованих на здійснення соціально-економічних реформ. Метою таких реформ повинно було стати

запобігання гострим соціально-політичним конфліктам, спроможним зруйнувати суспільство й створити загрозу основоположним правам і свободам громадян. Інший напрям переважно спирався на ідеї економічного лібералізму, відстоюючи пріоритет приватної власності та приватного підприємництва.

Після Другої світової війни реальний політичний вплив лібералів у всіх розвинених країнах значно ослаб. Це було пов'язано як з тим, що політичні ідеї лібералізму здійснилися на практиці в більшості цивілізованих країн, так і з тим, що в політичному житті лібералів потіснили соціал-демократи. Проте політичні партії та організації ліберальної орієнтації й сьогодні є впливовою силою в деяких країнах. Ліберали виступають за соціальну ринкову економіку, яка має поєднувати економічну ефективність та соціально орієнтовані цілі. Велика увага приділяється гнучкій податковій політиці. Податки, на думку лібералів, повинні заохочувати підприємницьку діяльність та забезпечувати рівність можливостей. Сучасна ліберальна доктрина декларує необхідність забезпечення повної зайнятості, ліквідацію бідності. Але ліберали категорично проти егалітаризму, вони розуміють рівність як рівні для всіх можливості для саморозвитку і для того, щоб робити максимальний внесок у розвиток суспільства. Принцип поваги людської особистості та сім'ї для лібералів, як і раніше, лежить в основі суспільства; вони вважають, що держава не повинна брати на себе повноваження, що суперечать основним правам громадян. Кожен громадянин повинен мати почуття моральної відповідальності по відношенню до інших членів суспільства і брати участь у громадських справах.

Сьогодні завдання реформування суспільства ліберали вбачають у зміцненні реальної влади парламентів, підвищенні ефективності виконавчої влади та парламентського контролю над нею, децентралізації влади, юридичного захисту прав особистості та людської гідності, ретельного врівноваження втручання та невтручання держави для того, щоб примирити інтереси людини з інтересами суспільства. У міжнародному аспекті ліберали декларують відданість принципам збереження і зміцнення миру та безпеки, роззброєння, розблокування регіональних та міжнародних конфліктів, розвитку відносин між країнами.

Виникнення консерватизму як течії політичної думки відноситься до XVIII ст. Він виник як реакція на поширення революційно-демократичних ідей епохи Просвітництва, і особливо – Велику Французьку революцію. Відмінними рисами консерватизму стали традиціоналізм та реформізм, а також негативне ставлення до революції. З самого початку аксіомою консервативної ідеології та політики було визнання необхідності зберегти нерівність людей. Засновники консерватизму вважали, що нерівність у становищі верхів і низів служить сильним стимулом у розвиток суспільства, спонукаючи перших зберігати своє становище, а других – прагнути пробитися нагору, до лав перших. Згодом консервативна ідеологія та політика багато чого запозичили з теоретичного арсеналу лібералізму.

Після Другої світової війни західноєвропейському консерватизму довелося пристосовуватися до нових історичних умов, і однією з форм такого пристосування стала поява християнсько-демократичних партій. Християнська демократія відбивала значну частину політичного спектра Західної Європи – від соціал-реформізму до правого консерватизму. У політичному курсі християнської демократії у найрізноманітніших поєднаннях існували ліберальні та консервативні тенденції. Це значною мірою визначалося широкою соціальною базою християнсько-демократичного руху. У роки холодної війни християнська демократія значною мірою змістилася вправо, а її ідеологія зблизилася з класичними консервативними традиціями.

Сьогодні консервативні тенденції найбільш явно простежуються у політичному курсі Республіканської партії США. Її теоретиками були сформульовані основні тези неоконсерватизму, сприйняті й у західноєвропейських країнах. В основі системи ідейних цінностей сучасного консерватизму лежать такі переконання: у безнадійній недосконалості природи людини, під маскою цивілізованої поведінки якої ховаються нерозумність та гріховність; в обмеженості людського розуму і, отже, важливості універсального морального порядку, санкціонованого та підтримуваного релігією; в особливій ролі, що належить традиціям, інститутам, символам, ритуалам і навіть забобонам; у ненадійності прогресу через обмеженість поступального руху, на який здатне суспільство; у природній – фізичній та розумовій – нерівності людей; у необхідності існування суспільних класів та груп, а отже, і в безрозсудності спроб соціального зрівнювання за допомогою сили закону; у недосконалості правління більшості, схильного до помилок і схильного до потенційної тиранії, і у зв'язку з цим – у бажаності розосередження і збалансування політичної влади; у найважливішій ролі приватної власності як гаранта особистої свободи та соціального порядку.

Представники неоконсерватизму вважають, що основою будь-якого суспільства є підприємець, який виконує найважливіші економічні функції, насамперед інвестує у виробництво більшу частину своїх доходів. Розумна економічна політика має захищати підприємця від надвисоких податків. Сприяючи утворенню вільних капіталів, така система стимулює пропозицію капіталу, отже, сприяє економічному зростанню. Становище основної маси населення економічна концепція неоконсерватизму розглядає лише як функцію від розвитку капіталу. Якщо зростуть капіталовкладення, збільшиться обсяг продукції, то населення виявиться залученим до виробничого процесу і отримає безпосередній матеріальний вигравш. Цей вигравш перекриє ті втрати, які зазнають працівники внаслідок жорсткої економії, скорочення суспільних витрат та соціальних субсидій. А турбота про найбідніші та непрацездатні верстви населення має покладатися не на державну систему забезпечення, а на приватну добродійність.

Неоднозначним є ставлення неоконсерваторів до проблем демократії. З одного боку, вони декларують свою відданість політичній демократії. Деякі ідеї неоконсерватизму і практичні дії їхніх прихильників мали антибюрократичну спрямованість і тому сприяли розширенню демократичних ініціатив громадянського суспільства. З іншого боку, для неоконсерваторів характерним є вузький підхід до проблем демократії, яку вони прагнуть обмежити лише сферою чистої політики. Неоконсервативній ідеології властиві елітаристські і патерналістські підходи до проблеми безпосередньої участі мас у політиці, що суперечить процесам підвищення рівня освіти, громадянської політичної культури, формування особистої гідності значної частини населення західних країн.

Надмірний акцент на економічну ефективність не дозволяє консерваторам дати адекватні відповіді на багато питань, що висуває дійсність західних країн в останні десятиліття, хоча практичний курс неоконсерваторів у деяких країнах приніс безперечні економічні успіхи. Проте реальна політика консервативних урядів не повністю відповідає рекомендаціям неоконсервативних ідеологів, оскільки демонтаж у повному обсязі системи соціальних гарантій викликав би серйозні соціально-політичні потрясіння. Загалом можна сказати, що консерватори завжди прагнули до вирішення громадських конфліктів на основі існуючих традицій, в рамках закону, віддаючи перевагу соціально-політичній стабільності і порядку. У сфері міжнародних відносин консерватори спираються на необхідність протистояння загрозам національній безпеці та готові для цього використовувати військову силу.

Найвпливовіший політичний рух, що орієнтується на соціалістичні цінності, – соціал-демократія. На момент свого виникнення соціал-демократичний рух базувався на марксистській платформі, одним з елементів якої було визнання необхідності революційного перетворення капіталістичного суспільства. Духовним батьком сучасної концепції демократичного соціалізму та засновником реформістської течії всередині соціал-демократії став Е. Бернштейн [1]. Він поставив низку питань, пов'язаних із тенденціями економічного та соціально-політичного розвитку капіталістичних країн в кінці XIX ст. Завдання соціалістичного руху Бернштейн бачив у впровадженні в суспільне життя принципів солідарності, товариства, справедливості в умовах мирної еволюції капіталістичної економіки та розвитку демократичних інститутів.

Історичним рубежем в ідейній еволюції соціал-демократичного руху став засновницький конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу у Франкфурті-на-Майні, що відбувся в 1951 р. У прийнятій конгресом декларації «Цілі та завдання Соціалістичного Інтернаціоналу» був проголошений світоглядний нейтралітет соціал-демократичного руху. У декларації зазначалося, що незалежно від того, чи виводять соціалісти свої переконання з результатів марксистського чи іншого аналізу, або з релігійних і гуманістичних підстав, усі вони прагнуть спільної мети – суспільства, де пануватиме соціальна справедливість, краще життя, свобода, світ. Інтегруючою ідейною концепцією соціал-демократії стала концепція демократичного соціалізму як «третього шляху» між капіталізмом та комунізмом.

Соціал-демократи трактують демократичний соціалізм як суспільство майбутнього, до якого вони прагнуть, і як тривалу політичну стратегію соціал-демократичних партій, спрямовану на реформування суспільства на основі принципів соціальної справедливості, свободи, солідарності, миру, рівності та братерства. Найважливіші складові демократичного соціалізму як ідеології та політичної стратегії – чотири основні цілі:

- політична демократія;
- економічна демократія;
- соціальна демократія;
- міжнародна демократія.

Політична демократія означає неприйняття будь-яких диктаторських чи авторитарних форм правління, визнання та відстоювання правової держави та прав людини. Соціал-демократи виступають за свободу слова, профспілкового руху, за політичний плюралізм, що передбачає можливість вільної зміни біля керма державної влади партій залежно від результатів виборів.

Економічна демократія означає впровадження демократичних принципів в економічне життя держави, створення такої системи, в якій домінували б інтереси всього суспільства, а не приватного прибутку. Водночас соціал-демократи не прагнуть скасування приватної власності, приватної ініціативи та ринкової економіки. Вони визнають змішану економіку, поєднання різноманітних укладів; більшою мірою, ніж ліберали або консерватори, віддані державному регулюванню в економічній та соціальній сферах суспільства.

Соціальна демократія – вищий рівень здійснення принципів демократичного соціалізму порівняно з політичною та економічною демократією, коли ці принципи пронизують усі сфери суспільства. Соціальна демократія означає панування основних цінностей – свободи, справедливості та солідарності – при високому рівні матеріального добробуту всіх членів суспільства.

Міжнародна демократія втілюється у демократизації міжнародних відносин, виключенні війни та насильства, пригноблення та експлуатації народів [6, с. 46].

Слід зазначити, що при вирішенні економічних і політичних проблем на національному рівні соціал-демократи не завжди діяли відповідно до офіційно проголошених принципів, віддаючи перевагу прагматичному підходу, спрямованому на залучення голосів виборців.

Якщо ліберали й консерватори надають основне значення принципу особистої свободи на шкоду справедливості та солідарності, то комуністи прагнуть забезпечити рівність і солідарність за рахунок свободи, а соціал-демократи надають цим принципам однаково важливе значення. На межі ХХ-ХХІ ст. міжнародна соціал-демократія змушена була шукати відповіді на виклики глобалізації. Поки що зробити власну альтернативу неоліберальній моделі цього процесу соціал-демократам не вдалося, але вони, як і раніше, активно виступають за пошук нових рішень численних проблем сучасного світу, мирних шляхів врегулювання внутрішніх та міжнародних конфліктів.

Ідеї радикалізму лежать в основі політичних дій, спрямованих на корінну, радикальну, швидку зміну існуючих соціальних і політичних інститутів. Нерідко поняття «радикалізм» і «екстремізм» уживаються як синоніми, проте між ними є відмінності. Радикалізм – це теоретичне обґрунтування політичного дії, а не сама дія, він взагалі може бути не пов'язаний з політикою, а бути лише абстрактною теорією. Екстремізм же проявляється в практичній політичній діяльності, що полягає у використанні крайніх, переважно насильницьких засобів політичної боротьби. Радикалізм завжди є певною ідеологічною течією, а екстремізм може бути повністю безідейним.

Політичний радикалізм поділяється на два типи – правий і лівий. Такий його поділ відповідає поділу на ліві та праві політичні ідеології і рухи.

Ліворадикальні течії ґрунтуються на ідеологічних концепціях, що різко критикують нерівність і несправедливість, і закликають до швидких і різких способів досягнення соціальної рівності та соціальної справедливості. Праворадикальні рухи ґрунтуються на уявленнях про іманентну перевагу будь-якої групи (расової, національної, соціальної, релігійної) над усіма іншими і прагнуть закріпити привілейоване становище таких груп. До ліворадикальних ідейно-політичних течій відносять анархізм, марксизм і такі його різновиди, як маоїзм, троцькізм. До праворадикальних течій відносять фашизм, неофашизм, крайні форми націоналізму та релігійної нетерпимості, расизм. І лівий, і правий радикалізм здатні відтворювати екстремізм та бути ідеологічною основою політичного насильства і тероризму.

Однією з перших ліворадикальних ідеологічних концепцій був анархізм, що виник як напрямок політичної думки в середині ХІХ ст. Біля його витоків стояли французький філософ П. Ж. Прудон [7] та німецький філософ М. Штірнер [9]. Основний принцип анархізму – заперечення держави та її окремих інститутів, а також будь-якої насильницької влади в цілому. Анархісти закликали до звільнення людини, яка володіє внутрішньою потребою до свободи, від усіх форм економічного, політичного та духовного поневолення. Головним інструментом цього поневолення вони вважали державу та офіційну релігію, тому весь пафос заперечення спрямовували проти них.

Анархізм включає три основні течії: анархо-комунізм, анархо-індивідуалізм і анархо-синдикалізм. Представники *анархо-комунізму* вважали, що на зміну державі повинна прийти децентралізована конфедерація самоврядних комун, заснованих на суспільній власності. *Анархо-індивідуалісти* виступали проти держави та проти капіталістичних форм організації великого виробництва, але вважали за можливе існування приватної власності для дрібних виробників – селян і ремісників,

вважаючи, що соціальної гармонії можна досягти організацією справедливого товарообміну. *Анархо-синдикалісти* виражали надію на діяльність революційних профспілок, оскільки в них бачили основу майбутнього децентралізованого, егалітарного та неієрархічного суспільства.

Більшість анархістів заперечували легальні форми політичної боротьби і були прихильниками революційного насильства. У середині XIX ст. анархісти віддавали перевагу організації масових постань, а пізніше перейшли до тактики індивідуального терору. У кінці XIX ст. – початку XX ст. у Західній Європі та Північній Америці саме вони понад усе використовували революційний терор. Після Другої світової війни класичний анархізм втратив своє значення, але його ідеї мають певний вплив на діяльність лівоекстремістських організацій і угруповань.

Марксизм у цілому було б неправильно ототожнювати лише з ліворадикальною ідейною традицією, оскільки це вчення містить у собі безліч ідей філософського, економічного, соціологічного характеру, що не втратили свого важливого значення для сучасної науки та суспільної практики. Але революційна доктрина марксизму знайшла своє вираження у низці ліворадикальних концепцій, що виникли в рамках комуністичного руху XX століття. Однією з таких концепцій був троцькізм – ліворадикальна ідейно-політична течія, пов'язана з ім'ям одного з керівників Жовтневого перевороту 1917 р. у Росії Л. Троцького. Після смерті В. Леніна Л. Троцький зазнав поразки у внутрішньополітичній боротьбі, був усунений від керівництва, виключений з більшовицької партії і висланий з СРСР. В еміграції він намагався продовжувати боротьбу зі Сталінім і пропагував свої погляди серед зарубіжних комуністів та лівих радикалів.

Центральне місце у концепції Л. Троцького займала так звана «теорія перманентної (безперервної) революції». Відповідно до цієї теорії російська революція, розпочавшись як «буржуазна», повинна була призвести до утворення «робочого уряду», який неодмінно вступить у конфлікт із селянським населенням країни. І цей конфлікт може вирішитись лише «на арені всесвітньої революції пролетаріату». Світова революція повинна розвиватися до своєї повної перемоги у всесвітньому масштабі. А поки це не відбулося, можуть існувати лише «робочі держави», яким і був для Л. Троцького Радянський Союз. Але й Радянському Союзу незавершеність світової революції загрожує переродженням, оскільки «робоча демократія» поступилася місцем, на його думку, диктатурі бюрократії. До того ж бюрократичне переродження відбулося не тільки в Радянському Союзі, але і в Комуністичному Інтернаціоналі, тому Троцький зробив спробу об'єднати своїх прихильників у новий, IV Інтернаціонал.

Після смерті Л. Троцького єдиний організований рух його прихильників перестав існувати. Троцькістські ідеї користувалися популярністю у деякої частини лівих радикалів. Троцькістські групи або використовували тактику ентризму (вступу в інші ліві партії і організації), або діяли самостійно, проявляючи схильність до екстремізму і терористичних методів.

Ліворадикальною течією XX ст., що виникла на марксистській основі, був маоїзм. Цим терміном прийнято позначати сукупність ідей, концепцій та практику їхнього здійснення, пов'язаних з ім'ям голови ЦК Комуністичної партії Китаю Мао Цзедун. Ідейна спадщина Мао Цзедун суперечлива. У ній можна знайти як відтворення догм сталінського «марксизму-ленінізму», так і оригінальні міркування та думки самого лідера китайських комуністів. У різний час Мао Цзедун висловлював думки, що прямо суперечили одна одній, часто відхиляючись то «вліво», то «вправо» від ортодоксальної комуністичної доктрини. Особливості інтерпретації та практичного використання ідей Мао Цзедун відрізнялися в самому Китаї, країнах Південно-Східної Азії та країнах Західної Європи і Латинської Америки.

Щодо Китаю застосування терміну *маоїзм* не зовсім коректне, оскільки цей термін має не китайське походження. У сучасних офіційних документах Комуністичної партії Китаю (КПК) використовується термін «марксизм – ленінізм – ідеї Мао Цзедун», суть якого визначається як «поєднання загальної істини марксизму-ленінізму з конкретною практикою китайської революції». Сьогодні ідеї Мао Цзедун поділені на «правильні» й «неправильні». До «неправильних» віднесені деякі ліві установки часів «великого стрибка» та «культурної революції». До «правильних» – ті, що обґрунтовують курс економічних реформ в КНР.

У Південно-Східній Азії місцеві комуністи використовували ідеї Мао Цзедун, в яких мова йшла про пріоритет збройного насильства («гвинтівка народжує владу»), про партизанські форми збройної боротьби (теорія «народної війни») і про провідну роль селянства в цій боротьбі (теорія «оточення міста селом»). Комуністичні партії, що стали на шлях «ідей Мао Цзедун», втягнулися в тривалі, багаторічні партизанські війни, що часто супроводжувалися терористичними акціями. Але, втративши в 1980-і рр. підтримку Китаю, вони зникли як реальна політична сила.

У Західній Європі маоїзм став популярний у ліворадикальної молоді в кінці 60-х рр. XX ст. Її привертала ультрареволюційна риторика тодішньої китайської пропаганди, заклики до безкомпромісної боротьби зі світовим імперіалізмом. Керівництво КПК, намагаючись перехопити лідерство у КПРС в комуністичному русі, виділяло гроші на створення і утримання орієнтованих на Китай ліворадикальних організацій. На деяких європейських лівих інтелектуалів великий вплив мала китайська «культурна революція», в якій вони побачили народне повстання проти бюрократичного сталінського режиму, а також утвердження в Китаї принципів крайнього егалітаризму. Вислів Мао Цзедуну «Бунт – діло праве», звернений до китайських хунвейбінів та цзяофанів, надихав багато учасників студентських заворушень у кінці 1960-х рр. в Західній Європі і Північній Америці. Радикальні ідеї й екстремістські установки, характерні для західноєвропейської версії маоїзму, підштовхували її прихильників на прямі насильницькі дії, у тому числі й до тероризму.

У Латинській Америці маоїстськими ідеями також захоплювалися ультраліві в регіональному комуністичному русі. Тут на китайські гроші намагалися створювати альтернативні до прорадянських компартій структури. Але в Латинській Америці ліві радикали намагалися поєднати китайський і кубинський досвід партизанської війни. Подібний синтез підштовхнув багатьох латиноамериканських лівих до використання збройного насильства у вирішенні численних соціально-політичних конфліктів, традиційно притаманних країнам цього континенту.

Найбільш характерним прикладом праворадикальної ідеології та політичної практики у XX ст. став фашизм. Цей термін вживається у трьох значеннях:

- 1) для позначення одного з видів праворадикального руху та властивої йому ідеології;
- 2) для позначення конкретної форми такого руху та ідеології в Італії;
- 3) як назва одного з основних типів тоталітарного політичного режиму.

Термін фашизм походить від латинського та італійського слова *fascio*, що означає «в'язка прутів» – один із символів влади в Стародавньому Римі, а також «союз, об'єднання» прихильників будь-яких суспільних чи політичних цілей. Обидва значення цього слова було використано Б. Муссоліні в Італії після закінчення Першої світової війни. Колишній лідер вкрай лівого крила Італійської соціальної партії Б. Муссоліні, який перейшов під час війни на ультра націоналістичні позиції, створив організацію, що об'єднала ветеранів-фронтовиків та отримала найменування «Союз бійців». На базі цієї організації незабаром виникла політична партія, що зберегла у своїй назві корінь «фаши» – «Національна фашистська партія». Італійські фашисти активно використовували політичну символіку Римської імперії, у тому числі й зображення в'язки лозин із сокирою, що виглядала з неї. Незабаром термін фашизм набув міжнародного значення і став позначати рухи, схожі за своєю ідеологією та політичною практикою з італійською фашистською партією.

Для всіх різновидів фашизму притаманні деякі загальні риси. В ідеології це крайній націоналізм і шовінізм, антилібералізм і антимарксизм. В уявленні прихильників фашистських ідеологічних концепцій інтереси нації, її велич і чистота є головним пріоритетом, а людина за своєю природою – істота ірраціональна, яка нічим не відрізняється від тварин. Фашизм обґрунтовував культ сили та заперечував ліберальні принципи політичної демократії та марксистські уявлення про можливість економічної та соціальної рівності. Неможливість рівності пояснювалася вродженою нерівністю між окремими індивідами, націями і расами. Марксистським ідеям класової боротьби фашисти протиставляли ідеї соціального світу всередині нації, з одного боку, й ідеї неминучих конфліктів та боротьби між націями, расами та державами – з іншого.

Фашизм заперечував демократію та прагнув до утвердження тоталітарної моделі політичного устрою. Найважливішим принципом його ідеології і політичної практики був культ вождя, який повинен був володіти абсолютною владою і безпосередньо керувати нацією, в обхід парламентських механізмів, через масові мітинги та демонстрації. Фашистській ідеології була притаманна антикапіталістична спрямованість, оскільки капіталістична конкуренція розколює націю, а свобода міжнародної торгівлі сприяє її підпорядкуванню зовнішнім плутократичним силам. Утверджуючи пріоритет інтересів нації, фашисти ставили загальне благо вище особистого, декларували презирливе ставлення до багатства і гонитви за прибутком. Італійські та німецькі фашисти здійснювали широкомасштабні заходи щодо державного регулювання економіки з метою її мілітаризації та підготовки до війни. Відкидаючи рівноправні міжнародні економічні зв'язки, фашисти робили ставку на створення автаркічного, тобто ізольованого, замкнутого у собі, господарства і захоплення великих колоніальних володінь, що забезпечували б отримання будь-яких видів сировини, дешевої робочої сили і можливості збуту готової продукції.

Соціальною базою фашистського руху 20-30-х років минулого століття був нижчий шар середнього класу, що відрізнявся невисоким рівнем освіти, був обтяжений різними забобонами, й однаково ненавидів великий капітал і організований робочий рух. Фашистські лідери активно користувалися політичним досвідом своїх супротивників. У європейських соціал-демократів і комуністів вони запозичували практику створення масових партій та рухів, у російських більшовиків – технологію захоплення влади й створення однопартійної диктатури. Фашистські партії та рухи з'явилися в період між Першою та Другою світовими війнами у багатьох європейських країнах, але найбільше фашизм асоціюють з німецьким націонал-соціалізмом, або нацизмом.

На відміну від Італії, у Німеччині фашистський рух мав більш глибоке ідеологічне і політичне коріння. Ще до Першої світової війни тут поширювалися правоконсервативні концепції націоналістичного, «грунтового», антисемітського напрямку. Ці концепції намагалися протиставити марксистському соціалізму німецький самобутній еквівалент. Такою спробою було створення на початку XX ст. у Богемії, що входила тоді до складу Австро-Угорської імперії, «Німецької робітничої партії». Керівники цієї партії протиставляли інтереси німецьких та чеських робітників і стверджували, що соціалізм має розвиватися на національній основі. Після закінчення Першої світової війни ця партія перенесла свою діяльність на територію Німеччини, в місто Мюнхен, прийнявши в 1918 назву «Німецька націонал-соціалістична робітничка партія». Очолив партію в 1919 р. А. Гітлер, який зумів перетворити її з маргінальної правоекстремістської організації, яких було багато у повоєнній Німеччині, на чисельну та впливову партію. Ідеологічна платформа нацистської партії відповідала принципам фашистської ідеології. Відмінною ж рисою німецького різновиду фашизму стала расова теорія та войовничий антисемітизм. Німці були оголошені представниками вищої, «арійської» раси з правом панування над іншими «неповноцінними» народами. Усі біди Німеччини пов'язувалися з «всесвітньою європейською змовою», прояв якої нацисти бачили і в пануванні єврейського фінансового капіталу, і в марксизмі, і в комуністичному русі, і у Версальському мирі, і в Жовтневій революції в Росії.

Нацизм несе відповідальність за початок Другої світової війни, за численні військові злочини, здійснені гітлерівською армією, за мільйони жертв нацистського терору. Ідеологія та політика націонал-соціалізму на Нюрнберзькому трибуналі були названі злочинними, а всі нацистські організації заборонені. Проте після Другої світової війни залишилися сили, що спробували тією або іншою мірою продовжити традиції фашизму. Мова йде про неофашизм, що став ідеологічною основою для деяких праворадикальних організацій і рухів у низці держав світу. Неофашизм відтворює крайній націоналізм, ворожість принципам ліберальної демократії. Неофашисти проявляють схильність до політичного екстремізму, використовуючи терористичні форми діяльності.

Таким чином, забезпечуючи певний політичний порядок і соціальну стабільність, ідеологія виступає інструментом для конструювання основних механізмів політичної поведінки, стає свідомим або несвідомим зміненням уявленням з метою виправдання політичного панування, сприяючи мобілізації мас і маніпулюванню поведінкою людей.

За сучасних умов неолібералізм виступає з ідеєю заміни моделі «держави – нічного сторожа» на модель «позитивної держави – держави загального блага» шляхом перерозподілу матеріальних благ через систему податків і державних соціальних програм на користь широких верств населення, у такий спосіб істотно зближуючись з ідеями консерватизму і соціал-демократії. Ідеї консерватизму доповнюються теорією правової, соціально орієнтованої держави, трансформуючись у неоконсерватизм, що збилюється з ідеями неолібералізму й соціал-демократії, виступаючи за обмеження втручання держави в економіку, сприяння приватній ініціативі в економічній сфері, введення принципів соціальної справедливості в соціальній політиці.

Сьогодні, незважаючи на законодавчу заборону пропаганди фашизму й націонал-соціалізму в більшості сучасних держав, небезпека відродження таких ідеологій є досить високою. Існують ультрарадикальні політичні угруповання, що сповідують націонал-соціалістичні ідеї, посилюється проблема неофашизму та релігійного фундаменталізму.

Бібліографічний список:

1. Bernstein E. Evolutionary Socialism. New York : Schocken, 1961. 224 p.
2. Shils E. The Constitution of Society. Chicago : University of Chicago Press, 1982. 414 p.
3. Белл Д. Китайська модель. Політична меритократія та межі демократії / пер. з англ. : О. Дем'янчук. Київ : Наш формат, 2017. 312 с.
4. Мангайм К. Ідеологія та утопія / пер. з нім. : В. Швед. Київ : Дух і Літера, 2008. 370 с.
5. Маркс К. Капітал. Київ : «Видавничий союз Андронум», 2021. 960 с.

6. Примуш М.В., Ключев О.В. Політична Конфліктологія: теорія і практика: навч. посіб. Донецьк, 2011. 144 с.
7. Прудон П.-Ж. Система экономических противоречий, или Философия нищеты. Том 1 / пер. с фр. : А. Антонов-Овсеенко. Харьков : Фолио, 2021. 656 с.
8. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. з англ. : О. Васильєва. Київ : Наш формат, 2018. 722 с.
9. Штринер М. Единственный и его собственность / пер. с нем. : М. Гохшиллер, Б. Гиммельфарб. Москва : Рипол Классик, 2016. 464 с.

References:

1. Bernstein E. Evolutionary Socialism. New York : Schocken, 1961. 224 p.
2. Shils E. The Constitution of Society. Chicago : University of Chicago Press, 1982. 414 p.
3. Bell D. Kytaiska model. Politychna merytokratiia ta mezhi demokratii / per. z angl. : O. Dem'ianchuk. Kyiv : Nash format, 2017. 312 s.
4. Mannheim K. Ideolohiia ta utopiia / per. z nim. : V. Shved. Kyiv : Dukh i Litera, 2008. 370 s.
5. Marx K. Kapytal. Kyiv : «Vydavnychi soiuz Andronum», 2021. 960 s.
6. Prymush M.V., Kliuzhev O.V. Politychna Konfliktolohiia: teoriia i praktyka: navch. posib. Donetsk, 2011. 144 s.
7. Proudhon P.-Zh. Systema ekonomycheskykh protyvorechy, ili Fylosofyia nyschety. Tom 1 / per. s fr. : A. Antonov-Ovseenko. Kharkov : Folio, 2021. 656 s.
8. Smith A. Bahatstvo narodiv. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychyny dobrobutu natsii / per. z anhl. : O. Vasilieva. Kyiv : Nash format, 2018. 722 s.
9. Striner M. Edynstvennyi i ego sobstvennost / per. s nem. : M. Hokhshyller, B. Hymmelfarb. Moskva : Rypol Klassyk, 2016. 464 s.

Prymush M. V., Yarosh Y. B., Osmolovska A. O. Theoretical dimension of the research of the ideological factor of world political processes

The authors attempt to conceptualize approaches to determining the nature and place of political ideology, its main social functions, as well as the structural levels of functioning of political doctrines. Among the main functions of political ideology authors considers the following: uniting society around certain values, the function of legitimizing political power, mobilizing people to solve problems of social development, the function of social depreciation, which is the ability to interpret social reality and reduce tensions in conflict between people's needs and the real possibilities for their satisfaction.

The authors singled out the following levels of functioning of political doctrines in the structure of political ideology: the first level – theoretical and conceptual; the second is a program-political, and the third is an actualized level of political ideology. Political ideology itself, according to the authors, is a product of modernization, because in traditional society, nothing like ideology in the modern sense of the word did not exist.

Considering the approach to ways and means of resolving conflicts, as well as taking into account the vision of economic development, the views of leading theorists on ideological currents were outlined. Thus, two large groups of ideologies were considered: moderate and radical. The moderate ideologies include all three so-called "big" ideologies of our time: liberal, conservative, and socialist. Political radicalism, in turn, is divided into two types – right and left. The views of theorists on the beliefs that underlie the system of ideological values of modern political ideologies are systematized. Such ideological values determine the content of political activity.

The authors note that ideology is a tool for constructing the basic mechanisms of political behavior, becomes a conscious or unconscious altered view in order to justify political domination, helping to mobilize the masses and manipulate human behavior.

Keywords: *political ideology, conflict, international relations, democracy, political activity.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.13

УДК 327.5:323.2/(479.243)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5228-6253>

Прихненко М. І., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИК МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ (КЕЙС НАГІРНОГО КАРАБАХУ)

Стаття присвячена аналізу кейсу конфлікту в Нагірному Карабаху і досліджує місце політики ідентичності в процесах його конфліктного менеджменту. В результаті дослідження було зроблено висновок про те, що саме політика ідентичності виступає у якості одного з базових чинників конфлікту, що досліджується, який заважає його врегулюванню і який не враховується державами-учасниками переговорного процесу. Даний чинник виражається у націоналістичній риторикі, яка, в цілому, апелює до емоційного стану населення як конфліктуючих держав так і спірних територій, розбудовуючи власну риторичну спираючись на трактування історичних подій та явищ, а також культурних особливостей. Ця ситуація робить конфлікт «ірраціональним», мінімізуючи можливості застосування інструментів дипломатії, виключаючи можливість компромісів та підсилюючи вірогідність військового протистояння.

Усвідомлення однозначності позицій сторін конфлікту, їх нехильності до пошуку компромісних рішень виступає у якості «ключа» до вирішення даної проблеми, оскільки потребує зміни підходу до процесу врегулювання. Автором пропонується підхід в межах якого існуючі проблеми та статус-кво переосмислюються в категоріях «минуле-майбутнє» на протизвагу існуючій логіці «друг-ворог». На практиці даний підхід може бути реалізований шляхом поетапного переосмислення імперативів мислення політичних еліт, які містять конфліктогенну складову і, в довгостроковій перспективі, зміни образу мислення політичних еліт. Даний процес повинен бути забезпечений представниками громадянського суспільства та представниками бізнесу, оскільки перші безпосередньо впливають на формування громадської думки та загальної риторики стосовно проблеми, а другі можуть інтегрувати «раціональну складову» у вирішення даного конфлікту. Підсилення впливу зовнішніх гравців на розвиток даних напрямків (в першу чергу шляхом фінансування спільних вірмено-азербайджанських наукових, культурних, бізнесових, інфраструктурних тощо проєктів) у довгостроковій перспективі може призвести до зміни тих складових національних ідентичностей конфліктуючих сторін, які породжують агресивну риторичну. Важливо зазначити, що саме злагоджені дії представників Мінської групи ОБСЄ повинні виступати у якості рушійного механізму цих змін.

Ключові слова: Нагірний Карабах, політика ідентичності, націоналізм.

Феномен етнічного конфлікту виступає у якості однієї з найдавніших форм боротьби між, як окремими індивідами, так і суспільствами, і пройшов у своєму розвитку багато етапів трансформацій, які були пов'язані із змінами особливостей формування та перебудови суспільств на міжнародній арені. У сучасних міжнародних відносинах етнічні конфлікти більшою мірою виражені в іредентизмі та сецесіонізмі, що, в свою чергу, дестабілізує існуючий статус кво системи міжнародної безпеки, формуючи «гарячі точки» на політичній карті світу.

Проблема ускладнюється тим, що дані конфлікти є «ірраціональними» за своєю природою, тобто не дивлячись на те, що в їх основі можуть знаходитись, наприклад, територіальні суперечності, вони, більшою мірою, апелюють до емоцій або трактування історичних подій, які не завжди корелюються із нормами міжнародного права. Це відбувається, у тому числі, через використання учасниками таких конфліктів політики ідентичності, яка має на меті формування лояльних до тієї чи іншої сторони конфлікту верств населення або зовнішніх гравців. А тому, сучасна наука і практика міжнародних відносин потребують їх дослідження з точки зору пошуку ефективних моделей врегулювання даного типу конфліктів.

У контексті дослідження зазначеної проблематики цікавим є кейс Нагірного Карабаху, оскільки, як зазначає Агентство ООН у справах біженців[13], разом із загостренням давно тліючої проблеми Нагірного Карабаху в 1988 році, загострилася і проблема етнічних конфліктів у світі. Цей гірський

анклав, населений переважно людьми, які спілкуються вірменською та є вірменами за походженням, був переданий під юрисдикцію Азербайджану в 1920-х роках і був повністю оточений селами, населеними азербайджанцями. Етнічні чвари, що спалахнули там, після розпаду Радянського Союзу, швидко переросли у відкриту війну. За даними Агентства ООН у справах біженців, понад мільйон людей змушені були тікати – з Нагірного Карабаху до Вірменії, з Вірменії до Азербайджану, з окупованих вірменами секторів Азербайджану в інші азербайджанські села за період Першої карабаської війни [13]. Колосальні масштаби та різноманітні наслідки національних проблем, які були заморожені за часів радянської влади, тепер стали очевидними. І ці проблеми стали причиною двох війн в період після розпаду біполярної системи міжнародних відносин.

Останню з них (44-денну або Другу карабаську війну) було розпочато у вересні 2020 року і закінчено 10 листопада 2020 року після того, як було оприлюднено заяву із умовами перемир'я. Тим не менш, конкретизувавши ці домовленості можна прийти до висновку, що вони припинили військову стадію конфлікту і, по-перше, не вирішують її причини, а по-друге – сформулювали ряд нових питань та протиріч, таких як, наприклад, проблема Зангезурського транспортного коридору.

Досліджуючи дану проблематику представники академічної спільноти, як правило, роблять акцент на таких її складових: етапи розвитку конфлікту [14]; питання дотримання режиму невикористання вогню [10]; місце зовнішніх акторів у процесах конфліктного врегулювання [8]. На нашу думку, в процесі аналізу даного конфлікту недостатньо уваги приділяють саме «першопричині» конфронтації – елементам національної свідомості, які ідентифікують Вірмен та Азербайджанців у якості ворогів.

Виходячи із вище зазначеного, *метою* чинного дослідження є дослідження місця політики ідентичності в процесах конфліктного менеджменту на територіях Нагірного Карабаху.

Аналізуючи процес конфліктного менеджменту в Нагірному Карабаху, дослідниця Айтан Гахраманова згадує про сім правил націоналізму, які можна сформулювати таким чином [6, р.156]:

1. Якщо територія була нашою 500 років, а вашою 50 років, то вона мала б належати нам, оскільки ви просто окупанти.
2. Якби територія була вашою 500 років, а нашою 50 років, вона мала б належати нам, бо кордони не можна змінювати.
3. Якщо територія належала нам 500 років тому, але ніколи відтоді, вона повинна належати нам, бо це колиська нашої нації.
4. Якщо на території проживає більшість наших людей, вона повинна належати нам за правом нації на самовизначення.
5. Якщо на території проживає меншість наших людей, то вона повинна належати нам, оскільки наші люди повинні бути захищені від вашого гніту.
6. Усі вищезазначені правила стосуються нас, але не до вас.
7. Наша мрія про велич – це історична необхідність, а ваша – фашизм.

Дані твердження можна визначити у якості базових в умовах, коли певний етнос або нація намагаються відстоювати своє право на території. Проблема такої логіки з точки зору підтримки загальної системи безпеки в регіоні та мирного співіснування націй-сусідів, полягає в тому, що вона мінімізує інструменти дипломатії, виключає можливість компромісу і, відповідно, підсилює вірогідність військового протистояння. Проаналізуємо конфлікт в Нагірному Карабаху на предмет наявності даної логіки.

Початком конфлікту можна вважати 1918 рік, коли була утворена Азербайджанська Демократична Республіка та Республіка Вірменія, між якими не було визначено та офіційно закріплено територіальний кордон. Згідно з Батумським договором, підписаним 4 червня 1918 р. між Туреччиною та Вірменією, територія останньої обмежувалася районами Араратської долини та басейну Севан. У результаті Карабах стає ареною запеклого протистояння між Республікою Вірменія та Азербайджанською Демократичною Республікою [4].

У червні 1918 року вірменське населення краю проголосило Нагірний Карабах самостійною адміністративно-політичною одиницею, а в 1921 році Вірменія проголосила Нагірний Карабах своєю територією. У 1921 р. Політбюро ЦК РКП (б) прийняло рішення про передачу цих територій Азербайджану, надавши йому широку регіональну автономію, замороживши цим проблему на десятиліття вперед [4].

Тим не менш, вірменська мова стала мовою правосуддя для територій Азербайджану, населених вірменами. Що призвело до спіралі звинувачень, у яких вірмени Карабаху наголошували на дискримінації з боку азербайджанців, які проживають на території, і навпаки: азербайджанці

Карабаху підкреслювали культурне і політичне гноблення з боку вірмен, особливо під час перебування останніх на чолі автономії.

У той же час, центральна влада Радянського Союзу кілька разів принципово не вирішувала ці протиріччя (у 1945, 1963, 1977, 1983 роках). Можна припустити, що це пов'язано з ідеєю формування ідентичності «радянської людини». У контексті Нагірного Карабаху ця політика призвела до суперечок 1987 року між першим секретарем Компартії Азербайджану в Шамхорському райкомі М. Асадовим і жителями вірменського села Чардахлу через протести жителів, які були невдоволені зміною директора раднаргоспу з вірмена на азербайджанця. Ця подія фактично дала поштовх до початку Першої карабаської війни, яка продовжилася до 1994 року [12, р. 615].

Після закінчення «холодної війни» Азербайджан та Вірменія почали апелювати до ідеї включення регіону Нагірного Карабаху та прилеглих територій до його складу, аргументуючи свою позицію елементами політики ідентичності. Держави наголошували або на історичній спадщині, або національній приналежності населення. Вірменія вважає Нагірний Карабах своїм природним кордоном і бар'єром між Азербайджаном і Туреччиною, апелюючи до історичних зв'язків з Нагірним Карабахом, який став основою нового вірменського національного руху і вірменської державності, підкреслюючи наявність абсолютної більшості вірмен в демографічному складі регіону [12, р. 616].

Ця держава офіційно не визнає Нагірно-Карабахську Республіку (НКР), при цьому захищає її право на самовизначення. Це означає, що Вірменія розглядає НКР як воюючу сторону в конфлікті на ряду із Вірменією та Азербайджаном. Під час війни Вірменія підтримувала армію Карабаху і допомогла їй окупувати сім регіонів, що оточують цей анклав. Крім того, значна частина державної еліти сучасної Вірменії є колишніми активістами карабаського руху. Таким чином існує органічний зв'язок ідентичностей між Вірменією та НКР [7, р.52].

Оскільки НКР не визнається жодною державою чи організацією, дії Вірменії міжнародною спільнотою визнаються як порушення норм міжнародного права. Резолюції Ради Безпеки ООН 822, 853, 874 і 884 засуджують дії Вірменії та вимагають поваги до територіальної цілісності Азербайджану. При цьому, варто зазначити, що через дії в Карабаху Вірменію свого часу було виключено із проєкту нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан.

Азербайджан також використовує історичні зв'язки з Нагірним Карабахом, який входив до складу мусульманських ханств Гянджі та Карабаху та був частиною азербайджанського соціалістичного руху протягом усього XX століття, апелюючи ще й до того, що ця територія була визнана міжнародною спільнотою як територія Азербайджану [12, р. 616].

Азербайджан намагається захистити свою територіальну цілісність і відмовляється визнавати НКР або розглядати її як сторону в конфлікті. Азербайджан стверджує, що Нагірний Карабах є «невід'ємною частиною» його території і що радянські чиновники незаконно відірвали цей регіон від Азербайджану. У 2005 році президент Азербайджану І. Алієв заявив, що оборонний бюджет Азербайджану буде дорівнювати всьому бюджету Вірменії [7, р. 52-53].

У контексті цього питання слід розглянути, також, позиції зовнішніх гравців. Розглянемо приклад Туреччини. Туреччина та Азербайджан мають тісні історичні та культурні зв'язки, вони говорять мовами однієї мовної сім'ї. Політично Туреччина завжди підтримувала Азербайджан – особливо після розпаду Радянського Союзу, оскільки в історії турецько-вірменських відносин є одна незагойна рана: масові вбивства вірмен в Османській імперії в 1915 році, які парламенти багатьох держав визнали актом геноциду. Туреччина виступає проти такої оцінки. Однак події сторічної давнини, все ще визначають те, як держави позиціонують себе на міжнародній арені [12, р. 615-616].

Дослідники Корі Велт та Ендрю Боуен у роботі «Азербайджан та Вірменія: конфлікт в Нагірному Карабаху» говорять про те, що у 2018 році існувала вірогідність зміни ситуацію в Нагірному Карабаху у зв'язку із приходом до влади у Вірменії Нікола Пашиняна, оскільки це перший лідер держави за останні декілька десятиріч, який не був вихідцем із спірних територій [14, р.4].

Сполучені Штати, Росія та Франція, як співголови Мінської групи, висловили поновлену зацікавленість у взаємодії та привітали готовність обох урядів вжити конкретні заходи для підготовки населення до миру. Спостерігачі відзначали зниження кількості випадків порушення режиму припинення вогню та жертв. Також повідомлялося про те, що сторони замінили військові сили безпеки на кордоні цивільними підрозділами.

Тим не менш, Н. Пашинян зайняв тверду позицію щодо відокремлення спірних територій від Азербайджану. Перший візит у статусі керівника держави політик зробив саме до Нагірного Карабаху, де закликав включити місцеву владу до переговорного процесу.

У березні 2019 року Н. Пашинян та президент Азербайджану Ільхам Алієв провели офіційну зустріч за сприяння співголів Мінської групи, у результаті якої було задекларовано прагнення до посилення режиму припинення вогню та вдосконалення механізмів ведення переговорів [9]. Тим не менш, не зважаючи на очікування, у вересні 2020 року було розпочато Другу карабаську війну.

Процес управління даним конфліктом концентрує свою увагу саме на необхідності збереження режиму відсутності військових зіткнень. Останнім здобутком у врегулюванні даного конфлікту вважається угода від 9 листопада 2020 року [14, р.13-15]. Крім припинення вогню та обміну полоненими та загиблими, пункти включають наступне: повернення територій навколо Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану; введення російських миротворців у зону конфлікту; створення миротворчого центру для моніторингу режиму припинення вогню; виведення вірменських військ з регіону; утримання сухопутного коридору між Вірменією та Нагірним Карабахом; створення наземного транспортного коридору через Вірменію між материковою частиною Азербайджану та азербайджанським ексклавом Нахічевань (розташований на захід від Вірменії).

Де-факто, дані умови означають наступне. Військові сили обох сторін залишаються на своїх позиціях, які було зайнято під час військових операцій, а миротворчий контингент має бути розгорнутий вздовж лінії зіткнення. Тобто, це положення дозволило Азербайджану утримати здобутки як навколо, так і в середині Карабаху.

Окрім цього, умови перемир'я вимагали від вірменських сил покинути території, що оточують Карабах, а саме райони Кельбаджар, Лачин і Агдам. На практиці, виведення цих військ супроводжувалося міграцією тисяч етнічних вірмен як із своїх давніх поселень так і тих, на яких вони проживали починаючи з кінця XX століття.

Невирішеним залишається принципове питання статусу Нагірного Карабаху, що фактично є суттєвою проблемою, оскільки воно блокує будь-який прогрес в офіційних переговорах. І Вірменія, і Азербайджан так і не можуть знайти консенсус щодо цього питання, незважаючи на весь міжнародний тиск і підтримку.

У грудні 2021 року Н. Пашинян, дотримуючись «традиційної» риторики, наголосив на тому, що в рамках ООН вирішити цю проблему неможливо, оскільки організація визнає Карабах територією Азербайджану [1]. Тобто перемир'я 2020 року принципово не вплинуло, що найменше, на офіційну позицію Вірменії з цього питання. Угода про припинення вогню дестабілізувала внутрішньополітичну ситуацію у Вірменії. Після її оголошення, протестувальники у Вірменії напали на урядові будівлі та тимчасово заблокували парламент держави. Голову парламенту Арарата Мірзояна було госпіталізовано після нападу на його кортеж. Прем'єр-міністра держави протестувальники та опозиційні сили закликали піти у відставку [3]. На нашу думку, ці події можна розглядати як свідчення того, що радикальні настрої у Вірменії стосовно питання спірних територій є результатом настроїв переважно громадян держави, а не окремих політичних сил.

Томас де Ваал у матеріалі опубліковано в the New York Times аналізуючи події 2020 року зазначив, що лідери Вірменії та Азербайджану потрапили в пастку власної риторики, обіцяючи їхній громадськості повну перемогу, що є утопічною ідеєю. Вони використовували статус-кво як зброю, щоб нівелювати питання власної легітимності та відвернути увагу громадян від соціально-економічних проблем.

У цілому, сюжети, які було проаналізовано в контексті як витоків конфлікту, так і поточної ситуації, є прямим або опосередкованим підтвердженням тих правил націоналізму, про які згадувалося вище. Відповідно, в Нагірно-Карабаському конфлікті чітко прослідковується деструктивний вплив елементів політики ідентичності як з боку Вірменії, так і Азербайджана. При цьому, варто відмітити те, що вона є цілком виправданою з точки зору цілей та задач, які ставлять перед собою сторони даного конфлікту. Якою ж є практична значущість отриманого висновка?

На нашу думку, усвідомлення однозначності позицій сторін конфлікту, їх несхильність до пошуку компромісних рішень потребує зміни підходу до процесу врегулювання. Вільям Зартман, Марк Енстей та Пауль Міртс у роботі «Слизький шлях до геноциду: скорочення конфліктів ідентичностей та запобігання масовим вбивствам» [15, р. 134-136] наголошуючи на важливості ролі медіатора у вирішенні конфліктів подібних Нагірному Карабаху, акцентують увагу на довгостроковій стратегії подолання «конфліктної риторики» шляхом переосмислення наявних проблем не в категоріях «друг-ворог», а в категоріях «минуле-майбутнє», коли акцент робиться на аналізі поточної ситуації через призму розвитку тих чи інших суспільств і потенційного впливу затяжного конфлікту на їх майбутнє.

На практиці даний підхід може бути реалізований шляхом поетапного переосмислення імперативів мислення політичних еліт, які містять конфліктогенну складову і, в довгостроковій перспективі, зміни образу мислення політичних еліт. Даний процес повинен бути забезпечений представниками громадянського суспільства та представниками бізнесу, оскільки перші безпосередньо впливають на формування громадської думки та загальної риторики стосовно проблеми, а другі можуть інтегрувати «раціональну складову» у вирішення даного конфлікту. Підсилення впливу зовнішніх гравців на розвиток даних напрямків (в першу чергу шляхом фінансування спільних вірмено-азербайджанських наукових, культурних, бізнесових, інфраструктурних тощо проєктів) у довгостроковій перспективі може призвести до зміни тих складових національних ідентичностей конфліктуючих сторін, які породжують агресивну риторику. Важливо зазначити, що саме злагоджені дії представників Мінської групи ОБСЄ повинні виступати у якості рушійного механізму цих змін.

Тим не менш, варто взяти до уваги думки дослідників даного конфлікту, які говорять про проблему Нагірного Карабаху як елемент процесу боротьби за владу та зони впливу в Каспійському регіоні [7, р. 49].

Таким чином, маємо підстави зробити висновки на підсумок нашого аналізу. За своєю природою конфлікт в Нагірному Карабаху є ірраціональним, тобто розбудованим навколо трактувань історичної спадщини та існуючих настроїв у громадян конфліктуючих сторін. Одним з його базових опор виступає політика ідентичності, яку проводять основні учасники конфлікту, яка спрямована, з одного боку, на демонізацію опонента і формування образу ворога, а з іншої – на аргументацію територіальної приналежності спірних територій, що в свою чергу сформувало безкомпромісність сторін у переговорному процесі та нехтуванням нормами міжнародного права, які регламентують дану суперечність. І в процесі управління конфліктом, цій складовій не приділяється достатньої уваги.

Можливим інструментом вирішення даного конфлікту може стати довгострокова стратегія, спрямована на переосмислення та трансформацію тих елементів ідентичності конфліктуючих сторін, які спонукають до сприйняття конфліктної ситуації через призму «друг-ворог», а не, наприклад, «минуле-майбутнє». При цьому, рушійною силою імплементації даної стратегії повинна стати міжнародна спільнота в особі Мінської групи ОБСЄ, яка б відігравала роль «політичної волі до змін» для учасників даного конфлікту та повинна, де-факто, розпочати процес впровадження власної політики ідентичності, спрямованої на стимулювання зрушень в громадянському секторі та економічній співпраці як тих сферах, що можуть виступити у якості інструменту трансформації. Найбільш принциповим питанням виступає пошук того спектру наративів, який зможе замінити існуючу конфліктогенну риторику, що і є об'єктом подальших наукових пошуків.

Бібліографічний список:

1. Пашинян заявил о трудностях с определением статуса Нагорного Карабаха. URL: <https://www.interfax.ru/world/812501> (дата звернення: 11.01.2022).
2. An overview of the current situation. *European Movement International*. URL: <https://europeanmovement.eu/wp-content/uploads/2015/05/2013.09-Current-situation-Nagorno-Karabakh.pdf> (дата звернення: 06.11.2021).
3. Armenian government under attack following war defeat. URL: <https://eurasianet.org/armenian-government-under-attack-following-war-defeat> (дата звернення: 11.01.2022).
4. Artsakh – Karabakh in 1918-1920. URL: <https://armenian-history.com/artsakh-karabakh-in-1918-1920/> (дата звернення: 18.12.2021).
5. De Waal T. The Nagorny Karabakh Conflict in its Fourth Decade. *CEPS Working Document*. 2021. № 2. URL: https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/09/WD2021-02_The-Nagorny-Karabakh-Conflict-in-its-Fourth-Decade.pdf (дата звернення: 18.12.2021).
6. Gahramanova A. Identity conflicts and its implications for conflict management. *UNISCI Discussion papers*. 2006. №11. P. 153 – 186.
7. Gorgulu A. The dispute over Nagorno-Karabakh: a protracted conflict. *Review of Armenian Studies*. 2012. № 25. P. 47 – 66.
8. Gurbanov I. Karabakh Peace Talks Break Down as Azerbaijan and Armenia Operate at Cross-Purposes. *Eurasia Daily Monitor*. 2019. Volume: 16 Issue: 29. URL: https://www.academia.edu/39159207/Ilgar_Gurbanov_Karabakh_Peace_Talks_Break_Down_as_Azerbaijan_and_Armenia_Operate_at_Cross_Purposes_The_Jamestown_Foundation_2019 (дата звернення: 12.01.2022).
9. Joint Statement by the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. 29 March 2019. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/415643> (дата звернення: 12.01.2022).
10. Klever E. The Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: Post-war Prospects for Nagorno-Karabakh. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/264-post-war-prospects-nagorno-karabakh> (дата звернення: 20.11.2021).

11. Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. 16 January 2019. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/409220> (дата звернення: 12.01.2022).
12. Prykhnenko M. Identity politics and the Nagorno-Karabakh conflict. The XXVI International Science Conference «Topical issues of practice and science», May 18 – 21, 2021, London, Great Britain. P. 614 – 617.
13. UNHCR publication for CIS Conference (Displacement in the CIS) – Conflicts in the Caucasus. 01 May 1996. URL: <https://www.unhcr.org/publications/refugeemag/3b5583fd4/unhcr-publication-cis-conference-displacement-cis-conflicts-caucasus.html> (дата звернення: 20.11.2021).
14. Welt C., Bowen A.S. Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict. *Congressional Research Service*. URL: <https://sgp.fas.org/crs/row/R46651.pdf> (дата звернення: 20.11.2021).
15. William Zartman I., Anstey M., Meerts P. The Slippery Slope to Genocide: Reducing Identity Conflicts and Preventing Mass Murder. Oxford: Oxford University Press, 2012. 432 p.

References:

1. Pashinian zaiavil o trudnostiakh s opredeleniem statusa Nagornogo Karabakha. URL: <https://www.interfax.ru/world/812501> (Access date: 11.01.2022).
2. An overview of the current situation. *European Movement International*. URL: <https://europeanmovement.eu/wp-content/uploads/2015/05/2013.09-Current-situation-Nagorno-Karabakh.pdf> (Access date: 06.11.2021).
3. Armenian government under attack following war defeat. URL: <https://eurasianet.org/armenian-government-under-attack-following-war-defeat> (Access date: 11.01.2022).
4. Artsakh – Karabakh in 1918-1920. URL: <https://armenian-history.com/artsakh-karabakh-in-1918-1920/> (Access date: 18.12.2021).
5. De Waal T. The Nagorny Karabakh Conflict in its Fourth Decade. *CEPS Working Document*. 2021. №2. URL: https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/09/WD2021-02_The-Nagorny-Karabakh-Conflict-in-its-Fourth-Decade.pdf (Access date: 18.12.2021).
6. Gahramanova A. Identity conflicts and its implications for conflict management. *UNISCI Discussion papers*. 2006. №11. P. 153 – 186.
7. Gorgulu A. The dispute over Nagorno-Karabakh: a protracted conflict. *Review of Armenian Studies*. 2012. № 25. P. 47 – 66.
8. Gurbanov I. Karabakh Peace Talks Break Down as Azerbaijan and Armenia Operate at Cross-Purposes. *Eurasia Daily Monitor*. 2019. Volume: 16 Issue: 29. URL: https://www.academia.edu/39159207/Ilgar_Gurbanov_Karabakh_Peace_Talks_Break_Down_as_Azerbaijan_and_Armenia_Operate_at_Cross_Purposes_The_Jamestown_Foundation_2019 (Access date: 12.01.2022).
9. Joint Statement by the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. 29 March 2019. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/415643> (Access date: 12.01.2022).
10. Klever E. The Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: Post-war Prospects for Nagorno-Karabakh. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/264-post-war-prospects-nagorno-karabakh> (Access date: 20.11.2021).
11. Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. 16 January 2019. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/409220> (Access date: 12.01.2022).
12. Prykhnenko M. Identity politics and the Nagorno-Karabakh conflict. The XXVI International Science Conference «Topical issues of practice and science», May 18 – 21, 2021, London, Great Britain. P. 614 – 617.
13. UNHCR publication for CIS Conference (Displacement in the CIS) – Conflicts in the Caucasus. 01 May 1996. URL: <https://www.unhcr.org/publications/refugeemag/3b5583fd4/unhcr-publication-cis-conference-displacement-cis-conflicts-caucasus.html> (Access date: 20.11.2021).
14. Welt C., Bowen A.S. Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict. *Congressional Research Service*. URL: <https://sgp.fas.org/crs/row/R46651.pdf> (Access date: 20.11.2021).
15. William Zartman I., Anstey M., Meerts P. The Slippery Slope to Genocide: Reducing Identity Conflicts and Preventing Mass Murder. Oxford: Oxford University Press, 2012. 432 p.

Prykhnenko M. I. Identity politics as a factor of international conflict: the Nagorno-Karabakh case

The present article is devoted to the problem of the Nagorno-Karabakh conflict. It investigates the place of identity politics in the processes of its conflict management. It is concluded that identity politics is one of the main factors in the conflict, which hinders its resolution and is not taken into account by the states parties of the negotiation process. This factor is expressed in nationalist rhetoric, which, in general, appeals to the people's emotions of both conflicting parties and disputed territories. The rhetoric is based on the interpretation of historical events and phenomena, as well as cultural features. This situation makes the conflict «irrational», minimizing the possibility of using the tools of diplomacy, eliminating the possibility of compromise and increasing the possibility of military confrontation.

Awareness of the unambiguous positions of the parties to the conflict, their reluctance to seek compromise solutions acts as a «key» to solving this problem. It requires a change in approach to the settlement

process. The author proposes an approach within which the existing problems and the status quo are rethought in the categories of «past-future» as opposed to the existing logic of «friend-enemy». In practice, this approach can be implemented by gradually rethinking the imperatives of thinking of political elites, which contain a conflict component and, in the long run, changing the way of thinking of political elites. This process should be provided by representatives of civil society and business because of their direct effect on the public opinion and general rhetoric about the problem. This approach can help to integrate a «rational component» in resolving this conflict. Increasing the influence of external players on the development of these areas (primarily by financing joint Armenian-Azerbaijani scientific, cultural, business, infrastructure, etc. projects) in the long run may change those components of national identities of conflicting parties that generate aggressive rhetoric. It is important to note that the concerted actions of the OSCE Minsk Group should be the driving force behind these changes.

Keywords: Nagorno-Karabakh, identity politics, nationalism.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4143-5671>

Semenkova M. A., National Defense University of Ukraine "Ivan Chernyakhovsky"

CONCEPT AND IMPLEMENTATION OF DIRECTED MIGRATION

The article studies the ways political actors use to direct the migration processes for their further use as a foreign policy instrument, including the ones that are used in the hybrid war context. The author of the article introduces the directed migration concept and substantiates the difference between directed migration and migration policy. The main differences lie in subjectivity, political purpose, the degree of openness, the existence of legislation framework. The article defines the characteristics of the migration processes that are affected by the political actors: number of migrants and their qualitative composition, the directions of their movement, the migrants' behaviour in the new place of living. The author states these characteristics are compatible with the three stages of migration process. Among the present theories and theoretical models the author identifies the ones that form the framework for directing the migration: the gravity theory of migration, the Push-Pull theoretical model, the theory of migration networks. Within the bounds of every theory the author gives the examples of activities the political actor can resort to in order to direct the migration. The author states that the political actor can combine the migration directing activities from different theories and theoretical models. On the other hand it can be sufficient to direct migration only at certain stages of migration processes. As the separate issue the article explores the role of the modern means of mass information and communication as well as the new media in directing the migration. The author concluded that political actor has to control and influence migration in a hidden way to use the directed migration as an effective instrument of international policy. So it shouldn't betray itself or its strategic goals. Alternatively, the use of measures and means of influence can be explained with the plausible motives.

Keywords: directed migration, migration policy, hybrid conflict, theories of migration, the means of mass information and communication

The peculiarities of contemporary migration processes as well as the new approaches to the foreign policy confrontation predispose the interests of the political actors to use the migration processes as the instrument of the hybrid influence. In so doing political actors consider the hybrid influence as the combination of the activities, mostly the non-military ones, deliberately used in the hybrid war context, that lead to the change of the characteristics and status of the object of the hybrid influence and change of the course of conflict.

The objective of the article is to study the ways the political actor can direct the migration processes. To achieve the objective we have to fulfill the following research tasks:

- to present the definition of directed migration and substantiate the difference of the directed migration from the migration policy;
- to identify the principal parameters of international migration processes, that can be influenced by the political actor;
- to define the theories of migration that can serve as a theoretical base for the directed migration;
- to determine the feasible measures actor can take in order to influence the migration' parameters.

The influence of the international migration on the position of the countries and regions, on their economic, cultural, socio-political development is well-studied in the scientific literature. However the complexity of such influence as well as the change of the migration processes context induce the researches to study more and more areas of human activities affected by migration. All the available resources consider the migration processes as the independently initiated processes. But the contemporary level of the technologies influencing the public consciousness as well as the existence of the modern sophisticated means of mass information and communication are supposed to entail the deliberate directing of the migration processes by the political actors in order to reach their hybrid war goals.

Directed migration processes are not formed spontaneously based on the existing political, economic, social and other conditions but are deliberately initiated and influenced by the political actor.

First of all we have to substantiate the difference between the directed migration and migration policy. Migration policy is usually treated as the system of measures aimed to achieve the necessary intensity and composition of the migration flows. The migration policy is, on the one hand, aimed at the planning of the population movement, on the other hand – fulfills the function of the population movement control and is considered as the state's reaction on the spontaneous movement of people [5, p. 68]. As both the state migration policy and the directing of the migration flows for their further use as the instrument of the hybrid influence envisage the measures to regulate the migration behaviour of people at all stages of the migration process, we can define the following distinctions between them, that allows us to classify the directed migration as a separate phenomenon.

The first and the most important distinction is the objective. According to the definition proposed by O. Malynovska the objective of the state migration policy is “to provide the organized, safe and non-conflict character of the migration processes” and “to use the positive potential of migration for the development” [5, p. 65]. G. Glushchenko emphasizes the fact that the objective of the migration policy is to provide the dynamic development of both the country of the migrants' origin and the country of migrants' destination [1]. Alternatively, the objective of directing the migration is the acquiring the new characteristics by the migration that will provide its effective use as an instrument of the hybrid influence in the hybrid war context.

The second distinction is the general scope of the taken measures. According to V. Iontsev's definition the migration policy constitutes the system of the political measures, regulations, legislative acts and interstate agreements states regarding the migration flows [4, p. 8]. However, directing the migration processes is carried out mostly through the indirect methods, inter alia by creating the conditions when people are forced to migrate or when the positive expectations towards migration take place.

In its part the content of the measures stipulates the third distinction – the degree of the openness of the taken measures. Contrary to the state military policy that envisages the full openness of its development and implementation, the directing of migration processes in order to use them as the instrument of hybrid influence is carried out in a covert way. It gives the impression of the spontaneous nature of the directed migration processes.

The forth distinction is the subjectivity of regulation. The migration policy can be carried out by the states and the international organizations, but directing the migration processes in the hybrid war context can be also carried out by the non-state actors. Besides, the migration policy of the particular states is extended on the migration processes that are covered by the state's jurisdiction, but directing the migration can be carried out by the actor that is neither the country of origin nor the destination country, or even nor the country at all. However it can be carried out by the actor that has the aim to achieve its own foreign policy interests and clandestinely interferes into the migration processes that relates to the third countries.

For the effective use of the migration processes the subject has to be able to direct and control at least three main parameters of the international migration processes:

1. The number of migrants and the composition of migration flows

Depending on its objectives in the hybrid war context the foreign policy actor can be interested in forming the migration flow that consists of the certain number of migrants. Besides, the actor can be also interested in the migrants with the specific characteristics, inter alia in migrants of certain age, in migrants that represent certain ethnic or religious group, in migrants that have the specific professional knowledge or skills, have the combat experience, etc. For example, the ethnic and religious identity is important when the political actor is interested in the inspiration of ethnic or religious conflict in the country or region where the migrants are directed. On the other hand if the actor has the aim to worsen the competitive advantage of the country, there can be the reason to inspire or force the emigration of scientists, qualified specialists, etc, mostly young and middle-aged. In some cases the combination of different key characteristics can be also important.

2. The direction of the migrants' movement

In accordance with the purposes of the hybrid influence the movement of the migrants can be directed to either leave or settle the certain area. In different conditions both mass emigration and mass immigration can significantly influence the development of the country and its security situation first of all because they are able to decrease or increase the number of population. If migrants have the certain characteristics, the spectrum of the consequences of such migration for both country of origin and country of destination can be much wider. For example, the gradual settlement of the part of the country, especially nearby the state border with the people that moved from the neighbour country and, at the same time, represent its titular ethnic group creates the preconditions for the development of separatists or irredentists tendencies. In the context of the hybrid warfare there can be reasonable to direct the representatives of the ethnic or religious group to the country, where they can contribute the increase of the conflict potential of the population.

3. *The behaviour of migrants and/or locals in the new place of migrants' living*

Having the possibility to change this parameter, the political actor is able to create the situation in the target country that is necessary for him for achieving the political goals. For example, if the increasing of the migration conflictogenity level in the recipient country for the further destabilization of this country is considered by the political actor as the hybrid influence objective, the actor can focus its efforts on the formation and heightening the feelings of resentment, frustration among migrants and/or among local people. Besides, these feelings can be both inculcated artificially or can appear spontaneously if political actor takes the measures for the artificial creation of the conditions and factors that are able to cause the resentment among the population.

Parameters that have to be managed and controlled correlate with the directed migration stages of the use of migration processes: the formation of flows – the direction of flows – the migrants' behaviour in the new place of living. The above also correlates with the three stages of migration process, proposed in 1987 by L. Rybakovsky. He defined the first stage as the formation of the flows, the second stage – the movement, the third – the migrants' living in a new environment [6, p. 128]. Actor can manage and control all the parameters as well as only some of them. For example, in the context of hybrid warfare it could be reasonable to organize the formation of the migration flow with the necessary qualitative and quantitative characteristics and direct them to the certain country or region. The arrival of these migrants to the right place is able to influence the sequence of events in a way the political actor is interested in but without the direct interference of the actor. On the other hand the political actor can start influencing the migration processes when the migrants live in the new place and in the new environment, or after the migration flows have formed spontaneously.

To study the possibility of the migration processes to be directed we have to understand the roots and factors of their formation and movement. We have also to be aware of the mechanisms of the self-reproduction and sustainability of migration processes. That's why it is reasonable to resort to the theories of migration that have been already recognized by the scientific community. Famous researcher of the migration issues V. Iontsev identified more than 45 approaches, theories and concepts of migration [3, p. 34]. The prevailing majority of them, including the historical and structural approach, neoclassic theory, world-systems theory, the theory of migration systems, the system of migration transition, theory of transnationalism and transnational communities, the theory of human capital, theory of inverse relationship of economic cycles – suggest the influence of the significant and the deep-seated factors on the sequence of the migration processes. The artificial reproduction of such factors is impossible or needs the extremely substantial resources and a lot of time. Among such factors there can be the following: the civilizational changes, the changes of the technological paradigm, the changes in the structure of the economy, the change of the level of economic inequality between countries and regions, the formation of the global labour markets and the capital markets, the modernization of the society, the progress in the development of transport and means of communication, the integration of the countries into the political and economic system, etc.

At the same time, there are some factors of migration the political actor is able to create in the modern conditions. These factors are contained in the following theories and theoretical models of migration:

- Gravity model of migration;
- Pull-push migration theory;
- Theory of migration networks.

According to these theories and models the migration processes have sensibility to the situational changes. Much attention is given in these theories to the human dimension that now can be effectively influenced by the modern technologies as well as to other factors that can be relatively easily reproduced and that have quick effect. Based on the mentioned theories we can anticipate in what way the foreign policy actor can effectively influence the parameters of migration processes at all stages.

Gravity model of migration is the theoretical model, developed by S. Stouffer and G. Zipf, that explains the reasons and motives of migration proceeding from the characteristics of the politically organized areas (countries, regions, cities), and the peculiarities of the interaction between them. According to S. Stouffer “the number of people, who move to certain distance, is directly proportional to the number of the life prospects in the new place of living and is inversely proportional to the number of circumstances that complicate the relocation [11, p. 846]. As the complicating circumstances Stouffer considered the cost of moving, the legislative restrictions regarding the entering or exit, insufficient awareness of the potential migrants, negative attitude of locals to migrants, etc. In its part G. Zipf pointed that the “intensity of migration flows between two objects depends on the distance between them and, in certain extent, on other characteristics of the objects, inter alia the population, the economic capabilities in the country of migrants’

origin and the country of migrants' destination". This theory complies with the Zipf's "principle of the minimum efforts". It means that if people have the opportunity to choose the sequence of actions, they choose the one that requires the minimum efforts and expences" [12, p. 573].

Accordingly, the political actor can increase or decrease the number of the circumstances that can complicate the people's relocation. As a result the number of migrants can be increased or decreased. Besides, the percentage of the certain categories of migrants in terms of their professional, ethnic, religious identification can be increased or decreased too. For example, if the actor is interested in the formation of the flow of specialists in the sphere of high technologies in order to increase the competitive advantages of one country and at the same time to decrease the competitive advantages of another country in the framework of the planned or existing hybrid warfare that stipulates the use of such technologies, the political actor can create the conditions for the migration of such specialists. Besides, the interested country can introduce the quotas for the tuition-free education for the representatives of the country the destructive actions are supposed to be taken against. There can be also given the opportunity for the employment of these specialists after their graduation on advantageous terms. Such actions are able to stimulate the movement of the specialists. As another example we can mention the establishment of the visa-free regime. Being treated as a symbol of the strengthening of the friendly relations between the states, it can play the catalytic role in the loss of human capital, and, consequently, in the loss of the competitive advantages by the country that is characterized by the relatively low living standards.

As an interesting example of creating the conditions for the relocation of people we can give the intensive and large-scale passportization of the citizens of other countries, mostly the bordering ones. To our mind the obtaining of the citizenship by the large number of people that permanently live in their country can be also treated as a sort of migration. As a result of the passportization, in the certain country the considerable number of citizens of another country appears. In such a way the country, that renders the citizenship, extends its influence.

Within the Push-Pull theoretical model the migration of people is explained by the factors, that encourage people to leave the permanent place of living and contributes their movement to another place. The foundation for this model was laid by American sociologist E. Lee. In his article "The theory of migration" he pointed that the person's decision to migrate depends on the interaction of the groups of positive and negative factors both in the country of origin and in the country of destination [8]. The examples of the pull factors are the following: the demand in the labour market, availability of the land resources, economic opportunities, political freedoms, etc; the examples of the push factors are: the rapid population growth, low employment rate, the decrease of the number and worsening of the quality of the state social care, the restrictions of the civil freedoms, political instability, ecological problems, etc. One of the most effective factors of migration including the cross-border one is the armed conflict that threatens the health and security of population.

Therefore, the artificial reproducing of the pull factors in one particular country and/or the push factors in another country contribute the intensification of population movement from the first country to the latter one. Thus the maximum intensity of the movement is supposed to be achieved when two groups of factors are reproduced simultaneously. For example, in order to reproduce the unemployment of the specialists of a particular sphere as the push factor, the political actor can buy the enterprises of this sphere or establish the control over them, then stop their work or lessen the production output. The political actor can at the same time implement the protectionist measures towards the production of these enterprises, aggressively promoting their goods in the world market, etc. It will inevitably lead to the dismissal of the particular sphere's employees in the first country and to the increased demand for such employees in the latter one.

As the example of the effective push factor there can be given the ecological one. Natural disasters, the gradual worsening of the ecological situation as well as the climate change lead to the ecological/environmental migration. By the end of 2019 about 5,1 million people lived beyond the borders of their country or region as a consequence of the ecological pressures [7, p. 2], but by the middle of 2020 the number of people displaced because of the ecological reasons reached 9,8 million [7, p. 2].

In the hybrid war context the ecological factor of migration takes on particular importance. Due to the scientific progress and new technologies it becomes possible to create the flows of ecological migrants. In particular, the purposeful man-made technological non-military influence on the sites of biosphere and space is able to cause the natural disasters, weather and climate change, ozone depletion, destruction of ecological systems, people's physical and mental health impairment. In such a way the unfavorable conditions for people's lives force them to leave the permanent place of living. In the context of our article it is important to mention that the environmental conditions can be influenced remotely, that opens up the opportunities for the secret warfare [7, p. 21]. For instance, there already exists the technical possibility for artificial depletion

of the ozone layer, clear the fog and clouds, initiate the earthquakes, create the tidal waves, influence the tropical cyclones, etc [2, p. 20].

Theory of migration networks explains in what way the social ties that emerge inside the migrants' community as well as between migrants and their families and friends in their homeland contributes generating and reproducing the migration processes. In the context of directed migration the creation of the migration networks as well as the interference into the networks that already exist makes it possible for the political actor to direct the migration processes that are covered by these networks. Over the past years the complicated technological conditions emerged for the migration networks to start functioning online. It enables the political actor, that owns the informational and psychological instruments, successfully influence the characteristics and directions of migration processes.

According to the definition given by Douglas Massey the migration network is the complex of interpersonal relations that connect migrants, former migrants, potential migrants both in the countries of origin and countries of destination [9, p. 448]. To his opinion the migration networks contributes the reduction of financial costs as well as the social and emotional loss. As soon as the number of the migration ties inside the network reaches the critical level migration becomes sustainable. The migrants that have already settled in a new place help the newcomers and act as the facilitators. It reduces the risks and expenditures of the potential migrants as they give them the necessary information, help them with travel, accommodation and employment, alleviate their psychological adaptation in the new environment. Eventually the social and economic infrastructure of migration is created. It incorporates the places of worship, shops, cafes, clubs, professional organizations, etc. Thereby the migrants continue moving to the certain place of destination. For example according to the results of the research of the migration from Mexico to USA in 1970-s, 90% of questioned migrants said that they had acquired the American citizenship due to the family and professional ties [10].

In the framework of the theory of migration networks it is the contemporary level of technological development in general and the information technologies in particular that enable not only to initiate and sustain migration but to influence its routes. Thus, it makes possible to direct migration in all the stages: the formation of migration flows, their directions and the migrants' behaviour in the new place of living.

For the last decade we have observed the pervasive involvement of people into the virtual world and the world of social networks, messengers and different platforms where people can freely express the own opinions and influence the opinions of other people. The principle of how the social networks are built, is similar to the principles of the migration networks are. Moreover the migrants, their family members and friends, different institutions and agencies are the elements of both migration networks and virtual social networks. Besides, it is usually the young and middle-aged active people who are the active Internet users and, at the same time, constitute the majority of migrants.

The methodological basis for the hidden directing of the migration processes with the use of virtual social networks is the people's conscience manipulation. The goal of manipulation is usually considered as taking the necessary decision by the object. This manipulation can be carried out in any socio and cultural environment and can be considered as the extraterritorial instrument to control the people minds. It encourages the social networks users to act according to the imposed models of behaviour.

Directing the migration processes based on the pull-push model or the gravitation model is conducted by creating the real conditions for the required migration behaviour of people. However, directing the migration processes that is based on the theory of migration networks envisages the hidden formation of the migration behaviour due to the creation of the ideas in people's minds about the existence of the appropriate conditions for the necessary migration patterns.

Using the network internet-technologies for the hidden control of migration is possible in all the stages of migration. During the decision making stage when the political actor wants to form the positive attitude of users to the emigration, they can start publishing posts, article, videos, etc. with the stories of migrants' success in the new countries. Such publications can be supported by the specially generated comments. If people haven't thought about emigration before, they can start contemplating it. If they hesitated they can finally decide to move. In parallel, the narratives about unfavorable political and socio-economic situation in the country of origin that cannot be improved in the future can be disseminated. The posts and comments can be aimed not only to encourage and stimulate migration, but can be also designed to force the person to choose the certain migration destination. To that end the positive image of some countries and the negative image if other countries can be created due to the mass media and social networks.

Therefore, directing the migration processes based in the theory of migration networks seems like the most probable one in the contemporary situation of the fourth technological paradigm.

Undoubtedly, the traditional forms of interaction between people and, consequently, the traditional forms of informational influence continue playing the important role. However, the peculiarities of virtual network structures such as promptness, flexibility, segmentation, targeting, concealed motives of the users, relative cost-efficiency turn the internet technologies into the most effective mean to direct migration in contemporary world. We can expect that the further development of the information technologies will increase the opportunities to control the social processes, including the migration.

Nevertheless, it can be assumed that the political actor will be able to successfully combine all above-mentioned means to direct migration processes. The factors that work in the framework of different migration theories can be created at different stages of migration. For example, at the first stage the wish to emigrate can be initiated by producing the pull-push factors, but during migrants' stay in the new place of living their behaviour can be controlled through the internet technologies in the framework of the migration network theory.

Furthermore we can foresee the political actor use simultaneously the means of directed migration based on different theories as they mutually reinforce each other. As an example the actor can artificially create the pull and push factors within the scope of the pull-push theory, but also communicate information about the existence of these factors in the framework of the migration network theory. In such a way the significance of such factors can be increased and the multiplying effect can be provided. Besides, to achieve the hybrid war goals political actor can regard it sufficient to direct the migration only at certain stages of migration. Migration flows can form spontaneously and political actor can start controlling migration when migrants have already emigrated. Another scenario can be also possible: political actor can form the migration flows with the characteristics he is interested in. For example it can form the characteristics that provide the formation of the migration conflictogenity. Then, political actor can direct these flows to the country or region he wants to destabilize. Such migration can destructively influence the country of destination without additional interference of political actor.

Conclusion. In order to use the directed migration as an effective instrument of international policy the political actor has to control and influence migration in a hidden way. So it shouldn't betray itself or its strategic goals. Alternatively, the use of measures and means of influence can be explained with the plausible motives. If the real objectives of the actor run contrary to the international law or are morally unacceptable, the non-obviousness of the objectives and the hidden way of directing the migration allows the political actor to avoid responsibility under international law or save the positive image in international arena.

The directed migration poses the particular challenge to the countries that are considered by the political actor as target ones in the course of the hybrid warfare. The hidden way of actor's measures makes it difficult for the affected country to react on the directed migration and prevent its negative impact.

References:

1. Glushchenko G. Migratsija i razvitije. M.: Ekonomika, 2009. 454 s.
2. Zakharov A. Kharakteristika ekologicheskoy vojny kak sovremennogo globalnogo vyzova chelovechestvu. *Politicheskije nauki i pravo. Vestnik TGU*, 2015. № 1(1), s. 20-24.
3. Iontsev V. Klassifikatsija osnovnykh nauchnykh podhodov v izuchenii migratsii naselenija // *Teorija i praktika issledovaniya. Serija «Migratsija naselenija»*. M., 2001. 34 s.
4. Iontsev V. Napravlenija migratsionnoj politiki razvitykh kapitalisticheskikh stran. M., 1980.
5. Malynovska O. Migratsijna polityka: globalnyj context ta ukrajinski realii. Kyiv: NISD, 2018. 472 s.
6. Rybakovskij L. Migratsija naselenija: prognozy, factory, politika. M.: Nauka, 1987. 114 s.
7. GRID New displacements by conflict and disaster, (2020).
URL: <https://www.internaldisplacement.org/sites/default/files/publications/documents/2020-IDMC-GRID.pdf>
(data zvernennia: 14.04.2021)
8. Lee E. A theory of migration. *Demography*, 1966. № 3 (1), p. 47-57.
9. Massey D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J. Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 1993. № 19 (3). p. 431 – 466.
10. Portes A., Bach R. Latin Journey: Cuban and Mexican Immigrants in the United States. Berkeley, CA.: University of California Press, 1985. 432 p.
11. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating to Mobility and Distance. *American Sociological Review*, 1940. № 5 (6). p. 845 – 867.
12. Zipf G. Human behavior and the principle of the least effort. Massachusetts: Addison-Wensley Press, 1949. 573 p.

Бібліографічний список:

1. Глущенко Г. Миграция и развитие. М.: Экономика, 2009. 454 с.
2. Захаров А. Характеристика экологической войны как современного глобального вызова человечеству. *Политические науки и право. Вестник ТГУ*, 2015. № 1(1). с. 20-24.

3. Ионцев В. Классификация основных научных подходов в изучении миграции населения // Теория и практика исследования. Серия «Миграция населения». М., 2001. 34 с.
4. Ионцев В. Направления миграционной политики развитых капиталистических стран. М., 1980.
5. Малиновська О. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ.: НІСД, 2018. 472 с.
6. Рыбаковский Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика.. М.: Наука, 1987. 114 с.
7. GRID New displacements by conflict and disaster, 2020.
URL: <https://www.internaldisplacement.org/sites/default/files/publications/documents/2020-IDMC-GRID.pdf>
(дата звернення: 14.12.2021)
8. Lee E. A theory of migration. *Demography*, 1966. № 3 (1). p. 47-57.
9. Massey D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J. Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 1993. № 19 (3). p. 431 – 466.
10. Portes A., Bach R. Latin Journey: Cuban and Mexican Immigrants in the United States. Berkeley, CA.: University of California Press, 1985. 432 p.
11. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating to Mobility and Distance. *American Sociological Review*, 1940. № 5 (6). p. 845 – 867.
12. Zipf G. Human behavior and the principle of the least effort. Massachusetts: Addison-Wensley Press, 1949. 573 p.

Семенкова М. А. Керована міграція: поняття і шляхи її здійснення

В статті досліджено питання керування політичним актором міграційними процесами з метою їх подальшого використання як інструменту для досягнення зовнішньополітичних цілей, в тому числі в контексті гібридної війни. Авторка вводить поняття керованої міграції і обґрунтовує її відмінність від міграційної політики. Основні відмінності між ними полягають в суб'єктності, поставленій меті, ступені відкритості, наявності чи відсутності законодавчої бази. В статті визначено характеристики міграційних процесів, які піддаються впливу з боку зацікавлених політичних акторів: кількісний і якісний склад мігрантів, напрямок їх руху, поведінка мігрантів на новому місці перебування. Зазначено, що ці характеристики узгоджуються із трьома стадіями міграційного процесу. Серед існуючих теорій і теоретичних моделей міграції авторкою виявлені ті, в рамках яких стає можливим керування міграцією, а саме: гравітаційна теорія міграції, теоретична модель притягування-виштовхування, теорія міграційних мереж. В рамках кожної теорії авторкою наведено приклади заходів, до яких може вдаватися політичний актор з метою керування міграційними процесами. Авторка підкреслює, що політичним актором може вважатись за доцільне поєднувати заходи з керування міграцією, що діють в рамках різних теорій і теоретичних моделей. З іншого боку може вважатись достатнім керування міграцією лише на окремих етапах міграції. Окремої уваги в статті приділено ролі сучасних засобів масової інформації і комунікації, нових медіа в керуванні міграцією. Автор доходить висновку, що політичний актор повинен приховано контролювати та впливати на міграцію, щоб використовувати спрямовану міграцію як ефективний інструмент міжнародної політики. Тому він не повинен відмовлятися від своїх стратегічних цілей, пов'язаних із управлінням міграційними процесами.

Ключові слова: керована міграція, міграційна політика, гібридний конфлікт, теорії міграції, засоби масової інформації і комунікації

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.15

УДК 327.8(075.8):327.94

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1062-942X>

Теміров Ю. Т., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПАСТКИ АХІСТОРИЦИЗМУ В ОСМИСЛЕННІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

Докорінна трансформація світової політики спричинила активне переосмислення не тільки практики, але й теорії міжнародних відносин. Звернення за відповідями до Історії щодо проблем сучасності без належних методологічних орієнтирів збільшує ризик підміни системної реконцептуалізації природи міжнародних відносин багаторазовою «пластичною хірургією» застарілих теоретичних підходів. Ситуація суттєво ускладнюється тим, що історичні паралелі найчастіше використовуються для обґрунтування або виправдання конкретних політичних рішень. Основне методологічне джерело підміни реконцептуалізації «концептуальною пластичною хірургією» – ахісторицизм, ключовою ознакою якого є схильність до визначення та застосування універсальних законів історичного розвитку, незмінних характеристик історичних явищ, чия природа мало залежить від впливу конкретних історичних обставин.

Мета дослідження – розкрити сутність і наслідки впливу ахісторицизму на осмислення міжнародних відносин після закінчення холодної війни. Її досягнення передбачається через реалізацію трьох дослідницьких завдань: оцінку аналітичного потенціалу застосування методу історичної аналогії; розгляд кейсу поняття «нова холодна війна» та обґрунтування його ахісторицистських методологічних витоків; пропозиції щодо теоретичної альтернативи ахісторицизму в дослідженні сучасного світового порядку, яка ґрунтується на методологічному принципі історизму.

Уникненню «пастки ахісторицизму» сприяє автономізація двох функцій методу історичної аналогії (доказової та евристичної), акцентування саме евристичної функції. Висновки за результатами дослідження: ефективність використання методу історичної аналогії в дослідженні міжнародних відносин залежить від коректного аналізу природи порівнюваних явищ і всього комплексу факторів, які впливають на їхню поведінку та стан міжнародної системи; кейс «нової холодної війни» є переконливою ілюстрацією «пастки ахісторицизму» в осмисленні міжнародних відносин; аналітична продуктивність концепцій, сформованих в умовах холодної війни, є вкрай обмеженою, розуміння сучасної світової політики потребує ретельного вивчення всіх вимірів історичного контексту та суспільної природи суб'єктів, що вимагає оновлення методологічних підходів.

Ключові слова: ахісторицизм, історична аналогія, холодна війна, нова холодна війна, міжнародні відносини, суспільна природа суб'єкта.

Наслідки закінчення холодної війни та руйнування Ялтинської системи міжнародних відносин мають як онтологічний (стан міжнародної системи, проблема міжнародного порядку, питання кризи міжнародного ліберального порядку), так і гносеологічний вимір (криза домінуючих парадигм в теорії міжнародних відносин, передусім всередині так званої ортодоксальної реалістично-ідеалістичної дихотомії). Докорінна трансформація світової політики спричинила активне переосмислення не тільки практики, але й теорії міжнародних відносин. Водночас розповсюдженою ознакою «переосмислення» стало намагання застосувати «перевірені часом» концепції, які сформувалися в інших історичних умовах, причому, не тільки в період холодної війни, але й у часи становлення систем вестфальського типу і навіть набагато раніше. Ілюстрацією подібних звернень до «перевіраних часом» концепцій можуть бути два доволі резонансних (в сенсі провокування академічних і політичних дискусій) приклади. Їх вибір пояснюється кількома вагомими обставинами: по-перше, вони безпосередньо виводять нас на ширшу проблему використання в дослідженнях міжнародних відносин методу історичної аналогії; по-друге, обидва стосуються вкрай актуального питання новітнього суперництва Сполучених Штатів Америки та Китайської Народної Республіки.

Перший із прикладів – це адаптована та популяризована Грехемом Еллісоном концепція «пастки Фукідіда», викладена ним у книзі «Призначені для війни: чи зможуть Америка і Китай уникнути пастки Фукідіда?»[1]. Історичною основою для неї стали Пелопоннеські війни між Спартою та Афінами. Другий приклад – спроба своєрідного «римейку» стратегії стримування Джорджа Кеннана під назвою «Довша телеграма: на шляху до нової американської стратегії стосовно Китаю»[2]. Якщо назва роботи відсилає нас до так званої «довгої телеграми» Дж. Кеннана, то анонімність авторства публікації – скоріш до статті «Витоки радянської поведінки»[17].

На нашу думку, звернення за відповідями до Історії щодо проблем сучасності без належних методологічних орієнтирів збільшує ризик підміни системної реконцептуалізації природи міжнародних відносин після закінчення холодної війни багаторазовою «пластичною хірургією» застарілих теоретичних підходів за допомогою додавання слова «новий»: «нова холодна війна»[11], «нова стратегія стримування»[12] тощо. Зробимо важливу ремарку: відсутня жорстка кореляція між належністю дослідника до певної теоретичної традиції та ставленням до «оновлення» усталеної термінології. Так, наприклад, за всієї схильності більшості представників реалізму в теорії міжнародних відносин до кваліфікації постбіполярних відносин в якості «нової холодної війни» один з найбільш авторитетних сучасних реалістів Стівен Волт такий підхід не поділяє[18]. Ситуація суттєво ускладнюється тим, що історичні паралелі найчастіше використовуються для обґрунтування або виправдання конкретних політичних рішень[4; 13]. Інакше кажучи, прикладний вимір очевидно домінує над академічним, що сприяє маніпулятивному використанню Минулого, яке набуває вигляду примітивних «уроків історії».

Основне методологічне джерело підміни реконцептуалізації «концептуальною пластичною хірургією» – ахісторицизм. Автор даного дослідження спиратиметься на інтерпретацію дефініції, запропоновану Беррі Бузаном і Річардом Літллом[5, р. 19-20], Джоном Гобсоном та Джорджем Лоусоном[8, р. 421-423], які вважають ключовою ознакою ахісторицизму схильність до визначення та застосування універсальних законів історичного розвитку, незмінних характеристик історичних явищ, чия природа мало залежить від впливу конкретних історичних обставин. Про значущість питання негативних наслідків ахісторицизму свідчить увага до нього з боку дослідників історії та сучасного стану міжнародних відносин. Насамперед, варто привернути увагу до фундаментальної праці Томаса Сміта «Історія і Міжнародні відносини», де ахісторицизму присвячений окремий розділ з промовистою назвою «Злиденність ахісторицизму». Із назви та змісту розділу можна зробити припущення, що йдеться про своєрідну заочну дискусію з відомою науковою працею Карла Поппера «Злиденність історизму»[14]. При цьому слід зазначити, що видатний філософ не просто критикує історизм, він фактично ставить під сумнів науковість історичного пізнання як такого.

Мета запропонованого дослідження полягає в тому, щоб, спираючись на методологічні напрацювання історичної соціології в міжнародних відносинах, розкрити сутність і наслідки впливу ахісторицизму на осмислення міжнародних відносин після закінчення холодної війни. Її досягнення передбачається через реалізацію трьох логічно пов'язаних дослідницьких завдань: оцінку аналітичного потенціалу застосування методу історичної аналогії; розгляд кейсу поняття «нова холодна війна» та обґрунтування його ахісторицистських методологічних витоків; пропозиції щодо теоретичної альтернативи ахісторицизму в дослідженні сучасного світового порядку, яка ґрунтується на методологічному принципі історизму.

В цілому аналогія – важливий і широко застосовуваний інструмент пізнання включно з потенціалом розуміння та пояснення міжнародних відносин [6]. Але застосування цього методу, як і багатьох інших, має свої переваги та недоліки. Умовні два явища, які використовуються в аналогії, мають як подібні, так і відмінні риси. Як влучно зазначає Маркус Корнпробст, використовуючи відомий англійський вислів, якщо визнавати те, що модель і прототип не є одним тим самим, історична аналогія завжди буде певною мірою порівнянням яблук та апельсинів [10, р. 31]. Завзяті прибічники історичних аналогій використовують наступну логіку: якщо два (або більше) явища/події, розділені в часі, є подібними в одній характеристиці, то вони можуть бути подібними також і в інших. Критики некоректного застосування історичних аналогій привертають увагу до багатовимірної внутрішньої природи історичних явищ і складного комплексу зовнішніх обставин, які на них впливають. Відповідно останні привертають увагу до можливої небезпеки історичних аналогій[19]. Дуже показовою в контексті ставлення до історичних аналогій є публічна дискусія, яка розгорнулася довкола офіційної заяви американського Меморіального музею Голокосту із закликом до обережного застосування історичних паралелей між Голокостом і деякими минулими та сучасними подіями[7].

В контексті досягнення мети дослідження буде доцільним зазначити один з можливих шляхів подолання (послаблення) іманентної дихотомії методу історичної аналогії щодо осмислення міжнародних відносин після закінчення холодної війни. На наш погляд, варто дещо автономізувати евристичну та доказову функції висновків за аналогією. В контексті кардинальної зміни історичних обставин, яка супроводжує формування нових систем міжнародних відносин, а також якісної трансформації суспільної природи, а значить і моделей поведінки, акторів на міжнародній арені внаслідок становлення нових типів суспільств (у сучасних умовах актуальним є процес становлення інформаційного суспільства) виникають обґрунтовані сумніви щодо ефективності доказової функції історичної аналогії. Водночас суспільні трансформації включно з появою нових моделей зовнішньої політики створюють сприятливу емпіричну основу для верифікації та адаптації методологічних засад творення зовнішньополітичних стратегій.

Розглянемо кейс вже згадуваної в іншому контексті стратегії стримування комунізму, запропонованої Джорджем Кеннаном. Проблема з інтерпретацією стратегії виникає з самого моменту її теоретичного обґрунтування та практичного застосування: факт серйозної відмінності розуміння стримування самим дипломатом та його офіційним тлумаченням адміністрацією Г. Трумена. Вважаємо, що основний потенціал дослідницької спадщини автора Дж. Кеннана, який може бути застосований для кращого пояснення сучасних міжнародних відносин, міститься не в прикладній складовій його відомої статті «Витоки радянської поведінки» (безпосередньому змісті самої стратегії, тим більше в політичній інтерпретації адміністрації Г. Трумена), а в теоретичній, передусім в інноваційній для того часу методології пояснення походження радянської моделі зовнішньої політики[17]. Саме коректне застосування ідеї обумовленості зовнішньополітичної поведінки актора світової політики історичними витоками і природою його суспільства та влади може й тепер не тільки сприяти якісній інтерпретації зухвалої агресивної політики Кремля, але й виробленню ефективної стратегії Заходу.

Первісно під новою холодною війною мали на увазі стан відносин між Заходом і Російською Федерацією, який характеризується становленням конфронтаційної типу взаємин. Первинним джерелом конфронтації виступає кардинальна відмінність суспільних устроїв, західної та російської моделей зовнішньої політики, базованих на кардинально різних баченнях постбіполярного міжнародного порядку. Якісно несумісними характеристиками виступають, наприклад, ліберальний інтернаціоналізм західної та неоімперіалізм путінської міжнародної стратегії.

Очевидно, що походження поняття «нова холодна війна» пов'язане з терміном «холодна війна», який традиційно застосовується для визначення відносин між демократичним Заходом і тоталітарним Сходом (в ідеологічному, а не географічному сенсі) в період так званої Ялтинської системи міжнародних відносин. Класична холодна війна є станом міжнародних відносин, який характеризується тотальною конфронтацією між Заходом і Сходом, що загрожує перерости в пряме військове зіткнення із застосуванням зброї масового знищення. Її ключовими ознаками виступають конфронтація на ідеологічній основі, біполярність і глобальність. Нова холодна війна має ряд подібних ознак: певною мірою ідеологічна природа конфронтації, тенденція до набуття нею тотального характеру, наявність загрози прямого військового зіткнення. Водночас путінська Росія за більшістю параметрів не є глобальним центром сили, не є уособленням привабливої альтернативної суспільної моделі. Крім того, дійсно глобального виміру конфронтація може набути в разі створення антизахідного альянсу РФ і КНР, однак такий варіант є маловірогідним, в кращому випадку може мати ситуативний характер. До речі, згодом в якості нової холодної війни почали визначати також й суперництво між США та КНР. Таким чином, маємо типовий приклад логіки історичної аналогії: наявність низки подібних характеристик міжнародних відносин в роки холодної війни та після її закінчення розглядається достатньою підставою визначати останні в якості хоча й нової, але все ж таки холодної війни.

Варто брати до уваги, що основні конкуренти і критики Заходу, претенденти на роль глобальних центрів сили – Китай та Росія, є деструктивними за сутністю, фактично апологетами світового безладу. Вони послідовно не приймають ліберальний світовий порядок, сприяють його руйнуванню, однак не здатні запропонувати альтернативу, якщо такою не вважати химеру багатополюсного світового порядку. Основна причина неспроможності – нежиттєздатність існуючих там суспільних моделей. Ідея та принципи світового ліберального порядку є похідними від базових цінностей та принципів організації західного суспільства. При цьому залишається без відповіді питання про цінності та принципи організації російської чи китайської суспільної моделі, що можуть бути покладені в основу сучасного світового порядку і були б здатні забезпечити його не те щоб ефективність, але хоча б стабільність.

Залишається ще анархічна модель порядку з організуючим принципом балансу сил, яка має свої витоки з часів Вестфалю. Вона виникла в умовах домінування європейських *great powers*, націй-держав з подібною суспільною природою та моделями зовнішньої політики (національні модифікації *realpolitik*), інакше кажучи за умов певної гомогенності мотивів і моделей політики та гетерогенності інтересів. Ми є сучасниками світової політики, в якій гетерогенними є не тільки інтереси, але й моделі зовнішньої політики ключових держав, а також їхні уявлення щодо прийнятного світового порядку. Пекін і Москва на практиці тяжіють до використання засобів реалполітики, мислення в категоріях балансу сил і сфер впливу, в той час як Захід намагається впровадити принципи колективної безпеки, гуманітаризму і навіть елементи концепції безпеки людини (*human security*). В умовах системної гетерогенності баланс сил не здатен впорядкувати міжнародні відносини, більше того, джерелом конфліктогенності слугує як порушення балансу сил, так і намагання цей баланс встановити.

Історично склалася певна логіка осмислення впливу гетерогенності на стан міжнародної системи: гетерогенність суспільної природи суб'єктів мала наслідком гетерогенність моделей зовнішньої політики, а та, зі свого боку, обумовила гетерогенність принципів і норм, які просувають глобальні держави, що зрештою стає фундаментальною перешкодою становлення міжнародного порядку, який базується на правилах (*rules-based international order*). У період між двома світовими війнами, наприклад, саме гетерогенність виступила ключовим (хоча й не єдиним) фактором дестабілізації, кризи та руйнування Версальської системи.

Гетерогенність Версальського порядку прийшла на зміну тривалій гомогенності систем вестфальського типу. Гомогенність Вестфалю не забезпечувала мир, не позбавляла війн, але пропонувала уніфіковані загальновизнані принципи організації міжнародного порядку. В роки холодної війни дві наддержави та консолідовані довкола них табори мали різний суспільний устрій, моделі зовнішньої політики та бачення глобальної перспективи світового порядку, інакше кажучи, світ мав достатньо чітку дилему: ліберальний порядок VS тоталітарне домінування. Хоча тотальна конфронтація холодної війни мала ідеологічну природу, обидві конкуруючі перспективи належали до ідеалістичної традиції. Однак відносна стабільність Ялтинської системи, її специфічна дуалістична гомогенність були зумовлені не формальним нормативно-інституціональним універсалізмом структур, а домовленостями між Вашингтоном і Москвою, вмотивованими значною мірою загрозою тотального знищення.

Якщо вийти за межі проблематики світового порядку, то до тепер Захід, світове співтовариство не надали ефективних відповідей на умовно периферійні (щодо стратегічного протистояння великих держав) виклики та загрози міжнародній безпеці. Попри нетривалий період оптимістичних сподівань на тріумф ліберального порядку, викликаних поразкою комуністичного Сходу в холодній війні, політики і політологи Заходу змогли зрештою побачити, осмислити і навіть політично задекларувати нові загрози і виклики миру та безпеці. Водночас вони не поки що не запропонували ефективні відповіді на конкретні прояви цих загроз: ні на ІДІЛ, яка стала уособленням регіонального конфлікту, міжнародного тероризму та нелегальної міграції водночас, ні на розповсюдження зброї масового знищення в особі Північної Кореї та Ірану, ні на зухвале порушення Росією фундаментальних принципів міжнародного порядку агресією проти Грузії і України. Як результат, питання кризи ліберального світового порядку, в поєднанні з відродженням націоналізму і піднесенням популізму, перетворилося на одне з найбільш обговорюваних як у теоретичному, так і прикладному контексті.

Наведені (а також інші) відмінності природи міжнародного порядку в роки Ялтинської системи і після її розпаду надають підстави ставити під сумнів наукову коректність терміну нова холодна війна, а також його прикладну доцільність. Такий самий висновок, на нашу думку, можна зробити й стосовно ахисторичистських потуг адаптувати стратегію стримування років класичної холодної війни до реалій постбіполярного світу, однак цей сюжет заслуговує на окремий детальний аналіз в спеціальному дослідженні. Варто дослухатися, передусім, думки найбільш авторитетних дослідників холодної війни – Джона Льюїса Геддіса та Одда Арне Вестада. О.А. Вестад вважає, що сучасна політика переповнена фальшивими аналогіями, і повернення холодної війни є однією з таких фальшивих аналогій [20]. Х. Бренде і Дж. Л. Геддіс на питання, чи вступає світ до нової холодної війни, дають дещо неоднозначну відповідь. Відповідь «так», якщо йдеться про тривале міжнародне суперництво. І додають: таке суперництво є таким давнім, як історія сама по собі. Відповідь «ні», якщо мати на увазі термін «холодна війна» в його оригінальному та широко популяризованому сенсі. Причина негативного висновку: навіть явища, паралелі між якими здаються очевидними, перебувають у суттєво різних історичних контекстах [3, р. 10].

Ми вже запропонували один з можливих засобів уникнення «пастки ахісторицизму»: автономізація двох функцій методу історичної аналогії (доказової та евристичної), акцентування саме евристичної функції. Ефективний, на нашу думку, методологічний запобіжник проти ахісторицизму пропонує історична соціологія в міжнародних відносинах. Радикальна зміна суспільної природи суб'єктів світової політики в процесі становлення інформаційного суспільства, гетерогенність уявлень про міжнародний порядок, базований на правилах, і, як результат – фактичний світовий безлад, обумовлюють, на нашу думку, необхідність звернення до індуктивного підходу. Такий підхід передбачає наступну логічну послідовність аналізу: з'ясування особливостей суспільної природи суб'єкта, визначення їхнього впливу на поведінку актора на міжнародній арені, а також наслідків для природи і можливих форматів світового порядку.

Йдеться не про суто теоретичну дискусію щодо корисності чи шкідливості історичних аналогій. Подолання ахісторицизму має виразний прикладний вимір. Для його прояснення варто звернутися до аналітичного потенціалу правильного та помилкового сприйняття в міжнародній політиці, актуалізованого свого часу Робертом Джервісом. Напрацювання історичної соціології стосовно розуміння суспільних витоків зовнішньої політики та соціального конструктивізму щодо політичної психології в разі коректного застосування дозволяють, наприклад, адекватно зрозуміти, з одного боку, сутність і витоки нахабної агресивності путінської поведінки, а з іншого – природу та наслідки розгубленості Заходу[16].

Підводячи підсумки, можна констатувати наступне. По-перше, ефективність використання методу історичної аналогії в дослідженні міжнародних відносин залежить від коректного аналізу природи порівнюваних явищ і всього комплексу факторів, які впливають на їхню поведінку та стан міжнародної системи. По-друге, кейс так званої «нової холодної війни» є переконливою ілюстрацією «пастки ахісторицизму» в осмисленні міжнародних відносин. По-третє, аналітична продуктивність концепцій, сформованих в умовах холодної війни, є вкрай обмеженою. Розуміння сучасної світової політики потребує ретельного вивчення всіх вимірів історичного контексту та суспільної природи суб'єктів, що вимагає оновлення методологічних підходів. При цьому можливо задіяти методи різних, але сумісних, теоретичних підходів, зокрема історичної соціології та соціального конструктивізму, несистемний методологічний плюралізм може бути не менш шкідливим, ніж ахісторицизм.

Бібліографічний список/References:

1. Allison G. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Houghton Mifflin Harcourt, 2017. 384 p.
2. Anonymous. *The Longer Telegram: Toward A New American China Strategy*. Washington, DC: Atlantic Council. Scowcroft Center for Strategy and Security, 2021. 85 p.
3. Brands H., Gaddis J.L. The New Cold War. *Foreign Affairs*. 2021. Vol. 100. № 6. P. 10-20.
4. Breuning M. The Role of Analogies and Abstract Reasoning in Decision-Making: Evidence from the Debate over Truman's Proposal for Development Assistance. *International Studies Quarterly*. 2003. Vol. 47. № 2. P. 229–245.
5. Buzan B., Little R. *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*. Oxford University Press, 2000. 472 p.
6. Gardner H. *IR Theory, Historical Analogy, and Major Power War*. Palgrave MacMillan, 2019. 353 p.
7. Gordon P. E. Why Historical Analogy Matters. URL: <https://www.nybooks.com/daily/2020/01/07/why-historical-analogy-matters/> (дата звернення: 23.05.2020)
8. Hobson J., Lawson G. What is History in International Relations? *Millennium: Journal of International Studies*. 2008. Vol. 37. № 2. P. 415–435.
9. Jervis R. *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2017. 544 p.
10. Kornprobst M. Comparing Apples and Oranges? Leading and Misleading Uses of Historical Analogies. *Millennium: Journal of International Studies*. 2007. Vol. 36. № 1. P. 29-49
11. Lucas E. *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*. Palgrave Macmillan, 2009. 288 p.
12. Mandelbaum M. The New Containment. Handling Russia, China, and Iran. *Foreign Affairs*. 2019. Vol. 98. № 2. P. 123-131.
13. Neustadt R.E. *Thinking In Time. The Uses Of History For Decision-Makers*. New York: The Free Press, 1988. 350 p.
14. Popper K. *The poverty of historicism*. New York and Evanston: Harper Torchbooks, 1961. 176 p.
15. Smith T. *History and International Relations*. New York: Routledge, 2005. 240 p.
16. Temirov Y. The West's confusion: origins and implications. *Social Space. Scientific Journal*. 2018. 1 (15). P. 221-237.
17. X. *The Sources of Soviet Conduct*. *Foreign Affairs*. 1947. Vol. 25. № 4. P. 566-582.

18. Walt S. I Knew the Cold War. This Is No Cold War. URL: <https://foreignpolicy.com/2018/03/12/i-knew-the-cold-war-this-is-no-cold-war/> (дата звернення: 13.03.2018)
19. Wang Z. The Dangers of History Analogies. The Diplomat. <https://thediplomat.com/2014/07/the-dangers-of-history-analogies/> (дата звернення:)
20. Westad O.A. Has a New Cold War Really Begun? URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-03-27/has-new-coldwar-really-begun> (дата звернення: 01.04.2018)

Temirov Y. T. Understanding International Relations after the end of the cold war: the trap of ahistoricism.

The radical transformation of world politics has led to an active rethinking of practice and the theory of international relations. The situation is significantly complicated by the fact that historical parallels are most often used to justify or justify specific political decisions. Turning to the answers to History on the problems of modernity without proper methodological guidelines increases the risk of replacing the systematic reconceptualization of the nature of international relations with repeated "plastic surgery" of outdated theoretical approaches. The primary methodological source of substituting reconceptualization for "conceptual plastic surgery" is ahistoricism, the critical feature of which is the tendency to define and apply universal laws of historical development, unchanging characteristics of historical phenomena, whose nature depends little on the impact of specific historical circumstances.

The purpose of the study is to reveal the essence and consequences of the influence of ahistoricism on the understanding of international relations after the end of the Cold War. Its achievement is expected through the implementation of three research objectives: assessment of the analytical potential of the method of historical analogy; consideration of the case of the concept of "new cold war" and substantiation of its ahistorical methodological origins; proposals for a theoretical alternative to ahistoricism in the study of the modern world order, which is based on the methodological principle of historicism.

The autonomy of the two functions of the method of historical analogy (evidence and heuristic), the emphasis on the heuristic function, helps avoid the "trap of ahistoricism". Conclusions of the study: the effectiveness of the method of historical analogy in the study of international relations depends on a correct analysis of the nature of the compared phenomena and the whole set of factors influencing their behaviour and the state of the international system; the case of the "new cold war" is a convincing illustration of the "trap of historicism" in the understanding of international relations; analytical productivity of Cold War concepts is minimal, understanding modern world politics requires careful study of all dimensions of the historical context and social nature of the subjects, which requires updating methodological approaches.

Keywords: *ahistoricism, historical analogy, cold war, new cold war, international relations, social nature of the subject.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.16

УДК 327.5(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0986-9485>

Тодоров І. Я., Ужгородський національний університет

БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В СХІДНІЙ ТА ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

В статті розкриті безпекові аспекти міжнародних відносин в Східній та Центральній Європі в контексті російської агресії в Україну. Цей регіон розглядається Росією як сфера свого панування в якій він готовий боротись всіма засобами, включно з військової агресією. Визначені стан та перспективи проекту Міжмор'я, окреслена роль Бухарестської дев'ятки Бухарестської дев'ятки в протидії російській експансії, показані особливості сучасної агресивної політики РФ. Російська агресія в Україну, гібридні дії РФ проти Заходу поставили на порядок денний необхідність посилити стратегічну солідарність в Східній та Центральній Європі. Для всіх країн Східної та Центральної Європи критично важливою є здатність убезпечити себе від ворожого зовнішнього впливу та можливість гарантувати сталий розвиток. Саме тому важливо посилення союзницьких відносин країн регіону з НАТО. Ключове значення в умовах агресивної політики РФ мають механізми стратегічної комунікації, які забезпечують діяльність, спрямовану створенню суспільної підтримки демократичного ладу, принципів правової держави, верховенства закону, захисту правами людини, суспільної прозорості та довготривалої демократичної орієнтації у зовнішній політиці. Країни Східної та Центральної Європи фактично знаходяться в епіцентрі боротьби між Західною та Московською цивілізаціями. Немає ніяких свідчень, які б свідчили, що керівництво Російської Федерації розглядає можливість перегляду своїх підходів до відносин із зовнішнім світом. Навпаки, російські офіційні особи продовжують, зокрема в останніх «ультиматумах», звинувачувати держави-члени ЄС і НАТО, а також їхніх союзників і партнерів у ворожому ставленні до Росії. Москва вважає Захід винним у спробах використати колишні соціалістичні країни та деякі колишні республіки СРСР у своїй політиці, спрямованій проти Російської Федерації. Виклик демократичному світові з боку Російської Федерації включають міжнародно-правові, економічні, політичні та інформаційні аспекти. Консолідація Заходу (включаючи Україну і всі країни Східної та Центральної Європи, як його невід'ємну частину) спроможна зупинити російську агресію та покарати її за системні порушення міжнародного права.

Ключові слова: Східна та Центральна Європа, НАТО, Бухарестська дев'ятка, агресивна політика Росії.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Російська агресія в Україну та гібридна агресія РФ проти країн заходу суттєво вплинула на безпеку країн Східної та Центральної Європи. Автор виходить з того, що цей регіон має не лише географічні дефініції, а й передусім, політичні, пов'язані з спільним тоталітарним минулим та московським пануванням. І тепер Кремль намагається розглядати Центральну і Східну Європу як сферу свого впливу за яку він готовий боротись всіма засобами, включно з військової агресією. Актуальність дослідження обумовлена черговою хвилею російської експансії в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми були предметом наукових розвідок багатьох науковців. Зокрема можна виділити праці І. Артьомова [1], С. Віднянського [3], І. Вовканича [4], П. Гай-Нижника [5], В. Горбуліна [6], О. Задорожного [7], Т. Кузьо [19], М. Лендел [9], Є. Магди [10], Г. Месежнікова [11], С. Мітряєвої [12], Г. Перепелиці [13], І. Руценка [14] та інших. Втім подальші агресивні дії РФ та посилення російських впливів на країни Східної та Центральної Європи вимагають подальших досліджень.

Метою статті є висвітлення безпекового виміру міжнародних відносин в Східній та Центральній Європі в умовах російської експансії. Реалізація визначеної мети відбувалася шляхом вирішення наступних завдань: показ особливостей сучасної агресивної політики РФ в регіоні Східної і Центральної Європи; окреслення ролі Бухарестської дев'ятки в протидії російській експансії.

Методи дослідження були зумовлені метою і завданнями. Гносеологічну основу дослідження складали загальнонаукові та спеціальні наукові методи. В методологічному підході до матеріалу, який розглядався, були застосовані принципи об'єктивності, комплексності, історизму. Серед спеціально-історичних методів дослідження були використані: історико-системний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, методи джерелознавчого аналізу. Вони сприяло цілеспрямованому вивченню та об'єктивному висвітленню безпекових процесів. Автор розглядає регіон Центральної та Східної Європи передусім у політичному вимірі. Регіон охоплює пострадянські (Білорусь, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Україна) та постсоціалістичні країни (Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія). Значна частина з перерахованих країн наприкінці ХХ – початку ХХІ століття віднайшли, як вважається, надійні гарантії власної безпеки і приєдналися до Організації Північноатлантичного договору. Білорусь фактично втрачає власну міжнародну суб'єктність на користь РФ. Молдова та Україна стали об'єктами російської агресії і все ніяк не можуть вийти з сірої зони небезпеки.

Виклад основного матеріалу. На початку 1990-х років в результаті антикомуністичних революцій у країнах Східної та Центральної Європи соціалістичний табор зник. Через поразку в холодній війні із Заходом та внутрішньої дезінтеграції Радянський Союз припинив своє існування. Ця подія мала означати звільнення народів (і російського теж) від тоталітаризму. Проте для росіян це було не так. В.Путін чітко визначив відповідні народні почуття назвавши розпад СРСР «найбільшою геополітичною катастрофою 20 століття». Москва не змиритися з тим, що країни Східної та Центральної Європи віддали перевагу ліберальній демократії

На думку словацького дослідника Г. Месежнікова, ревізіонізм і реваншизм – це системоутворюючі чинники політики російської держави стосовно країн Східної та Центральної Європи. Стратегічна мета політики кремлівського керівництва – поставити під сумнів весь процес трансформації після 1989 року, применшити значення перетворень, здійснених у країнах Східної та Центральної Європи після падіння комуністичних режимів та розпаду Радянського Союзу та «від'єднати» ці країни від Заходу. Цій меті підпорядкований магістральний напрямок інформаційної війни, яку веде Росія в Східній та Центральній Європі. Мета діяльності Москви скористатися реальними чи фейковими недоліками та проблемами у функціонуванні демократичної системи в місцевих умовах, викликати недовіру до демократичних механізмів та інститутів, пов'язати у свідомості людей наявні та проблеми з сутністю демократичного ладу. Відповідно Росія намагається зменшити громадську підтримку членства країн Східної та Центральної Європи в ЄС та НАТО. Провідники Кремля працюють з наративами, які стверджують, що концепція ліберальної демократії не підходить для країн регіону, що вона застаріла і має бути замінена іншою концепцією, заснованою на національних, традиційних, консервативних та колективістських цінностях [11, с. 77].

Виклик демократичному світові з боку Російської Федерації включають міжнародно-правові, економічні, політичні та інформаційні аспекти. Росія розглядає Україну, як і Захід, як свого екзистенційного ворога. В основі такої позиції знаходяться цінності розбіжності. Саме на несприйнятті та запереченні Росією таких цінностей як права людини, лібералізм, демократія, свобода особистості, право власності та свобода підприємництва, право народу на самовизначення, повага до суверенітету країн, ідеологічний плюралізм ґрунтується її агресивна політика. Російська Федерація не сприймає Україну як незалежну державу і переслідує стратегічну мету – повне знищення її як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності. Також об'єктами російської агресивної політики є єдність ЄС та НАТО, бажання зруйнувати ці організації.

Агресивна політика РФ спірається на власну «нормативну» базу. В Стратегії національної безпеки Російської Федерації зазначено, що саме «позиція Заходу, спрямована на протидію інтеграційним процесам і створення вогнищ напруженості в Євразійському регіоні, негативно впливає на реалізацію російських національних інтересів. Підтримка США і Європейським союзом антиконституційного державного перевороту на Україні привела до глибокого розколу в українському суспільстві та виникнення збройного конфлікту. Зміцнення вкрай правої націоналістичної ідеології, цілеспрямоване формування у населення образу ворога в особі Росії, неприкрита ставка на силові вирішення внутрішньодержавних протиріч, глибока соціально-економічна криза перетворюють Україну на довгостроковий осередок нестабільності в Європі і безпосередньо біля кордонів Росії» [16]. В Концепції зовнішньої політики Російської Федерації цинічно йдеться про верховенство права в міжнародних відносинах: «Росія послідовно виступає за зміцнення правових основ міжнародних відносин, сумлінно дотримується міжнародно-правові зобов'язання» [8].

В агресивній політиці РФ, безумовно, великою є роль В.Путіна. Проте, індивідуальна вина керівника держави та його природні кримінальні нахили не пояснюють, коли абсолютна більшість населення Росії з ентузіазмом і радістю сприймає злочини свого президента. Очевидно, існує щось більш ґрунтовне, ніж постать Путіна чи фантомна біль за втраченою імперією. В колективній свідомості громадян Росії, можливо, є приховані психічні пласти, до яких невимушено достукався їх лідер. Коли відбулося поєднання прихованих масових почуттів з агресивними діями влади – російське суспільство відчуло гармонію та внутрішнє задоволення.

Серед країн Східної та Центральної Європи виокремлюється зовнішня політика Угорщини. Дії уряду Угорщини свідчать про демонстративне протиставлення угорської суб'єктності європейській солідарності. В. Орбан відверто просуває економічні інтереси РФ в Угорщині і підриває європейську єдність. МЗС Угорщини розглядає війну в Україні так, ніби це заморожений конфлікт, і взаємодія з Росією є неминучою, а угорські медіа поширюють російські пропагандистські фейки. Погіршення українсько-угорських відносин у 2017-2021 рр. пов'язане з «порушенням» прав угорської національної меншини прийняттям у вересні 2017 р. Закону України «Про освіту». Угорщина заблокувала роботу Комісії Україна – НАТО. Угорщина є єдиною з країн регіону, яка активно висловлювала своє негативне ставлення до санкцій ЄС до Росії, пояснюючи це винятково економічними факторами. Україну турбують зв'язки угорських праворадикальних рухів, які публічно підтримують окупацію Криму з російськими спецслужбами [3, с. 21].

Але відповідна проросійська позиція відстежується і інших країнах Східної та Центральної Європи. Чинниками, які виконують роль дезінтегративних у формуванні євроатлантичної позиції регіону, є такі: акцентування правими урядами політики досягнення історичної справедливості, що у випадку Східної та Центральної Європи веде до латентного обговорення теми про легітимність існуючих ліній державних кордонів між країнами регіону, надання більшої автономії представникам етнічних спільнот, відокремлених від сусідньої «материнської» держави; різне ставлення до міграційної політики Європейського Союзу, передусім щодо впровадження квотного принципу прийому біженців з країн Близького Сходу та Африки, зокрема негативна позиція Угорщини та Польщі; інституційні конфлікти деяких країн Центральної Європи з європейськими інституціями щодо розуміння принципів верховенства права та інших ліберальних цінностей, що привело навіть до затримки прийняття багаторічного бюджету на період 2021-2027 рр. та фінансового інструменту відновлення після кризи; відмінні оцінки колишньої та сучасної ролі Росії як геополітичного гравця у центральноєвропейському регіоні, яка варіюється (чи варіювалася) від полюсу «позитивної» економічної та гуманітарної співпраці (Угорщина, Чеська Республіка) до принципового засудження зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних проєктів Москви як таких, що мають вочевидь неоімперське спрямування (держави Балтії, Польща, Румунія). Питання забезпечення безпеки, зокрема територіальної цілісності та суверенітету України, не завжди знаходиться у фокусі уваги урядів країн Східної та Центральної Європи, що є важливим з нашої точки зору для формування порядку денного забезпечення стійкості країн регіону. Дистанціюванню від української проблематики, окрім формальних причин (Україна не є членом ЄС та НАТО), є сприйняття України як сфери геополітичних інтересів Російської Федерації; економічна залежність від Росії.

Регіон Центральної та Східної Європи потребує посилення стратегічної стійкості та солідарності. Останні роки в громадському та науковому вимірах відбувається реанімація геополітичної концепції Міжмор'я (складовою частиною якого є Східна і Центральна Європа). Це обумовлено передусім агресивними діями Російської федерації. Теоретично Міжмор'є може бути союзом, спроможним створити безпекову смугу між Західною Європою та Росією. Водночас, варто зауважити, що цей проєкт має доповнювати НАТО та ЄС і будуватися на взаємодії центрально-європейських країн – членів НАТО та ЄС і країн асоціативного тріо (Україна, Молдова, Грузія). Проте Балто-Чорноморський союз залишається абстрактною ідеєю, яка тримається на окремих фактах історії, політики та економіки. Втім на фоні посилення конфронтації з Росією ця ідея дедалі може набувати актуальності. Ставлення країн НАТО до цього гіпотетичного проєкту відрізняється. Якщо США, в цілому, може підтримати його, то країни «старої» Європи навпаки.

Всі країни Східної та Центральної Європи підтримують територіальну цілісність України під час всіх голосувань в ООН та інших міжнародних організаціях і висловлюють занепокоєння мілітаризацією окупованого Криму та Донбасу. Російська агресія в Україну стала посилювати стратегічне партнерство України з Польщею, Литвою та іншими країнами Балтії та стала каталізатором розбудови стратегічного партнерства з Румунією. Спільність цілей посилює сприяння

з боку цих країн євроатлантичній і європейській інтеграції України. Польща і Румунія стали головними прихильниками збільшення військової присутності НАТО та створення системи оборони на східному фланзі НАТО. В цьому контексті було б доречним залучення Румунії до нещодавно проголошеного Люблінського трикутника (Литва-Польща-Україна).

Безпека країн Східної та Центральної Європи залежить від оборони України, яка стоїть на передньому краї боротьби на кордоні демократичного світу з так званим «руським миром». Критерієм стратегічного партнерства в регіоні має бути ставлення до російської агресії в Україні. Наприклад, Румунія розглядає Росію як загрозу безпеці Румунії. Це зазначено в Національній стратегії оборони, затвердженій в червні 2020 р. [21].

Російська агресія в Україну надала імпульс створення Бухарестської дев'ятки (Б9). Перша зустріч представників дев'яти європейських країн Центрально-Східної Європи на фоні активізації розпочатої проти України російської агресії відбулася 22 липня 2014 року. Президенти Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини та Чехії обговорили у Варшаві ситуацію в Україні та необхідність зміцнення східного флангу НАТО [17].

Подальше зростання російських загроз призвело до певної інституалізації формату Б9. За ініціативою президент Польщі А. Дуди та президента Румунії К. Йоханніса 4 листопада 2015 р. в Бухаресті пройшов новий саміт. В ньому взяли крім також президенти Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Словаччини, голова парламенту Чехії та заступник Генерального секретаря НАТО. Основною темою переговорів була проблема безпеки в Центрально-Східній Європі і її еволюція. В заключній Декларації саміту учасники висловили бажання і надалі діяти в дусі єдності та солідарності, підтвердили власну прихильність НАТО і підкреслили необхідність зміцнення східного флангу Альянсу [20, с. 56]. Цілі Бухарестської дев'ятки полягають в наступному: поглиблення діалогу та співпраці у сфері безпеки, зміцнення значення спільного голосу цих країн в Організації Північноатлантичного договору, забезпечення стабільності та безпеки регіону Центрально-Східної Європи в умовах російської агресії, реальне вдосконалення східного флангу НАТО, посилені та довгострокова присутність союзників на східному фланзі НАТО, розвиток військової та військово-технічної співпраці між країнами Б9, розширення цивільно-військової інфраструктури, збільшення оборонних витрат і модернізація збройних сил.

Існує думка, що країни Б9 порушують єдність НАТО, проте навпаки вони спонукають інші країни Альянсу на адекватні дії у відповідь на російську загрозу. Формат Б9 поєднує не просто географічно близькі країни. Всі вони мають спільний негативний досвід перебування в соціалістичному таборі або в складі СРСР (Балтія). 6 країн Б9, мають суходільний або морський кордон з Росією. Чотири країни Б9 вже виконали рішення Уельського саміту щодо збільшення військових витрат до 2% ВВП. Це – Естонія (2,07%), Польща (2,05%), Латвія (2,03%), Литва (2,00%). До цієї мети суттєво наблизилася Румунія (1,92%), найгірші показники у Болгарії (1,43%), Словаччини (1,21%), Угорщини (1,15%) та Чехії (1,11%) [18].

Міжнародний діалог у форматі Б9 почався на рівні президентів, з часом доданий міжурядовий і міжпарламентський виміри. Країни Б9 дотримуються принципу не критикувати зовнішню політику один одного (це насправді не просто, бо Румунія і Словаччина мають не прости взаємини з Угорщиною) і цим зміцнюють солідарний потенціал Альянсу. У групі Б9 Румунія та Польща є ключовими партнерами. В Польщі дислокуються зенітні "Блакитні кажани" збройних сил Румунії. В свою чергу, в Румунії знаходиться 17-та механізована бригада. Саме ці країни мають найбільш тісні та продуктивні зв'язки з США. Розмістивши американські військові бази на своїй території, вони захищають увесь східний фланг Альянсу. Країни Б9 виступають за посилення солідарності та поліпшення військового потенціалу у сфері спільного захисту. Сполучені Штати залишаються контриб'ютором безпеки усіх європейських країн, а особливо Центрально-Східної Європи. Тому Б9 виступають за збереження тісних відносин з США та продовження політичної та військової співпраці з Сполученими Штатами з метою збільшення здатності захищати східний фланг Альянсу, в тому числі шляхом розширення присутності американських військ. В Б9 підкреслюють необхідність узгодження безпекових позицій з ЄС. Регіональну згуртованість могло б посилити приєднання до Бухарестського формату інших країн регіону членів НАТО – Словенії, Хорватії, Чорногорії, Албанії та Північної Македонії. Задля посилення регіональної безпеки потребує інтенсифікації взаємодія з сусідами Б9 які безпосередньо страждають від російської агресії – Молдовою, Грузією та Україною, впливаючи тим саме існуючу сіру зону. В цьому контексті заслуговує на увагу пропозиція приєднання України до Бухарестської дев'ятки в якості спостерігача (Б9+1) [15]. 10 травня 2021 р. відбувся віртуальний саміт Б9 в Бухаресті. Саміт Бухарестської дев'ятки організований спільно

президентом Польщі А.Дудою і президентом Румунії К.Йоханнісом. Президент США Джо Байден приєднався до віртуального саміту східноєвропейських країн НАТО [17].

В заключній заяві саміту Б9 підтверджено послідовну рішучість підтримувати міцний і довготривалий трансатлантичний зв'язок, заснований на союзній єдності та солідарності, як це закріплено у статті 5 Вашингтонського договору. Роль США в безпеці Європи є незамінною. Агресивні дії Росії та зростаюча військова присутність у безпосередній близькості до НАТО, включаючи нещодавню ескалацію Чорного моря, кордонів з Україною та незаконно анексованим Кримом, а також агресивну гібридну діяльність продовжують загрожувати євроатлантичній безпеці та оскаржувати правила засновані на міжнародному праві. Учасники саміту засудили диверсійні дії Росії на території Альянсу висловили солідарність з Чехією та Болгарією. Була повторена прихильність політиці НАТО щодо відкритих дверей, як це відображено у статті 10 Вашингтонського договору. Підкреслено, що рішення, прийняте на саміті НАТО у Бухаресті 2008 року, залишається чинним (стосовно майбутнього членства України та Грузії) [17].

Висновки. Для всіх країн Східної та Центральної Європи критично важливою є здатність забезпечити себе від ворожого зовнішнього впливу та можливість гарантувати сталий розвиток. Необхідно підтримувати високий рівень довіри населення до демократичних цінностей та принципів, забезпечити підтримку державного суверенітету, розвивати існуючі союзи та партнерські відносини з іншими демократіями. Ключове значення в умовах агресивної політики РФ мають механізми стратегічної комунікації, які забезпечують діяльність, спрямовану створення суспільної підтримки демократичного ладу, принципів правової держави, верховенства закону, захисту правами людини, суспільної прозорості та довготривалої продемократичної орієнтації у зовнішній політиці.

Країни Східної та Центральної Європи фактично знаходяться в епіцентрі боротьби між Західною та Московською цивілізаціями. Немає ніяких свідчень, які б свідчили, що керівництво Російської Федерації розглядає можливість перегляду своїх підходів до відносин із зовнішнім світом. Навпаки, російські офіційні особи продовжують, зокрема в останніх «ультиматумах», звинувачувати держави-члени ЄС і НАТО, а також їхніх союзників і партнерів у ворожому ставленні до Росії. Москва вважає Захід винним у спробах використати колишні соціалістичні країни та деякі колишні республіки СРСР у своїй політиці, спрямованій проти Російської Федерації. В цьому контексті Бухарестська дев'ятка спроможна посилити опірність російській експансії. ЄС та НАТО нарешті мають усвідомити, що російсько-українська війна 2014–2022 рр. – це війна різних світів, війна між різними людськими цивілізаціями. Росія – це не проблемний сусід, з яким можна домовитися, “просто переставши стріляти”, а “екзистенційний ворог”, метою якого є повне знищення Української держави, руйнація Європейського Союзу та НАТО. Консолідація Заходу (включаючи Україну і всі країни Східної та Центральної Європи, як його невід'ємну частину) спроможна зупинити російську агресію та покарати її за системні порушення міжнародного права.

Бібліографічний список:

1. Артьомов І. Анексія Криму та її вплив на національну безпеку України // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 2 (25). Ред. кол.: Газуда Л.М. (голова) та ін. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. – С. 57-69.
2. Байден приєднається до зустрічі лідерів східноєвропейських членів НАТО. Україна в центрі уваги 2021. – URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/bajden-prijednajetsja-do-zustrichi-lideriv-skhidnojevropejskikh-chleniv-nato-ukrajina-v-tsentri-uvagi.html?fbclid=IwAR3zD19osugPhZgcsugVOkIL0ab5XAA32suzNxnkoLkKWlgSwT1FMS9NiTU>
3. Віднянський С. Проблемні питання партнерських відносин України з сусідніми країнами-членами ЄС та їх вплив на безпеку в Карпатському регіоні // Міжнародний науковий вісник. Випуск 1-2 (23-24) Матеріали круглого столу «Загрози міжнародній безпеці в Карпатському регіоні» (м. Ужгород, 22 квітня 2021 р.) і міжнародної інтернет-конференції «Євроінтеграційні аспекти розвитку вищої освіти України в контексті сучасних викликів і трендів» (м.Ужгород, 22-23 квітня 2021 р.) Ужгород, 2021. – С. 18-31.
4. Вовканич І. Актуальні проблеми стабільності та безпеки в Карпатському регіоні у контексті гібридної війни Російської Федерації проти України// Міжнародний науковий вісник. Випуск 1-2 (23-24) Матеріали круглого столу «Загрози міжнародній безпеці в Карпатському регіоні» (м. Ужгород, 22 квітня 2021 р.) і міжнародної інтернет-конференції «Євроінтеграційні аспекти розвитку вищої освіти України в контексті сучасних викликів і трендів» (м.Ужгород, 22-23 квітня 2021 р.) Ужгород, 2021. – С. 32-41.
5. Гай-Нижник П. (2017). Росія проти України (1990 – 2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
6. Горбулін В.П. (2017) Світова гібридна війна: український фронт, К. : НІСД, 2017. – 496 с.
7. Задорожній О. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права / О.Задорожній. Київ: К.І.С., 2015. – 712 с.

- 8 Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 30 ноября 2016 г.). Официальный сайт МЗС РФ. – URL: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6BZ29/content/id/2542248
9. Лендел М., Мітряєва С. Регіональна стійкість у Центральній Європі після президентства Трампа, Brexit та Covid-19 // Міжнародний науковий вісник. Випуск 1-2 (23-24) Матеріали круглого столу «Загрози міжнародній безпеці в Карпатському регіоні» (м. Ужгород, 22 квітня 2021 р.) і міжнародної інтернет-конференції «Євроінтеграційні аспекти розвитку вищої освіти України в контексті сучасних викликів і трендів» (м.Ужгород, 22-23 квітня 2021 р.) Ужгород, 2021. – С. 53-65.
10. Магда Є. Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи. К.: Каламар, 2017. – 268 с.
11. Месежников Г. Інформаційна агресія Кремля у Центральній та Східній Європі // Міжнародний науковий вісник. Випуск 1-2 (23-24) Матеріали круглого столу «Загрози міжнародній безпеці в Карпатському регіоні» (м. Ужгород, 22 квітня 2021 р.) і міжнародної інтернет-конференції «Євроінтеграційні аспекти розвитку вищої освіти України в контексті сучасних викликів і трендів» (м.Ужгород, 22-23 квітня 2021 р.) Ужгород, 2021. – С. 76-91.
12. Мітряєва С.І. Українське питання у порядку денному політики Вишеградських країн у 2014-2015 роках: аналітична доповідь / М.О. Лендель, С.І. Мітряєва. – К.: НІСД, 2016. – 39 с.
13. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. К. Видавничий дім "Стилос", 2015. – 880 с.
14. Рущенко І.П. (2020) Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. – 436 с.
15. Тодоров І.Я. Група Б9 і трансформація системи міжнародної безпеки в Центральній-Східній Європі // Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Львів, 13–14 травня 2021р.) / Упорядники: Мальський М.З., Лещенко Л.В., Кучик О.С., Вовк Р.В. – Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2021. – С. 113-116.
16. Утверждена Стратегия национальной безопасности России. Официальный сайт Президента РФ. – URL: <http://kremlin.ru/acts/news/51129/>
17. Declarația comună a șefilor de stat din Formatul București. 2021. – URL: <https://www.euractiv.ro/extern/declaratia-comuna-a-sefilor-de-stat-din-formatul-bucuresti-b9-24133>
18. Defence Expenditure of NATO Countries (2012-2019) URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_03/190314-pr2018-34/
19. Kuzio T. Putin's War Against Ukraine. Revolution, Nationalism, and Crime. Toronto, 2017. – 490 p.
20. Sobczyk A. Współpraca ośrodków prezydenckich państw wschodniej flanki NATO w toku przygotowań do szczytu Sojuszu w Warszawie, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2016, s. 55-57.
21. Ucraina spune "Pas!" unui parteneriat strategic cu România. Сайт Моніторингу оборони та Безпеки URL: <https://monitorulapararii.ro/ucraina-spune-pas-unui-parteneriat-strategic-cu-romania-1-33327>

References:

1. Art'omov I. Aneksiya Krymu ta yiyi vplyv na natsional'nu bezpeku Ukrayiny // Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist': zbirnyk naukovykh prats'. Vyp. 2 (25). Red. kol.: Hazuda L.M. (holova) ta in. – Uzhhorod: DVNZ «UzhNU», 2020. – S. 57-69.
2. Bayden pryednayet'sya do zustrichi lideriv skhidnoyevropeys'kykh chleniv NATO. Ukrayina v tsentri uvahy 2021. – URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/bajden-prijednajetsja-do-zustrichi-lideriv-skhidnoyevropejskikh-chleniv-nato-ukrajina-v-tsentri-uvahi.html?fbclid=IwAR3zD19osuqPhZgcsugVOKIL0ab5XAA32suzNxkoLkKWlgSwT1FMS9NiTU>
3. Vidnyans'kyi S. Problemni pytannya partners'kykh vidnosyn Ukrayiny z susidnymi krayinamy-chlenamy YES ta yikh vplyv na bezpeku v Karpat-s'komu rehioni // Mizhnarodnyy naukovyy visnyk. Vypusk 1-2 (23-24) Materialy kruhloho stolu «Zahrozy mizhnarodniy bezpetsi v Karpat-s'komu rehioni» (m. Uzhhorod, 22 kvitnya 2021 r.) i mizhnarodnoyi internet-konferentsiyi «Yevrointehratsiyini aspekty rozvytku vyshchoyi osvity Ukrayiny v konteksti suchasnykh vyklykiv i trendiv» (m.Uzhhorod, 22-23 kvitnya 2021 r.) Uzhhorod, 2021. – S. 18-31.
4. Vovkanych I. Aktual'ni problemy stabil'nosti ta bezpeky v Karpat-s'komu rehioni u konteksti hibrydnoyi viyny Rosiys'koyi Federatsiyi proty Ukrayiny// Mizhnarodnyy naukovyy visnyk. Vypusk 1-2 (23-24) Materialy kruhloho stolu «Zahrozy mizhnarodniy bezpetsi v Karpat-s'komu rehioni» (m. Uzhhorod, 22 kvitnya 2021 r.) i mizhnarodnoyi internet-konferentsiyi «Yevrointehratsiyini aspekty rozvytku vyshchoyi osvity Ukrayiny v konteksti suchasnykh vyklykiv i trendiv» (m.Uzhhorod, 22-23 kvitnya 2021 r.) Uzhhorod, 2021. – S. 32-41.
5. Hay-Nyzhnyk P. (2017). Rosiya proty Ukrayiny (1990 – 2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viyny na pohlynannya ta sproby znyshchennya. K.: «MP Lesya», 2017. – 332 s.
6. Horbulin V.P. (2017) Svitova hibrydna viyna: ukrayins'kyi front, K. : NISD, 2017. – 496 s.
7. Zadorozhnyi O. Porushennya ahresyvnoyi viynoyu Rosiys'koyi Federatsiyi proty Ukrayiny osnovnykh pryntsypiv mizhnarodnoho prava / O.Zadorozhnyi. Kyiv: K.I.S., 2015. – 712 c.
8. Kontseptsyya vneshney polytyky Rosyyskoy Federatsyy (utverzhdena Prezydentom Rosyyskoy Federatsyy V.V.Putynym 30 noyabrya 2016 h.). Ofitsiynyy sayt MZS RF. – URL: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6BZ29/content/id/2542248

9. Lendyel M., Mitryayeva S. Rehional'na ctiykist' u Tsentral'niy Yevropi pislya prezident'stva Trampa, Brexit ta Sovid-19 // Mizhnarodnyy naukovyy visnyk. Vypusk 1-2 (23-24) Materialy kruhloho stolu «Zahrozy mizhnarodniy bezpetsi v Karpat-s'komu rehioni» (m. Uzhhorod, 22 kvitnya 2021 r.) i mizhnarodnoyi internet-konferentsiyi «Yevrointehratsiyni aspekty rozvytku vyshchoyi osvity Ukrayiny v konteksti suchasnykh vyklykiv i trendiv» (m.Uzhhorod, 22-23 kvitnya 2021 r.) Uzhhorod, 2021. – S. 53-65.
10. Mahda YE. Hibrydna ahresiya Rosiyi. Uroky dlya Yevropy. K.: Kalamar, 2017. – 268 s.
11. Mesezhnykov H. Informatsiyna ahresiya Kremlya u Tsentral'niy ta Skhidniy Yevropi // Mizhnarodnyy naukovyy visnyk. Vypusk 1-2 (23-24) Materialy kruhloho stolu «Zahrozy mizhnarodniy bezpetsi v Karpat-s'komu rehioni» (m. Uzhhorod, 22 kvitnya 2021 r.) i mizhnarodnoyi internet-konferentsiyi «Yevrointehratsiyni aspekty rozvytku vyshchoyi osvity Ukrayiny v konteksti suchasnykh vyklykiv i trendiv» (m.Uzhhorod, 22-23 kvitnya 2021 r.) Uzhhorod, 2021. – S. 76-91.
12. Mitryayeva S.I. Ukrayins'ke pytannya u porядku dennomu polityky Vyshehrads'kykh krayin u 2014-2015 rokakh: analitychna dopovid' / M.O. Lend'el, S.I. Mitryayeva. – K.: NISD, 2016. – 39 s.
13. Perepelytsya H. M. Ukrayina – Rosiya: viyna v umovakh spivisnuvannya. K. Vydavnychyy dim "Stylos", 2015. – 880 s.
14. Rushchenko I.P. (2020) Viyna tsyvilizatsiy: anatomiya rosiys'ko-ukrayins'koho konfliktu. Kyiv: Vydavnychyy dim «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya», 2020. – 436 s.
15. Todorov I.YA. Hrupa B9 i transformatsiya systemy mizhnarodnoyi bezpeky v Tsentral'no-Skhidniy Yevropi // Ukrayina v umovakh transformatsiyi mizhnarodnoyi systemy bezpeky. Materialy mizhnarodnoyi nauko-vo-praktychnoyi konferentsiyi. (L'viv, 13–14 travnya 2021r.) / Uporyadnyky: Mal's'ky M.Z., Leshchenko L.V., Kuchyk O.S., Vovk R.V. – L'viv: Fakul'tet mizhnarodnykh vidnosyn LNU im. I. Franka, 2021. – S. 113-116.
16. Utverzhdena Stratehiya natsional'noy bezopasnosti Rossyy. Ofitsiynyy sayt Prezidenta RF. – URL: <http://kremlin.ru/acts/news/51129/>
17. Declarația comună a șefilor de stat din Formatul București. 2021. – URL: <https://www.euractiv.ro/extern/declaratia-comuna-a-sefilor-de-stat-din-formatul-bucuresti-b9-24133>
18. Defence Expenditure of NATO Countries (2012-2019) URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_03/190314-pr2018-34/
19. Kuzio T. Putin's War Against Ukraine. Revolution, Nationalism, and Crime. Toronto, 2017. – 490 p.
20. Sobczyk A. Współpraca ośrodków prezydenckich państw wschodniej flanki NATO w toku przygotowań do szczytu Sojuszu w Warszawie, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2016, s. 55-57.
21. Ucraina spune "Pas!" unui parteneriat strategic cu România. URL: <https://monitorulapararii.ro/ucraina-spune-pas-unui-parteneriat-strategic-cu-romania-1-33327>

Todorov I. Ya. A security dimension of international relation in Eastern and Central Europe in the context Russian aggression

The article covers the security aspects of international relations in Eastern and Central Europe in the context of Russian aggression against Ukraine. This region is seen by Russia as an area of its domination in which it is ready to fight by all means, including military aggression. The status and prospects of the Intermarium project are determined, the role of the Bucharest Nine in counteracting Russian expansion is outlined, the specific features of the current aggressive policy of the Russian Federation are shown. Russia's aggression against Ukraine and Russia's hybrid actions against the West have put on the agenda the need to strengthen strategic solidarity in Eastern and Central Europe. For all Eastern and Central European countries, the ability to protect oneself from hostile external influences and the ability to guarantee sustainable development are critical. That is why it is important to strengthen the allies' relations in the region with NATO. Strategic communication mechanisms are of key importance in the conditions of Russia's aggressive policy, providing activities aimed at creating public support for democracy, the rule of law, human rights protection, public transparency and long-term democratic orientation in foreign policy. The countries of Eastern and Central Europe are in fact at the epicentre of the struggle between Western and Moscow civilizations. There is no evidence that the Russian leadership is regarding the opportunity to reconsider its approach to relations with the outside world. On the contrary, Russian officials continue to accuse the EU and NATO member states, as well as their allies and partners, of being hostile to Russia, particularly in its recent ultimatums. Moscow blames the West for trying to use the former socialist countries and some former Soviet republics in its policies against the Russian Federation. The challenge to the democratic world from the Russian Federation includes international legal, economic, political, and informational aspects. The consolidation of the West (including Ukraine and all Eastern and Central European countries as an integral part of it) can stop Russian aggression and punish it for systemic violations of international law.

Keywords: Eastern and Central Europe, NATO, Intermarium, Bucharest Nine, Russia's aggressive policy.

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.17

UDC 327.5(1-11 + 477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9114-1911>**Turchyn Ya. B., National University "Lviv Polytechnic"**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2141-3309>**Ivasechko O. Ya., National University "Lviv Polytechnic"**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9698-2499>**Yurynets O. B., National University "Lviv Polytechnic"**

IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF THE IMPLEMENTATION OF THE EASTERN PARTNERSHIP INITIATIVE IN UKRAINE*

The article examines the effectiveness of implementing the Eastern Partnership (EP) initiative in Ukraine using the SWOT analysis methodology. It is noted that from the EP the participating countries expect new opportunities for economic development, reforming the internal political sphere, attracting investment, resolving regional conflicts, and so on. The strengths and weaknesses of the implementation of reforms in Ukraine in the context of the implementation of the European integration course and the implementation of the association agreement with the EU are highlighted. It is determined that the strengths of Ukraine as the addressee of the EP are an extensive system of coordination of efforts in implementing reforms and their support by the European Union. Attention is focused on the weak (systemic, institutional and situational) aspects of the implementation of this initiative. Based on the EP Index data, the state of implementation of reforms in Ukraine is assessed.

It is concluded that the effectiveness of the implementation of the EP initiative in Ukraine is insufficient, because it is taking place in the conditions of: first, Russia's opposition to this process; second, the growth of political and economic instability, slow reforms and democratic backwardness, corruption, etc.; third, the Russian-Ukrainian conflict in eastern Ukraine. Recommendations were developed to improve the effectiveness of cooperation between Ukraine and the EU within the framework of EP. Contradictory conflicts between these factors, their interrelation and interdependence slow down the implementation of Ukraine's declared European integration aspirations. Consequently, the prospects for further scientific research will be to find out the specifics of promoting reforms in the "Associated trio" format, as the countries that are the recipients of EP initiative, which today demonstrate the most progressive dynamics in terms of ongoing reforms and relations with the EU.

Keywords: European Union, Eastern Partnership, European integration, Association Agreement.

One of the ways to achieve Ukraine's strategic goals is its cooperation within the framework of the EU Eastern Partnership (EP) initiative, which contributes to the implementation of internal reforms and strengthening the integration of our state with the EU. For Ukraine, the importance of EP lies, first of all, in the fact that the initiative is a kind of "link" with the EU enlargement policy. Hence, among all EP member countries, Ukraine strives to maximize the use of this format and potential for cooperation. Also, Ukraine's approach to EU standards will have a positive impact on other post-Soviet EP countries and strengthen cooperation in the European region as a whole.

It is noteworthy that within the framework of EP, the participating countries mainly count on new opportunities for economic development, energy independence from the Russian Federation, reform of the internal political sphere, financial assistance, as well as the involvement of EU countries in resolving regional conflicts. For its part, the EU strongly supports the aspirations of the EP's partner countries. Increased cooperation between the participants contributes to their adaptation and readiness for new challenges and problems, in particular in the geopolitical dimension [5]. The purpose of the article is to study the implementation of the EP initiative in Ukraine by identifying the strengths and weaknesses of such a process, as well as proposals to strengthen its effectiveness.

The problem of functioning of EP as an important component of the European Neighborhood Policy is studied by many foreign and Ukrainian scientists. Here it is worth highlighting the achievements of such scientists as: A. Lehutska [18], B. Heremek [21], T. Kapusniak [17], D. Milcharek [20], S. Dolynska [1],

V. Dudko [2], H. Maksak [5], I. Nahorniak [6], M. Rabinovych [8], S. Blokman [12], Ya. Turchyn [9]. In their works, they focus on the study of the history of the creation of the EP as a whole, the features of its development, as well as the influence of external factors on the need for its modernization. But the available research does not fully take into account the peculiarities and problems of Ukraine in cooperation with the EU. In the light of a comprehensive consideration of this issue, it is advisable to use the most up-to-date analytical documents on Ukraine in EP, data from EP indices, as well as other statistical data.

Since the beginning of the multifunctional dialogue of Ukraine within the framework of EP, there have been numerous positive developments and results of reforms, as well as many omissions. In order to find out the effectiveness of the implementation of the EP initiative in Ukraine, based on the SWOT analysis methodology, we will consider the strengths and weaknesses, as well as threats and opportunities for cooperation between Ukraine within the EP.

The most significant achievement of Ukraine in the framework of EP policy was the conclusion of the “association agreement” with the EU, which entered into force in September 2017 and is an effective tool for bringing the EP countries closer to European standards and norms. The agreement includes such components as common foreign and security policy; justice and internal affairs; deep and comprehensive free trade area (FTA). European institutions have already provided Ukraine with financial assistance in the form of grants and loans in the amount of about 16 billion. euro, which is aimed at supporting the reform process. It fixed a new format of relations between Ukraine and the EU based on the principles of “political association and economic integration”, defined a list of social and economic reforms in Ukraine for rapprochement with the EU [2].

Despite the political difficulties, several socially important reforms were launched in 2017, in particular: 1) pension-stabilization of the solidary (first) level of the pension system; 2) educational – new principles of teaching and managing schools, inclusive education; 3) medical; 4) transparent financial reporting for foreign investors; 5) legislative exclusion of unjustified pressure from law enforcement agencies on persons whose rights are restricted during pre – trial investigation [10]. In 2018, notable achievements in Ukraine were: 1) depoliticization of the civil service; 2) Electronic Declaration System; 3) access to the Horizon 2020 program, which finances research and innovation [2].

According to the document of the EP “20 expected achievements until 2020” published during the Brussels 2017 Summit, which is closely related to the tasks of the Association Agreement, Ukraine partially managed to fulfil the tasks in the areas of Economy; Public Administration; relationships and society, which are simultaneously the main ones within the four thematic platforms of EP. In general, Ukraine has made progress in 19 of the 20 tasks outlined in the above-mentioned document [13].

Based on the analysis of numerous expert assessments, we can say that among the strengths of Ukraine as the addressee of EP as a whole is the developed coordination of efforts on reforms and their support by the EU. Ukraine demonstrates success in the areas of decentralization and administrative services, and even an example for other countries in the region and beyond. At the same time, the development of cooperation with donor countries in the security, trade and economic spheres is a strong point. It is also worth pointing out that the EU provides humanitarian aid in eastern Ukraine (681 million euro were provided). euro) [13].

Among them, we can note the following, such as: EU4Business (business development through lending for EU funds and grants); EU4Energy (energy infrastructure); EU4Digital (cybersecurity, digitalization); Erasmus+ (educational opportunities abroad); EU4PAR (Public Administration reform strategy), etc. Consequently, Ukraine’s participation in these programs increases its involvement in European processes under the auspices of the EU.

Similarly, summing up the achievements of Ukraine in the framework of EP, Ya. Lytvynenko and A. Mashthaler generally note positive aspects [11]: 1) strengthening of interaction between EP countries with the EU without the participation of the Russian Federation; 2) signing of the Association Agreement with the EU, increasing trade volumes between them; 3) introduction of EU standards in the internal legislation of the addressee countries; 4) introduction of visa-free travel; 5) access to EU programs (mentioned above); 6) increasing awareness of the EU in Ukraine; 7) increasing European identity among Ukrainians; 8) creation of EP institutions for intergovernmental, inter-parliamentary, business cooperation (Inter-Parliamentary Assembly “Ukraine-Moldova-Georgia”, Conference of local and regional councils, EP Business Forum); 9) creation of a civil society forum of the EP member countries in order to influence national governments and EU institutions; 10) EU support involvement of non-governmental organizations and citizens of partner countries in the implementation of the EP policy.

This is confirmed by the data of the EP Index, which reflects and compares the achievements of each of the partner countries based on two criteria for approaching the EU-the implementation of standards and relations with the EU. Thus, according to the 2017 EP index, according to the first criterion, Ukraine,

Georgia and Moldova have been leaders of European integration in implementing the provisions of the Association Agreement since 2014. In particular, Ukraine became the first in terms of implementing European norms and international standards. The index of Ukraine in this aspect was 0.73. In turn, for Armenia this indicator is 0.66, Moldova – 0.65, Georgia – 0.64, Azerbaijan – 0.56, Belarus – 0.52. Ukraine won the Championship as a result of approaching EU standards in ensuring freedom of speech, security and justice, equal opportunities, environmental protection, climate policy and transport. But according to the criterion of relations with the EU at the level of business, citizens and governments, Ukraine ranked third after Moldova and Georgia [14]. According to the EP Index for 2021, according to the first criterion, the leaders are Ukraine and Moldova, each of them has a score of 0.70, followed by Georgia (0.65). Armenia received a pleasant result in terms of developing democracy and governance, but significantly less in terms of the policy of approaching the EU, so it took fourth place (0.63). In this aspect, there is a small gap between Armenia and Georgia (0.65). The fifth and sixth places are occupied by Belarus (0.49) and Azerbaijan (0.44) [15, p. 4]. Accordingly, according to the second criterion – relations with the EU, Ukraine ranks 2nd with a score of 0.77. The first according to this criterion is Moldova – 0.80, the third – Georgia (0.70) [15, p. 43]. So, according to the EP indices, Ukraine is still a leader in certain areas.

Despite the positive steps taken by Ukraine towards European integration, it should be understood that its cooperation within the framework of EP also contains weaknesses, which is explained by a number of reasons that should be divided into systemic, institutional and situational [8].

Among the negative systemic factors that slow down European integration in Ukraine, it is worth highlighting 1) a high level of corruption; 2) oligarchic influences; 3) political pressure; 4) economic difficulties, in particular due to the pandemic; 5) the formation of public opinion on European integration under the influence of Information TV channels with a negative view of approaching the EU (ZIK, NewsOne, 112); 6) an increase in the level of insecurity of citizens (an increase in the number of contract killings, harassment, etc.); 7) an increase in distrust of the authorities on the part of society. It is obvious that EP will not solve many systemic problems in Ukraine (mainly the presence of oligarchic power and a high level of corruption), but it definitely contributes to the development of pluralism of opinions and modernization, initiating reforms and activating citizens to participate in them. And this, in turn, is a powerful transformational force.

At the institutional level, it is worth highlighting 1) weak dialogue with the EU to resolve the military conflict between the Russian Federation and Ukraine; 2) insufficient involvement of stakeholders (stakeholders) in the implementation of reforms; 3) unsatisfactory state of anti-corruption policy (low efficiency and discrediting of anti-corruption bodies); 3) lack of deoligarchization and deoffshorization; 4) insufficient reforms of the judicial system.

Situational reasons include 1) the elections in Ukraine and the revision of the reform agenda and communication strategy with the EU by the new government); 2) the global quarantine, which made it impossible to “live” communication with partners and led to the postponement of the implementation of many projects.

As already noted, the least results in Ukraine were achieved in the energy sector. This is due to 1) the construction of the geopolitical project of the Russian Federation “Nord Stream-2”; 2) the introduction of changes to the energy legislation took place without prior consultations with the Energy Community; 3) the delay of the Russian Federation in the negotiation process with Ukraine and the EU on the conclusion of a new transit agreement based on European legislation [7].

A negative trend of reform in Ukraine as a whole may be the illusory nature of changes, a certain regime of “extinguishing fires” through a fictitious orientation to development and a significant rush in its implementation, which can turn state reforms into “fake” [8].

At the same time, it is worth noting that the weaknesses of implementing the goals of EP in Ukraine are closely related to certain shortcomings of the EU policy within EP as a whole. In this aspect, S. Blokman identifies three strategic omissions of EP. They are 1) lack of consensus within the EU regarding the ultimate goal of EP; 2) the EU does not seek to strengthen security support in the region; 3) different vision of EU member states of relations with the Russian Federation [12]. According to S. Blokman, the EU should respond more clearly to these strategic challenges and not compromise its own values, endangering the security and socio-economic progress of the EP member states. The same opinion is shared by expert H. Maksak, referring to the weaknesses of the SP 1) the unwillingness of the EU to recognize the prospect of membership for states that have declared such ambitions; 2) the presence of political differences in the positions of 6 partners, weak cooperation between them; 3) the unjustifiability of the multilateral format of cooperation, which in terms of dynamics and resource content significantly inferior to the bilateral level of cooperation with the EU [12].

New initiatives and concepts within the framework of EP, which provide Ukraine with great opportunities on its European integration path of development, are becoming increasingly relevant. Worthy of attention, in our opinion, are such as: 1) “Associated Trio”; 2) “Trio Strategy 2030”; 3) “Marshal’s plan for Ukraine”.

It should be noted that the “Associated trio” is a fairly successful format of cooperation between Ukraine, Georgia and Moldova, which, according to the EP Index, show the most positive developments on the way to European integration. The trio believe that official Tbilisi, Kishinev and Kyiv now have every reason to officially get the prospect of joining the EU, which should be the ultimate goal of their cooperation within the framework of EP. Issues of greater “promotion” often remain only the subject of discussion at the level of the EU’s political leadership.

Regarding the second initiative – “Trio Strategy 2030”, we note that this is a document of the Lithuanian delegation to the European people’s party, which sees promising the introduction of a “Trio process” in relation to Ukraine, Georgia and Moldova like the “Berlin Process” (2014), which contributed to the rapprochement of the countries of the Western Balkans to the EU. In 2020, the Parliamentary Assembly adopted a resolution calling on the EU to adopt this strategy. It is a positive example of a differentiated approach that can contribute to the deepening integration of “associate” partners with the EU. The governments of the three countries in public communications should emphasize the introduction of symmetrical approaches to the states of the Western Balkans and the leaders of EP.

The third initiative is the economic “Marshals plan for Ukraine”, approved in 2017 by the relevant resolution of the European people’s party. One of its authors, Lithuanian A. Kubilius, said that over 5 years, 25 billion dollars should be invested in the Ukrainian economy. This, according to experts, would raise its growth to 6-8% from the current 2%. In addition, the plan provides for the allocation of about 30 billion euro for Ukraine. It is likely that the same economic assistance plans will be formed for Georgia and Moldova, which may become a new economic tool of the strengthened “Eastern Partnership plus” [6].

According to the results of the 6th EP summit, which took place on December 15, 2021 in Brussels, a new agenda of the initiative was fixed, which sets out such goals for the recipient countries as 1) increasing trade, accelerating economic growth and creating jobs in the participating states, strengthening democratic institutions and the rule of law, supporting the transition to “green” and digital technologies, as well as supporting fair, gender-equal and inclusive societies. There is also an economic and investment plan for 2 2.3 billion. euro and investments of more than 17 billion euro [4].

For their part, within the framework of this summit, the trio of participating countries presented a joint statement in which they noted the following positions on further opportunities for cooperation: 1) approved the Economic and Investment Plan; 2) expect the EU to recognize the European perspective for the trio countries; 3) noted the importance of the common security and defence policy (CSDP) and the common foreign and security policy (CFSP) [16].

On the one hand, Ukraine, as an associate partner of the EU, more resolutely defends its European integration aspirations and achieves considerable results on this path, and on the other hand, instability in the Donbas and the loss of Crimea by Ukraine for EP are new threats to which there are no unambiguous counteractions. This creates some future uncertainty and gives grounds to theorize about the likely trajectories of Ukraine’s cooperation in EP as a whole. In view of these circumstances, international experts presented 4 scenarios for the development of Ukraine as a member of EP [22]: 1) “quiet integration”, which does not provide for the prospects of Ukraine’s membership in the European Union, but only Economic Cooperation, which will certainly be beneficial to Russia; 2) “Russian hegemony”, that is, the actual return of Ukraine to the full influence of Russia, the realization of the “imperial dream” of the latter; 3) “cooperation between the EU and Russia”, which provides for their unification in contrast to the global leadership of China, and Eastern European countries will turn into components of the geopolitical interests of the Russian Federation; 4) “Resolute civil society or civil impulse”, when thanks to citizens it will be possible to integrate the region into the EU. The latter scenario is the most optimal and allows EP to become a full-fledged and independent subject of international relations, and the participating countries, in turn, to move to the level of self-reliance, that is, the ability to independently finance their development goals.

At the same time, it should be noted that these scenarios are rather abstract, since they do not take into account various regional and global trends. Polish analyst P. Havlicek noted on this occasion: “trends range from domestic political events in 6 EP to the Russian Federation and the EU, from regional and global geopolitics to the participation of the United States and China, from security and energy issues to economic dynamics, technological changes, demographic problems and from the information space to social problems” and they cannot be predicted [23]. In particular, in his opinion, there is another scenario – “dark”, according

to which the EU will be drawn into itself – experiencing a period of chaos, and will accept the status quo of its foreign relations.

According to many scientists, the prospects for the development of EP now significantly depend on a clear definition of the boundaries of this European project. The EU should clearly define its borders where EP begins and only then form its long-term strategies with partner countries. Avoiding this only changes the views of Eurosceptic people and increases criticism of the EU itself. However, it is too heterogeneous internally and such ambitions still remain unfulfilled. In this situation, Ukraine expects gradual integration into the CES, which will give a more concrete form to the original idea of a neighbourhood policy with the East, which Romano Prodi described as “everything but membership” [22].

Summing up, we should focus on recommendations for improving the effectiveness of the implementation of EP initiative, in particular in Ukraine. Thus, experts I. Ciolan and A. Paul give the following recommendations to improve the effectiveness of the EP [19]: 1). “Soft pillar of security” – in its future strategic compass, the EU should focus on the importance of stabilizing the eastern neighbourhood and start a dialogue on security and defence issues, strengthen its participation in protracted conflicts; 2). “Eastern Partnership at two speeds” – the EU should promote integration processes with the Associated troika with the simultaneous involvement of other EP states. “Improved EU strategic communication” – the EU should improve informing recipient countries about the achievements and benefits of the joint venture; 4). “Increased resistance to disinformation” – official Brussels should strengthen measures to counter online disinformation campaigns and help partner states create sustainable strategies to combat disinformation and fake news.

Similarly, Ukrainian experts focus on such recommendations [3] 1). The EU should replace the practice of “carrot and stick” in favour of carefully defining political goals, establishing balanced relations with EP partner countries and giving them greater responsibility for policy implementation; 2). The principle of “variable geometry” should be applied to EU joint venture countries, which provides for various formats of cooperation depending on the goals set; 3). Civil society, in particular the national platforms of the EP Civil Society Forum, should become equal participants in the implementation of reforms; 4). The next roadmap should take into account all the shortcomings and be clearer and more ambitious.

Thus, based on the analysis, we present a table of SWOT analysis of the implementation of the EP initiative in Ukraine:

	<i>Positive impact</i>	<i>Negative impact</i>
<i>Internal environment</i>	<p><i>Strength:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • conclusion of the Association Agreement; • growth in trade volumes; • legal compliance between Ukraine and the EU; • implementation of reforms (pension, educational, medical); • depoliticization of the civil service; • developed coordination of cooperation on reforms; • decentralization; • cooperation between the EU and Ukraine in various fields in accordance with thematic platforms; • visa-free regime with the EU; • establishment of a civil society forum 	<p><i>Weaknesses:</i></p> <p><i>system:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • high level of corruption, • oligarchic influences, • political pressure; • economic difficulties (due to the COVID-19 pandemic); • information propaganda about the Russian media; • low level of protection of citizens; <p><i>institutional:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • low level of diplomatic negotiation; • failure of anti-corruption policy, deoligarchization and deoffshorization; • dependence of the judicial system • situational issues: • suspension of reforms for the election period; • global quarantine
<i>External environment</i>	<p><i>Opportunities:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • “Associated trio”; • “Trio Strategy 2030”; • “Marshal’s plan for Ukraine”; • joining the EU and NATO 	<p><i>Threats and challenges:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Russian military operations in Ukraine; • instability of energy supplies; • disintegration processes in the EU; • annexation of Crimea; • information propaganda of the Russian Federation

We can say that Ukraine's long-term membership in EP has led to positive changes and results, but de facto, the goals of EP are not realized due to the presence of internal and external determinants. Ukrainian and international experts are also unanimous in the fact that the implementation of EU norms and values in Ukraine is taking place: first, simultaneously with Russia's opposition to this process; secondly, in the context of growing political and economic instability, slow reforms and democratic backwardness, corruption, etc.; third, in the conditions of the Russian-Ukrainian war in the East. These factors significantly reduce the effectiveness of the implementation of EP initiative in Ukraine.

Thus, the effectiveness of the implementation of EP initiative in Ukraine depends on three key factors – internal problems, regional security and the EU's determination. Contradictory conflicts between these factors, their interrelation and interdependence slow down the implementation of Ukraine's declared European integration aspirations. Consequently, the prospects for further scientific research will be to find out the specifics of promoting reforms in the "Associated trio" format, as the countries that are the recipients of EP initiative, which today demonstrate the most progressive dynamics in terms of ongoing reforms and relations with the EU.

Notes:

* Article was written under the grant ERASMUS+ J.MONNET MODULE "EU Eastern Partnership Initiative: opportunities for Ukraine" 619891-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE.

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

References:

1. Dolynska S. The Eastern Partnership is ten years old: what Ukraine has received and whether the EU will reconsider its policy. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/vostochnomu-partnerstvu-desyat-let-chto-poluchila-ukraina-ibudet-li-es-peresmatrivat-svoyu-politiku-1205243.html> (application date: 18.01.2022).
2. Ukraine: results of 2017 and challenges of 2018. International Center for Policy Studies. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/ukr_2017_2018.pdf (application date: 18.01.2022).
3. What Ukraine has received in the Eastern Partnership: 10 achievements in 10 years. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/articles-in-the-media/shho-otrymala-ukrayina-v-shidnomu-partnerstvi-10-dosyagnen-za-10-rokiv/> (application date: 23.01.2022).
4. 10th Anniversary of the Eastern Partnership: three EU defeats and a chance for renewal. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/05/13/7096046/> (application date: 23.01.2022).
5. 20 key tasks for the period up to 2020. Monitoring – the situation in February 2020. URL: <https://www.euneighbours.eu/uk/east/stay-informed/publications/20-klyuchovikh-zavdan-na-period-do-2020-roku-monitoring-situaciya-v> (application date: 16.01.2022).
6. Eastern Partnership Index 2018-19. Charting Progress in European Integration, Democratic Reforms, and Sustainable Development. URL: <https://eap-csf.eu/eastern-partnership-index-2018-19/#section-fillup-1> (дата звернення: 18.01.2022).
7. Eastern Partnership Index 2020-21. URL: <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index-2020-2021.pdf> (application date: 22.01.2022).
8. Joint Statement issued by the Heads of State/Government of Association Trio – Georgia, Republic of Moldova and Ukraine following the 6th Eastern Partnership Summit <https://www.president.gov.ua/en/news/spilna-zayava-glav-derzhavuryadiv-asocijovanogo-trio-gruziyi-72097> (application date: 18.01.2022).
9. Kapuśniak T. Wymiar Wschodni Europejskiej Polityki Sąsiedztwa UE. Inkluzja bez członkostwa? Warszawa, 2010. URL: <https://www.natolin.edu.pl/publikacje/zeszyty-cen/> (application date: 24.01.2022)
10. Legucka A. Polityka wschodnia Unii Europejskiej. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2008. 180 s.
11. Lessons from the Eastern Partnership: Looking back to move forward. URL: <https://www.epc.eu/en/Publications/Lessons-from-the-Eastern-Partnership-Looking-back-to-move-forward~44d130> (application date: 18.01.2022).
12. Dudko V. Results of the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU in 2014-2021. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2021/10/rezultati-implementacii-ugody-pro-asocjacju-miz-ukranuju-ta-es/> (application date: 18.01.2022).
13. Milczarek D. Polska jako kreator polityki wschodniej Unii Europejskiej. URL: https://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/4-2015_milczarek.pdf.
14. Stosunki polsko-ukraińskie 1991-2014. Próba bilancu. Lublin: Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, 2016. 429 s.
15. The Eastern Partnership, between resilience and interference. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0589-the-eastern-partnership-between-resilience-and-interference> (application date: 25.01.2022).
16. What is EU's strategy for the Eastern Partnership and how will it be affected by coronavirus? URL: <https://english.radio.cz/what-eus-strategy-eastern-partnership-and-how-will-it-be-affected-coronavirus-8100228>

17. Experts spoke about how the EU's policy on the Eastern Partnership should change, and also assessed Ukraine's European integration successes. URL: https://www.irf.ua/eksperti_rozkazali_yak_mae_zminitisya_politika_es_schodo_skhidnogo_partnerstva_a_takozh_otsinili_evrointegratsiyi_uspikhi_ukraini/ (application date: 15.01.2022).
18. The European Commission has announced a new agenda for the Eastern Partnership. URL: <https://www.dw.com/uk/evrokomisiia-opryliudnyla-novy-poriadok-dennyi-dlia-skhidnoho-partnerstva/a-58141426> (application date: 18.01.2022).
19. Maksak G. Eastern Partnership – prospects for the multilateral dimension. Ukraine and the Eastern Partnership: a vision for 2025. Analytical research. K: NGO "Foreign Policy Council Ukrainian Prism", Office of the Konrad Adenauer Foundation in Ukraine. 2021. S. 6-12.
20. Nagornyak I. EU Initiative Eastern Partnership. Institutional bases, tasks and prospects of change. Proceedings. Issue 2 (88). S. 346-365. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorniak_initsiatyva.pdf (application date: 30.01.2022)
21. One goal has been achieved: experts spoke about the reforms in Ukraine envisaged by the Eastern Partnership. URL: <https://www.prostir.ua/?news=odna-tsil-dosyahnuta-eksperty-rozpovily-pro-reformy-v-ukrajini-peredbacheni-shidnym-partnerstvom> (application date: 18.01.2022)
22. Rabinovych M. Cooperation for Development in Ukraine: Strengths and Weaknesses, Opportunities and Threats. URL: <https://voxukraine.org/spivpratsya-zaradi-rozvitku-v-ukrayini-silni-ta-slabki-storoni-mozhливosti-ta-zagrozi/> (application date: 29.01.2022)
23. Turchyn J. Prospects of the Eastern Partnership in the context of geopolitical and security changes in the Eastern European region. Humanitarian vision, 2016. Vol. 2, № 1. С. 61-68.

Бібліографічний список:

1. Долинська С. Східному партнерству десять років: що отримала Україна і чи буде ЄС переглядати свою політику. URL: <https://ukr.segodaya.ua/ukraine/vostochnomu-partnerstvu-desyat-let-cto-poluchila-ukraina-ibudet-li-es-peresmatrivat-svoyu-politiku-1205243.html> (дата звернення: 18.01.2022).
2. Дудко В. Результати імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014-2021. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2021/10/rezultati-implementacii-ugody-pro-asocjaciju-miz-ukraniju-ta-es/> (дата звернення: 18.01.2022).
3. Експерти розказали, як має змінитися політика ЄС щодо Східного партнерства, а також оцінили євроінтеграційні успіхи України. URL: https://www.irf.ua/eksperti_rozkazali_yak_mae_zminitisya_politika_es_schodo_skhidnogo_partnerstva_a_takozh_otsinili_evrointegratsiyi_uspikhi_ukraini/ (дата звернення: 15.01.2022).
4. Єврокомісія оприлюднила новий порядок денний для Східного партнерства. URL: <https://www.dw.com/uk/evrokomisiia-opryliudnyla-novy-poriadok-dennyi-dlia-skhidnoho-partnerstva/a-58141426> (дата звернення: 18.01.2022)
5. Максак Г. Східне партнерство – перспективи багатостороннього виміру. Україна і Східне партнерство: візія 2025 року. Аналітичне дослідження. К: ГО «Рада зовнішньої політики Українська призма», Офіс Фонду Конрада Аденауера в Україні. 2021. С. 6-12.
6. Нагорняк І. Ініціатива ЄС Східне партнерство. Інституційні основи, завдання та перспективи змін. Наукові записки. Випуск 2 (88). С. 346-365. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorniak_initsiatyva.pdf (дата звернення: 30.01.2022).
7. Одна ціль досягнута: експерти розповіли про реформи в Україні, передбачені Східним партнерством. URL: <https://www.prostir.ua/?news=odna-tsil-dosyahnuta-eksperty-rozpovily-pro-reformy-v-ukrajini-peredbacheni-shidnym-partnerstvom> (дата звернення: 18.01.2022).
8. Рабінович М. Співпраця заради розвитку в Україні: сильні та слабкі сторони, можливості та загрози. URL: <https://voxukraine.org/spivpratsya-zaradi-rozvitku-v-ukrayini-silni-ta-slabki-storoni-mozhливosti-ta-zagrozi/> (дата звернення: 29.01.2022).
9. Турчин Я. Перспективи східного партнерства в умовах геополітичних та безпекових змін східноєвропейського регіону. Humanitarian vision, 2016. Vol. 2, № 1. С. 61-68.
10. Україна: підсумки 2017 та виклики 2018. Міжнародний центр перспективних досліджень. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/ukr_2017_2018.pdf (дата звернення: 18.01.2022).
11. Що отримала Україна в Східному партнерстві: 10 досягнень за 10 років. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/articles-in-the-media/shho-otrymala-ukrayina-v-shidnomu-partnerstvi-10-dosyagnen-za-10-rokiv/> (дата звернення: 23.01.2022).
12. 10-річчя Східного партнерства: три поразки ЄС та шанс на оновлення. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/05/13/7096046/> (дата звернення: 23.01.2022).
13. 20 ключових завдань на період до 2020 року. Моніторинг – ситуація в лютому 2020 року. URL: <https://www.euneighbours.eu/uk/east/stay-informed/publications/20-klyuchovikh-zavdan-na-period-do-2020-roku-monitoring-situaciya-v> (дата звернення: 16.01.2022).
14. Eastern Partnership Index 2018-19. Charting Progress in European Integration, Democratic Reforms, and Sustainable Development. URL: <https://eap-csf.eu/eastern-partnership-index-2018-19/#section-fillup-1> (дата звернення: 18.01.2022).

15. Eastern Partnership Index 2020-21. URL: <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index-2020-2021.pdf> (дата звернення: 22.01.2022).
16. Joint Statement issued by the Heads of State/Government of Association Trio – Georgia, Republic of Moldova and Ukraine following the 6th Eastern Partnership Summit <https://www.president.gov.ua/en/news/spilna-zayava-glav-derzhavuryadiv-asocijovanogo-trio-gruziyi-72097> (дата звернення: 18.01.2022).
17. Kapuśniak T. Wymiar Wschodni Europejskiej Polityki Sąsiedztwa UE. Inkluzja bez członkostwa? Warszawa, 2010. URL: <https://www.natolin.edu.pl/publikacje/zeszyty-cen/> (дата звернення: 24.01.2022).
18. Legucka A. Polityka wschodnia Unii Europejskiej. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2008. 180 s.
19. Lessons from the Eastern Partnership: Looking back to move forward. URL: <https://www.epc.eu/en/Publications/Lessons-from-the-Eastern-Partnership-Looking-back-to-move-forward~44d130> (дата звернення: 18.01.2022).
20. Milczarek D. Polska jako kreator polityki wschodniej Unii Europejskiej. URL: https://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/4-2015_milczarek.pdf.
21. Stosunki polsko-ukraińskie 1991-2014. Próba balansu. Lublin: Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, 2016. 429 s.
22. The Eastern Partnership, between resilience and interference. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0589-the-eastern-partnership-between-resilience-and-interference> (дата звернення: 25.01.2022).
23. What is EU's strategy for the Eastern Partnership and how will it be affected by coronavirus? URL: <https://english.radio.cz/what-eus-strategy-eastern-partnership-and-how-will-it-be-affected-coronavirus-8100228>

Турчин Я. Б., Івасечко О. Я., Юринець О. Б. Підвищення ефективності реалізації ініціативи Східного партнерства в Україні

У статті досліджується ефективність реалізації ініціативи «Східне партнерство» (СП) в Україні за допомогою методології SWOT-аналізу. Зазначається, що від СП країни-учасниці очікують нових можливостей для економічного розвитку, реформування внутрішньополітичної сфери, залучення інвестицій, вирішення регіональних конфліктів тощо. Висвітлено сильні та слабкі сторони впровадження реформ в Україні в контексті реалізації курсу на євроінтеграцію та реалізації угоди про асоціацію з ЄС. Визначено, що сильними сторонами України як адресата СП є розгалужена система координації зусиль щодо впровадження реформ та їх підтримка Європейським Союзом. Акцентується увага на слабких (системних, інституційних та ситуативних) аспектах реалізації цієї ініціативи. На основі даних Індексу СП оцінюється стан впровадження реформ в Україні.

Зроблено висновок, що ефективність реалізації ініціативи СП в Україні є недостатньою, оскільки вона відбувається в умовах: по-перше, протидії цьому процесу Росії; по-друге, зростання політичної та економічної нестабільності, повільності реформ і демократичної відсталості, корупції тощо; по-третє, російсько-українського конфлікту на сході України. Розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності співпраці між Україною та ЄС у рамках СП. Суперечливі протиріччя між цими факторами, їх взаємозв'язок та взаємозалежність гальмують реалізацію задекларованих євроінтеграційних прагнень України. Отже, перспективами подальших наукових досліджень буде з'ясування особливостей просування реформ у форматі «Асоційоване тріо», як в країнах-реципієнтах ініціативи СП, які сьогодні демонструють найбільш прогресивну динаміку в плані реформ, що проводяться, та відносини з ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, Східне партнерство, європейська інтеграція, Угода про асоціацію.

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.18

UDK 327+94(479)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4681-1664>*Frotveit M. M., Vasyl' Stus Donetsk National University*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5325-9687>*Zamikula M. O., National Institute for Strategic Studies*

GEORGIA'S FOREIGN POLICY UNDER THE NEW BALANCE OF POWER IN THE SOUTH CAUCASUS AFTER THE SECOND KARABAKH WAR

The article examines the specific features of Georgia's foreign policy in the South Caucasus. The key interests that shape the foreign policy orientation of Tbilisi (European and Euro-Atlantic integration; liberation of the occupied territories; use of the state's transit potential) are determined. The article analyzes the position of Georgia in relation to the current regional initiatives, which form the agenda of the South Caucasian politics after the events of the Second Karabakh War. The readiness of Georgia to play the role of a mediator in the peace process between Armenia and Azerbaijan is emphasized – however, at the same time, the limited potential of Tbilisi in this matter is pointed out. Concerns from some of the Georgian experts about the prospects of unblocking the Armenian-Azerbaijani border are described, as such scenario may deprive Georgia of its exclusive role as a transit hub. The impossibility of Georgia's participation in the work of multilateral regional formats, which include the Russian Federation, is explained. Also, the influence of the internal political factor on the foreign policy of Tbilisi is considered in the article. Aggravation of the confrontation between the authorities ("Georgian Dream") and the opposition ("United National Movement") exacerbates the situation, threatening the interests of the state. At the same time, the critical approach of certain Western experts to assessing the activities of the Georgian authorities is noted, as they see signs of a deliberate undermining of the pro-Western course from Tbilisi. These fears do not affect the immutability of European and Euro-Atlantic integration, which is being implemented by Georgia. No alternative for such course is determined by public opinion, which demonstrates an extremely high level of support for the idea of membership in the EU and NATO. However, a clear pro-Western orientation at the same time limits Tbilisi's regional potential. In fact, it is difficult for Georgia to find its place in the region in the context of an intensified competition for influence between the Russian Federation and Turkey, as well as under the conditions of decrease of Western influence in the South Caucasus.

Keywords: South Caucasus, foreign policy, Georgia, European and Euro-Atlantic integration, Second Karabakh war, 3+3 Platform.

Formulation of the problem. Georgia is an important foreign policy partner of Ukraine. The documents that form the foundations of the foreign and security policy of our state define the strategic level of the Ukrainian-Georgian relations. It is based on the presence of a common problem (Russian aggression and occupation), as well as the commitment of Kyiv and Tbilisi to a common geopolitical orientation (a course towards achieving membership in the European Union and NATO). Partnership with Tbilisi remains an important element for the Black Sea and Caucasian policy of Ukraine, as well as for the intensification of transcontinental ties, access to Asian and Middle Eastern markets. However, the development of Ukrainian-Georgian relations requires an expert assessment of the main components of Georgian foreign policy. This is especially true for its regional dimension.

An urgent task is to define the role of Georgia in the South Caucasus. This makes it possible to assess the potential of Tbilisi as a so-called "door" to the region for Ukraine. At the same time, the recent changes in the regional balance of power caused by the results of the Second Karabakh War require close attention to the South Caucasian problems in general. An assessment of the region's prospects is of great importance in the context of the Ukrainian-Russian confrontation (taking into account the interest of the Russian Federation in maintaining its hegemony in the South Caucasus). Characterization of the regional position of Georgia is becoming an important element in the study of the South Caucasus and the prospects for the implementation of promising projects (transport corridors, multistate regional formats) within its borders.

The purpose of the article is to determine the main characteristic features of Georgian foreign policy, formed by the current geopolitical balance of power and the state of the regional environment in the South

Caucasus, understanding Georgia's national interests and the domestic political agenda. At the same time, the study focuses on the impact of the new status quo in the South Caucasus after Azerbaijan's victory in the Second Karabakh War on Georgia's regional positioning. The assessment of Tbilisi's position regarding current regional processes (for example, the issues of the Armenia-Azerbaijan peace process and the potential unblocking of transport routes) forms a specific part of the general problematics, which is still not well represented in comprehensive studies of Georgia's foreign policy.

Analysis of recent research and publications. The topic of the research is being studied in the works of many experts. However, given the rapidly changing regional situation in the South Caucasus, some of them are already significantly outdated. Modern tendencies and transformations of Tbilisi's regional policy were reflected primarily in the works of Georgian researchers – such as G. Vasadze [2], Z. Anjaparidze [8], V. Unanyants [6; 7]. Also, A. Gegeshidze and T. de Waal addressed certain aspects of this topic in the context of regional processes [11]. A. Ayvazyan tried to characterize the conceptual foundations of Georgian foreign policy on the eve of the Second Karabakh War [1]. It is worth mentioning the articles by B. Hodges [13], J. Kelly and D. Kramer [14], in which American experts assess the current trends in Georgian politics, expressing fears about the hidden sabotage of the pro-Western course by the authorities in Tbilisi.

Main material presentation. The foreign policy of Georgia in general remained unchanged for many years. It is formed by the geopolitical orientation of the state and the presence of urgent threats to its security and territorial integrity. The key interests of Georgia in the foreign policy area remain: completion of the processes of European and Euro-Atlantic integration; restoration of territorial integrity (de-occupation of Tskhinvali Region and Abkhazia); maximum use of the regional balance of power in the South Caucasus in one's own interests (transit potential in the implementation of regional transport links).

Georgia adheres to a good-neighborly approach in its policy towards neighbors in the region. However, it does not always find an appropriate response from partners. In general, the Georgian-Azerbaijani partnership remains fruitful and mutually beneficial. In the conditions of the blockade of the Armenia-Azerbaijan border, Georgia remains the most important route for ensuring the export of Azerbaijan's energy resources and the development of transport links with Turkey. Relations between Tbilisi and Baku are somewhat clouded by territorial disputes over border demarcation (the situation is complicated by the presence of religious sites in these areas). However, the actualization of this issue lately has only internal reasons for Tbilisi. On the eve of the 2020 parliamentary elections, the Georgian authorities tried to use it to compromise the opposition, promoting a narrative about "treason" by M. Saakashvili's team, which made unreasonable territorial concessions to a neighbor [5]. The situation does not have a significant impact on the real nature of Georgian-Azerbaijani cooperation. At the same time, Georgia's relations with Armenia remain ambiguous. Communication between Armenia and the Russian Federation is carried out through the Georgian territory. However, Georgia's role as a "transport window" for Armenia does not lead to trust in interstate relations. For a long time, they were undermined by the problem of Armenian separatism in Javakheti. During active hostilities between Armenia and Azerbaijan in 2020, Tbilisi adhered to neutrality, closing its territory for the transit of military cargo to the parties to the conflict. However, this approach as a whole was rather beneficial for Azerbaijan, complicating military supplies to Armenia, which was blocked from almost all sides.

An active conflict between the states of the region is not beneficial to Tbilisi. It threatens the stability of the South Caucasus and creates preconditions for strengthening Russian influence in the region. Opposing such a scenario, Georgia is ready to assume the role of mediator in the settlement of the Armenia-Azerbaijan conflict. The Prime Minister of Georgia I. Garibashvili made a proposal on the anniversary of the start of the Second Karabakh War to create a platform in Tbilisi for negotiations between Baku and Yerevan. Georgia refers to the successful experience – in June 2021 through its mediation it was possible to organize an exchange of Armenian citizens detained in Azerbaijan for maps of minefields left by Armenian forces in the liberated territories of Karabakh [15]. Georgia is interested in resolving the conflict and stabilizing the situation along its southern borders. Also, Tbilisi does not have excessive global ambitions that would affect its mediating position. However, the lack of influence weakens Georgia's ability to secure a real peace process. It is extremely doubtful that the Georgian initiative will be successful, given Russia's course towards de facto "privatization" of the Armenia-Azerbaijan peace process.

In matters of regional policy Georgia takes a moderate position. It is an important participant in the development of the transport corridor between Azerbaijan and Turkey (the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline, the Baku-Tbilisi-Kars railway). However, in the trilateral partnership it mainly plays the role of a transit state, not being an equal partner in terms of financing the implementation of these projects. At the same time, it is making good use of its strategic position in the absence of an alternative transport route within the East-West corridor. This is reflected in the tariff

policy regarding the transit of goods, where Georgia's approach sometimes displeases partners. Overall, it can be argued that Tbilisi has benefited from blocking the Armenia-Azerbaijan border. As a result, not only the transport corridor from Azerbaijan to Turkey runs through the Georgian territory, but also the only road from Russia to Armenia. The transport dependence of the parties on Georgia strengthened its geopolitical position. It is an important achievement in conditions when the absence of significant reserves of natural resources and the presence of a conflict with the Russian Federation threatens its regional status [9].

Georgia verbally welcomes the idea of unblocking transport routes in the South Caucasus. However, in the matter of the practical implementation of such initiatives, Tbilisi takes a restrained position. It is widely believed that the potential functioning of the Zangezur Corridor will weaken the Georgian position in the South Caucasus, undermining its potential as a transit hub in regional transport (both between Azerbaijan and Turkey and between Russia and Armenia) [8].

One cannot deny the historical significance of Tbilisi for the South Caucasus as a cultural and educational center of the region. It defines the role of Georgia as a unifier of the regional space – the main source of Caucasian identity. Tbilisi verbally supports the idea of a multilateral regional format designed to solve problematic aspects of interstate relations and ensure the establishment of stable cooperation between the states of the South Caucasus. Georgia's position on this issue is important in the context of the actualization of the discussion around the Turkish initiative on the 3+3 Platform (proposed format with participation of Armenia, Azerbaijan, Georgia, Iran, Russia and Turkey). The potential consent of Tbilisi to join this project could turn the existing foundation in the form of the Azerbaijani-Turkish alliance into a real multilateral platform for dialogue, at the same time refuting fears about the anti-Armenian ideology of the bloc. Initially, the President of Georgia S. Zourabichvili positively assessed the Turkish initiative regarding the Caucasus "Platform of Six", designed to create a platform for dialogue between regional players. According to her, "... to bring all peoples together was and is the historical role of Georgia. Therefore, I am deeply convinced that we cannot stand aside and be passive with regard to the "Caucasian platform" ..." [6]. However, the Georgian Foreign Ministry quickly clarified the official position of the state. Georgia is pinning its hopes exclusively on work in the narrow, trilateral format of the South Caucasian states. Tbilisi is not ready to participate in broader regional projects. The main reason for this remains the occupation of 20% of the Georgian territories by the Russian Federation. Under these conditions, Tbilisi cannot work in the joint diplomatic platform with Moscow [3]. Also, Georgia is taking into account the position of its Western partners. The creation of the 3+3 Platform means the final fixation of the removal of the West from the South Caucasus. According to K. Gogolashvili, an expert at the Georgian Foundation for Strategic and International Studies, Tbilisi should not agree to the removal of the United States and Europe from regional issues, because only these players are able to protect its interests [6]. Georgia is not interested in closing the South Caucasus to Western influence – this puts it at a disadvantage. Thus, in practice, the participation of Tbilisi in the work of the Platform is currently excluded. As a result, it became the only state that has already de facto rejected the Turkish proposal.

It is difficult for Georgia to find its place in the current balance of power in the region. At the moment, two camps have been formed in the South Caucasus. On the one hand, Turkey and Azerbaijan formalized their union by signing the Shusha Declaration on June 15, 2021. On the other hand, Russia continues to increase its influence on Armenia, essentially depriving it of its real sovereignty. According to the head of regional programs of the Georgian Strategic Analysis Center G. Vasadze, in these conditions there is simply no place for Tbilisi in regional formats of relations [2].

The emphasis on the implementation of the European and Euro-Atlantic integration policy contributes to a kind of Georgia's departure from regional self-identification in favor of strengthening relations with the states of Eastern Europe that have similar ambitions (Ukraine, Moldova). This approach was formalized in 2021 in the form of the "Association Trio" format. Also, Georgian experts are considering options for strengthening security policy through the development of regional partnership in the Baltic-Black Sea region – with Ukraine, Lithuania and Poland [2]. Thus, the regional policy of Georgia is actually subordinate to its global positioning, based on a consistent orientation towards the West.

There is no alternative to the implementation of a pro-Western political course for Georgia. It is clearly visible from broad public support for this direction of foreign policy. A consolidated position regarding the European future of the state has been formed in Georgian society. According to sociological research, since 2012 the level of support for EU membership has not dropped below 61% (in August 2015). In December 2020, it reached 80%. There is also a consensus on NATO membership. The lowest level of support for the ideas of Euro-Atlantic integration for the same period was in November 2016, and also amounted to 61%. At the end of 2020, 74% of Georgian citizens supported the idea of membership

in the Alliance [16].

The Russian threat remains an important factor determining the popularity of the pro-Western foreign policy course in Georgian society. The key challenge to the security of Georgia is the occupation of a part of the territories (Abkhazia, Tskhinvali Region) by the Russian Federation. The issue of the territorial integrity of the state remains one of the priorities for the Georgian society. There could be no compromises on it for the majority of population. The Georgian authorities continue to declare the invariability of their position regarding territorial integrity at the diplomatic level. A new elite has formed in Georgia. It is completely oriented towards the West and clearly defines the Russian Federation as an aggressor state [2]. This is confirmed by the low electoral support of political forces promoting the clear pro-Russian agenda (for example, the “Democratic Movement – United Georgia” party of N. Burjanadze). Part of society retains extreme antagonism towards Russia due to the Russian occupation of Georgian territories. It is illustrated by mass demonstrations (for example, the protests on June 20, 2019 against the presence of State Duma deputy S. Gavrillov in the building of the Georgian parliament) [1, p. 88].

At the same time, the last decade has seen a gradual de-escalation of the confrontation caused by the coming of moderate politicians to power in Georgia (whom the opposition accuses of having ties with the Russian Federation). Tbilisi does not have the potential to resolve the issue of restoring territorial integrity by force. Also, Georgian opportunities to respond to Russian provocations (the phenomenon of “creeping occupation”) are limited. As a result, it can be stated that for the current Georgian authorities, the issue of de-occupation de facto fades into the background. In practice, the focus in state policy is made on strengthening the capacity of Georgia and implementation of the integration ambitions in a “limited” form (without full control of the state’s territories).

At the same time, fears are expressed that the ruling forces in Georgia – the “Georgian Dream” party – are deliberately implementing a policy aimed at covertly blocking the integration ambitions of the state. First of all, it is about reducing foreign investment flows and undermining relations with the West. According to B. Hodges, the government’s position on the construction of a deep-sea port in Anaklia raises questions. Implementation of this project should significantly increase the transit potential of Georgia and strengthen its position in the region. Despite the fact that in words the project enjoys the full support of the authorities, some analysts argue that the delay in its implementation is caused by Tbilisi’s unwillingness to irritate Moscow. The Georgian authorities also tried to block the sale of the Georgian company “Caucasus Online” (an operator of an optical cable running along the bottom of the Black Sea) to Azerbaijan. In 2020 special amendments were made to the legislation, which complicate the execution of the deal. In both cases, we are talking about slowing down the implementation of projects that strengthen Georgia’s ties with other states – and thus contradict the interests of Russia [13]. The West’s relations with Georgia are also undermined by the conservative positions of the Georgian leadership, for example, on the rights of sexual minorities. The beating of the participants of the LGBT march in Tbilisi in early July 2021 caused a negative reaction from the American embassy, provoking a confrontation with Prime Minister I. Garibashvili [14].

The internal political balance of power in Georgia has a significant impact on the foreign policy potential of Tbilisi. It is characterized by a confrontation between two key political poles – the ruling “Georgian Dream” party of B. Ivanishvili and supporters of the former President of Georgia M. Saakashvili, united in the “United National Movement” party [11] (“dreamers” against “mishists”). The former came to power on the wave of dissatisfaction with Saakashvili’s policies in 2012, and continues to hold the lead. However, the absence of real qualitative changes in the development of the state – contrary to loud promises – contributes to the disappointment of a part of the electorate. At the same time, Saakashvili remains a toxic politician for a significant part of the Georgian population. His attempts to return to active political activities are causing an extremely ambiguous reaction. Due to internal disagreements, several influential figures who advocated reducing Saakashvili’s influence in the party (D. Bakradze, G. Ugulava) broke away from the UNM in 2017.

In general, “Georgian Dream” manages to retain the leadership in the political life of Georgia. The last elections in the state brought her success. In 2018, the “dreamers” managed to secure victory in the presidential race for the formally independent candidate S. Zourabichvili, who enjoyed their full support [4]. In the 2020 parliamentary elections, “Georgian Dream” also celebrated its victory. However, it should be borne in mind that the parliamentary successes of the party in the last elections are primarily due to the total domination in single-mandate districts. At first, in 2012, “dreamers” received only 41 out of 73 mandates from them, while 32 mandates went to their opponents from the UNM [17, p. 60]. But then the situation changed dramatically. In 2016, “Georgian Dream” won elections in 71 of 73 single-mandate districts [18]. In 2020, it achieved victory in all 30 single-mandate districts (their total number was reduced

at the insistence of the opposition) [10]. The very nature of the electoral process according to this scheme leaves wide space for subtle manipulations and machinations, when state resources are used to support a candidate from the ruling party. Overhauling the Georgian electoral system in favor of eliminating single-mandate districts could change the balance of power.

The last important battleground for the Georgian authorities and the opposition was the local elections scheduled for October 2, 2021, which were intended to resolve the internal political crisis. On April 19, a preliminary agreement was signed on possible early parliamentary elections through the mediation of the president of the European Council C. Michel. According to its terms, if the opposition succeeds in the local elections, "Georgian Dream" agreed with the need to re-elect the parliament in 2022. In order to avoid such a scenario, Ivanishvili's party must gain at least 43% of the vote. However, at the end of July, it refused to comply with the terms of the agreement. The chairman of the "Georgian Dream" I. Kobakhidze said that the party does not deny the possibility of re-elections. However, it is ready to do this not as a fulfillment of an obligation, but solely as an act of goodwill "... if from the actions of opposition political parties we will see that our political system is ripe for effective coalition government and such a regime will not harm its interests" [7]. At the same time, the non-signing of the agreement by the radical opposition and Europe's inability to influence it were named as the reasons for the cancellation of the previous agreements. This approach of the Georgian authorities has sharpened the criticism of the West against them.

The election results showed that "Georgian Dream" secures a confident leadership in the state. It gained more than 46% of the vote, and also won the mayoral elections in almost all cities of Georgia [12]. However, this does not mean the end of the internal crisis in the state. The return of Saakashvili to Georgia on the eve of the elections and his detention becomes a new reason for the intensification of the political struggle. The "Saakashvili factor" was unable to influence the electoral process. However, mass demonstrations organized by the opposition in support of the politician show that it can be used. At the same time, it plays a role not only for the domestic political agenda, but also for the Georgia's foreign policy. Saakashvili is becoming a kind of "banner" or "symbol". The criminal case against him is presented as an example of political repression, on the basis of which the opposition is trying to discredit the Georgian authorities in the eyes of its Western partners. The fact that he still has a high reputation in the West complicates the situation for the "Georgian Dream", whose representatives have taken a fundamentally tough stance towards their political opponent.

Conclusions. Analysis of the regional policy of Georgia shows a certain limited potential of Tbilisi in the South Caucasus. Georgia views the development of good-neighborly relations with the states of the region as an important area of foreign policy designed to ensure the most beneficial use of its geopolitical position. However, the key direction of Georgian foreign policy remains the implementation of the course towards achieving membership in the EU and NATO. It is extremely difficult for Georgia to find a place in the new regional environment, which is characterized by a competitive struggle between external players (Russia, Turkey) and a decrease in the influence of the West. Tbilisi cannot get involved in the development of new initiatives and projects identified after the end of the Second Karabakh War. Participation in the 3+3 Platform is impossible for Georgia because of the conflict with the Russian Federation, and the unblocking of transport links in the region rather worsens its geopolitical position.

The situation for Tbilisi is complicated by the internal political crisis, which affects relations with partners. Some controversial decisions of the Georgian authorities negatively affect the state's foreign policy positions, undermining its relations with Western partners. One of them remains the criminal prosecution of the former President of Georgia M. Saakashvili. It must be taken into account in the development of Ukrainian-Georgian relations. Despite the intensification of cooperation within the framework of the "Association Trio" format, Kyiv and Tbilisi are still far from achieving a real strategic partnership. At the same time, the softened position of the Georgian authorities in relation to the Russian Federation, as well as the limited potential of Georgia in the South Caucasus, raise concerns about its prospects. Georgia remains Ukraine's companion on its way to the EU and NATO. However, in the Caucasus, it should not be viewed as an exclusive, priority partner of our state.

References:

1. Ajvazjan A. Gruzija: vneshnjaja politika malogo gosudarstva. *Sovremennaja Evropa*. 2020. № 1. С. 80-90. DOI: <http://dx.doi.org/10.15211/soveurope120208090>
2. Vasadze G. Gruzija i novaja sistema bezopasnosti v Vostochnoj Evrope i na Blizhnem Vostoke. *CACDS*. 11.07.2021. URL: <https://cacds.org.ua/?p=10764> (Last accessed: 25.08.2021).
3. David Zalkaliani: kavkazskuju iniciativu prezidenta nepravil'no ponjali. *SovaNews*, 24.12.2020. URL: <https://sova.news/2020/12/24/david-zalkaliani-kavkazskuyu-initsiativu-prezidenta-nepravilno-ponyali/>

(Last accessed: 10.10.2021).

4. Zamikula M. “Mriya” do prezy`dentstva dovede. *Dzerkalo Ty`zhnya*. 2018. № 46.
5. Poterjali granicy. Kak gruzinskie svyatyni okazalis’ na territorii Azerbajdzhana iz-za oshibok v sovetskih kartah. *Lenta.ru*, 04.04.2021. URL: <https://lenta.ru/articles/2021/04/04/maps/> (Last accessed: 10.12.2021).
6. Unanjanc V. “Kavkazskie platformy” Zurabishvili i Jerdogana. *Jeho Kavkaza*, 23.12.2020. URL: <https://www.ekhokavkaza.com/a/31015857.html> (Last accessed: 11.10.2021).
7. Unanjanc V. 100 dnei Mishelja, ili Polnyj nazad “Mechty”. *Jeho Kavkaza*, 28.07.2020. URL: <https://www.ekhokavkaza.com/a/31382528.html> (Last accessed: 12.12.2021).
8. Anjaparidze Z. The Second Karabakh War and Georgia’s Threatened Transit Role. *Eurasia Daily Monitor*. 2021. Vol. 18 Issue 26. URL: <https://jamestown.org/program/the-second-karabakh-war-and-georgias-threatened-transit-role/> (Last accessed: 11.12.2021).
9. Bağırov O. Zəngəzur Koridorunun Açılmasının Regional Nəqliyyat-Kommunikasiya Xətlərinə Təsiri [Impact of Zangazur Corridor Opening on Regional Transport and Communication Lines”. *AIR Center Paper*, August 2021.
10. CEC Summarizes Final Vote Tally for October 31 Parliamentary Elections. URL: <https://civil.ge/archives/385503> (Last accessed: 03.12.2021).
11. Gegeshidze A., De Waal T., Divided Georgia: A Hostage to Polarization. *Carnegie Europe Paper*, 08.12.2021. URL: <https://carnegieeurope.eu/2021/12/08/divided-georgia-hostage-to-polarization-pub-85937> (Last accessed: 12.12.2021).
12. Georgian Ruling Party Wins Local Vote as Opposition Cries Foul. *Bloomberg*, 31.10.2021. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-10-31/georgian-ruling-party-wins-local-vote-as-opposition-cries-foul> (Last accessed: 03.12.2021).
13. Hodges B. The curtain could fall on Belarus, but Georgia may take its place. *The Hill*, 25.08.2020. URL: <https://thehill.com/opinion/international/513432-the-curtain-could-fall-on-belarus-but-georgia-may-take-its-place> (Last accessed: 29.08.2021).
14. Kelly I., Kramer D. J. Georgia Turns Its Back on the West. *Foreign Policy*, 20.08.2021. URL: <https://foreignpolicy.com/2021/08/20/georgia-russia-belarus-putin-turns-back-on-west/> (Last accessed: 29.08.2021).
15. PM: We Offer Mediation to Azerbaijani and Armenian. *Georgia Today*, 27.09.2021. URL: <https://georgiatoday.ge/pm-we-offer-mediation-to-azerbaijani-and-armenian/> (Last accessed: 15.10.2021).
16. Public Attitudes in Georgia. Results of December 2020 telephone survey carried out for NDI by CRRC Georgia. URL: https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia_December%202020%20Poll_ENG_FINAL.pdf (Last accessed: 04.09.2021).
17. Report on the Elections of the Parliament of Georgia 2012. URL: <https://cesko.ge/static/res/old/other/13/13973.pdf> (Last accessed: 03.12.2021).
18. Summary Protocol of the Central Election Commission of Georgia on the Final Results of 8 October 2016 Parliamentary Elections of Georgia. URL: <https://cesko.ge/static/res/docs/shemajamebelieng.pdf> (Last accessed: 03.12.2021).

Бібліографічний список:

1. Айвазян А. Грузия: внешняя политика малого государства. *Современная Европа*. 2020. № 1. С. 80-90. DOI: <http://dx.doi.org/10.15211/soveurope120208090>
2. Васадзе Г. Грузия и новая система безопасности в Восточной Европе и на Ближнем Востоке. *CACDS*. 11.07.2021. URL: <https://cacds.org.ua/?p=10764> (дата звернення 25.08.2021).
3. Давид Залкалиани: кавказскую инициативу президента неправильно поняли. *SovaNews*, 24.12.2020. URL: <https://sova.news/2020/12/24/david-zalkaliani-kavkazskuyu-initsiativu-prezidenta-nepravilno-ponyali/> (дата звернення 10.10.2021).
4. Замікула М. “Мрія” до президентства доведе. *Дзеркало Тижня*. 2018. № 46.
5. Потеряли границы. Как грузинские святыни оказались на территории Азербайджана из-за ошибок в советских картах. *Lenta.ru*, 04.04.2021. URL: <https://lenta.ru/articles/2021/04/04/maps/> (дата звернення 10.12.2021).
6. Унанянц В. “Кавказские платформы” Зурабишвили и Эрдогана. *Эхо Кавказа*, 23.12.2020. URL: <https://www.ekhokavkaza.com/a/31015857.html> (дата звернення 11.10.2021).
7. Унанянц В. 100 дней Мишеля, или Полный назад “Мечты”. *Эхо Кавказа*, 28.07.2020. URL: <https://www.ekhokavkaza.com/a/31382528.html> (дата звернення 12.12.2021).
8. Anjaparidze Z. The Second Karabakh War and Georgia’s Threatened Transit Role. *Eurasia Daily Monitor*. 2021. Vol. 18 Issue 26. URL: <https://jamestown.org/program/the-second-karabakh-war-and-georgias-threatened-transit-role/> (Last accessed: 11.12.2021).
9. Bağırov O. Zəngəzur Koridorunun Açılmasının Regional Nəqliyyat-Kommunikasiya Xətlərinə Təsiri [Impact of Zangazur Corridor Opening on Regional Transport and Communication Lines”. *AIR Center Paper*, August 2021.
10. CEC Summarizes Final Vote Tally for October 31 Parliamentary Elections. URL: <https://civil.ge/archives/385503> (Last accessed: 03.12.2021).

11. Gegeshidze A., De Waal T., Divided Georgia: A Hostage to Polarization. Carnegie Europe Paper, 08.12.2021. URL: <https://carnegieeurope.eu/2021/12/08/divided-georgia-hostage-to-polarization-pub-85937> (Last accessed: 12.12.2021).
12. Georgian Ruling Party Wins Local Vote as Opposition Cries Foul. *Bloomberg*, 31.10.2021. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-10-31/georgian-ruling-party-wins-local-vote-as-opposition-cries-foul> (Last accessed: 03.12.2021).
13. Hodges B. The curtain could fall on Belarus, but Georgia may take its place. *The Hill*, 25.08.2020. URL: <https://thehill.com/opinion/international/513432-the-curtain-could-fall-on-belarus-but-georgia-may-take-its-place> (Last accessed: 29.08.2021).
14. Kelly I., Kramer D. J. Georgia Turns Its Back on the West. *Foreign Policy*, 20.08.2021. URL: <https://foreignpolicy.com/2021/08/20/georgia-russia-belarus-putin-turns-back-on-west/> (Last accessed: 29.08.2021).
15. PM: We Offer Mediation to Azerbaijani and Armenian. *Georgia Today*, 27.09.2021. URL: <https://georgiatoday.ge/pm-we-offer-mediation-to-azerbaijani-and-armenian/> (Last accessed: 15.10.2021).
16. Public Attitudes in Georgia. Results of December 2020 telephone survey carried out for NDI by CRRC Georgia. URL: https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia_December%202020%20Poll_ENG_FINAL.pdf (Last accessed: 04.09.2021).
17. Report on the Elections of the Parliament of Georgia 2012. URL: <https://cesko.ge/static/res/old/other/13/13973.pdf> (Last accessed: 03.12.2021).
18. Summary Protocol of the Central Election Commission of Georgia on the Final Results of 8 October 2016 Parliamentary Elections of Georgia. URL: <https://cesko.ge/static/res/docs/shemajamebelieng.pdf> (Last accessed: 03.12.2021).

Замікула М. О., Фротвейт М. М. Зовнішня політика Грузії в умовах нового балансу сил на Південному Кавказі після закінчення Другої Карабаської війни

В статті розглядаються характерні риси зовнішньої політики Грузії на південнокавказькому напрямку. Визначаються ключові інтереси, що формують зовнішньополітичну орієнтацію Тбілісі (європейська та євроатлантична інтеграція; звільнення окупованих територій; використання транзитного потенціалу). Аналізується позиція Грузії щодо актуальних регіональних ініціатив, які формують порядок денний південнокавказької політики після подій Другої Карабаської війни. Наголошується на готовності Грузії зіграти роль посередника у мирному процесі між Вірменією та Азербайджаном – проте водночас вказується на обмежений потенціал Тбілісі у цьому питанні. Відзначається занепокоєння частини грузинських експертів щодо перспектив розблокування вірмено-азербайджанського кордону (оскільки це може позбавити Грузію її виняткової ролі транзитного хаба). Пояснюється неможливість участі Грузії у роботі багатосторонніх регіональних форматів, які включають Російську Федерацію. Окремо розглядається вплив внутрішньополітичного чинника на зовнішню політику Тбілісі. Загострення протистояння між владою («Грузинська мрія») та опозицією («Єдиний національний рух») ускладнює ситуацію, загрожуючи інтересам держави. При цьому наголошується на критичному підході окремих західних експертів до оцінки діяльності грузинської влади, в якій вони бачать ознаки свідомого підриву прозахідного курсу. Ці побоювання не впливають на незмінність курсу європейської та євроатлантичної інтеграції, що реалізується Грузією. Його безальтернативність визначається громадською думкою, яка демонструє надзвичайно високий рівень підтримки ідеї членства в ЄС та НАТО. Проте чітка прозахідна орієнтація водночас обмежує регіональний потенціал Тбілісі. Фактично Грузії складно знайти своє місце в регіоні в умовах загострення конкурентної боротьби за вплив між РФ і Туреччиною, та зниження впливу Заходу.

Ключові слова: Південний Кавказ, зовнішня політика, Грузія, європейська та євроатлантична інтеграція, Друга Карабаська війна, Платформа 3+3.

DOI 10.31558/2519-2949.2022.1.19

УДК 355.48+316.485.26]:316.776(477+470)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7621-5954>**Юськів Б. М., Рівненський державний гуманітарний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9998-9538>**Карпчук Н. П., Волинський національний університет імені Лесі Українки**

АНАЛІЗ ПРИХОВАНИХ ТЕМ ПРОПАГАНДИ КРЕМЛЯ В УКРАЇНІ¹

Одним із визначальних складників безпекової політики РФ є пропаганда. Для того, щоб зрозуміти наміри й конкретні цілі пропаганди, важливо виявити тематичну структуру пропагандистських меседжів.

Дослідження присвячено аналізу тематичної структури аналітичних повідомлень на сайті російської мережі інформаційних каналів RT у певний період здійснення РФ гібридної війни проти України, а саме: з вересня 2018 р. до квітня 2020 р. Методологічну основу склали тематичне моделювання на основі STM моделі.

Результати дослідження дали змогу виявити щонайменше 12 прихованих тем, які змістовно не перетинаються й легко піддаються однозначній і зрозумілій інтерпретації. Для кожної з них визначено перелік найбільш імовірних слів, що визначають ці теми. Діапазон тем охоплює як виключно внутрішньоукраїнські питання і проблеми, так і відносини України з РФ та західними сусідами.

Виявлено найчастіше використовувані прийоми подачі тематичного матеріалу, серед яких застосування прийому «довгограюча платівка», «прив'язка» тем до певних подій або контексту окремих повідомлень / сукупності повідомлень, актуалізація старих повідомлень в новому контексті тощо. Аналіз дав змогу виявити своєрідну тематичну мережу тем, які йдуть поруч в одному документі, або документах, близьких за часом, тим самим посилюючи сукупний вплив на аудиторію. Такий же ефект досягається й завдяки почерговому використанню монотемних і різнотемних документів. Важливим є й аналіз пропагандистських меседжів у часово-тематичному вимірі. Показано, що в досліджуваному періоді з погляду змісту й цілей пропаганди чітко виокремлюються два періоди – період Президентства П. Порошенка й період Президентства В. Зеленського, кожен із яких так само можна поділити на два підперіоди з характерною для них тематикою повідомлень. Однак, попри їхні відмінності, тематичною константою залишається дискредитація політиків, експертів, збройних сил країни, нав'язування цільовій аудиторії однобокого про-російського бачення світу.

Ключові слова: гібридна війна РФ в Україні, пропаганда, RT, аналітичні повідомлення, структурний тематичний аналіз, тематичне моделювання, модель STM (Structural Topic Model).

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні дезінформація й пропаганда є елементом «м'якої» сили РФ і частиною її безпекової політики, зокрема гібридних війн. У 2012 – 2013 рр. після обрання на третій президентський термін, В. Путін почав використовувати кібератаки й дезінформацію, щоби протидіяти «м'якій» силі Заходу й компенсувати слабкість власної конвенційної стратегії. Російська стратегія дезінформації й пропаганди функціонує на основі «спроб і помилок» і чітко розробляється для кожної країни чи групи, зосереджуючись на наративах і поганих новинах, які найкраще спрацювають у конкретному оточенні. Основна мета – дискредитувати політиків, експертів, інституції та медіа цільових країн, створити однобоку про-російську реальність [11, с. 9-10]. Інструментами такого впливу є RT, Sputnik, Ruptly, TASS. Об'єктом нашого дослідження обрано один із таких ресурсів – медіа-ресурс RT, а саме: аналітичні повідомлення на сайті RT з хештегом «#Украина» (<https://russian.rt.com/trend/334986-ukraina>).

¹ Пропонована стаття підготовлена в межах проєкту «Стратегічні комунікації ЄС: протидія деструктивним впливам» програми ERASMUS+ напряму Модуль Жана Моне (№ 101047033 ERASMUS-JMO-2021-MODULE).

Мета статті – з'ясувати найважливіші для РФ теми, які нав'язують українському суспільству.

RT (Russia Today), заснована 2005 р. як альтернатива англосаксонському медіа-середовищу, сьогодні є доступною для 700 млн глядачів по всьому світу (7 млн лише в Європі). Кремль прагне перетворити *RT* (а також *Sputnik*, *Ruptly*, *TASS*) в інформаційний ресурс, що домінує у світі й розпочав укладати партнерські угоди зі світовими медіа, щоби посилити свої позиції [2].

Аналіз досліджень і публікацій по темі. У 2017 р. на прес-конференції з В. Путіним президент Франції Е. Макрон назвав *RT* та *Sputnik* «органами впливу, пропаганди й брехливої пропаганди» [18]. Проте це не єдина офіційна критика: Офіс комунікацій Сполученого Королівства кілька разів накладав санкції на канал за порушення кодексу мовлення; *RT* визнано «агентом зовнішнього впливу» в США [19]. За два тижні до обрання Д. Трампа Президентом США американська розвідка представила звіт «Оцінка російської діяльності й намірів у нещодавніх виборах у США» (спільно укладений ЦРУ, ФБР та НАБ), де російські медіа звинуватили в підриві громадської довіри до демократичного процесу, цькуванні Г. Клінтон і зниженні її електорального потенціалу [3].

У Європі *RT* чітко називають агентом російської дезінформації: «російський уряд застосовує широкий арсенал інструментів і засобів, зокрема «фабрики думок» і спеціальні фонди (наприклад, «Русский мир»), спеціальні структури (Россотрудничество), багатомовні ТБ-станції (наприклад, *RT*), псевдо-новинарні агенції й мультимедійні служби (наприклад, *Sputnik*), транскордонні соціальні й релігійні групи, бо режим прагне представити себе як єдиного захисника традиційних, християнських цінностей, а соціальні медіа й інтернет тролі провокують виклики демократичним цінностям, розділяють Європу, здобувають внутрішню підтримку і створюють образ «failed states» на Східному кордоні ЄС [5].

М. Елсва (M. Elswah) й Ф. Говард (Ph. Howard) вважають, що колись *RT* був амбіційним проектом публічної дипломатії, зорієнтованим на формування і просування позитивного іміджу Росії у світі. Проте, динаміка створення новин зазнала суттєвих змін упродовж російсько-грузинської війни 2008 р. Відтоді *RT* поширює сумніви стосовно Заходу, його медіа, порядку денного, цінностей під гаслом «запитуй більше» [4].

У період російсько-української війни *RT* є потужним інструментом формування ставлення до України, до війни й до РФ на Заході. Німецькі журналісти називають цей вплив «витонченим», а отже дуже небезпечним. Ця «витонченість» полягає в тому, що саме пропагандистські ресурси Москви перебирають на себе роль платформи для ведення критичної дискусії на Заході про помилки, недоліки та слабкі місця власного суспільства включно [1].

Методологія дослідження. Ефективність медіа-впливу *RT* можна пояснити за допомогою таких теорій медіа:

- «гіподермічної голки» / «чарівної кулі» [10]: чим інтенсивніший вплив, тим залежнішими від інформації стають споживачі. І хоча сьогодні не можна стверджувати, що вплив *RT* на аудиторію є абсолютним, усе ж є ті, хто повністю підтримують позицію *RT* і стають ретрансляторами повідомлень;
- «теорія культивування» [6]: чим інтенсивніший вплив *RT* як єдиного джерела інформації, чим частіше повторюють окремі повідомлення й нав'язують певні смисли чи оцінку подій / людей, тим більше картина світу реципієнта збігається з картиною світу джерела інформації. Одне з завдань *RT* – створити так зване «задзеркалля», тобто спотворений світ, який не збігається з об'єктивною реальністю;
- «теорія спіралі мовчання» [12]: нав'язування думок / оцінок / ставлення як «єдино правильного», «об'єктивного», «підтримуваного більшістю». Ті, хто не ототожнюють себе з більшістю, починають, принаймні, сумніватися в правильності своїх переконань, а потім, спантелившись, заплутавшись у думках, ставлять під сумнів усю інформацію, а це теж є однією з цілей інформаційної війни РФ;
- «теорія порядку денного» [17]: *RT* висвітлює певні події з більшою інтенсивністю (і не завжди це події, важливі для громадськості; це події, щодо яких формують громадську думку, бо вони важливі для РФ) й відтак створюють враження їхньої пріоритетності, більшої ваги в порівнянні з іншими;
- «теорія символічного інтеракціонізму» [13]: *RT* широко використовує метафору, фразеологічні звороти, пейоративну лексику, щоби створити іміджологеми з чітким оцінним судженням, які позначають події / об'єкти / людей;
- «теорія використання та задоволення» [9]: оскільки споживачі обирають інформацію, яка відповідає їхнім інтересам чи потребам, *RT* пропонує новини в емоційно яскравій та легкій

для розуміння формі, часто апелюючи до страху чи бажання критикувати (страх, невпевненість, бажання критикувати все, що не відповідає «нормі» – одні з найбільших стимулів до пошуку й обміну інформацією);

- «теорія фреймінгу» [7]: *RT* створює ментальні фрейми, які наперед визначають природу й напрям розуміння аудиторією реальності;

- «психодинамічна модель» [8]: медіа-повідомлення *RT* про Україну є чітко об'єкто-орієнтовані, наприклад, Україна (уряд, суспільство), РФ і третя сторона.

У нашому дослідженні проаналізовано аналітичні повідомлення на сайті *RT* з хештегом «#Украина» (<https://russian.rt.com/trend/334986-ukraine>). Усі 990 повідомлень поділено на 4 підперіоди, кожен з яких має свою специфіку, що проявляється в змінах напряму пропаганди і в змісті аналітики статей. Перші два періоди (вересень – грудень 2018 р. і січень – квітень 2019 р.) припадають на час Президентства П. Порошенка, причому другий із них – це передвиборний період, коли російська пропаганда працювала в очікуванні нового Президента України. Наступні два періоди (травень – грудень 2019 і січень – квітень 2020 р.) – час Президентства В. Зеленського. Під час першого Кремль, і відповідно пропагандисти *RT*, приглядалися до нового очільника держави, а другий – виражається в тому, що пропаганда Кремля, зробивши належні висновки, і далі проводить власну пропагандистську політику з огляду на нові умови.

Аналіз обмежили заголовками статей *RT*, які зазвичай чітко визначають предмет повідомлень і які концентровано «присмачені» пропагандистськими кліше / ярликами; назва статті виражає її зміст у винятково стислій формі. Усе це дає змогу виявити фокус і водночас отримати загальний тематичний ландшафт російської пропаганди досліджуваного періоду.

Для вирішення окресленої мети використано тематичне моделювання, яке належить до сімейства ймовірнісних методів аналізу колекцій і яке дає змогу виявити приховані структури, що генерують вихідні документи. Ці приховані структури називають темами. Темми представляють собою коло явищ, подій, сутностей, які складають зміст і структуру документа, вони визначаються через ключові слова, які їх фіксують.

Для моделювання тем застосовано модель STM (Structural Topic Model) [14; 15; 16], яка належить до категорії генеративних і базується на підрахунку частоти слів у текстах. У застосуванні до нашого дослідження документи (заголовки статей) і колекція документів представляють собою ймовірнісну суміш тем, оскільки кожне слово кожного заголовка може належати іншій темі. Темми описуються векторами пропорцій, що вказують на ймовірність (частку) слів, які презентують відповідні особливості цієї теми. Метадані, які супроводжували кожен документ, – це дата появи статті, номер підперіоду й ознака, що фіксує особу Президента України відповідного підперіоду.

Розрахунки проводилися на мові програмування R з використанням пакетів *ggraph*, *ggthemes*, *ldatuning*, *quanteda*, *stm*, *tidytext*, *topicmodels* та інших.

Виклад основного матеріалу. Оскільки кількість можливих тем k апіорі невідома, то із припущень, зроблених на попередньому етапі аналізу, проаналізовано можливе значення k з діапазону від 5 до 50. На підставі розрахунків згідно з описаною вище процедурою і з огляду насамперед на такий критерій, як когерентність (узгодженість – coherence), а також простоту/зрозумілість інтерпретації теми, для подальшої роботи взято $k = 12$. На основі STM-моделі побудовано 12 тем і визначено ключові слова, пов'язані з ними.

Тематичне моделювання закладає, що тема є розподілом ймовірностей слів, а найімовірніші слова загалом можуть вказувати на основну тему.

Рис. 1 демонструє для кожної з топ-12 тем слова, ймовірність появи яких в темі є найбільшою. Зазначимо, що тлумачити зміст теми на підставі найбільш імовірних слів треба обережно, оскільки вони представляють лише невелику частину розподілу ймовірностей і не обов'язково є найексклюзивнішими словами теми. Тому, формулюючи її зміст, довелося брати до уваги й інші слова, а також додатково аналізувати документи, у яких тема представлена найвиразніше (з найбільшою ймовірністю). Відтак аналіз дав змогу сформулювати назви топ-12 «прихованих» тем усієї колекції даних:

- Тема 1: Передвиборчий хаос в Україні (мікс тем);
- Тема 2: Формула Штайнмаєра + підтримка України з боку США;
- Тема 3: Інцидент у Керченські протоці + «Русофобія»;
- Тема 4: Громадянство РФ для мешканців ДНР/ЛНР + підвищення ціни на газ в Україні (мікс тем);
- Тема 5: Розірвання Договору про дружбу з РФ + внутрішня політика Зеленського (зміни + газ);
- Тема 6: Зеленський вступає в повноваження Президента України;

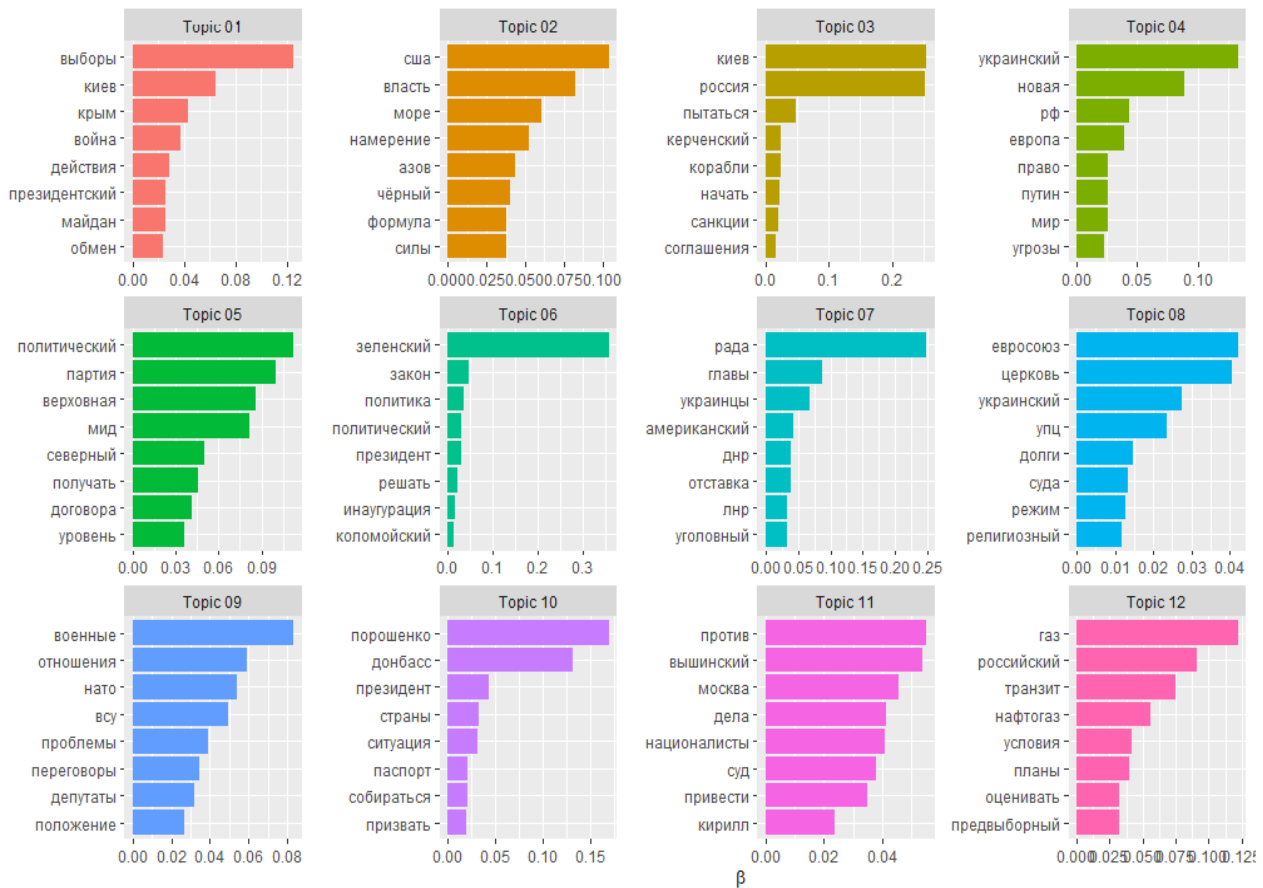

Рис. 1. Топ-теми й їхні ключові слова

- Тема 7: Реформи Зеленського + евакуація українців із Китаю (протести в Нових Санжарах, коронавірус);
- Тема 8: Православна церква України – розкольник;
- Тема 9: Уведення військового стану в деяких регіонах України + боеготовність ЗСУ;
- Тема 10: Агресивна поведінка України щодо ДНР/ЛНР + «Агресивний» Порошенко (або Антирейтинг Порошенка);
- Тема 11: Підтримка Вишинського;
- Тема 12: Газові переговори [20].

Як бачимо, загалом теми в переліку є досить конкретними і практично не накладаються одна на одну.

Для виявлення значущості і зв'язку/подібності між темами проаналізовано розподіл тем за документами.

Значущість тем демонструє рис. 2, на якому показана агрегована (усереднена) частота появи кожної теми в документах колекції. Як бачимо, з усіх тем у колекції понад 10% припадає на антипорошенківську пропаганду й агресивне ставлення України щодо самопроголошених утворень ДНР/ЛНР (тема 10 – 11,1%), а також арешт керівника інформагентства «РІА Новини-Україна» Кирила Вишинського та звинувачення його в державній зраді (тема 11 – 11,5%) і меседжі російської пропаганди проти автокефалії української церкви (тема 8 – 10,9%). Причому перша з них – це своєрідна «довгограюча платівка», котра активно використовувалася протягом усього досліджуваного періоду з різними інтерпретаціями, тоді як дві інші теми мають подієвий характер і найбільше число відповідних повідомлень припадає на активну фазу цих подій, тоді як у наступні періоди відбувається «прив'язка» цих повідомлень до потрібного контексту. Понад 9% у колекції займають повідомлення на ще дві подієві теми – інцидент у Керченській протоці (тема 3 – 9,6%) і набуття громадянства РФ мешканцями окупованих територій (тема 4 – 9,1%). Зауважимо, що остання тема з подієвої поступово перетворилася на постійно актуальну. Місце посередині списку зайняла тематика президентських передвиборних змагань, де найчастіше згадуються В. Зеленський

і П. Порошенко (тема 6 і 1 – відповідно 9% і 8%), далі – газові питання (теми 12 і 2 – відповідно 7,7% і 6,3%), проблеми, пов'язані зі ЗСУ (тема 9 – 7,3%). Питання, які ми означили як внутрішня політика Президента В. Зеленського (тема 7 і 5 – 5,6% і 4%), займають найменшу частку серед топових тем колекції. Це при тому, що сам термін «Зеленський» є словом, яке найчастіше трапляється в переліку виділених слів.

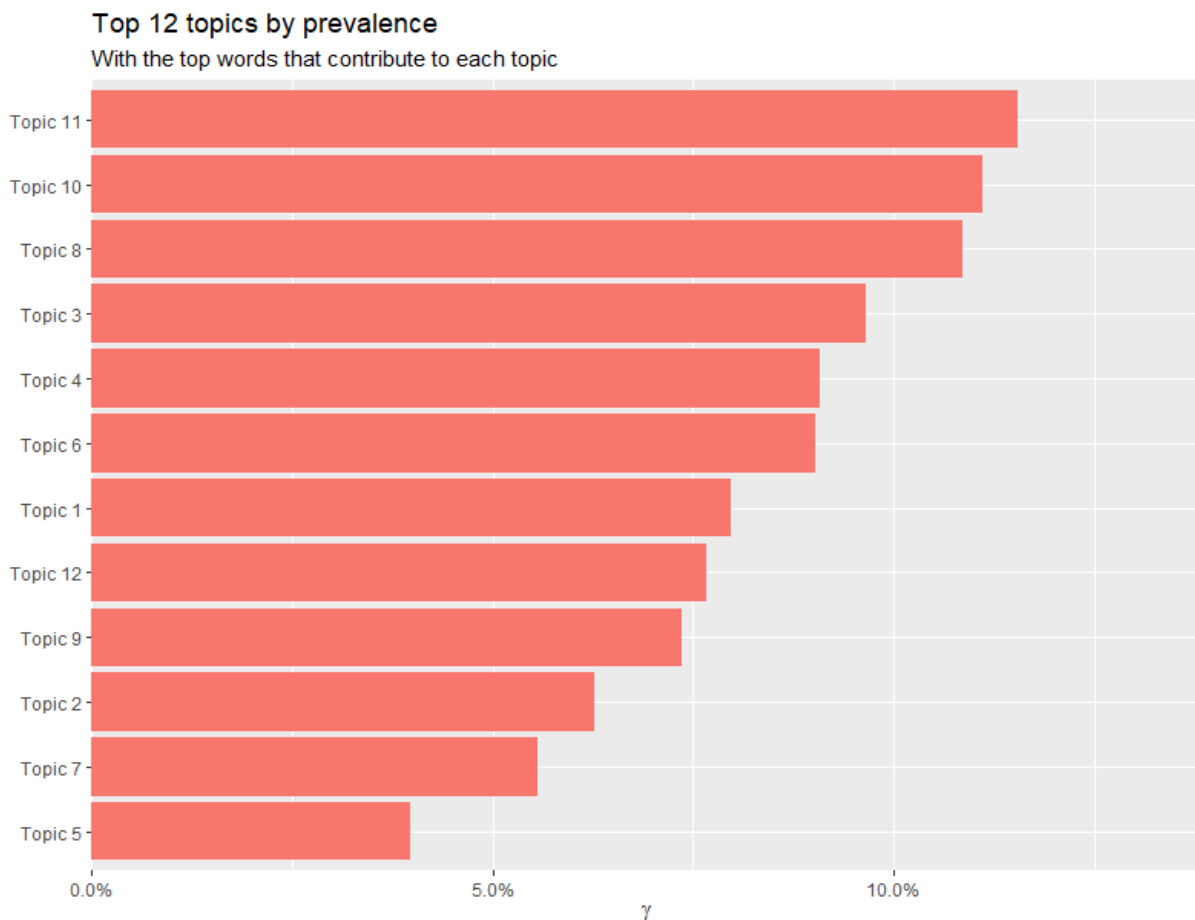

Рис. 2. Розподіл тем (за частотою) в колекції

Оскільки кожен окремий документ може бути мультитематичним (представляти інформацію з кількох тем), то також можна говорити про пов'язаність тем у тому сенсі, що вони часто трапляються в спільних документах. Рис. 3 демонструє, що всі теми можна поділити на 4 групи:

- монотема – автокефалія українського православ'я (тема 8);
- група тем, пов'язана з Президентством П. Порошенка і Президентськими виборами (тема 1 і 10);
- події довкола К. Вишинського й Керченської протоки, які безпосередньо стосуються інтересів/звинувачень проти Росії (тема 3 і 11);
- група тем, які виражають інтереси РФ і сподівання щодо вирішення яких РФ пов'язує/пов'язувала з В. Зеленським як новим Президентом України (тут у центрі трійка тем, що стосуються В. Зеленського як Президента України, його реформ і політики (теми 5, 6 і 7); по один бік від «трикутника» – газові проблеми і російське громадянство для мешканців окупованих територій (теми 12 і 4), по інший – підтримка сепаратистів та інформаційний супровід вигідних для РФ умов припинення конфлікту на окупованому Донбасі (теми 9 і 2).

Тепер поглянемо, як теми розподілені між документами, користуючись рис. 4. На кожному графіку ймовірність γ , яка відображена на осях x , варіює в межах від 0 до 1 і визначає належність документів до даної теми. Якщо стовпчик високий біля 0 (тобто багато документів має ймовірність γ , яка близька до 0), то це означає, що маємо чимало документів, які не належать до відповідної теми. Якщо є багато значень біля 1, то це означає, що є багато документів, які винятково представляють одну тему. Узагальнено, наведені розподіли демонструють, як колекція документів представляє визначений перелік тем.

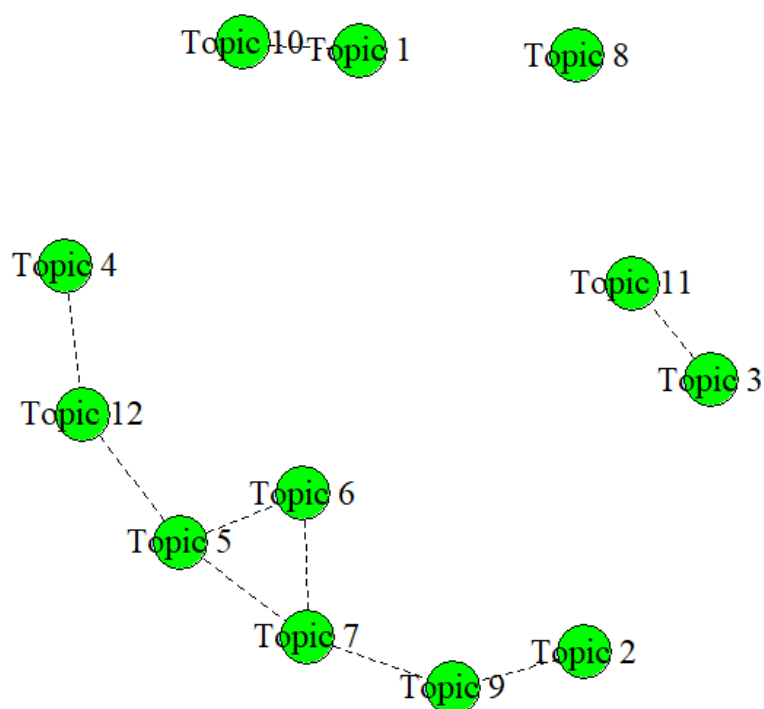

Рис. 3. Тематична мережа (взаємна пов'язаність тем) колекції ($\phi > 0.1$)

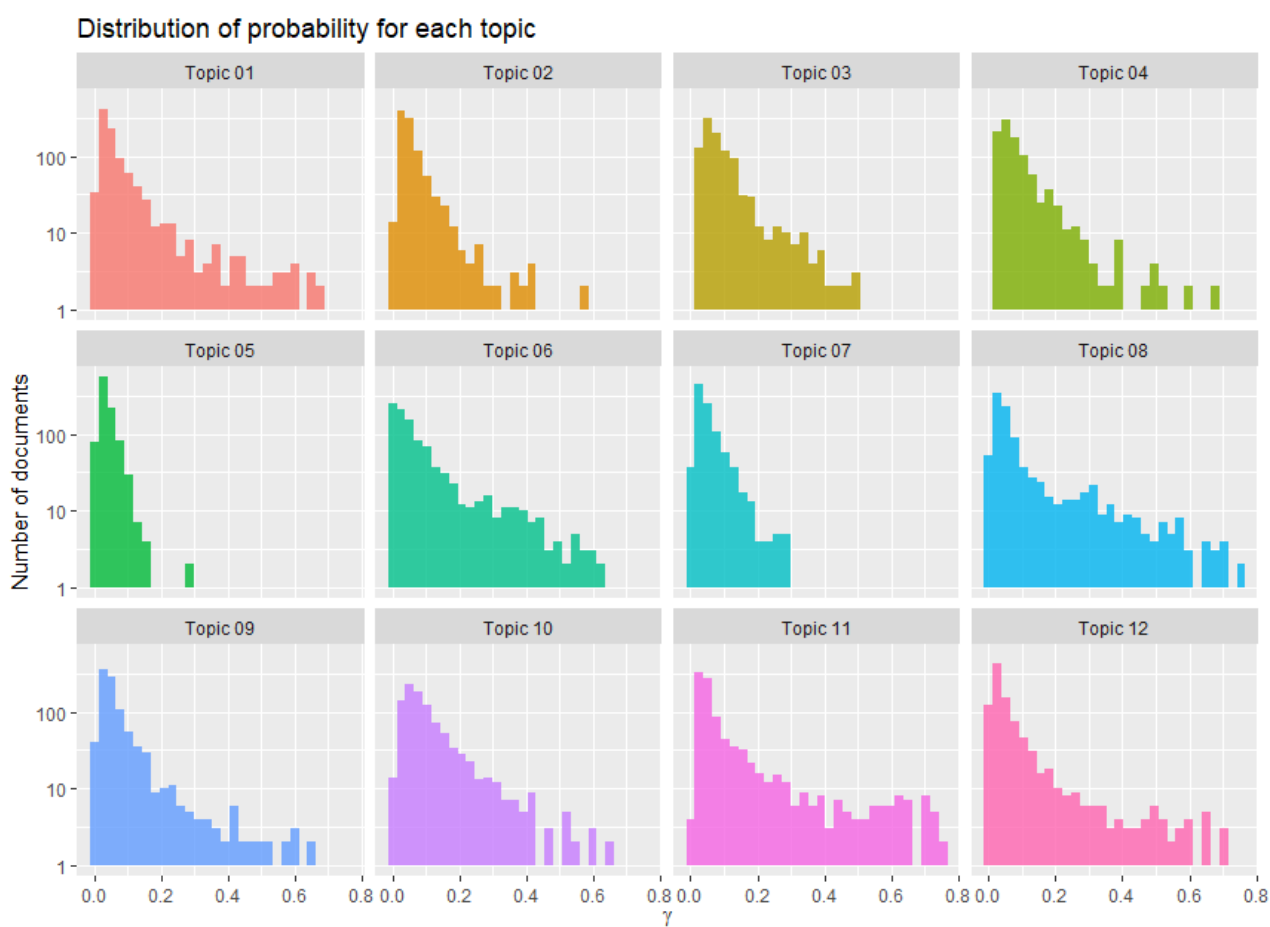

Рис. 4. Гістограма розподілу тем у документах

Спільним для всіх графіків розподілу ймовірності γ є значне скупчення документів в околі 0 і цілковитий брак скупченості біля 1. Це означає, що всі теми присутні в багатьох документах, тобто один і той же матеріал багаторазово повторюється, що є характерним для пропагандистських матеріалів (для створення так званого ефекту «жуйки»). Так само вказана особливість свідчить, що практична більшість документів має характер мультитемний, що також є ознакою пропагандистського матеріалу, який завдяки «різнотем'ю» намагається зачепити/охопити якнайширшу аудиторію читача/глядача. За формою розподілу ймовірності γ теми можна поділити на 2 групи: (1) з коротким хвостом і (2) з довгим хвостом. Довгий хвіст розподілу ймовірності γ для теми є свідченням того, що в колекції є документи, які написані саме на цю тему, тобто такі, у яких ймовірність належності до заданої теми є високою. Короткий «хвіст» свідчить про протилежне. У досліджуваній колекції найвища ймовірність однієї теми досягає 0,75. За нашими спостереженнями, «довгохвоста» форма розподілу більшою мірою характерна для подієвих / сюжетних тем (у яких є прив'язка до часу – з огляду на життєвий цикл події), або у випадках, коли з'являються спеціальні повідомлення на задану тему для підкреслення їхньої важливості. «Короткохвоста» форма характерна для тем, які можуть служити «універсальними» додатковими доказовими аргументами для багатьох пропагандистських цілей/кампаній.

У нашому випадку темами, які присутні в багатьох документах (діапазон зміни ймовірності γ порівняно вузький: від 0 до максимально 0,6), є теми: (5) внутрішня політика В. Зеленського, (7) реформи В. Зеленського, (2) формула Штайнмаєра й підтримка України з боку США, (3) Керченська протока й русофобія, (6) набуття В. Зеленським повноважень Президента України. Щодо решти тем, то в колекції є по кілька публікацій, присвячених саме цій темі. На нашу думку, серед них виділяються своєю актуальністю для цілей пропаганди тема: антипорошенківська (10), газова (12), набуття мешканцями окупованих територій громадянства РФ (4). Інші теми з цієї групи мають характер подієвий [20].

Зв'язок між темами і змістом пропаганди стає ще більше очевидним, якщо скористатися метаданими документів. Використання метаданих належить до однієї з найголовніших переваг STM-моделі. У нашому випадку це – визначений підперіод, а також інформація про те, хто є Президентством України в час, коли з'явився документ.

Насамперед (рис. 5) стає зрозумілим, у якому напрямі активізується російська пропаганда. У перший підперіод пропаганда була найактивнішою і велася за 8 виділеними темами. Акцент зроблено на питаннях Томосу й автокефалії української церкви (тема 8), проблемах запровадження військового стану в регіонах України й боєготовності ЗСУ (тема 9), урегулювання проблеми Донбасу за формулою Штайнмаєра й підтримці України з боку США (тема 2), інциденті в Керченській протоці та «русофобії» (тема 3). До цього також долучаються проблеми, пов'язані з набуттям російського громадянства й підвищення ціни на газ (тема 4), антипорошенківська пропаганда (тема 10), арештом К. Вишинського (тема 11), а також українсько-російські газові перемовини (тема 12).

У другий підперіод акценти зміщуються в передвиборну площину. Пропаганда активно ведеться за 6 темами. Це – передвиборний мікс і агітація (тема 1), а також продовжуються невідгидні для П. Порошенка теми – безпосередня антипорошенківська пропаганда (тема 10), арешт К. Вишинського (тема 11), набуття російського громадянства й підвищення ціни на газ (тема 4), а також українсько-російські газові перемовини (тема 12), інцидент у Керченській протоці та «русофобія» (тема 3).

У третій підперіод, який пов'язаний із набуттям Президентства України В. Зеленським, змінюється не лише напрями, але й активність пропаганди. З одного боку, активно експлуатують старі теми – антипорошенківська пропаганда (тема 10), інцидент у Керченській протоці та «русофобія» (тема 3), дещо менше – арешт К. Вишинського (тема 11), набуття російського громадянства й підвищення ціни на газ (тема 4). З іншого боку, з'являються нові теми – набуття Президентства В. Зеленським (тема 6), реформи В. Зеленського і проблеми COVID-19 (тема 7).

Четвертий підперіод – це період, коли «оглядини» нового Президента України завершилися й пропаганда частково повертається до своїх першопочаткових цілей. Продовжується експлуатація тематики набуття Президентства В. Зеленським (тема 6), реформи В. Зеленського і проблеми COVID-19 (тема 7), але водночас пропаганда знову повертається обличчям до старих заїжджених тем – урегулювання проблеми Донбасу за формулою Штайнмаєра й підтримка України з боку США (тема 2), інцидент у Керченській протоці та «русофобія» (тема 3), набуття російського громадянства й підвищення ціни на газ (тема 4), питання Томосу й автокефалії української церкви (тема 8), проблеми запровадження військового стану в регіонах України й боєготовності ЗСУ (тема 9).

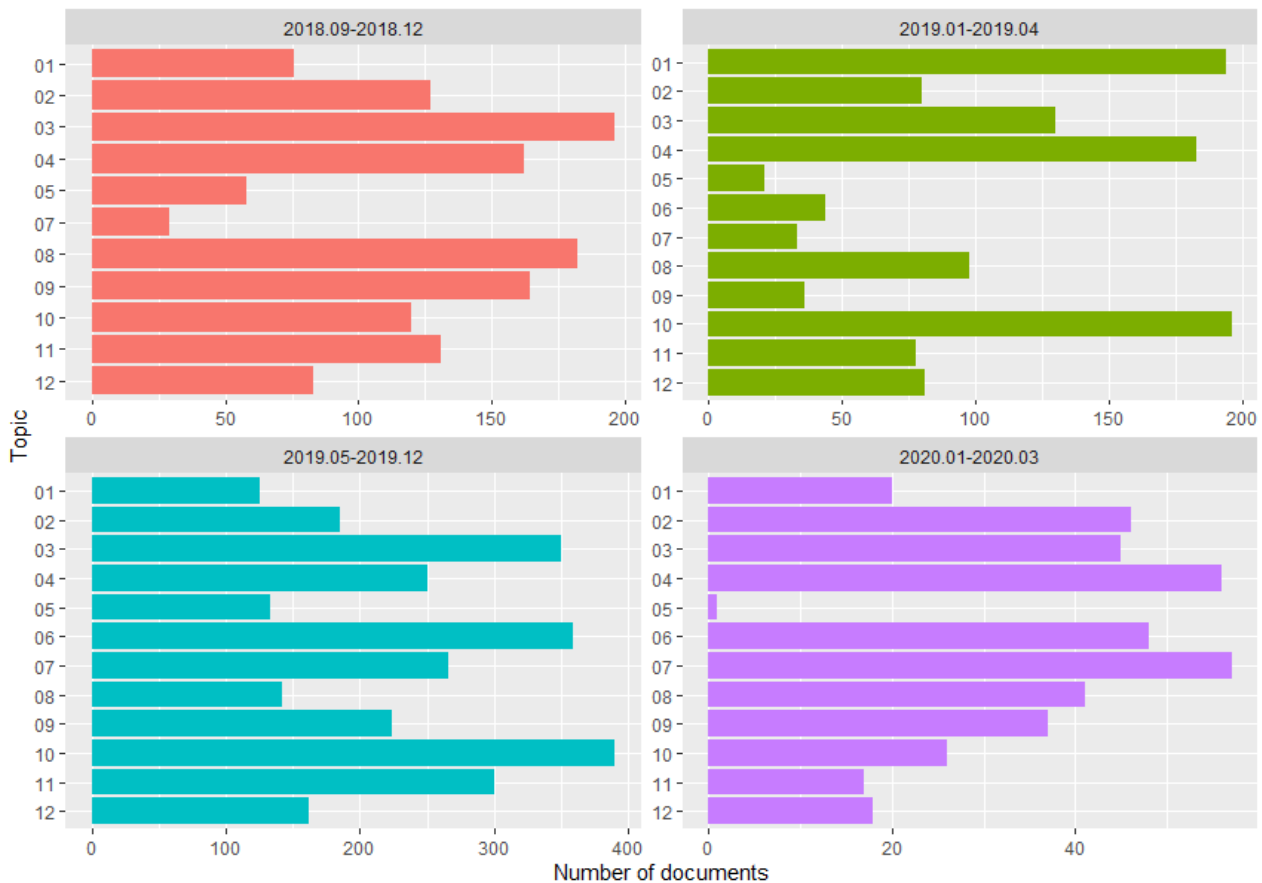

Рис. 5. Розподіл тем за кількістю документів у розрізі періодів

Якщо сказане згрупувати насамперед із погляду тем, то тут виділяємо чотири групи тем:

- які актуальні увесь час – інцидент у Керченській протоці та «русофобія» (тема 3), набуття російського громадянства й підвищення ціни на газ (тема 4), а також частково – безпосередня антипорошенківська пропаганда (тема 10 – в останній підперіод дещо втратила актуальність);
- які тісно пов'язані з цілями пропаганди, але активізуються лише в певні періоди (ситуативні) – урегулювання проблеми Донбасу за формулою Штайнмаєра і підтримка України з боку США (тема 2), питання Томосу й автокефалії української церкви (тема 8), проблеми запровадження військового стану в регіонах України й боєготовності ЗСУ (тема 9), арешт К. Вишинського (тема 11);
- події, але які можна використати в цілях пропаганди – передвиборний мікс і агітація (тема 1), набуття Президентства В. Зеленським (тема 6), реформи В. Зеленського і проблеми COVID-19 (тема 7 і 5);
- які виражають економічні інтереси РФ – газові перемовини (тема 12) [20].

Рис. 6 і 7 дають порівняльний аналіз тематичного змісту російської пропаганди підперіодів Президентства П. Порошенка і В. Зеленського. Рис. 6 свідчить, що актуальними і спільними для обох Президентів України були три теми – інцидент у Керченській протоці та «русофобія» (тема 3), набуття російського громадянства й підвищення ціни на газ (тема 4), антипорошенківська пропаганда (тема 10). Сюди ж можна віднести ще дві теми – арешт К. Вишинського (тема 11), урегулювання проблеми Донбасу за формулою Штайнмаєра й підтримка України з боку США (тема 2). З рис. 7 бачимо, що «зеленківськими» (періоду В. Зеленського) можна назвати теми 6 і 7, які стосуються насамперед внутрішньої політики В. Зеленського, тоді як до «порошенківських» (періоду П. Порошенка) треба віднести теми 1 і 8 – перевибірний мікс і автокефалія української церкви.

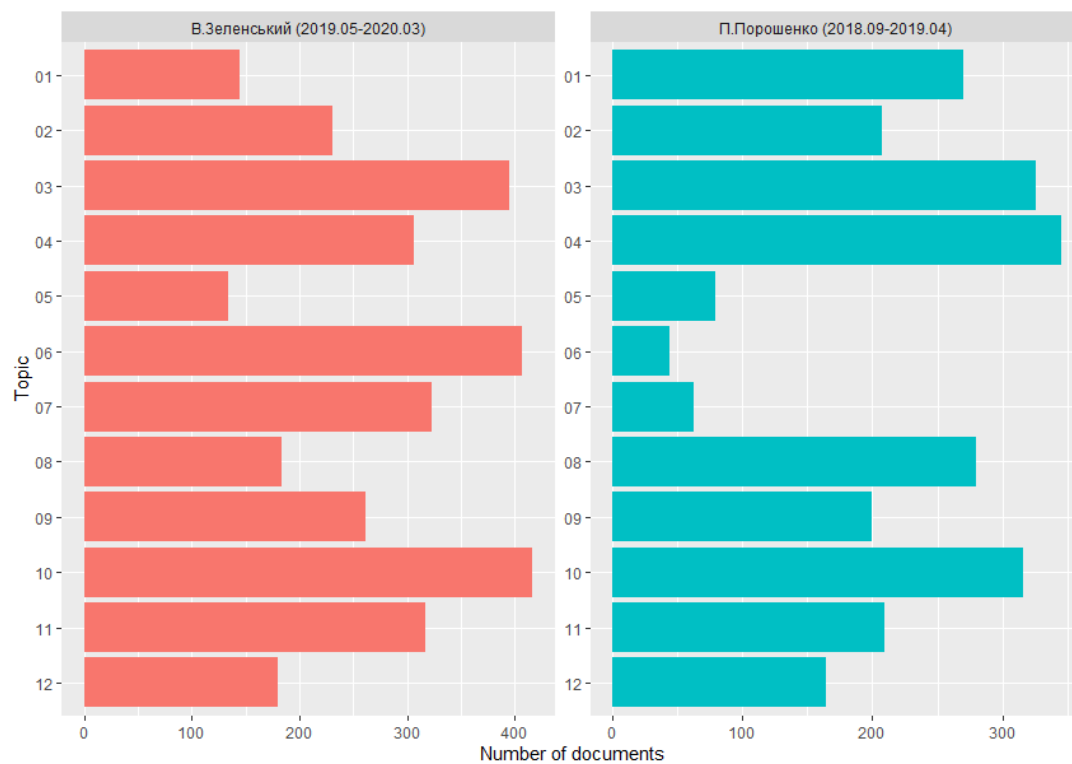

Рис. 6. Розподіл тем за кількістю документів у розрізі Президентства П. Порошенка і В. Зеленського

Effect of period П.Порошенко (2018.09-2019.04) vs. period В.Зеленський (2019.05-2020.03)

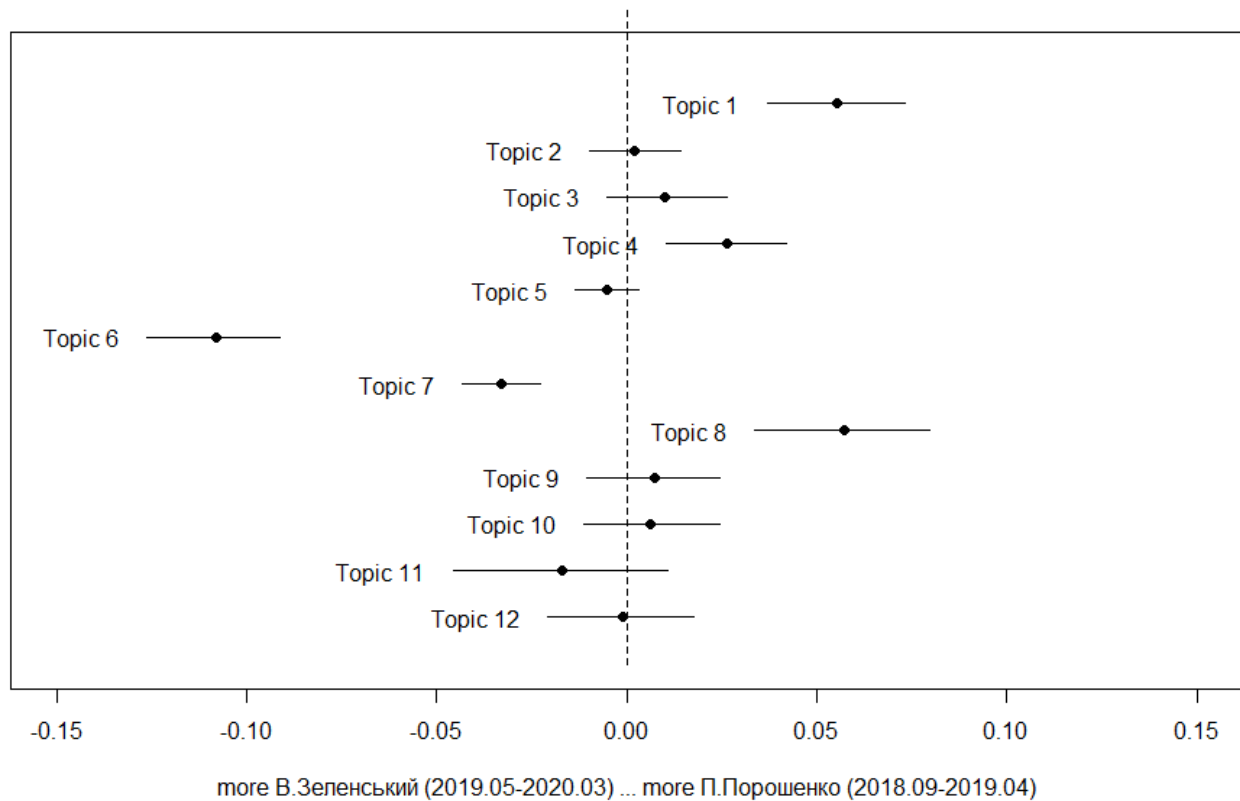

Рис. 7. Графічне представлення тематичних переваг у періоди Президентства П. Порошенка і В. Зеленського

Висновки. Одним із визначальних складників безпекової політики РФ є пропаганда, замішана на дезінформації. Для того, щоб зрозуміти наміри й конкретні цілі пропаганди важливо виявити тематичну структуру пропагандистських меседжів та особливостей їхнього втілення (використання). Це дасть основу для адекватного і своєчасного реагування на них.

Дослідження присвячено аналізу тематичної структури аналітичних повідомлень (документів) на сайті російської мережі інформаційних каналів RT у певний період здійснення РФ гібридної війни проти України – із вересня 2018 р. до квітня 2020 р. Методологічну основу склали тематичне моделювання, яке належить до сімейства ймовірнісних методів аналізу колекції текстів із застосуванням STM моделі.

Результати дослідження дали змогу виявити щонайменше 12 прихованих тем, які змістовно не перетинаються й легко піддаються однозначній і зрозумілій інтерпретації. Для кожної з них визначено перелік найбільш імовірних слів, що визначають ці теми. Загалом сукупність тем презентує цілі пропаганди РФ, яка густо «присмачена» дезінформацією й пропагандистськими ярликами/кліше й намагається охопити якомога ширшу аудиторію. Діапазон тем охоплює як виключно внутрішньоукраїнські питання і проблеми, так і відносини України з РФ та західними сусідами. До топових тем (з погляду частоти подання в різних повідомленнях) належать: антипорошенківська пропаганда й агресивне ставлення України щодо самопроголошених утворень ДНР/ЛНР; арешт і звинувачення в державній зраді на користь РФ керівника інформагентства «РІА Новини-Україна» К. Вишинського; меседжі російської пропаганди проти автокефалії української церкви.

Виявлено найчастіше використовувані прийоми подачі тематичного матеріалу, завдяки яким «нав'язуються» читачеві пропагандистські цілі. Це і застосування прийому «довгограюча платівка» (безконечне повторювання одних і тих же тем у текстах різних повідомлень), і «прив'язка» тем до певних подій або контексту окремих повідомлень / сукупності повідомлень, і актуалізація старих повідомлень в новому контексті тощо. Аналіз дав змогу виявити своєрідну тематичну мережу тем, які йдуть поруч в одному документі, або документах, близьких за часом, тим самим посилюючи сукупний вплив на аудиторію. Такий же ефект досягається й завдяки почерговому використанню монотемних і різнотемних документів. Важливим є й аналіз пропагандистських меседжів у часово-тематичному вимірі. Показано, що в досліджуваному періоді з погляду змісту й цілей пропаганди чітко виокремлюються два періоди – період Президентства П. Порошенка й період Президентства В. Зеленського, кожен із яких так само можна поділити на два підперіоди з характерною для них тематикою повідомлень. Акцент у перший підперіод за Президентства П. Порошенка зосереджені на антипорошенківській пропаганді, питаннях автокефалії української церкви, проблемах Донбасу, тоді як під час другого підперіоду увага зміщується в передвибірну площину, насамперед на не вигідні для П. Порошенка теми. Перший період Президентства В. Зеленського – це його своєрідні «оглядини», коли змінюються не лише тематика пропаганди, але її активність. Однак уже в другий підперіод пропаганда РФ частково повертається до своїх першопочаткових цілей, старих повторюваних тем, зокрема: урегулювання проблеми Донбасу за формулою Штайнмаєра, підтримки України з боку США тощо.

Перспектива дослідження вбачається в трьох площинах: 1) хронологічне продовження дослідження пропаганди RT; 2) вивчення використання ідеологічних міфів і стереотипів, характерних для кожної тематики; 3) аналіз особливостей і глибини впливу кожної тематики на українську аудиторію.

Бібліографічний список:

1. Білик Д. Як пропаганда Кремля впливає на роботу німецьких журналістів. *Deutsche Welle*, April 1, 2015. URL: <https://www.dw.com/uk>
2. Как Кремль строит медиаконгломерат и пытается втянуть страны мира в инфопространство РФ. *GUILDHALL*, May 15, 2020. URL: <https://ghall.com.ua/2020/05/15/kak-kreml-stroit-mediakonglomerat-i-pytaetsya-vtyanut-strany-mira-v-infoprostranstvo-rf/>
3. Background to “Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections”: The Analytic Process and Cyber Incident Attribution. Intelligence Community Assessment, 2017. URL: https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf
4. Elswah M., Howard Ph. N. “Anything that Causes Chaos”: The Organizational Behavior of RussiaToday (RT). *Journal of Communication*, Vol. 70, Issue 5, October, 2020, pp. 623–645. URL: <https://academic.oup.com/joc/article/70/5/623/5912109>
5. EU strategic communication to counteract anti-EU propaganda by third parties. European Parliament resolution of 23 November 2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties (2016/2030(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0441_EN.pdf?redirect

6. Gerbner G., Gross L., Morgan M., & Signorielli N. Living with television: The dynamics of the cultivation process. *Perspectives on media effects*, J. Bryant & D. Zillman (Eds.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1986, pp. 17-40.
7. Goffman E. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York, NY et al.: Harper & Row, 1974.
8. Hovland C. I., Janis I. L. (eds.). *Personality and Persuasibility*. New Heaven: Yale University Press, 1959.
9. Katz E., Blumler J. G. and Gurevitch M. Uses and Gratifications Research. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 37, № 4 (Winter 1973–1974), pp. 509-23. Published By: Oxford University Press, 2011.
URL: <http://jstor.org/stable/2747854>.
10. Lasswell H. D. *Propaganda Technique in the World War*. New York: Peter Smith, 1927 328 p.
URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015000379902&view=1up&seq=13>
11. Meister S. (ed.). *Understanding Russian Communication Strategy: Case Studies of Serbia and Estonia*. Stuttgart: ifa (Institut für Auslandsbeziehungen), 2018. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/59979/ssoar-2018-meister-Understanding_Russian_Communication_Strategy_Case.pdf
12. Noelle-Neumann E. Turbulences in the climate of opinion: Methodological applications of the spiral of silence theory, *Public Opinion Quarterly*, 41 (2), 1977, pp. 143–58.
13. Reynolds L. T., Herman-Kinney N. J. *Handbook of Symbolic Interactionism*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press, (1958(2003)).
14. Roberts M. E., Stewart B. M., Tingley D., et al. Structural topic models for open-ended survey responses. *American Journal of Political Science*, 58(4), 2014, pp. 1064–1082.
URL: <https://scholar.harvard.edu/files/dtingley/files/topicmodelsopenendedexperiments.pdf>
15. Roberts M. E., Stewart B. M., Tingley D. stm: R package for structural topic models. *Journal of Statistical Software*, 10(2), 2014a, pp. 1–40. URL: <https://www.jstatsoft.org/article/view/v09i02>
16. Roberts, Margaret E., Stewart, Brandon M., Airoidi, Edoardo M. A model of text for experimentation in the social sciences. *Journal of the American Statistical Association*, 111(515), 2016, pp. 988–1003.
URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01621459.2016.1141684?journalCode=uasa20>
17. Rogers E., Wdearing J. Agenda-setting research: Where has it been, where is it going?. *Communication Yearbook*, 11, 1988, pp. 555–594.
18. Rose M., Dymkin D. Macron denounces “lying propaganda” of Russian media as he meets Putin. *The Independent*, May 29, 2017. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/vladimir-putin-emmanuel-macron-election-hacking-lying-propaganda-meeting-a7762336.html>
19. Waterson, J. RT fined £200,000 for breaching impartiality rules. *The Guardian*, July 26, 2019.
URL: <https://www.theguardian.com/media/2019/jul/26/rt-finedbreaching-impartiality-rules-ofcom>
20. Yuskiv B., Karpchuk N. Dominating Concepts of Russian Federation Propaganda Against Ukraine (Content and Collocation Analyses of Russia Today). *Politologija*, 2021, № 102, Issue 2, 2021, pp. 116-152.
URL: <https://www.journals.vu.lt/politologija/article/view/24506>

References:

1. Bilyk D. Yak propahanda Kremlya vplyvu na robotu nimets'kykh zhurnalistiv. *Deutsche Welle*, April 1, 2015.
URL: <https://www.dw.com/uk>
2. Kak Kreml' stroit mediakonglomerat i pytayetsya vtyanut' strany mira v infoprostranstvo RF. *GUILDHALL*, May 15, 2020. URL: <https://ghall.com.ua/2020/05/15/kak-kreml-stroit-mediakonglomerat-i-pytaetsya-vtyanut-strany-mira-v-infoprostranstvo-rf/>.
3. Background to “Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections”: The Analytic Process and Cyber Incident Attribution. Intelligence Community Assessment, 2017.
URL: https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf
4. Elswah M., Howard Ph. N. “Anything that Causes Chaos”: The Organizational Behavior of RussiaToday (RT). *Journal of Communication*, Vol. 70, Issue 5, October, 2020, pp. 623–645.
URL: <https://academic.oup.com/joc/article/70/5/623/5912109>
5. EU strategic communication to counteract anti-EU propaganda by third parties. European Parliament resolution of 23 November 2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties (2016/2030(INI)).
URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0441_EN.pdf?redirect
6. Gerbner G., Gross L., Morgan M., & Signorielli N. Living with television: The dynamics of the cultivation process. *Perspectives on media effects*, J. Bryant & D. Zillman (Eds.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1986, pp. 17-40.
7. Goffman E. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York, NY et al.: Harper & Row, 1974.
8. Hovland C. I., Janis I. L. (eds.). *Personality and Persuasibility*. New Heaven: Yale University Press, 1959.
9. Katz E., Blumler J. G. and Gurevitch M. Uses and Gratifications Research. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 37, № 4 (Winter 1973–1974), pp. 509-23. Published By: Oxford University Press, 2011.
URL: <http://jstor.org/stable/2747854>.
10. Lasswell H. D. *Propaganda Technique in the World War*. New York: Peter Smith, 1927 328 p.
URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015000379902&view=1up&seq=13>

11. Meister S. (ed.). *Understanding Russian Communication Strategy: Case Studies of Serbia and Estonia*. Stuttgart: ifa (Institut für Auslandsbeziehungen), 2018. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/59979/ssoar-2018-meister-Understanding_Russian_Communication_Strategy_Case.pdf
12. Noelle-Neumann E. Turbulences in the climate of opinion: Methodological applications of the spiral of silence theory, *Public Opinion Quarterly*, 41 (2), 1977, pp. 143–58.
13. Reynolds L. T., Herman-Kinney N. J. *Handbook of Symbolic Interactionism*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press, (1958(2003)).
14. Roberts M. E., Stewart B. M., Tingley D., et al. Structural topic models for open-ended survey responses. *American Journal of Political Science*, 58(4), 2014, pp. 1064–1082. URL: <https://scholar.harvard.edu/files/dtingley/files/topicmodelsopenendedexperiments.pdf>
15. Roberts M. E., Stewart B. M., Tingley D. stm: R package for structural topic models. *Journal of Statistical Software*, 10(2), 2014a, pp. 1–40. URL: <https://www.jstatsoft.org/article/view/v09i02>
16. Roberts, Margaret E., Stewart, Brandon M., Airoldi, Edoardo M. A model of text for experimentation in the social sciences. *Journal of the American Statistical Association*, 111(515), 2016, pp. 988–1003. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01621459.2016.1141684?journalCode=uasa20>
17. Rogers E., Wdearing J. Agenda-setting research: Where has it been, where is it going?. *Communication Yearbook*, 11, 1988, pp. 555–594.
18. Rose M., Dyomkin D. Macron denounces “lying propaganda” of Russian media as he meets Putin. *The Independent*, May 29, 2017. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/vladimir-putin-emmanuel-macron-election-hacking-lying-propaganda-meeting-a7762336.html>
19. Waterson, J. RT fined £200,000 for breaching impartiality rules. *The Guardian*, July 26, 2019. URL: <https://www.theguardian.com/media/2019/jul/26/rt-finedbreaching-impartiality-rules-ofcom>
20. Yuskiv B., Karpchuk N. Dominating Concepts of Russian Federation Propaganda Against Ukraine (Content and Collocation Analyses of Russia Today). *Politologija*, 2021, № 102, Issue 2, 2021, pp. 116–152. URL: <https://www.journals.vu.lt/politologija/article/view/24506>

Yuskiv B. M., Karpchuk N. P. Analysis of the Kremlin Propaganda Hidden Topics in Ukraine

Propaganda is one of the defining components of Russia's security policy. In order to understand the intentions and specific goals of propaganda, it is important to identify the thematic structure of propaganda messages.

The study is devoted to the analysis of the thematic structure of analytical reports on the website of the RF network of information channels RT in a certain period of Russia's hybrid warfare against Ukraine (namely, from September 2018 to April 2020). Thematic modeling based on STM model makes the research methodological basis.

The results of the study have made it possible to identify at least 12 hidden topics that do not intersect in content and are easy to be interpreted unambiguously and clearly. For each of them the list of the most probable topics outlining words is defined. The range of topics covers both exclusively domestic issues, problems, and Ukraine's relations with Russia and its western neighbors.

The most frequently used methods of presenting thematic material have been singled out, specifically, the use of "long-playing record", "linking" topics to specific events or the context of individual messages / set of messages, updating old messages in a new context, etc. The analysis has enabled to identify a thematic network of topics that appear in one document, or documents close in time, thus increasing the overall impact on the audience. The same effect is achieved through the alternate use of mono-topic and multi-topic documents. The analysis of propaganda messages in the time-thematic dimension is also important. It is shown that in the researched period in terms of content and goals of propaganda two periods are clearly distinguished, i.e., the period of P. Poroshenko's Presidency and the period of V. Zelensky's Presidency, each can also be divided into two subperiods with their characteristic messages. However, despite their differences, the thematic constant remains, that is the discrediting of politicians, experts, the country's Armed Forces, and the imposition of a one-sided pro-Russian worldview on the target audience.

Keywords: hybrid warfare of the Russian Federation in Ukraine, propaganda, RT, analytical reports, structural thematic analysis, thematic modeling, STM (Structural Topic Model).

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються **рецензією** доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **аббревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати **зайві пробіли**).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком **«Бібліографічний список:»** та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovnuk.ua/translit.php> — для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijin. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Sozdanie sil'nyh brendov (Creation of strong brands). Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 p.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski emigranta (Australia – the best country for life. Memoirs of emigrant. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradayut ot stressa i depressii (Bloomberg Agency ranked countries in the world whose residents are most affected by stress and depression). URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovaniya brenda strany vo vneshnej srede (The image of Russia in Kazakhstan: the experience of designing a country's brand in the external environment) : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 p.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v XXI veke. Ezhegodnyj al'manah (Actual problems of world politics in the 21st century. Annual almanac). URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukraini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttya (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukraini yak zasib legitimacyi novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimization) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttya (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv'yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijin. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttya@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 1, 2022 р.

Свідоцтво KB 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-22-1

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: politlifejournal@gmail.com

polit-period.div@donnu.edu.ua

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічний редактор: М. А. Польовий

Підписано до друку 21.03.2022. Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 15,0. Обл. видавн. арк. 18,6.
